

GONOSZ DÉMONOK, AGYAK A TARTÁLYBAN ÉS ZOMBIK: SZKEPTICIZMUS ÉS A DUALIZMUS MELLETTI ELGONDOLHATÓSÁGI ÉRVEK*

AMBRUS GERGELY

A tanulmányban két olyan mai érvet fogok vizsgálni, amelyek Descartes dualizmus melletti elgondolhatósági érvéhez kapcsolódnak: Putnam „Agyak a tartályban”, illetve Chalmers zombi érvét. A zombi érv közvetlen analógiákat mutat Descartes elgondolhatósági érvével; Putnam elsődleges célpontja szintén Descartes, de nem az elme és a test dualizmusa mellett, hanem az ún. külvilág-szkepticizmussal kapcsolatos érvelés, Descartes ún. „szkeptikus hipotézise”. A két érvet azért tárgyalom együtt, mert mint majd látni fogjuk, Putnam megfontolásai a szkeptikus hipotézisről közvetlenül relevánsak a dualizmusra nézve is, másfelől mert felvethető, hogy Putnam érvelési stratégiája esetleg alkalmazható Chalmers zombi érve ellen is.

Putnam érvének egyik érdekessége, hogy Descartes ismeretelméleti és modális metafizikai megfontolásokra támaszkodó érvelését a szkeptikus hipotézis és ezzel együtt a dualizmus mellett *jelentéseméleti nézőpontból* bírálja és veti el.¹ A tanulmányban azt vizsgálom, hogy a putnami gondolatmenettel részben analóg módon, nem lehet-e *jelentéseméleti megfontolásokra* alapozva elvetni Chalmers zombi érvét a dualizmus mellett.

Descartes Gonosz Démon érve

Közismert, hogy Descartes ismeretelméleti programja a tudás biztos alapjának felkutatása volt, módszere pedig a módszeres kétely elve: kételkedj minden hitedben, amiben lehet. A módszeres kétely alkalmazása során különféle gondolatkísérletekhez is folyamodott, amelyekkel azt vizsgálta, hogy egy bizonyos tárgyterületre, így például az elménken kívüli fizikai világra vagy a matematikai tételekre vonatkozó hiteink vagy éppen erkölcsi meggyőződéseink értelmesen kétségbevonhatók-e. A kétségbevonható tartalmú hiteinkkel kapcsolatban pedig az ítélet felfüggesztését javasolta mindaddig, amíg minden kétséget kizáróan bizonyítani nem tudjuk igazságukat (vagy hamisságukat).

Az elménken kívüli fizikai világra vonatkozó alapvető hétköznapi meggyőződésünk, hogy léteznek elménktől független, többé-kevésbé állandó fizikai tárgyak, és ezeknek a tulajdonságai (szín, alak stb.) nem különböznek radikálisan azoktól, amelyeket észlelési

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ Putnam érve megvilágítóan illusztrálja a 20. századi analitikus filozófia egyik alapvető vonását, nevezetesen, hogy a legkülönbözőbb fajta (ismeretelméleti, metafizikai, etikai, esztétikai) filozófiai kérdések értelmezésében lényegileg támaszkodik jelentéseméleti, a nyelvvel kapcsolatos belátásokra.

tapasztalataink alapján tulajdonítunk nekik. Descartes ezen héthöznap meggyőződéseink tarthatóságát többféle gondolatkísérlettel is tesztelte: az ún. álom-érv arra mutat rá, hogy álombeli történeteinket sokszor valóságosnak véljük, következésképpen nem lehetünk biztosak abban, hogy amikor úgy véljük, ébren vagyunk és a külvilágot észleljük, nem álmodunk. Egy másik, erősebb érv szerint elgondolható, hogy létezik egy Gonosz Démon, aki *minden* hitünkben megtéveszt bennünket, így a külvilágra vonatkozó hiteinkben is. Elgondolható, hogy valójában nincs is fizikai külvilág: amikor a külvilágot véljük észlelni, akkor valójában a Gonosz Démon generálja elménkben a megfelelő érzéki tapasztalatokat és észlelési hiteket. Elgondolható, hogy elsőszemélyű nézőpontból a Gonosz Démon keltette illúzió pontosan olyan, mintha valamilyen elménken kívüli fizikai tárgyat észlelnénk, például a Mont Blanc jeges csúcsát a hajnali Nap fényében.²

Eszerint, még ha lennének is eszközeink arra, hogy megkülönböztessük álmainkat valószínűs észleléseinktől, pusztán az álmok és az észlelések tartalmi közötti különbségekre hivatkozva (például arra, hogy álombeli képzeink nem konzisztensek egymással oly módon, mint a valószínűs észlelések), a Gonosz Démonnal szemben nem lenne esélyünk a tudásra: pusztán tapasztalataink tartalmából nem tudnánk eldönteni, hogy a külvilágot észleljük-e, vagy a Démon manipulálja elménket.

A Gonosz Démon érv azonban nem csak a szkepticizmussal kapcsolatban fontos Descartesnál, hanem a dualizmus vonatkozásában is, Descartes ún. elgondolhatósági érve a dualizmus mellett szintén támaszkodik rá. Az érv lényege a következő: el tudom gondolni, hogy az egész elmémén kívüli fizikai világ, beleértve a saját testemet is, nem létezik. Azt azonban nem, hogy én, azaz az én elmém, egy partikuláris gondolkodó dolog ne létezzon, amikor gondolkodom. Ha pedig elgondolhatatlan, hogy amikor gondolkodom, az elmém ne létezzon, míg az nem, hogy a testem, beleértve az agyamat, ugyanekkor ne létezzon, akkor az elmém nem lehet azonos az agyammal. Eszerint Descartes elgondolhatósági érvének és a szkeptikus hipotézisnek, annak, hogy nincs fizikai külvilág, közös premisszája, hogy a Gonosz Démon gondolatkísérletbeli helyzet elgondolható.

Az „Agyak a tartályban” érv

Putnam a Gonosz Démon érvet modernizálta az „Agyak a tartályban” néven elhíresült gondolatkísérletében. Eszerint tételezzük fel, hogy a világegyetemben nincs semmi, csak egy megfelelő táplálással életben tartott agy (egy tápoldattal teli tartályban), valamint egy szuperkomputer, ami rá van kötve az agy megfelelő idegvégződéseire, és úgy van programozva, hogy az agyban olyan érzéki tapasztalatokat generáljon, amelyek minőségileg megkülönböztethetetlenek egy valószínűs ember valószínűs észlelési tapasztalataitól: a tartálybeli agynak például éppen olyan élményei vannak, mint egy hegymászonak a Mont Blanc hajnali hómezőiről.³

² A Gonosz Démon érvet Descartes egyébként nem elsősorban a külvilág-szkepticizmus ellen fogalmazta meg, hanem a matematikai tudásunk kétségbevonhatóságának alátámasztására, de a fizikai világra vonatkozó tudásunkkal kapcsolatban is alkalmazható, ráadásul az álom-érvre adott válaszok nem hatékonyak ellene.

³ Az érvnek egy másik változata szerint több komputerre kötött agy is létezik; ez a különbség azonban nem érdekes a mi témánk szempontjából.

Putnam azonban, szemben Descartes-tal, azt állítja, az „Agyak a tartályban” gondolatki-sérlet nem képes igazolni a szkeptikus hipotézist, tehát annak a lehetőségét, hogy a világban, meggyőződésünk ellenére, nincsen más, csak egy tartálybeli agy (plusz a komputer).

Putnam tézise a következő: az a kijelentés, hogy „Egy agy vagyok egy tartályban” vagy ennek valamely a szkeptikus hipotézist kifejező következménye, vagy értelmetlen vagy hamis. A szkeptikus hipotézist tehát vagy nem lehet értelmesen megfogalmazni és így elgondolni, vagy meg lehet, de ekkor a hipotézis hamis. Putnam tézise nyilvánvalóan hatással van Descartes elgondolhatósági érvére is: ha az a feltevés, hogy csak az elmém létezik, a testem nem, vagy értelmetlen vagy hamis, akkor az elgondolhatósági érv, aminek ez az egyik premisszája, nem helytálló, nem igazolja a dualizmust.

A szkeptikus hipotézis elleni érv két részből áll. Putnam először a kauzális referencia-elmélet mellett érvel, majd a kauzális referencia-elméletre támaszkodva azt állítja, a szkeptikus hipotézist kifejező mondat, nevezetesen hogy „Egy agy vagyok egy tartályban”, vagy értelmetlen vagy hamis. Ilyenformán a szkeptikus hipotézis nem *lehet* igaz. (Descartes sem azt állította, hogy a szkeptikus hipotézis igaz, hanem azt, hogy *lehet* igaz. Nincs épelméjű ember (még filozófus sem), aki azt *hinné*, hogy a szkeptikus hipotézis igaz, azaz egyedül ő létezik. Az azonban egy másik kérdés, hogy *lehet-e* egyáltalán igaz a szkeptikus hipotézis, aminek fontos következményei vannak arra nézve, hogy mit *tudunk*).

A referálás oksági elmélete melletti érv elemei a következők. Putnam sorra veszi azokat javaslatokat, amelyek a képek vagy a szavak referálóképességének a kritériumaként felmerülnek. Az egyik kézenfekvő javaslat a reprezentáció és a reprezentált *hasonlósága*. Ez azonban nem elégséges feltétel: tegyük fel ugyanis, hogy egy hangya nyomai a homokban egy olyan képet rajzolnak ki, ami nagyon hasonlít Churchillre. Nyilvánvalóan nem mondanánk, hogy a hangya nyomai Churchill-t *ábrázolják*. És a feltétel nem is szükséges: a C-h-u-r-c-h-i-l-i betűsor reprezentálja Churchillt, noha nem hasonlít rá.

Egy másik javaslat, hogy a (legfőbb) szükséges feltétel a *szándék*: egy betűsor vagy egy kép akkor reprezentál valamit, ha reprezentációs *szándékkal* hozom létre, vagy használom. Azonban, állítja Putnam, ahhoz, hogy azt akarhassam, hogy bármi reprezentáljon egy tárgyat (egy betűsor vagy egy kép vagy akár egy *mentális kép* vagy egy *némán megformált szó* az az elmémbe), már *előzetesen* képesnek kell lennem arra, hogy az illető tárgyra gondoljak. (Egy nagy hagyományú elképzelés szerint éppen ez a képesség az, ami az elmét megkülönbözteti a fizikai entitásoktól, tehát az, hogy a gondolatok inherensen vonatkoznak valamire, míg a fizikai entitások nem).⁴ A mentális reprezentációknak, mentális képeknek vagy mentális nyelvi reprezentációknak azonban éppen úgy nincsen szükségszerű kapcsolatuk azzal, amit reprezentálnak, mint a fizikai képeknek a fizikai betűsorozatokkal.

Putnam érve emellett a következő. Tegyük fel, hogy emberek élnek valahol egy olyan bolygón, ahol nincsen fa. A bolygó fölött elszáll egy földi űrhajó és a bolygóra ejti egy fa képét. A helyieknek fogalmuk sincs, mit is ábrázol a kép, mindazonáltal a kép megnézésének eredményeképpen éppolyan tudati reprezentációjuk, mentális képük lehet, mint bármely földi embernek. Az ő mentális képük azonban, szemben a földiekével, nem egy fa reprezentációja. A szavakkal ugyanez a helyzet. Ha majmok egymillió éven át ütögetik egy számítógép klaviatúráját és ebből egyszer a következő betűsor jön ki: „Míg a birnami erdő Dunsinara nem hág: nem érint félelem”; akkor ez a betűsor nem utal semmire. Akkor is ez

⁴ BRENTANO 1874

lenne a helyzet, ha valaki bemagolná ezeket a szavakat anélkül, hogy megértené őket, és magában elmondaná: tehát a tudatában elgondolva sem lenne értelmük. Ezen érvek további finomításával Putnam igazoltnak tekinti, hogy az elgondolt szavak és tudati képek nem belső lényegüknél fogva reprezentálják azt, amire vonatkoznak.

Putnam pozitív nézete a mentális reprezentációról egyfajta oksági elmélet. Eszerint mentális képeink, illetve szavaink (egy része legalábbis) azáltal tesz szert reprezentációs tartalomra, azáltal referál egy bizonyos tárgyra a világban, hogy az illető tárggyal megfelelő oksági kapcsolatban áll. Az elmélet részletei számunkra most nem érdekesek, egy dolog a fontos: annak, hogy egy szó vagy egy mentális reprezentáció egy bizonyos tárgyra, például egy fára utaljon, szükséges feltétele, hogy a fa és mentális reprezentáció között létezen valamilyen oksági kapcsolat (például a fa mentális képének létrejöttét egy fa észlelése okozza).⁵

A fentiekre támaszkodva Putnam a következőképpen fogalmazza meg érvét a szkeptikus hipotézissel szemben.⁶ A szkeptikus hipotézis Putnam gondolatkísérletének megfelelően kifejezhető azzal a kijelentéssel, hogy „Egy agy vagyok egy tartályban”. Azaz valójában minden, amit az elmémen kívüli világra vonatkozó észlelésnek vélek, például hogy pálmafákat látok egy karibi tengerparton vagy a Mont Blanc havát a hajnali napsütésben, valójában pusztán komputer-szimuláció, az agyam stimulálásával létrehozott illúzió. Azonban, állítja Putnam, a szkeptikus hipotézis vagy értelmetlen vagy hamis.

Ugyanis: ha valóban agy vagyok egy tartályban és az agyon, a tartályon és a komputeren kívül nincs semmi a világon, akkor nem lehet értelemmel bírón megfogalmazni olyan mondatokat, amelyekben valamilyen az elmémen, azaz a tartálybeli agy plusz komputer komplexumon kívüli tárgyakra utaló szavak szerepelnek, mivel ahhoz, hogy ezek a szavak jelentéssel bírjanak, megfelelő oksági viszonyban kell állniuk azokkal a tárgyakkal, amelyekre utalnak. Ilyen tárgyak azonban a szkeptikus hipotézis szerint nincsenek, és így per-se oksági viszonyba sem lehet lépni velük. Tehát, amikor *egy tartálybeli agy azt mondja*: „Nincsenek fák” és „Nincs Mont Blanc, és nincs hó és nincs napsütés” (hiszen én valójában egy tartálybeli agy vagyok), akkor *értelmetlen szósorokat* mond ki. Hiszen ahhoz, hogy a „fa”, a „Mont Blanc” stb. szavak jelentéssel bírjanak, léteznie kell fáknak és a Mont Blancnak, és e szavaknak megfelelő oksági kapcsolatban kell állniuk velük.

Ha viszont egy normális, a mi világunkban élő ember állítja, hogy „Egy tartálybeli agy vagyok” vagy olyan mondatokat, amelyek ennek következményei, például, hogy „Nincsenek fák”, „Nincs Mont Blanc” stb., akkor ezek az állítások értelmesek, de hamisak.

Tehát a szkeptikus hipotézis, azaz hogy nincs elmén/agyon kívüli világ, nem lehet igaz. Vagy nem fogalmazható meg értelmes állításként, vagy megfogalmazható, de akkor hamis.

⁵ Ilyenfajta oksági elméletet dolgozott ki részletesen például FODOR 1990

⁶ Ez egy rövid impresszionisztikus rekonstrukció, a szálakat nem varrom el. Putnam érvének és különböző értelmezési lehetőségeinek nagy irodalma van, amit itt nem célozok tárgyalni. Lásd pl. BRUECKNER 2011 irodalomjegyzékét, vagy magyarul ALTRICHTER 1997, FORRAI 1994, JAKAB 1997, KERTÉSZ 2004

Alkalmazás a zombi érvre

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy vajon nem lehet-e a putnamihez hasonló érvelési stratégiával élni Chalmers zombi érve ellen.⁷ A zombi érv is fontos rokonságokat mutat Descartes elgondolhatósági érvével. Az érv nagyléptékű szerkezete a következő.

- (1) Zombik elgondolhatók.
- (2) Zombik lehetségesek.
- (3) Ha zombik lehetségesek, akkor a fizikalizmus hamis.

Tehát

A fizikalizmus hamis.

A gondolatmenet megértéséhez szükség van néhány fogalom tisztázására. Egy zombi egy ember olyan fizikai hasonmása, akinek nincsenek tudatélményei (nincs ún. fenomenális tudata): számára „belül minden sötét”. A fizikalizmus avagy materializmus (a mi kontextusunkban ezek a fogalmak szinonímák) szerint a világ mikrofizikai tényei metafizikailag szükségszerűsítenek minden tényt, beleértve a tudateseményekkel kapcsolatos fenomenális tényeket is, például, hogy milyen érzés a szédülés, a szabadesés vagy az orgazmus, vagy hogy milyen hangélmény Bach d-moll toccata és fűgájának első taktusa. Metaforikusan fogalmazva: Istennek elég volt megteremtenie a mikrofizikai tényeket, ezzel már minden más tény is adott. A tudattal kapcsolatos dualizmus szerint a világ mikrofizikai tényei nem szükségszerűsítik metafizikailag a tudateseményekkel kapcsolatos fenomenális tényeket: Istennek a mikrofizikai tényeken túl a tudatos élményekkel kapcsolatos tényeket is meg kellett teremtenie; a mikrofizikai tények csak pszichofizikai törvényekkel együtt szükségszerűsítik a fenomenális tényeket. A modális racionalizmus szerint a lehetséges világok tere azonos az elgondolható világok terével. Ez azt jelenti: ami elgondolható, lehetséges is. A modális empirizmus szerint viszont a lehetséges világok tere szűkösebb, mint az elgondolható világoké: nem minden lehetséges, ami elgondolható. Az elgondolhatóság itt alkalmazott fogalma szerint a dolgok egy bizonyos állása elgondolható, ha van olyan forgatókönyv, ami a dolgok állását példázza, és amelyben egy ideálisan racionális lény sem talál ellentmondást. (Például a dualizmus elgondolható, ha a zombi fogalma, ami azt involválja, hogy a világ fizikai állapota nem határozza meg metafizikailag a tudateseményeket, ellentmondásmentesnek bizonyul).

A párhuzam Descartes elgondolhatósági érvével a következő. Descartes abból kiindulva érvelt az elme (tudat) és a test különbözősége mellett, hogy el tudja gondolni, nem létezik a fizikai világ, beleértve saját testét, míg azt, hogy az elméje nem létezik, nem. Chalmers viszont abból kiindulva érvelt a test és a tudat (metafizikai) függetlensége mellett, hogy el lehet gondolni azt, hogy léteznek zombik, azaz olyan lények, aki testüket tekintve tökéletesen ugyanolyanok, mint a normális emberek (normális emberek pontos fizikai replikái), azonban nem rendelkeznek fenomenális tudattal. Úgy is fogalmazhatunk: míg Descartes a külvilággal kapcsolatos szkeptikus hipotézis, addig Chalmers a belső világgal kapcsolatos szkeptikus hipotézis lehetősége mellett érvelt: Descartes azt állította, lehetséges, hogy tudatállapotom ugyanolyan akkor is, ha nincs külvilág, a zombi érv pedig azt, lehetséges, hogy a fizikai világ ugyanolyan akkor is, ha nincs tudat.

⁷ A zombi érvnek is igen nagy irodalma van, amelyre itt nem tudok kitérni. Magyarul lásd pl. AMBRUS 2001, SIMONYI 2005

Egy további párhuzam, hogy mind Descartes, mind Chalmers modális racionalista, tehát úgy vélik: ami elgondolható, az lehetséges is. Chalmers a zombik lehetőségéből következtet arra, hogy az agyállapotaink (pontosabban a fizikai világ) nem határozzák meg metafizikai szükségszerűséggel tudatállapotainkat. Hiszen a kapcsolat *nem* lehet metafizikailag *szükszerű*, ha egyszer *lehetséges*, hogy ne álljon fenn. Descartes az elme testtől független létezésének a lehetőségéből kiindulva érvel amellett, hogy az elme és a test (vagy az agy) nem lehet azonos.

Az „Agyak a tartályban” érv és a zombi érv között is felállíthatók kapcsolatok. Putnam tézise az volt, hogy nem állítható igaz módon a szkeptikus hipotézis. És mi a helyzet a belső világgal kapcsolatos szkeptikus hipotézis lehetőségével? Vizsgáljuk meg a következő kérdést: állítható-e igaz módon, hogy „Ez egy zombi világ”? Tézisem az, hogy nem. Az „Ez egy zombi-világ” állítás ugyanis vagy értelmetlen vagy hamis.

Egy zombi világot olyan lehetséges világgként értelmezzünk, amely fizikai szempontból a mi világunk tökéletes hasonmása (fizikai állapotainak összessége ugyanaz, mint a mi világunknak), de az embereket zombi-ikreik helyettesítik (akiknek nincs fenomenális tudatuk, nincsenek észlelési élményeik, testi érzeteik, mentális képeik stb.). Értelmezzük az ún. direkt fenomenális fogalmakat oly módon, hogy ezek közvetlenül a fenomenális élményekre vagy azok érzéki minőségeire utaló fogalmak: például a „piros” direkt fenomenális fogalma a piros színminőségre utal, a „fenomenális tapasztalat” direkt fenomenális fogalma pedig magára az általános értelemben vett fenomenális tapasztalatra. Ekkor igaz, hogy a zombik nem rendelkeznek direkt fenomenális fogalmakkal, hiszen nincsenek fenomenális élményeik, nem tapasztalnak érzéki minőségeket. Így az az állítás, hogy „Zombi vagyok” vagy hogy „Ez egy zombi világ”, vagy értelmetlen vagy hamis. A mondat „egy zombi szájából” értelmetlen, hiszen a „fenomenális tapasztalat” kifejezésnek egy zombi világban nincs referenciája, így a fentiekkel hozzáfetőleg ekivalens mondatok, ti. hogy „Olyan lény vagyok, akinek nincsenek fenomenális tapasztalatai” vagy „Ez egy olyan világ, amelyben nincsenek fenomenális tapasztalatok”, egy zombi által kimondva jelentéskéltűliek. Másfelől ugyanezekkel a mondatokkal egy nem zombi világban értelmes kijelentéseket tehetünk (a „fenomenális tapasztalat” kifejezésnek a nem zombi világban van referenciája); ámde ezek hamisak.

Vajon ezzel megcáfoltuk a zombi érvet? Nem. Az érv premisszája ugyanis az, hogy lehetségesek zombik, azaz hogy „Létezik zombi világ”, a lehetséges világok között van zombi világ; nem pedig az, hogy „Ez egy zombi világ”. A „Létezik zombi világ” viszont állítható értelmesen, a mi – nem zombi – világunkban, hiszen a mi világunkban a „fenomenális tapasztalat” kifejezésnek van referenciája.

Felmerül azonban a következő kérdés: tudható-e, hogy létezik zombi világ? Nézzük a következő gondolatmenetet.

- (1) Egy zombi világban nem tudható, hogy az illető világ zombi világ.
 - (2) Egy nem zombi világban tudható, hogy az illető világ nem zombi világ.
 - (3) Így nem tudható, hogy egy zombi világ zombi világ.
- Ezért úgy tűnik
- (4) Ha létezik is zombi világ, ez nem tudható.

Így

(5) Nem tudható, hogy lehetségesek-e zombik.

Következésképpen

Nem tudható, hogy a dualizmus igaz-e.

Ez az érvelés azonban félrevezető. A zombi érv ugyanis csak azt kívánja meg, hogy a „Létezik zombi világ” állítás tudható legyen, azt nem, hogy azt is tudjuk egy partikuláris zombi világról, hogy az zombi világ. Gondoljuk meg, ennek így is kell lennie a zombi gondolatkísérlet szerint. A zombi fogalma ugyanis azt implikálja, hogy sem „kívülről”, harmadik személyű nézőpontból nem lehet tudni, hogy egy humanoid lény zombi-e vagy sem (ti. egy zombi viselkedésileg megkülönböztethetetlen ember-ikrétől), sem „belülről”, első személyű nézőpontból: egy zombi nem tudhatja magáról, hogy zombi. Abból tehát, hogy egy partikuláris zombi világról nem tudható, hogy az zombi világ, nem következik, hogy ne tudhatnánk azt, hogy – az összes lehetséges világok között – van zombi világ.

Konklúziók

Vizsgálódásunk eredménye kettős. Egyfelől azt kaptuk, hogy a zombi érvet, Chalmers elgondolhatósági érvét a dualizmus mellett, nem lehet oly módon cáfolni, ahogy az „Agyak a tartályban” érvre támaszkodva Descartes elgondolhatósági érvét. Másfelől viszont megtudtunk valami újat is a zombi érvvel kapcsolatban. Nevezetesen: egyedül akkor *tudható*, hogy létezik zombi világ, ha a modális racionalizmus igaz.

Ez önmagában nem cáfolja a zombi érvet (Chalmers egyébként is modális racionalista). Azt azonban megmutatja, hogy a modális racionalizmus feltevésén több teher van, mint ami elsőre, az érv eredeti, Chalmers-féle megfogalmazásából látszik. Tudniillik a modális racionalizmus elfogadására Chalmers szerint azért van szükség, hogy a „Létezik zombi világ” *igazságát* garantálja, tehát azt, hogy a zombi világ lehetséges, nem csak elgondolható. Szerintem azonban azért is szükség van a modális racionalizmus elfogadására, mert enélkül nem tudhatjuk, van-e zombi világ (a lehetséges világok között). Ez fontos különbség, mert előfordulhat, hogy van zombi világ, a modális racionalizmus azonban hamis. Ez esetben úgy tűnik, nincsenek eszközeink arra, hogy megtudjuk, van-e zombi világ, azaz hogy lehetségesek zombik, azaz hogy a materializmus hamis.

A chalmers-i koncepció szerint a modális racionalizmus igaz, és garantálja mind azt, hogy (1) van zombi világ, mind azt, hogy (2) tudjuk, hogy van zombi világ. Az igazolás: el tudunk gondolni egy zombi világot, tudjuk is, hogy el tudjuk gondolni, az elgondolható világok pedig lehetségesek a modális racionalizmus szerint. Így a zombi világ lehetséges, és tudjuk is, hogy lehetséges. Azonban a modális empirizmus nem zárja ki, hogy létezik zombi világ. Csak éppen nem biztosítja, hogy tudjuk is ezt. Így ha modális empiristák vagyunk, akkor nincs eszközünk annak megismerésére, hogy van-e zombi világ, és így úgy tűnik, arra sem, hogy megtudjuk, sikeres-e a zombi érv a dualizmus mellett. A modális racionalizmus tehát nem szükséges feltétele a zombik lehetőségének (ez összeférne a modális empirizmussal is), annak viszont igen, hogy *tudjuk*, zombik lehetségesek, és így hogy Chalmers dualizmus melletti érve helytálló-e.

BIBLIOGRÁFIA

- ALTRICHTER 1997
ALTRICHTER Ferenc: Karteziánus szkepticizmus és szemantikai externalizmus. *Magyar Filozófiai Szemle* 41/3–4. 1997, 705–721.
- AMBRUS 2001
AMBRUS Gergely: A tudatosság egy antimaterialista értelmezése: az elgondolhatósági érv. *Magyar Filozófiai Szemle* 45/1–2. 2001, 141–58.
- BRENTANO 1874
BRENTANO, Franz: *Psychologie vom empirischen Standpunkt*. Leipzig, Duncker–Humblot, 1874
- BRUECKNER 2011
BRUECKNER, Tony: Brains in a Vat. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2011 Edition)*. Ed. ZALTA, Edward N. <http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/brain-vat/>.
- CHALMERS 1996
CHALMERS, David: *The Conscious Mind*. New York, Oxford University Press, 1996
- CHALMERS 2002
CHALMERS, David: Does Conceivability Entail Possibility? In: *Conceivability and Possibility*. Eds. Tamar SZABO-GENDLER – John HAWTHORNE. New York, Oxford University Press, 2002, 145–200.
- CHALMERS 2003
CHALMERS, David: The Content and Epistemology of Phenomenal Belief. In: *Consciousness: New Philosophical Perspectives*. Eds. Quentin SMITH – Aleksander JOKIC. New York, Oxford University Press, 2003, 220–272.
- DESCARTES 1994
DESCARTES, René: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Budapest, Atlantisz, 1994
- FODOR 1990
FODOR, Jerry: *A Theory of Content and Other Essays*. Cambridge, MA, MIT Press, 1990
- FORRAI 1994
FORRAI, Gábor: Hilary Putnam belső realizmusa. In: *A filozófiai realizmus védhetősége*. Budapest, ELTE BTK Tudományfilozófiai Munkabizottság Füzetei, 1994
- JAKAB 1997
JAKAB Zoltán: Más mozi – más film. Putnam referenciaelve és az álomargumentum. *Magyar Filozófiai Szemle* 41/3–4. 1997, 722–733.
- KERTÉSZ 2004
KERTÉSZ Gergely: Az agyak a tartályban hipotézis és a belső realizmus. *Magyar Filozófiai Szemle* 48/4. 2004, 409–443.
- PUTNAM 1981
PUTNAM, Hilary: *Reason, Truth and History*. Cambridge, Cambridge University Press, 1981.
- PUTNAM 2001
PUTNAM, Hilary: Agyak a tartályban. *Magyar Filozófiai Szemle* 45/1–2. 2001, 1–22.
- SIMONYI 2005
SIMONYI András: Elgondolhatóságon alapuló dualista érvek. *Kellék* 27–28. 2005, 103–113.

MIT JELENTENEK A MATEMATIKAI ÁLLÍTÁSOK? A HERMENEUTIKAI FIKCIONALIZMUS VÉDELMEBEN* 1

FORRAI GÁBOR

A fikcionalizmus összefoglaló név azokra a szemantikai megközelítésekre, amelyek valamilyen diskurzust vagy konkrét szófordulatot oly módon elemeznek, hogy abban fikatív entitásokról esik szó. Vegyük azt a mondatot, hogy „Az átlagos csillagnak 2,4 holdja van”. A határozott leírásokat tartalmazó mondatok szokásos értelmezése szerint ezzel azt is állítjuk, hogy egy és csak egy átlagos csillag van. De nincs átlagos csillag, s ennél fogva ez a mondat hamis. Akkor miért tarthatjuk mégis igaznak? A fikcionalista szerint e mondat használatakor csupán úgy teszünk, mintha létezne ilyen dolog, s e tettetést használjuk fel egy igazság kifejezésre, jelesül azéра, hogy ha elosztjuk a bolygók számát a csillagok számával, 2,4-et kapunk.

A fikcionalizmus lehet hermeneutikai és forradalmi.² Az előbbi azt igyekszik feltárni, hogyan is értünk valamilyen diskurzust, vagyis a ténylegesen meglévő jelentést kívánja azonosítani. Az iménti fikcionalista elemzés is ilyen: nem szólít fel arra, hogy ne higgyünk az átlagos csillag létezésében, hisz soha nem is hittünk ebben. Arra szólít fel, hogy ne próbáljuk a mondat logikai formáját átértelmezni oly módon, hogy szó szerint igaz lehessen, hanem fogadjuk el, hogy logikai formája olyan, amilyennek látszik, s hogy a mondat szó szerint nem igaz.³ A forradalmi fikcionalizmus ezzel szemben leleplezésre törekszik: amit eddig valóságosnak hittünk, az valójában fikció. Tévedtünk, állítja, s ezért változtatni kell ontológiai elkötelezettségeinken. Ilyen például Field válasza Quine és Putnam nélkülözhetlenségi érvére, amely szerint a matematika absztrakt tárgyait kénytelenek vagyunk létezőnek elfogadni, mivel ezek nélkülözhetetlenek a fizika számára.⁴ Field megpróbálja megmutatni, hogy a fizikai elméletalkotás számok nélkül is lehetséges, ezért a számokat nem kell elismernünk létezőknek.⁵

Stephen Yablo hermeneutikai fikcionalista módon értelmezi a matematikát, és elmélete több okból is vonzó. Nominalista, így elkerülheti a Benacerraf-féle ismeretelméleti problémát.⁶ (A félreértések elkerülése végett: nominalizmuson itt az absztrakt entitások, nem pe-

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ Az írás FORRAI 2010 minimálisan rövidített fordítása.

² E megkülönböztetést BURGESS 2008a vezette be, s a fikcionalizmusra először STANLEY 2001 alkalmazta.

³ „Az átlagos” fikcionalista elemzésének kritikáját nyújtja STANLEY 2001, 54–58. A fikcionalista választ lásd: YABLO 2001, 93–96.

⁴ QUINE 1980a, 1980b, 1981a, 1981b, PUTNAM 1979a, 1979b

⁵ FIELD 1980

⁶ BENACERRAF 1973

dig az univerzálék elutasítását értem; az ilyen módon értelmezett nominalizmus összeegyeztethető az univerzálék *in re* létezésével.) Emellett magyarázatot ígér arra, hogy a matematika miért szükségszerű, hogy miért tudható a priori, hogy miért érezzük abszolútnak abban az értelemben, hogy nem lehetséges másféle aritmetika vagy halmazelmélet, hogy miért alkalmazható a matematikai a fizikai világ leírására és sok másra még, beleértve a matematikai nyelv egyes sajátosságait. Ezeket nem kívánom részletezni; feltételezni fogom, hogy a Yablo-féle hermeneutikai fikcionalizmus be tudja váltani ígéreteit. Céлом az, hogy megvédjem egy ellenvetéstől, melyet először John Burgess fogalmazott meg, s újabban Gideon Rosennel együtt képvisel. Először Yablo elméletét vázoló fel, s ezek után két lépésben válaszolok az ellenvetésre. Burgess és Rosen szerint a hermeneutikai fikcionalizmusról az empirikus nyelvészeti bizonyítékok alapján kell döntenünk. Első lépésként amellet érvelek, hogy a filozófiai megfontolások éppily relevánsak, második lépésként pedig amellet, hogy egyedül empirikus nyelvészeti megfontolások alapján valószínűleg nem is lehet megcáfolni.

Yablo elméletével kezdem. Quine-től megtanultuk, hogy az ontológiai elkötelezettséget a kvantifikáció jelzi: azon entitások létezése mellett kötelezzük el magunkat, melyek felett kvantifikálnunk kell. A matematika teli van olyan tételekkel, melyek számok felett kvantifikálnak, például „Bármely két számnak van szorzata”. Úgy tűnik tehát, a matematikai tételek igazságából következik a számok létezése. Yablo szerint azonban a számok feletti kvantifikációval éppoly kevésbé kötelezzük el magunkat a számok létezése mellett, mint ahogy „Az átlagos csillagnak 2,4 holdja van” mondattal sem kötelezzük el magunkat az átlagos csillag létezése mellett. De hogyan úszhatjuk meg a számok feletti kvantifikálást ontológiai elkötelezettség nélkül?

A következőképp. A számneveknek van egy olyan használata, amely ontológiailag ártatlan, jelesül a numerikus kvantifikáció, például abban a mondatban, hogy „12 apostol van”. Az ekként használt számnevek kifejezhetők az azonosságpredikátummal bővített elsőrendű predikátumlogika szokásos eszközeivel.⁷ Ettől az ártatlan használatától úgy jutunk el a számok feletti ártatlan kvantifikációhoz, hogy elfogadunk egy szabályt, amely feljogosít arra, hogy a numerikus kvantifikációt tartalmazó mondatok tartalmát számok feletti kvantifikáció révén fejezzük ki. Első, később tökéletesítendő változatában ez a szabály ezt mondja ki: ha $n F$ van, képzeld el, hogy van egy n dolog, amely azonos az F -ek számával. Ha $*S*$ -gal jelöljük azt, hogy „elképzelheted, hogy S ”, a szabály a következőképp írható le:

$$(N_0) \quad \text{ha } \exists_n x (Fx), \text{ akkor } * \exists n (n = \text{az } F\text{-ek száma}) *^8$$

F valamilyen közönséges tárgyakra alkalmazható predikátum, s az előtagban egyszerű numerikus kvantifikáció szerepel, amely nem feltételezi a számok mint tárgyak létezését. Csak az utótagban szerepel számok feletti kvantifikáció, de ez is ontológiailag ártatlan, mert az „elképzelheted, hogy” operátor hatókörében szerepel. Ha csupán elképzeljük, hogy

⁷ Az „ $n F$ van” (pl. 12 apostol van) rekurzívan definiálható az alábbi módon:

$\exists_0 x Fx =_{\text{df}} \forall x (Fx \supset x \neq x)$, és $\exists_{n+1} x Fx =_{\text{df}} \exists y (Fy \ \& \ \exists_n x (Fx \ \& \ x \neq y))$ Magyarul: $0 F$ van $=_{\text{df}}$ az F -ek nem azonosak önmagukkal és $n+1 F$ van $=_{\text{df}}$ van $n F$ és van egy olyan F , amely az előbbieket egyikével sem azonos.

⁸ A most következő ismertetés YABLO 2002-n alapul.

valami létezik, nem vállalunk elkötelezettséget a létezése mellett. A szabály nem azt mondja ki, hogy valamilyen a való világgal kapcsolatos körülmény fennállása esetén létezik egy bizonyos szám; azt mondja ki, hogy valamilyen a való világgal kapcsolatos körülmény fennállása esetén úgy tehetünk, mintha az adott szám létezne.

Ez a szabály azonban nem teljesen megfelelő, mert nem engedi meg, hogy a számokat is számoljuk, mint amikor azt mondjuk, hogy „A páros prímek száma egyenlő 1-gyel”. A „páros” és a „prím” predikátumokat számokra alkalmazzuk, nem közönséges tárgyakra, így nem szerepelhetnek az iménti szabály előtagjában. Ahhoz, hogy az ilyen predikátumokat is megengedjünk az előtagban, lazítanunk kell a szabályon. A gond az, hogy amennyiben tagadjuk a számok mint tárgyak létezését, akkor tagadnunk kell, hogy a páros és prím tulajdonságokat bármi is instanciálja. Mindazonáltal, ha elképzelhetjük a számok létezését, akkor elképzelhetjük e tulajdonságok instanciálását is. Ez meg is adja a kulcsot a szabály módosításához:

(N) ha $*\exists_n x (Fx)*$, akkor $*\exists n (n = \text{az } F\text{-ek száma})*$

E szabály azt mondja ki, hogy ha elképzelheted, hogy n F van, ahol is F közönséges tárgyak és számok tulajdonsága egyaránt lehet, akkor azt is elképzelheted, hogy van egy olyan dolog, amely az F -ek száma. E szabálynak speciális esete az előző: ha (N_0) előtagja igaz, azaz ha tényleg n számú F dolog van, akkor természetesen ezt el is képzelhetjük.

De miért érdemes úgy tennünk, mintha léteznének számok? A számok feletti kvantifikáció kifejezőereje miatt. Ilyen kvantifikáció nélkül nem fogalmazhatnánk meg a fizika törvényeit. Newton második törvénye helyett be kellene értenünk egy hatalmas konjunkcióval, melynek tagjai mind ilyen formájúak volnának: „ F erő hatására egy m tömegű test a gyorsulásra tesz szert, és $F = m \cdot a$ ”. Ilyen tagból azonban végtelen számú keletlene. Sőt, mivel a kérdéses fizikai mennyiségek értékei valós számok is lehetnek, megszámlálhatatlanul végtelen tagra volna szükségünk. De ha kvantifikálhatunk a számok fölött, mindezt egyetlen mondattal kifejezhetjük: „Bármely F , m , a valós számra, ha $F =$ egy olyan testre ható erő, melynek tömege $= m$, és $a =$ a test ezen erő hatására létrejövő gyorsulása, akkor $F = m \cdot a$ ”.

Quine pontosan a számok feletti kvantifikáció kifejezőereje miatt gondolta úgy, hogy a matematikai tárgyak nélkülözhetetlenek a fizika számára. Amíg Field elfogadja, hogy ez a kvantifikáció ontológiai elkötelezettséggel jár, s igyekszik megmutatni, hogy a számok feletti kvantifikáció nélkül is biztosítható ugyanez a kifejezőerő, Yablo szerint ontológiai elkötelezettség nélkül is kvantifikálhatunk a számok felett. Felhívja a figyelmet arra, hogy gyakran használunk fikciókat ábrázolási céllal. Például az idegesség egyfajta testi érzetét leírhatjuk úgy, hogy „Pillangók vannak a gyomromban”. Természetesen nem hisszük, hogy vannak. De ha lennének, valami ilyesmit éreznénk. Azért kérjük a többieket egy fiktív tényállás elképzelésére, hogy egy valóságos tényállást írjunk le. Valójában a metaforákat általában így értjük. A metaforák szó szerinti véve többnyire hamisak, de arra szólítanak, hogy képzeljünk el valamit. Ha eleget teszünk a szólításnak, az elképzelt szituáció jellegzetességei a valóság bizonyos vonásaihoz irányítanak bennünket. Kroton elhelyezkedését

például azzal írhatjuk le, hogy „Az olasz csizma talpán van”. Olaszország nem csizma, de ha hajlandók vagyunk úgy tenni, mintha az lenne, a mondat elmondja nekünk, hol keressük a várost.⁹

Láttuk, hogy az alkalmazott matematikai mondatok tényleges tartalma valami olyan tényállás, amelyben nincsen semmi matematikai. Mi a helyzet a tiszta matematikával? Mire vonatkozik például a „ $3 + 5 = 8$ ”, ha nem számokra? Yablo megmutatja, hogyan lehet a tiszta matematika mondatait újrafogalmazni az ontológiailag ártatlan numerikus kvantifikáció révén. Az alapötlet az, hogy (N) szabályt visszafelé alkalmazzuk. Így az előbbi mondat valami olyasmit fejez ki, hogy „Ha három F van, és öt G van, akkor nyolc dolog van, amely F vagy G ”. Ez pedig logikai igazság. Yablo ezek után bemutatja, hogyan kell az összes aritmetikai mondatot logikai igazságként újraértelmezni, beleértve a számok feletti kvantifikálókat is, s elvégzi ugyanezt a halmazelmélettel is. (Innen már sejthető, miként magyarázható a matematika szükségszerű volta, és az, hogy a priori tudható.)

Az eddigiek remélhetőleg elégségesek Yablo vállalkozásának megértéséhez. Most lássuk, miért gondolja Burgess és Rosen, hogy egy ilyesfajta elmélet elfogadhatatlan. Ellenvetésük nem egyedül Yablo vagy a fikcionalizmus ellen irányul, hanem általában a nominalizmus ellen. A nominalista tagadja az absztrakt tárgyak létezését, ezért nem fogadja el, hogy azok a mondatok, amelyek látszólag ezek létezését mondják ki, szó szerint igazak lennének. Ezért két lehetőség közül választhat. Vagy elismeri, hogy igazak, és tagadja, hogy szó szerint értjük őket, vagy elismeri, hogy szó szerint értjük őket, ám tagadja, hogy igazak. Az előbbi a hermeneutikai, az utóbbi a forradalmi álláspont. Burgess és Rosen mindkettőt elfogadhatatlannak tartja. A hermeneutikai felfogás szerintük azért bukik meg, mert nem szól mellette *tudományos [scientific]* bizonyíték. A forradalmi pedig azért, mert nincsen jó tudományos indok arra, hogy kétségbe vonjuk a matematika igazságát, vagy hogy a jelenlegi a matematikát egy olyan nominalista változattal cseréljük fel, mint amilyen Fieldé vagy Chiharaé. Azért hangsúlyozom a „tudományos” szót, mert Burgess és Rosen úgy vélik, a tisztán filozófiai megfontolások nem élvezhetnek elsőbbséget a tudományos megfontolásokkal szemben. Például az absztrakt entitások megismerhetőségével kapcsolatos ismeretelméleti aggályok nem elégségesek a matematikusok azon véleményének megkérdőjelezéséhez, hogy igenis van matematikai tudásunk.¹⁰ Ezt nem vitatom.

Csak hogy – s most már nekifogok a válasznak – a hermeneutikai megközelítés elleni érv során az iménti gondolat helyébe egy erősebb lép, jelesül az, hogy a filozófiai megfontolások egyszerűen irrelevánsak, és *egyáltalán nem* számítanak. Burgess és Rosen kifogásolja, hogy „az ilyen rekonstrukciót pártoló nominalisták közül egy sem publikálta elképzelését valamilyen nyelvészeti folyóiratban olyan bizonyítékokra hivatkozva, amelyeket egy nyelvész is elfogadna, akinek nincsenek ontológiai hátsó szándékai”.¹¹ Egy másik helyen Burgess röviden válaszol arra a kritikára, mely szerint a nominalistáknak nem kell a hermeneutika és a forradalom között választaniuk, mivel van egy valamilyen harmadik lehetőség:

⁹ A példa Waltontól származik – WALTON 1993, 40–41. –, akinek munkája fontos inspirációt jelent a fikcionalisták számára.

¹⁰ BURGESS–ROSEN 2005, 520–523.

¹¹ BURGESS–ROSEN 2005, 525.

Olykor azt állítják, hogy a nominalista interpretáció képviseli a legjobb „értelmezését” [making sense of] annak, amit a matematikusok mondanak. E megfogalmazásban nem harmadik alternatívát látok, hanem ekvivokációt. Ez egyszerre jelenti azt, hogy „a bizonyítékok által leginkább alátámasztott empirikus hipotézis a matematikusok által mondottak jelentéséről” (hermeneutikai) és hogy „a matematikusok által mondottak azon átértelmezése, mely leginkább összhangban van bizonyos filozófiai elvekkel és előítéletekkel” (forradalmi).¹²

E megjegyzések szerint a matematika olyan nominalista értelmezései esetében, mint amilyen Yabloé is, a bizonyítékoknak tisztán empirikusaknak kell lenniük, s nem szabad filozófiai megfontolásokra támaszkodnunk.

Burgess és Rosen így is járnak el Yablo álláspontjának tárgyalásakor.¹³ Következésképpen figyelmen kívül hagyják az álláspont filozófiai érényeit, és a nyelvi viselkedésből nyerhető bizonyítékokra összpontosítanak. Most nem fogom tárgyalni sem Yablo nyelvészeti érveit, sem Burgess és Rosen cáfolatait. Ami mellett érvelni kívánok az az, hogy a hermeneutikai fikcionalizmus értékelésekor helytelen figyelmen kívül hagyni a filozófiai megfontolásokat.¹⁴ Nem a filozófia fontosságára kívánom ezt alapozni, hanem két tényre, melyek az értelmezés természetével kapcsolatosak.

Az első tény: az értelmezés – legyen az egy szövegé, valakinek a viselkedésé, vagy valamilyen társadalmi gyakorlaté – az értelem-összefüggések feltárására irányul, annak megmutatására, hogy mi mihez és hogyan kapcsolódik, hogy hogyan alkotnak a részek koherens egészt. A koherencia keresése azonban az empirikus tények ellenőrzése alatt áll. Íme egy példa. A választások előtt egy politikus azt ígéri, hogy nem emeli az adókat, megválasztása után mégis emeli őket. Ez többféleképpen is értelmes egészet alkothat. Egy: azt hitte, nem kell adót emelnie, de – nagy bánatára – fel kellett ismernie, hogy nem kerülheti el. Kettő: kezdetől fogva tudta, hogy emelnie kell majd az adókat, de úgy gondolta, hogy az, hogy a hamis ígélet később csökkenti a hitelességet, elfogadható ár a pillanatnyi népszerűségért. Három: valami a kettő között, nem volt biztos benne, hogy megúszhatja az adóemelést, és az ígélettel kalkulált kockázatot vállalt. Melyik a helyes? Ezt az empirikus bizonyítékok döntenek el. Ki kell derítenünk, milyen információkkal rendelkezett a gazdaság állapotáról, mennyire értette meg ezeket az információkat, tanácsadói mit mondtak neki, korábban mennyire tartotta be ígéreteit, stb. De sokféle mód van arra is, ahogy a történet *nem* alkot értelmes egészet: azt hitte, nem kell emelni az adókat, és valóban nem is kellett, mégis megemelte őket, mert erre támadt kedve; őszinte ígéretet tett, és meg is akarta tartani,

¹² BURGESS 2008b, 51.

¹³ BURGESS–ROSEN 2005, 528–534.

¹⁴ Ha érveim helytállóak, akkor egy füst alatt Mark Balaguer ellenvetését is megválaszolják. A matematika ontológiájával kapcsolatos álláspontok Balaguer-féle taxonómiájában nem szerepel a „hermeneutikai fikcionalizmus” kategória. Fikcionalizmuson ugyanis azt a nézetet érti, amely szerint a matematikai mondatokat szó szerint kell értenünk, ám ezek hamisak. Yablo szerint azonban a matematikai mondatok igazak, ezért Balaguer taxonómiájában a „parafrázis nominalisták” közé tartozik. A parafrázis nominalizmus Balaguer szerint azért téves, mert az empirikus bizonyítékok tanúsága szerint a matematikus szó szerint értik a matematikai mondatokat, nem pedig valamiféle nominalista parafrázis szerint. Számomra ez azonosnak tűnik Burgess és Rosen ellenvetésével. Ld. BALAGUER 2008 és BALAGUER 2009, 152, 158.

csak nem ismerte fel, hogy adót emel. Röviden, egy értelmezés kétféleképpen vallhat kudarcot: úgy, hogy ütközik az empirikus bizonyítékokkal, és úgy, hogy ütközik a koherencia követelményével.

A második tény: annak megítélése, hogy egy mintázat koherens-e, és mennyire az, nagy mértékben függ az értelmező saját véleményétől. A szubjektív mozzanat kiküszöbölhetetlen, mivel nincs egyetemes kézikönyv a koherens mintázatok azonosítására. Ami leginkább emlékeztet egy ilyen kézikönyvre, az a logika, de az értelmezés során nem a logika mondja ki a végső szót. Egy inkonzisztenciát tulajdonító értelmezés egészében véve koherensebb lehet, mint egy olyan, amely valamilyen erőltetett és vad gondolat segítségével biztosítja a koherenciát. Annak eldöntésekor pedig, hogy egy gondolat valóban vad-e, az értelmező kénytelen saját elgondolásaira támaszkodni. A szubjektivitás azonban nem jelent önkényességet. Ha valaki fekete-fehéren látja a világot, iménti politikusról csak azt mondhatja, hogy vagy őszinte ígéretet tett, de balszerencsés volt, vagy pedig hazudott. De aki így gondolja, nem éppen avatott értelmező. Nem minden szubjektív perspektíva egyenértékű.

És most lássuk, miként kapcsolódnak e tények a hermeneutikai fikcionalizmushoz. A filozófus azt szeretné megérteni, hogy a matematikán belüli és a matematika körüli dolgok hogyan függenek össze. Annak megállapításakor, hogy bizonyos gondolatok koherens egészet alkotnak-e, kénytelen saját vélekedéseit felhasználni. Tegyük fel, úgy gondolja, hogy a tudás megköveteli, hogy valamiféle oksági kapcsolat legyen a megismerő és a megismerés tárgya között. Ebben az esetben nehéz lesz úgy gondolnia, hogy a matematika platonista felfogása, mely szerint a matematika szó szerint igaz leírást kínál bizonyos absztrakt tárgyokról, melyek téren és időn kívül léteznek, és nem vehetnek részt oksági kapcsolatokban, koherens egészbe rendezhető azzal, hogy van matematikai tudásunk. Vagy különösnek találhatja, hogy a matematika, mely az iménti felfogás szerint okságilag tehetetlen tárgyakat ír le, hasznos szerepet játszhat a fizikában, amely oksági magyarázatokra törekszik.

Ha ez így van, és a matematika filozófiai értelmezése valóban értelmezési kísérlet, a filozófus kénytelen saját meggyőződéseire is támaszkodni. Így Burgess és Rosen tévednek, amikor azt állítják, hogy a matematika értelmezésének kizárólag az empirikus bizonyítékokra kell támaszkodnia, és mentesnek kell lennie a filozófiai megfontolásoktól. Az értelmezés soha nem alapul kizárólagosan tapasztalati bizonyítékokon. A koherenciának, a részek racionális összefüggésének feltárására irányul, és az, hogy a részek között racionális összefüggés van-e, nem állapítható meg pusztán empirikus tények alapján. Az ellenvetés ilyen módon az értelmezési vállalkozás természetének félreértésén alapul.

Hangsúlyozni szeretném, hogy az értelmezés iménti jellemzése nem azt jelenti, hogy minden filozófusnak jogában áll a matematikából saját meggyőződéseit kiolvasni. Hogy lássuk, miért nem, érdemes szemügyre vennünk, hogy miféle kölcsönhatás van az értelmezés során az empirikus bizonyítékok és az értelmező saját nézetei között. Vegyünk egy történetet, aki Keplerrel foglalkozik. Kepler könyveinek megjelenési dátuma empirikusan megállapítható, mint ahogy az is, hogy a *Harmonice Mundi* csillagászati elmélete – ebben szerepelnek a Kepler-törvények – jobb a korábbi könyvében, a *Mysterium Cosmographicum*ban szereplő elméletnél. Azt azonban nem az empirikus bizonyítékok árulják el, hogy igencsak furcsa Kepler részéről, hogy a *Harmonice Mundi* megjelenése után két évvel újból megjelenteti első könyvét. Ez az ítélet a történész azon meggyőződésén alapul, hogy a tudomány célja empirikusan pontos elméletek megalkotása. Ha ez a tudomány célja, érthetetlen és zavarba ejtő, hogy Kepler újból megjelentet egy elméletet, mely-

nél van empirikusan jobb elmélete. A történésznek meg kell találnia azt a koherens mintázatot, amelybe az empirikus tények beilleszthetők. Például azt javasolhatja, hogy Kepler nem osztotta napjaink felfogását az empirikus pontosság kizárólagos fontosságáról. Kepler platonista volt, s úgy vélte, hogy a világnak valamiféle lenyűgöző matematikai rendet kell kifejeznie. A matematikai rend tekintetében a *Mysterium Cosmographicum* sikeresebb a *Harmonice Mundi*-nél. (Alap gondolata, hogy a bolygópályák szabályos körök, és távolságukat az öt szabályos test határozza meg. Az egyik szabályos test beírt gömbjén húzódó kör mindig a Naphoz közelebbi bolygó pályája, míg az ugyanezen szabályos test körülírt gömbjén húzódó kör az eggyel távolabbi bolygóé.) Amikor a történész ezt javasolja, nem egyszerűen saját nézetét tulajdonítja Keplernek, hiszen elismeri, hogy Kepler tudományfelfogása különbözik az övétől. Ugyanakkor nem is hagyja figyelmen kívül saját nézeteit. Az első könyv újbóli megjelentetését ugyanis azon meggyőződése alapján értelmezi, hogy helyes dolog megjelentetni, amit az ember fontos tudományos eredménynek tekint, Kepler pedig, saját tudományfelfogása alapján, a későbbi könyv megírása után is fontos eredménynek tekintette az első könyvében írottakat. Az értelmező saját nézeteinek szerepe az, hogy kijelöli a lehetséges módokat arra, hogy valamit koherens egészként értelmezzen. Azt viszont az empirikus tények döntenek el, hogy a lehetséges koherens mintázatok közül melyik ragadja meg az adott esetet.

Eddig amellel érveltem, hogy Burgess és Rosen nem nyilváníthatják a filozófiai megfontolásokra támaszkodó érveket irrelevánsnak. Most tovább megyek, s azt kívánom megmutatni, hogy a hermeneutikai fikcionalizmus valószínűleg nem cáfolható meg kizárólag empirikus bizonyítékok alapján. Ezért elfogadom, hogy kizárólag empirikus érveket használhatunk, és tartózkodnunk kell minden filozófiai megfontolástól. Két olyan forgatókönyvet vizsgálok meg, amelyben a nem-filozófiai megfontolások látszólag a hermeneutikai fikcionalizmus ellen szólnak, s azt állítom, hogy ezen forgatókönyvek megvalósulása nem elégséges a hermeneutikai fikcionalizmus cáfolatához. Ez az érvelés nem konkluzív: talán lehetséges olyan szituáció, amelyben az empirikus tények elégségesek ehhez; a két forgatókönyv elemzése azonban azt sugallja, hogy nem könnyű ilyet elgondolni.

Az első forgatókönyv szerint az empirikus vizsgálatok azt az eredményt hozzák, hogy a matematikusok nem hiszik, hogy a matematikai tárgyak fikciók volnának, ugyanakkor ontológiai státuszukról nincs határozott véleményük. Mondjuk, egy empirikus felmérés azt mutatja, hogy a matematikusok túlnyomó többsége nem gondolkodott el a kérdésen, és nem is különösképpen érdeklődött, s hogy azok, akiknek van álláspontjuk, két csoportra oszlanak. Az egyik csoport tagjainak nézetei homályosak, kétértelműek, ellentmondásosak, egyszóval kiérleletlenek. A másik csoport tagjai következetesen és kifinomultan gondolkodnak, ám nincs köztük egyetértés. E forgatókönyv megvalósulása esetén a hermeneutika fikcionalistának óvatosan kell megválasztania azt a módot, ahogy álláspontját megfogalmazza. Jelesül: nagyon világossá kell tennie, hogy nem pszichológiai leírást kínál a matematikusok gondolkodásáról. Kerülnie kell azt, hogy a matematikusok véleményéről beszéljen, inkább a matematikáról vagy a matematikai gyakorlatról kell beszélnie.

Ez nem ad hoc manőver: az értelmezések gyakran tartalmaznak olyan mozzanatokot, melyek nincsenek pszichológiailag hű leírásnak szánva.¹⁵ Első példaként tekintsük Descartes újabb értelmezéseit, melyek szerint az ideák nála intencionális tartalmak. Pszichológiai állításként tekintve ez az értelmezés torzít, hiszen Descartes nem rendelkezett az intencionális tartalom fogalmával. E fogalom csak jóval később alakult ki olyan gondolkodók munkássága nyomán, mint Brentano, Husserl, Frege és Chisholm. Az értelmezés hívei csupán annyit állítanak, hogy az idea intencionális tartalomként való értelmezése nem mond ellent annak, amit Descartes az ideákról ír, és hogy ennek révén meg lehet világítani, hogy Descartes gondolkodásának bizonyos mozzanatai hogyan függenek össze. Ennél jóval drámaibb példa a potlecs azon értelmezése, mely szerint ez a szokás a törzsek és falvak közötti hierarchia fenntartását szolgálja. Amikor az Észak-Amerika északnyugati partvidéken élő indiánok javaik jórészét elajándékozzák vagy esetenként megsemmisítik, biztosan nem arra gondolnak, hogy ezt társadalmi státuszuk megerősítésének céljából teszik. Egyszerűen nem ugyanazokban a fogalmakban gondolkodnak, mint a társadalomtudósok. De még ha azokban a fogalmakban gondolkodnának is, ilyen magyarázat fel sem merülne bennük, hiszen e magyarázat teljesen szekuláris, míg az indiánok körében a potlecsnek vallási jellege van.

Fontos látnunk, hogy a pszichológiailag nem hűséges értelmezések tökéletesen helyénvalóak lehetnek – nincs bennük semmi abnormális vagy deviáns. Az értelmezés célja annak megmutatása, hogy a dolgok hogyan függenek össze, és sok esetben a koherencia nem ragadható meg az értelmezett személyek saját fogalmaiban. Descartes ideafogalma nem elég világos ahhoz, hogy filozófiájának koherenciát láthatóvá lehessen tenni. A potlecs résztvevői e szokást a törvényekre hivatkozva magyarázzák. Számunkra azonban a törvénynek kell, hogy legyen valamilyen célja, s a potlecs résztvevői nem tudnak ilyen célt felmutatni. Ha az interpretátor nem képes a koherenciát pszichológiailag hű leírás révén felmutatni, lemond a pszichológiai hűségről. Ugyanilyen módon, ha a hermeneutikai fikcionalizmusnak sikerül a matematikát és a fizikában való felhasználását értelmeznie, nem vethető el egyedül azon az alapon, hogy nem tükrözi a matematikusok meggyőződéseit.

Akkor most lássunk a másik forgatókönyvet. Ezúttal úgy találjuk, hogy a matematikusok nyelvi viselkedésének filozófiamentes, tisztán empirikus vizsgálata azt tárja fel, hogy a matematikusok elutasítják a fikcionalizmust. Képzelnék el, úgy találjuk, hogy mind platonisták.

Ez sem jelenti automatikusan a fikcionalizmus cáfolatát. Elképzelhető, hogy a fikcionalistáknak van igaza, és a matematikusok tévednek. Ez Mark Balaguer elsődleges válasza Burgess és Rosen érvére.¹⁶ A fikcionalista, mondja, ebben az esetben két okból sem vádolható azzal, hogy laikus létére beleszól a matematikusok dolgába. Először is, az ontológiai kérdésre adott válasznak nincs közvetlen kihatása a matematikai gyakorlatra. Másodszor, a matematikusok hozzáértése, melyet a filozófus természetesen nem vonhat kétségbe, nem terjed ki az ontológiai kérdésekre.

¹⁵ A most következőkben két dolgot feltételezek. Egy: a hitekkel kapcsolatos tények ugyanolyan „kemények”, mint a fizikai tények. Kettő: az emberek nem tévednek hiteikkel kapcsolatban. E feltételezések nélkül az érv aligha lenne meggyőző.

¹⁶ BALAGUER 2009, 153–157. BALAGUER úgy gondolja, hogy nem feltétlenül kell elfogadnunk a hermeneutikai-forradalmi megkülönböztetést sem, uo. 157–161.

A hermeneutikai fikcionalista azonban, aki szerint a matematikai állítások igazak, ám nem szó szerint értendők, nem védekezhet ilyen módon. A második forgatókönyv megvalósulása esetén két lehetősége van. Az első, hogy megpróbálja újraértelmezni a matematikusok látszólagos elkötelezettségét a platonizmus mellett. Tegyük fel, például, hogy a matematikusok a következőképp magyarázzák azt, hogy a matematikai állításokat szó szerint kell venni: „Tudjuk, hogyan kell megkülönböztetni a metaforákat a szó szerint beszédétől. Akkor beszélünk szó szerint, ha úgy használjuk a szavakat, ahogy szokás. Mármint a 'nap' szóval egy forró gázgömbre utalunk. Így amikor Rómeó a napnak nevezi Júliát, nem beszélhet szó szerint, hiszen nyilván nem hiszi azt, hogy Júlia egy forró gázgömb. De, szemben a 'nap' szóval, a matematikai kifejezéseknek nincs olyan bevett használata, mellyel saját szóhasználatunk szembeállítható. Tehát szó szerint beszélünk.” Erre válaszul a hermeneutikai fikcionalista rámutathat arra, hogy vannak bizonyos kifejezések, amelyek inherens módon metaforikusak, s nincs is nem metaforikus használatuk.¹⁷ Vegyük például a *Star Trek*-ben bevezetett „vulkáni” szót. Ha valakit, aki mindig hűvösen, érzelemmentesen és rendkívül logikusan viselkedik, vulkáninak nevezel, nem kívánod azt mondani, hogy a Vulkán bolygón kialakult humanoid fajba tartozik. Ha pedig valakiről, aki hajlamos az impulzív és megfontolatlan viselkedésre, azt mondd, hogy nem éppen vulkáni, természetesen nem azt mondd, hogy nem ilyen fajú, hiszen senki nem az. Ez a példa azt mutatja, hogy amikor a matematikusok platonistának vallják magukat, annak talán csak az az oka, hogy félreértik, hogy mit is fejez ki a szó szerinti és a nem szó szerinti használata közti megkülönböztetés.

Tegyük fel azonban, hogy ilyesféle válaszra nincs lehetőség. A matematikusok nagyon jól kiigazodnak a nyelvészeti kérdésekben, nem értik félre sem a hermeneutikai fikcionalizmust, sem a platonizmust, s ennél fogva tökéletesen értik, mit is mondanak, amikor az előbbi ellenében az utóbbit pártolják. Még ez sem jelentené azonban a hermeneutikai fikcionalizmus cáfolatát. Balaguer egy ponton felveti, hogy saját forradalmi fikcionalizmusa talán nem is érinti a matematikát.¹⁸ Elképzelhető, mondja, a platonizmusnak egy olyan változata is, amely szerint a matematikai tények kétféle tényből állnak: ontológiailag semleges tényekből, melyek azzal kapcsolatosak, hogy mely matematikai állítások helyesek ontológiailag semleges értelemben és platonikus tényekből, melyek azzal kapcsolatosak, hogy azok az absztrakt tárgyak, melyeket a matematika látszólag leír, valóban léteznek. A fikcionalistának elég az utóbbi tények fennállását tagadnia. Balaguer nem tartja egyértelműnek, hogy e platonikus tények matematikai tények. Ha úgy véljük, nem azok, akkor a forradalmi fikcionalista inkább filozófiai, sem mint matematikai forradalmár. Balaguer ugyanakkor elismeri, hogy nem tudja, miként is érvelhetne amellet, hogy a platonikus tények nem matematikaiak. Én sem tudom.

Úgy gondolom azonban, hogy a hermeneutikai fikcionalista hasonló javaslattal élhet, de érvelni is képes mellette. Tegyük fel, hogy amennyiben csak a filozófiai megfontolásokra vagyunk tekintettel, a hermeneutikai fikcionalizmus felülmúlja az összes többi álláspontot.¹⁹ Ekkor a fikcionalista nézőpontjából a helyzet a következő. A matematikusok mondanak dolgokat, amelyek igazak, jóllehet nem a szó szerinti értelemben, például „Minden

¹⁷ Ennek részletesebb tárgyalását lásd: YABLO 2000, 221–224.

¹⁸ BALAGUER 2009, 156.

¹⁹ Ha nem ez a helyzet, Burgess és Rosen érvére nincs is szükség.

prímszámnál van nagyobb”. És mondanak olyan dolgokat is, amelyek szó szerinti értelemben hamisak, pl. „A számok absztrakt entitások és valóban léteznek.” Az első csoportba tartozó állításaik mellett olyan érvek szólnak, melyeknek szinte lehetetlen ellenállni, s amelyek meglehetősen speciálisak, mint az axiómákból való dedukció. A második csoportba tartozó állítások mellett érvek nem ilyen speciálisak, és nem is ilyen ellenállhatatlanok. Adjunk mindehhez hozzá bizonyos viselkedési vagy szociológiai tényeket. Az a szakmai képzés, melyen a matematikusok átesnek, az első csoportba tartozó állításokkal kapcsolatos állásfoglalásra készíti fel őket. A matematikai folyóiratok az ilyen típusú állításokat tartalmazó cikkeket publikálják. Valaki matematikusként csak ilyen típusú állítások megfogalmazása és megvédése révén tehet szert elismerésére. Azokat, akik kizárólag a második típusba tartozó állításokkal foglalkoznak, rendszerint nem tekintik matematikusnak, és így tovább. Végző soron azt találjuk, hogy a két állításcsoport közti különbség nem pusztán lokális, hanem számtalan módon megnyilvánul. Adottnak véve e megkülönböztetés fontosságát, a matematikai gyakorlat értelmezésének számot kell adna róla. A legegyszerűbben pedig ezt úgy tehetjük meg, ha azt mondjuk, hogy valójában csak az első típusba tartozó állítások tartoznak a matematikához. Ha ez így van, akkor a matematikusok egyöntetű elkötelezettsége a platonizmus mellett nem szolgáltat meggyőző érvet a hermeneutikai fikcionalizmus ellen, hisz ez az elkötelezettség kívül esik a matematika területén.

Összefoglalás. Először amellet érveltem, hogy Burgess és Rosen tévednek, amikor azt követelik, hogy a hermeneutikai fikcionalizmust kizárólag nyelvészeti megfontolások révén támasszák alá. Ez az érv az értelmezés természetén alapult. Másodszor igyekeztem kétségeket támasztani aziránt, hogy a hermeneutikai fikcionalizmust pusztán nyelvészeti megfontolások alapján meg lehet cáfolni. Ennek során két olyan foratókönyvet vettem szemügyre, melyek látszólag döntő érvet szolgáltatnak a hermeneutikai fikcionalizmus ellen.

BIBLIOGRÁFIA

BALAGUER 2008

BALAGUER, Mark: Fictionalism in the philosophy of mathematics. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)*. Ed. E. N. Zalta.
<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/fictionalism-mathematics>.

BALAGUER 2009

BALAGUER, Mark: Fictionalism, theft and the story of mathematics. *Philosophia Mathematica* 17. 2009, 131–162.

BENACERRAF 1973

BENACERRAF, Paul: Mathematical Truth. *The Journal of Philosophy* 70. 1973, 661–679.

BURGESS 2008a

BURGESS, John P.: Why I am not a nominalist. In: *Mathematics, Models and Modality: Selected Philosophical Essays*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 31–45

BURGESS 2008b

BURGESS, John P.: Mathematics and bleak house. In: *Mathematics, Models, and Modality: Selected Philosophical Essays*. Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 46–65.

BURGESS–ROSEN 1997

BURGESS, John P.–ROSEN, Gideon: *A Subject With No Object*. New York, Oxford University Press, 1997

- BURGESS–ROSEN 2005
BURGESS, John P.–ROSEN, Gideon: Nominalism reconsidered. In: *The Oxford Handbook of Philosophy and Mathematics and Logic*. Szerk. S. Shapiro. Oxford, Oxford University Press, 2005, 515–535.
- CHIHARA 2005
CHIHARA, Charles: Nominalism. In: *The Oxford Handbook of Philosophy and Mathematics and Logic*. Szerk. S. Shapiro. Oxford, Oxford University Press, 2005, 483–514.
- FIELD 1980
FIELD, Hartry: *Science Without Numbers*. Princeton (NJ), Princeton University Press, 1980
- FORRAI 2010
FORRAI Gábor: What Mathematicians Say Means: In Defense of Hermeneutic Fictionalism. *Hungarian Philosophical Review/Magyar Filozófiai Szemle* 54. 2001, 191–203.
- PUTNAM 1979a
PUTNAM, Hilary: What is mathematical truth? In: *Mathematics, Matter and Method: Philosophical Papers, vol 1*. 2. kiad. Cambridge, Cambridge University Press, 1979, 60–78.
- PUTNAM 1979a
PUTNAM, Hilary, Philosophy of logic. In: *Mathematics, Matter and Method: Philosophical Papers, vol 1*. 2. kiad., Cambridge, Cambridge University Press, 1979, 323–357.
- QUINE 1980a
QUINE, Willard Van Orman: On what there is. In: *From a Logical Point of View*. 2. kiad., Cambridge (MA), Harvard University Press, 1980, 1–19.
- QUINE 1980b
QUINE, Willard Van Orman: Two dogmas of empiricism. In: *From a Logical Point of View*, 2. kiad., Cambridge (MA), Harvard University Press, 1980, 20–46.
- QUINE 1981
QUINE, Willard Van Orman: Things and their place in theories. In: *Theories and Things*. Cambridge (MA), HARVARD UNIVERSITY PRESS, 1981, 1–23.
- QUINE 1981b
QUINE, Willard Van Orman: Five milestones of empiricism. In: *Theories and Things*. Cambridge (MA), Harvard University Press, 1981, 67–72.
- STANLEY 2001
STANLEY, Jason: Hermeneutic fictionalism. In: *Midwest Studies in Philosophy 25: Figurative Language*. Szerk. P. A. French and H. K. Wettstein. Minneapolis, University of Minnesota Press, 2001, 36–71.
- WALTON 1990
WALTON, Kendall L.: *Mimesis as Make-Believe: On the Foundation of the Representational Arts*. Cambridge (MA)/London, Harvard University Press, 1990
- WALTON 1993
WALTON Kendall L.: Metaphor and prop oriented make-believe. *European Journal of Philosophy* 1. 1993, 39–57.
- YABLO 2000
YABLO, Stephen: Apriority & existence. In: *New Essays on the A Priori*. Szerk. P. Boghossian and C. Peacocke. Oxford, Oxford University Press, 2000, 197–228.
- YABLO 2001
YABLO, Stephen: Go figure: a path through fictionalism. In: *Midwest Studies in Philosophy 25: Figurative Language*. Szerk. P. A. French and H. K. Wettstein. Minneapolis, University of Minnesota Press, 2001, 72–102.

YABLO 2002

YABLO, Stephen: Abstract objects: a case study. *Nous* 36 supplementary volume 1. 2002, 220–240.

YABLO 2005

YABLO, Stephen: The myth of the seven. *Fictionalism in Metaphysics*. Szerk. M. Kalderon. New York, Oxford University Press, 2005, 88–115.

YABLO–GALLOIS 1998

YABLO, Stephen–GALLOIS, Andre: Does ontology rest on a mistake? *Proceedings of the Aristotelian Society* supplementary volume 72. 1998, 229–262.

BÚCSÚ A HITVESTŐL? ORPHEUS ÉS EURYDIKÉ*

DARAB ÁGNES**

A görög–római mitológia, illetve az erre épülő klasszikus irodalom és képzőművészet egyik legismertebb szerelmi története Orpheus és Eurydiké nevéhez fűződik. Ez a mítosz az európai kultúrában 2000 éve változatlan tartalommal él tovább:¹ Orpheus szerelmével és csodás költészetével még a halál fölött is diadalmaskodott, de a hátrapillantás tilalmának megszegésével végül örökre elveszítette feleségét. Ennek a tragikus végű szerelmi történetnek a legkorábbi ábrázolása egy Kr. e. 420-ra datált attikai háromalakos dombormű, amely csak római másolatokban (ld. 1. kép) maradt ránk.² A reliefet általában Orpheus sikertelen katabázisaként, a házaspár végső búcsújaként szokás értelmezni. Annak a pillanatnak az ábrázolásaként, amikor a dalnok az alvilágból felvezető úton hátrapillant Eurydikére, aki mellett már ott is terem Hermés, hogy visszavezesse a holt lelkek birodalmába.

A történetnek ezzel a tragikus felfogásával legközelebb csak Vergilius *Georgicájában*, a tankölteményt lezáró epyllionban találkozunk (4, 453–527), amely egyben a mítosz eme változatának első költői feldolgozása.³ A tragikus végkifejlet két legkorábbi vizuális és verbális megfogalmazását, az elveszett attikai domborművet és Vergilius leírását tehát évszázadok választják el egymástól. Ugyanakkor a relief fennmaradt öt másolata a Kr. u. 1. századra,⁴ pontosabb meghatározás szerint közvetlenül az Augustus halála (Kr. u. 14.) utáni évekre⁵ datálható. Mindössze tehát néhány évtizeddel a *Georgica* elkészülte (Kr. e. 29.) utánra.

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

** Ez a tanulmány felhasznált szakirodalmában frissített, tartalmában némiképp átdolgozott, első magyar nyelvű publikálása a következő tanulmányomnak: Ágnes DARAB: Orpheus und Eurydice. Parallelen in Literatur und in bildender Kunst. *Acta Antiqua Hung.* 39 (1999) 81–94.

¹ HOFMANN 1999, 153–198.

² SCHWARZ 1988, 99, no. 5.

³ GRUPPE 1897–1902, 1159; WILLRICH 1909, 1324; LINFORTH 1941, 17 skk; ZIEGLER 1942, 1269; BOWRA 1952, 113; GUTHRIE 1953, 31; GLOVICZKI 2007, 61.

⁴ SCHWARZ 1988, loc. cit.

⁵ GÖTZE 1938, 197 sk; Taf. 32–33.

I. kép: Orpheus, Eurydiké és Hermész. Nápoly, Museo Nazionale

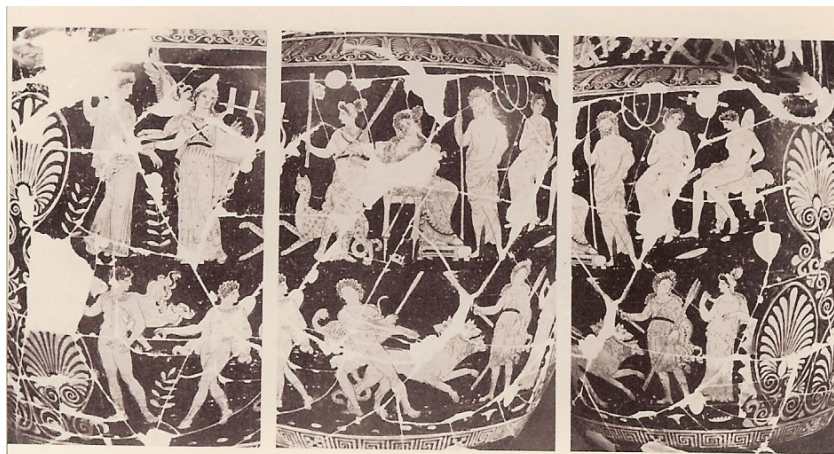
A történet első fennmaradt irodalmi említése Euripidés *Alkésztis*ében (357–62) olvasható, amely szerint Orpheus a felesége fölhozataláért ment le az alvilágba. Euripidés sem Eurydiké nevét, sem a hátrapillantás tilalmát nem említi vagy a visszaadásnak bármiféle feltételét. Ami pedig a vállalkozás kimenetelét illeti, a kontextusból arra lehet következtetni, hogy Orpheusnak sikerült a feleségét visszavinnie a felvilágra. Hiszen Admétosz – Alkésztistől búcsúzáván – éppen arról beszél, hogy ha ő is képes lenne úgy énekelni, mint Orpheus, ő is alászállna, hogy feleségét fölhozza az alvilágból. A 357. sorhoz írt scholion szerint⁶ is Orpheus fölhozta feleségét a Hadésból.

A történetet ezután Platón idézi (*Symp.* 179d) egészen sajátos felfogásban. Éppen Alkésztis önfeláldozásának ellenpéldájaként említi Orpheust, akinek nem volt bátorsága meghalni szerelméért, hanem élve ment le a Hadésba. Ezért kétszeresen is megbüntették az istenek: a feleségét nem adták vissza, csak a képmását mutatták meg, majd úgy rendelték, hogy a dalnok asszonyok kezétől haljon meg. Platón sem nevezi meg Orpheus feleségét, ellenben elsőként tesz említést az alvilágjárás sikertelenségéről. Ezt azonban nem a később általánossá vált történettel, a Hadés szabta tilalom megszegésével magyarázza, hanem – senkit és senki által nem követve – Orpheus gyávaságával. Ez a történet valószínűleg Platón leleménye a fantom Helené történetének mintájára, amelyet Stésichorosnak tulajdonítanak. Ezt a változatot dolgozta fel Euripidés *Helené* c. drámájában, és Platón is említi a

⁶ SCHWARTZ 1891, 227.

Phaidrosban (243a).⁷ Isokratés csupán arról szól, hogy Orpheus fölvezette a halottakat az alvilágból (*Bus.* 8), azt a benyomást keltve, mintha ezt nem csak egy esetben tette volna meg.⁸

A történetnek az euripidési változata látható egy apuliai vázaképen is,⁹ amely az attikai dombormű után a téma egyetlen görög ábrázolása (2. kép). Erős átöleli Orpheust, aki jobb-jával megfogja egy felé forduló nő kezét. A Kr. e. 4. sz. második feléből származó, főleg apuliai sírokból előkerült úgynevezett alvilágvázaikon¹⁰ gyakran szerepel Orpheus, de ez az egyetlen, ahol Eurydikével együtt.¹¹ A szárnyas Erős jelenléte és a házaspár gesztusa nem hagy kétséget afelől, hogy a kép Eurydiké visszaadását vagy még inkább a házaspár anabázisának első lépését ábrázolja, vagyis a szerelem győzelmét a halál fölött.¹²

2. kép: Apuliai vörösalakos volutás kratér. Nápoly, Museo Nazionale

Eurydiké neve először ugyancsak egy apuliai váza töredékén szerepel, amelyen egy női fej és fölötté az ΕΥΡΥΔΙΚΗ felirat látható.¹³ Bár a mitológiából és az irodalmi művekből még számos Eurydikéről tudunk,¹⁴ mégis aligha képzelhető el, hogy nem Orpheus felesége, hanem egy másik, ugyanezt a nevet viselő nő szerepeljen azoknak a vázaképeknek az egyikén, amelyekről az alvilág uralkodó párja előtt éneklő Orpheus alakja sohasem hiányzik. Így szinte bizonyosnak tekinthetjük, hogy Orpheus feleségének Eurydikéként való

⁷ ZIEGLER 1942, 1274.

⁸ A szöveghely némiképp eltérő értelmezését ld. BOWRA 1952, 119–120.

⁹ TRENDALL–CAMBITOGLU 1982, 533, 18/284, pl. 196; GAREZOU 1994, 88, no. 80.

¹⁰ DIETERICH 1893, 28; GUTHRIE 1952, 187; ZUNTZ 1971, 412.

¹¹ GAREZOU 1994, 88 sk., no. 72–84.

¹² GAREZOU 1994, 102.

¹³ TENDALL–CAMBITOGLU 1982, 504, 82; GAREZOU 1994, 89, no. 84.

¹⁴ WILLRICH 1909, 1325 sk. A név alapos elemzését adja KÖVES–ZULAUF 2007, 126–128.

megnevezése a Kr. e. 4. századra megy vissza.¹⁵ Mivel az attikai dombormű nápolyi másolatán mindhárom alak fölött be van vésve a nevük, ebből arra következtethetnénk, hogy a Kr. e. 5. századi eredeti az első bizonyítéka az Eurydiké név használatának ezzel a történettel összefüggésben. Azonban a nápolyi relief feliratainak eredetisége annyira vitatott,¹⁶ hogy egy ilyen állításhoz semmiképpen sem jelenthet alapot.

A *Georgica* előtti időszakból a mítosznak még két, hellénisztikus kori költői elbeszélése maradt fenn. A Kr. e. 3. században alkotó Hermésianax (*Athén.* 13. 597 b), valamint egy Kr. e. 1. századi ismeretlen szerző költeménye, a *Bión gyászda* (115 skk.) egyaránt a visszavezetéséről szól, amelyben a dal és a szerelem erejét dicsőítik. A korábbi szöveghelyekhez képest mindkettőnek új vonása, hogy megnevezi Orpheus feleségét: Hermésianax Agriopénak, a *Bión gyászda* költője Eurydikeiának. Agriopét sehol máshol nem említik Orpheus feleségként, a mitográfusok sem,¹⁷ és nekünk sem kell jelentőséget tulajdonítanunk¹⁸ ennek. Egyazon személy több néven történő említésére a görög mitológiában számtalan példát találunk. A *Bión gyászda* nem csak azért fontos forrás, mert a legrégebbi költői bizonyítéka a továbbiakban egységes névhasználatnak,¹⁹ hanem mert először mondja ki egyértelműen, hogy Orpheus visszakapta Eurydikét édes lantjátéka jutalmául (125).

A mítoszt tehát a *Georgica* Orpheus-epyllionjának megformálásáig mind a verbális, mind a vizuális narratívák sikeres történetként írták le. Legalábbis abban az értelemben, hogy Orpheusnak sikerült csodás énekével elérnie a Hadés uralkodó párjától feleségének visszaengedését az életbe.²⁰ A források ezt a dal és a szerelem erejének példájaként idézik meg. A Platón-hely kivételével ebben valamennyi leírás egységes, noha látható, hogy a történet még formálódóban van, amit elsősorban Orpheus feleségének névtelensége, majd két néven említése mutat. Ami ezekből az ábrázolásokból hiányzik a mítosz későbbi költői előadásaihoz képest: Eurydiké halálának oka, a hátrapillantás tilalma, ennek megszegése, és ennek következtében Orpheus vállalkozásának a tragikus vége, valamint mindennek önálló és koherens elbeszéléssé formálása. Ezt teremtette meg a *Georgica* Orpheus-narratívája, amely nem csak az Orpheus–Eurydiké, hanem az Orpheus alakja köré fonódó valamennyi epizódnak az első organikus és monumentális feldolgozása.

Tovább tekintve a mítosz Vergilius utáni művészi ábrázolásaira, apró változtatásokkal, de a főbb eseményeket illetően Vergiliust követi Ovidius (*Met.* 10, 1–73) és a *Culex* (268–95) szerzője,²¹ Seneca pedig (*Herc. fur.* 569–91, *Herc. Oet.* 1061–89) Vergiliust és Ovidiust egyaránt.²² Nem csak a mítosz kerek egésze formálása a római költők, mindenekelőtt

¹⁵ HEURGON 1932, 23 sk.; ZIEGLER 1942, 1276.

¹⁶ GÖTZE 1938, 198.

¹⁷ ZIEGLER 1942, 1277.

¹⁸ Akkorát meg éppen nem, mint Bowra, aki a kettős névhasználat alapján tételezi fel kezdetben két költemény létezését: „there were two names and therefore two poems” (BOWRA, 1952, 122).

¹⁹ ZIEGLER 1942, 1276.

²⁰ Köves-Zulauf hívja fel a figyelmet arra, hogy a *Georgica* előtti szövegek *expressis verbis* csak Eurydiké visszaadásáról szólnak, a felvezetés sikeréről vagy annak bármiféle kimeneteléről nem: KÖVES-ZULAUF 2007, 129–130.

²¹ A datálás és a szerzőség kérdésének összefoglalását bőséges szakirodalommal ld. ALBRECHT 2003, 527.

²² GRUPPE 1897–1902, 1160; ZIEGLER 1942, 1269.

Vergilius érdeme, hanem Orpheus katabázisának a kiszínezése is. A Vergilius előtti ábrázolások az orpheusi ének mindent legyőző erejét éppen Eurydiké visszaadásával példázták. A római költők tragikus mítoszértelmezése ezt már nem tette lehetővé, ugyanakkor Orpheus alvilágjárásában ők is – legalábbis az Augustus-kor költői – a költészet felülmúlhatatlan erejének mitikus példáját látták. Így tevődött át a hangsúly Eurydiké visszaengedéséről az alvilág félelmetes erőinek bemutatására, amit csak Orpheus lantjátéka, a költészet képes megengyhíteni.

A dalnok katabázisának vergiliusi megformálása a költők számára mindörökké olyan mintát teremtett, amelynek egyes elemei hamarosan toposzá váltak. A történetet, ha nem is olyan terjedelemben, mint Vergilius és Ovidius, vagy akár a *Culex* szerzője és Seneca, még más költők is felidéztek az 1. sz. folyamán: Horatius (*Carm.* 3, 11, 15–24) és Lucanus, akinek a mítoszt részletesen bemutató költeményéből csak néhány sor maradt fenn.²³ Természetesen valamennyien más emeltek ki a sokrétű mítoszból, más-más mondanivaló hordozójává, mitikus példázatává alakították, de annak lényeges elemeit illetően összhangban állnak egymással.

A történet a római költők továbbalakításában tehát a következőképpen áll előttünk. Eurydikét egy kígyó halálra marja (Vergilius, Ovidius). Vergilius leleménye, hogy ez épp akkor történik, amikor Aristaeus elől menekül, vagyis az Orpheus- és az Aristaeus-mítoszt ő rendezte kauzális összefüggésbe.²⁴ A római költészetben a történetnek az a legkedveltebb részlete, hogy Orpheus éneke milyen lenyűgöző hatással volt az alvilág lakóira, és ez az, aminek előadásában a költők szinte versengtek egymással. A Cerberus elcsitul (Horatius), mindhárom száját eltátja (Vergilius). Charon elhagyja csónakját, hogy hallgassa Orpheus énekét (*Herc. Oet.*), az árnyak mindenünnen Orpheus köré sereglenek (Vergilius) és sírnak (Ovidius), ahogy sírnak az Eumenisek is (Horatius, Ovidius). Ixion kereke megáll (Vergilius, Ovidius, Sen. *Herc. Oet.*), Ixion és Tityus nevetni kezd (Horatius). Sisyphus leül sziklájára (Ovidius, Sen. *Herc. Oet.*), Tantalus nem kap a hullámok után (Ovidius), a keselyű nem tépi Tityus máját (Ovidius, Sen. *Herc. Oet.*), a danaidák sem hordják a vizet (Horatius, Ovidius). Pluto és Proserpina megenyhül (Vergilius, Ovidius, *Culex*, Sen. *Herc. fur.*), a Párkák újrafonják Eurydiké életfonalát (Sen. *Herc. Oet.*). Orpheus azzal a feltétellel kapja vissza a feleségét, hogy nem pillant hátra, amíg fel nem érnek a felvilágra (Vergilius, Ovidius, Sen. *Herc. fur.*). Az utolsó pillanatban azonban mégis hátrafordul, többnyire azért, hogy meggyőződjön Eurydiké jelenlétéről (Vergilius, Ovidius, Sen. *Herc. Oet.*), vagy mert oly nagyon kívánta már látni (*Herc. fur.*), illetve a *Culex*-ben „*oscula cara petens*” (290).

A mítosznak több hasonlóan monumentális vagy részletes előadása nem született sem az itt idézett szövegek előtt, sem utánuk. A fentiekből világosan kirajzolódik, hogy a mítosz iránt tanúsított intenzív költői érdeklődés a Iulius–Claudius korra korlátozódik. A költőket a továbbiakban a történet már nem önmagáért érdekelte, Eurydiké visszaadása egyre inkább csak utalásszerűen említődik. Ez megmutatkozik már Horatius említett ódájában is (3, 11). A költő Lydé meghódításához a mercuriusi lantot hívja segítségül, amely egyaránt képes a földi és a föld alatti világ megszelídítésére. Ezt példázza Orpheus történetével, de sem a

²³ ZIEGLER 1942, loc. cit.

²⁴ Vö. SERVIUS ad *Georg.* IV. 1. A történetnek ezt a változatát majd csak FULGENTIUS *Myth.* III. 10. és a *Myth. Vat.* I. 76, III. 8, 20 említik.

hérós nevét, sem alászállásának okát és kimenetelét nem említi, csak az orpheusi dal hatását az alvilágban, amit teljesen a vergiliusi minta nyomán ad elő.

A továbbiakban a költők és írók csak egyetlen mozzanatot emelnek ki: azt, hogy a dalnoknak sikerült énekével elérnie Eurydiké visszaadását. Azt is mondhatnánk, hogy a mítosz visszanyerte eredeti, Euripidés óta ismert jelentését, de nyilvánvalóan nem erről van szó. Vergilius és Ovidius után bármennyire is csak utalásszerűen idézik fel a mítoszt, már mindenképpen számolnunk kell a nagy minták ismeretével. A történetnek a Iulius–Claudius kor utáni futó említései, így Statius (*Theb.* 8, 58 sk.), Plutarchos (*De sera num. vind.* 28, 566b, *Amat.* 17, 761), Lukianos (*Dial. mort.* 23, 3) csak Eurydiké fölvtelének engedélyezéséről szólnak, a Vergilius óta sokszor megidézett mítosznak csak arról a mozzanataról, amelyekre az adott kontextusban éppen szükségük van.

Orpheus és Eurydiké történetét Plutarchos és Lukianos is olyan mítoszokkal együtt említi, amelyek arról szólnak, hogy az alvilágból hosszabb vagy rövidebb időre vissza lehet térni. Így kerül Eurydiké példája mindkét írónál Alkéstisé és Prótesilaosé mellé. Hasonló tendenciát figyelhetünk meg a mitográfusoknál is. Konón (*Narr.* 45, 2) és Apollodóros (1. 3, 2, 2) még a történet egészét leírja, éspedig a vergiliusi tragikus végkifejlettel. Hyginus már annak a felsorolásnak a részévé teszi, amely azokat a mitikus alakokat veszi számba, *qui licentia Parcarum ab inferis redierunt* (*Fab.* CCLI.).

A történet legmonumentálisabb képzőművészeti ábrázolásai a már említett attikai háromalakos relief római másolatai. A jelenetet – ahogy a bevezetőben már ugyancsak utaltam rá – Orpheus és Eurydiké búcsújaként szokás értelmezni.²⁵ Eszerint a házastársak testtartása, szomorú egymásra pillantása, kézmozdulatuk gyengédsége és Hermés határozott kézfogása azt a pillanatot örökíti meg, amikor Orpheus hátranéz, így Hermés már vezeti is vissza Eurydikét a Hadésba. Ez az értelmezés azonban mára már nem nevezhető általánosan elfogadottnak. Az utóbbi néhány évtizedben rendre napvilágot láttak tanulmányok, amelyek a jelenetet nem a végső búcsúként, hanem a szeretett hitves viszontlátásaként értelmezik.²⁶ Ezek sorából kiemelkedik L. A. Touchette tanulmánya,²⁷ amelyben a szerző az alakok gesztusát vizsgálja a Kr. e. 5. század művészetének kontextusában. Ennek eredményeként a domborművet a mítosz pozitív variánsaként, éspedig esküvői jelenetként interpretálja: a relief Orpheus és Eurydiké új házasságkötését ábrázolja a sikeres visszatérés után.

A kérdés eldöntését az is nehezíti, hogy nem csak a római másolatok, de a görög eredeti esetében sem ismert, legfeljebb feltételezhető, hogy milyen építményhez tartozott. Ugyanígy az is csak feltevés, bár meglehetősen általánosan elfogadott, hogy a dombormű tematikailag egységet alkot azzal a három, szintén csak római másolatban fennmaradt háromalakos domborművel (Médeia és Pelias lányai; Héraklés és két Hesperida; Héraklés, Peirithoos és Théseus), amelyekkel stilisztikailag kétségtelenül összetartozik.²⁸ Ugyanakkor ez a feltevés alapvetően befolyásolja a jelenet értelmezését, amit ezért célravezetőbb nem ebből ki-

²⁵ GRUPPE 1897–1902, 1197; SCHWARZ 1988, 100. további szakirodalommal.

²⁶ Összefoglalását ld. GRUPPE 1897–1902, 1195 skk, majd DRONKE 1962, 205; OWEN LEE 1964, 401–404.

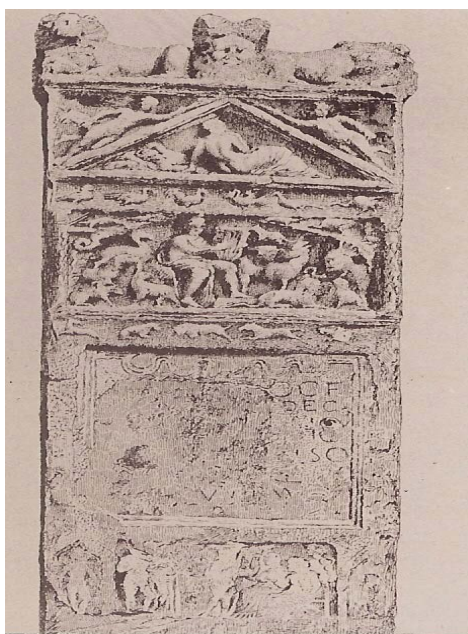
²⁷ TOUCHETTE 1990, 77–90.

²⁸ Ezek elemző áttekintését ld. GRUPPE 1897–1902, 1194; MÖBIUS 1965, 19 skk; SCHWARZ 1988, 100.

indulva megkísérelni, hanem a mítosz egyéb költői és képzőművészeti feldolgozásaival összefüggésben.

Orpheust és Eurydikét a római korban – eltekintve az attikai relief másolataitól – mindig síremléken ábrázolták. Négy relief és egy freskó maradt ránk a Kr. u. 2. és 3. századból. Közülük mind méretével, mind díszítésének gazdagságával kiemelkedik a poetovioi ún. Pranger (3. kép),²⁹ amelyen a mítosznak két jelenete is látható. A feliratos mező fölött az állatokat elbűvölő Orpheus, alatta Orpheus Dis pater és Proserpina előtt, akik mögött Mercurius áll, balra Eurydiké. Az oromzati háromszögben Seléné és Endymion láthatók. A sírkő tetején lévő szakállas fej és a két oroszlán a Kybelé kultusz hatását mutatják, a keskeny oldalakat díszítő táncoló maenasok és a párducok a Dionysos kultuszét.³⁰

Seléné és Endymion története a sírszimbolikában az öröklét kifejezőjévé vált, a Kybelé és a Dionysos kultusz boldog túlvilági életet ígért beavatottjainak. Ilyen gondolatokat közvetítő ábrázolások középpontjában áll a két Orpheus-jelenet, melyeket ebben az összefüggésben a boldog túlvilági életbe vetett remény kifejezéseként értelmezhetünk. Így az alvilágjelenetben sem láthatunk mást, mint a történetnek azt a változatát, amelyik Orpheus katabázisának a sikerével zárul, ami a sírszimbolikában a halál legyőzésének, a lélek halhatatlanságának a megfogalmazása.³¹

3. kép: Pranger. Poetovio (Ptuj, Pettau). Rajz

²⁹ GAREZOU 1994, 90, no. 87 = 145 b

³⁰ SCHÖBER 1923, 65 skk., Abb. 67; SCHÖBER 1953, 127 sk., 147, Abb. 53; ABRAMIC 1925, 135 skk.

³¹ Hogy ebben egyenesen az orphikus túlvilágreményeket kell látnunk, ld. SCHÖBER 1953, 128.

Az ausztriai St. Martin am Pacher templomának falába építve maradt meg annak a sírdomborműnek a töredéke, amelyen a feliratos mező fölött ugyancsak az állatokkal körülvett Orpheust ábrázolták.³² A sírkő alsó része elveszett, de a Pranger alapján, amellyel felépítése és megmaradt díszítése teljesen azonos, feltételezhetően Orpheust és Eurydikét ábrázolta az alvilágban, minden bizonnyal ugyanazzal a jelentéssel.³³

Intercisából is előkerült a mítosz mindkét jelenetének ábrázolása, bár külön-külön.³⁴ Az Orpheus és Eurydiké anabázisát ábrázoló relief az intercisai mitológiai témájú domborműveknek azt a típusát képviseli, amelyen a mitikus lényekkel azonosított elhunytakat örökítették meg.³⁵ A mitológiai történetre csak az Orpheus baljában tartott lant és fején a fríg sapka utal, viseletük egyébként teljesen helyi, ábrázolásuk pedig portrészzerű.³⁶ A három dombormű közül ez fejezi ki legközvetlenebbül a haláltól való megszabadulás reményét, mert erre nem csak utal a mitológiai jelenettel, hanem az elhunytakat azonosítja a mítosz szereplőivel.

A történetnek még két ábrázolása ismert, amelyek az eddigiekkel szemben a mítosz vergiliusi változatát mutatják.³⁷ A tunéziai El-Amrouniból származó dombormű ismét a lanton játszó Orpheust ábrázolja állatokkal körülvéve, valamint Orpheust és Eurydikét az alvilágban (4. kép).³⁸ A két dombormű egykor egy mauzóleum nyugati és déli külső oldalán volt elhelyezve, míg az északit az Alkéstist megszabadító Héraklés jelenete díszítette. Orpheus közvetlenül Eurydiké mögött áll, aki a Hadés nyitott kapujához lép, amelynek túoldalán az alvilág elevenedik meg: Sisyphos, a Kerberos, Charon, Ixion és Tantalos. A jelenet nyilvánvalóan nem értelmezhető anabázisként, de katabázisként sem,³⁹ mert sem mitológiai, sem irodalmi, sem képzőművészeti hagyománya nincs annak a történetnek, hogy Orpheus és Eurydiké együtt mentek le az alvilágba. A dombormű talán azt a pillanatot ábrázolja, amikor Orpheus hátrapillant a feleségére, akinek ezért újra vissza kell térnie a Hadésba. Ez esetben nem a halál legyőzésének a lehetőségét fejezi ki, hanem éppen ellenkezőleg, a *raptatio* történeteként értelmezhető.

Ugyanez mondható el egy Ostiában feltárt sírépítmény freskójáról is.⁴⁰ Orpheus az alvilág kapuja felé lép, amit a Kerberos és a lanitor Orci jelez, és Eurydikére néz, aki rémulten emeli fel mindkét kezét. Mögötte Oknos, fölötte Pluto és Proserpina látható.

³² GAREZOU 1994, 95, no. 145 d.

³³ SCHOBER 1923, 67; ABRAMIC 1925, 138; SCHOBER 1953, 144.

³⁴ HAMPEL 1906, 244–45; BARKÓCZY–ERDÉLYI–FERENCZY 1954, K. 182, Taf. LXII, 1 és K. 190, Taf. LXIV, 1; ERDÉLYI 1974, 131; SCHWARZ 1988, 98, no. 3.

³⁵ HAMPEL 1906, 244, VI. tábla 14. ábra; OROSZLÁN 1918, 33 sk; ERDÉLYI 1974, 134, 177. tábla

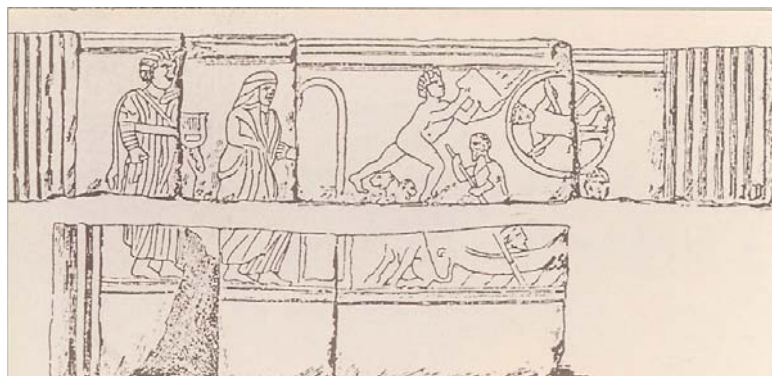
³⁶ ERDÉLYI 1974, loc. cit.

³⁷ Ellentétben Touchette megállapításával (TOUCHETTE 1990, 84.): „*The artistic evidence from the first century BC. onwards, seemingly unaffected by the tragic version of the myth narrated by some of the Latin poets, continues to point to a successful ending for Orpheus' mission.*” Ennek megfelelően a két ábrázolásról nem is mond többet, mint hogy Orpheust és Eurydikét ábrázolja az alvilágban (loc. cit.).

³⁸ GRUPPE 1897–1902, 1198, 1200; SCHOELLER 1969, 27, 43, Taf. VII. 1, XI. 1; SCHWARZ 1988, 98, no. 1.

³⁹ Ahogy ezt általában teszik: GRUPPE 1897–1902, 1198; SCHOELLER 1969, 43; SCHWARZ 1988, 100.

⁴⁰ ALTMANN 1905, 228; HELBIG 1963, 829, no. 1156; SCHWARZ 1988, 98, no. 2.

4. kép: Sírdombormű El-Amrouniból. Rajz

Áttekintve az Orpheus–Eurydiké mítosz valamennyi irodalmi és képzőművészeti ábrázolását, a következőket állapíthatjuk meg. Ez a történet a Vergilius előtti irodalomban – Platón kivételével – mindig sikeresen végződik. Eurydiké fölhozatalának feltételéről és Orpheus vétkéről senki sem tesz említést. Tragikus történetként először Vergiliusnál szerepel, majd Ovidiusnál, a *Culex*-ben, Senecánál, Konónnál és Apollodórosnál. Horatius, Stadius, Plutarchos, Lukianos és Hyginus már ismét csak azt idézik fel a mítoszból, hogy Orpheusnak énekével sikerült elérnie Eurydiké visszaengedését a felvilágra. Ezt annak az általános gyakorlatnak egyik példaként tekinthetjük, hogy a mítoszból csak azt emelik ki, ami a kontextus szempontjából fontos. Ugyanakkor abban a tekintetben mindvégig összhangban áll a teljes verbális hagyomány, hogy ez a motívum a szerelem és mindenekelőtt a költészet erejét szimbolizálja.

A történet képi ábrázolásai – továbbra is eltekintve az attikai relief-től és másolataitól – funkciójukban szintén egységet alkotnak: valamennyi sepulchralis emléket díszített. Az általuk kifejezett gondolat többnyire a halál legyőzésének, a lélek halhatatlanságának ígérete és reménye. Kivételt csak az el-amrouni relief és az ostiai sírfreskó képez, amelyeken a mítosz nem a *resurrectio*, hanem a *raptatio* gondolatának megfogalmazása lesz. Mindkettő számára külön képtípus alakult ki. Az első esetben Orpheus és Eurydiké a Hadés uralkodópárja előtt áll (az apuliai váza, a Pranger, a St. Martin am Pacher-i dombormű), illetve – a történet egyetlen képbe sűrítését a végletekig fokozva – csak Orpheus és Eurydiké egymás mellett (Intercisa). A másik képtípuson már Pluto és Proserpina vagy nem szerepel (el-amrouni dombormű), vagy csak a háttérben (ostiai sírfestmény), mert Eurydiké visszaadása már megtörtént. Helyettük az alvilág bűnhődői jelennek meg, akik magának a Hadésnak a perszifikációi, ahova Eurydikének vissza kell térnie. Másrészt Orpheus és Eurydiké középpontba állítása, egymás felé vagy egymástól való elfordulásuk egyértelművé teszi, hogy a tragikus hátrafordulás és elválás pillanatáról van-e szó. Ennek az ikonográfiai típusa azonban jóval a *Georgica* utáni időből ismert, bizonyítva egyszersmind a mítosz vergiliusi változatának ismertségét akkor is, amikor az irodalomban erről már nem tesznek említést.

Végül azt is láthattuk, hogy a történet iránti legintenzívebb érdeklődés a Iulius–Claudius korban, azon belül is az Augustus korban tapasztalható. Olyannyira, hogy a mítosz ekkor

kapja meg első monumentális és mindörökre paradigmaticus költői megfogalmazását Vergilius *Georgicájában*. Ugyanennek a jelenségnek a képzőművészeti dokumentuma az attikai dombormű korabeli öt másolata, amelyeknek a jelentősége a mítosz vizuális ábrázolásainak történetében nem csak a nagy számuk miatt, hanem a nápolyi másolat esetében a művészi színvonal tekintetében is, a *Georgica* Orpheus-narratívája mellé állítható. Az Orpheus–Eurydiké mítosz művészi ábrázolásainak sorában amilyen tetőpontot jelent a költészetben a *Georgica* elbeszélése, ugyanazt képviseli a képzőművészetben a nápolyi háromalakos dombormű. A stílus felől közelítve mindkettő ugyanannak a kornak az alkotása: az Augustus–Tiberius kori klasszicizmusé. A mítosz a Kr. u. 1. század közepétől már csak azoknak a történeteknek az egyike, amelyek arról szólnak, hogy valakit visszaengednek a Hádéból talán hosszabb időre (Alkéstis) vagy csak egy estére (Prótesilaos). Ezt tapasztaljuk Plutarchos és Lukianos elbeszélésében, valamint az el-amrouni reliefen.

Természetesen felmerülhet annak a lehetősége is, hogy a látszat ellenére már a Kr. e. 5. században létezett a mítosznak egy tragikus változata is.⁴¹ Egyes feltételezések szerint az utalások közös forrása egy attikai dráma.⁴² Mindössze két drámáról van tudomásunk, amelyeknek a témája az Orpheus-mítosz volt. Az egyik Aischylos *Bacchánsnök* c. műve, de ez Orpheus haláláról szól.⁴³ A másik Aristias *Orpheusa*, amelyből csak egyetlen sor maradt fenn. Ziegler feltevését, miszerint az Eurydiké-történet talán ez utóbbiban nyerte el tragikus megformálását,⁴⁴ semmi sem támasztja alá. Sem az, hogy Aristias *Orpheusa* minden valószínűség szerint szatírájáték volt,⁴⁵ sem a fennmaradt képzőművészeti ábrázolások.

Az Orpheus-mítosznak a Kr. e. 1. századig terjedő időszakból fennmaradt képi ábrázolásainak a java ugyancsak az 5. sz. második feléből származik.⁴⁶ Egy 6. század első felére datált metopé az argonauták között ábrázolja Orpheust, a már említett 4. századi apuliai vázák – szám szerint 13 – az alvilágban. Az összes többi ábrázolás attikai vörösalakos vázákép, amelyek a Kr. e. 460–400-ig terjedő időszakban készültek, és alapvetően két jelenetet ábrázolnak: a thrák férfiaknak éneklő Orpheust és a dalnokra támadó thrák nőket.⁴⁷ Számarányukban is ezek alkotják a többséget, 17 vázákép ismert az előbbi jelenettel és 36 az utóbbival. A képzőművészeti ábrázolások tanúsága szerint tehát Orpheus történetének tragikumát az 5. sz. második felében – Aischyloséhoz hasonlóan – nem Eurydiké fölhozatalának kudarcában látták, hanem a dalnok halálában.

C. M. Bowra sokat idézett, máig megkerülhetetlen elemzésében⁴⁸ az Eurydiké-mítosz vergiliusi megformálásának mintáját egy általa feltételezett hellenisztikus költeményben vélte meghatározhatónak. A vergiliusi és az ovidiusi feldolgozás közötti eltéréseket azzal

⁴¹ HEURGON (1932, 50 skk.) és NILSSON (1935, 189) hajlik annak feltételezésére, hogy már az 5. században létezett a mítosz mindkét változata, de a sikeres kimenetelű a régebbi.

⁴² GRUPPE 1897–1902, 1160.

⁴³ SCHMID–STÄHLIN 1934, 106 és 185; WILAMOWITZ-MOELLENDORFF 1955, 133.

⁴⁴ ZIEGLER 1942, 1270.

⁴⁵ DIETERICH 1896, 899; SCHMID–STÄHLIN 1934, 181.

⁴⁶ GAREZOU 1994, 83 skk.

⁴⁷ Ebből a korszakból mindössze három attikai vázákép ismeretes még, amelyeken nem a fentiek, de azokkal tematikailag összefüggő jelenet, Orpheus levágott feje látható: GAREZOU 1994, 88, no. 68–70.

⁴⁸ BOWRA 1952

magyarázza, hogy Vergilius alkotóbb módon nyúlt a közös mintához, mint Ovidius. Ezek az egyébként nem lényeges eltérések azonban sokkal inkább a költői versengésnek tudhatók be, de legalábbis ingatag alapot jelentenek egy csupán feltételezett hellenisztikus minta rekonstrukciójához.

A verbális és a vizuális források együttes vizsgálata tehát ahhoz a megállapításhoz vezet, hogy a mítosz tragikus történeté formálását Vergiliusnak kell tulajdonítanunk. Abban egyetérthetünk Bowrával, hogy ebben a hellenisztikus költészet fontos mintát jelentett, de nem egyetlen költemény. A történet alapja, Orpheus énekének a természetre gyakorolt csodálatos hatása,⁴⁹ az alvilág kérlelhetetlen erőit is megindító ereje és mindennek betetőzéseként Eurydiké visszanyerése⁵⁰ már Euripidés óta ismert volt. Ezt dolgozta ki Vergilius oly módon, hogy Eurydiké halálának okozójává Aristaeust tette meg, a két mítosz összekapcsolásával teremtve meg a *Georgicát* lezáró epyllion egységét.⁵¹

A vergiliusi narratíva középpontjában Orpheus katabázisa áll, aminek kiszínezése és a hátrapillantás tilalmának, egy ősi tabu-motívumnak⁵² a történetbe építése az, ami leginkább tekinthető Vergilius sajátjának, amellyel alapvetően formált a történeten. Ezt fogja keretbe Eurydiké siratása, akit az elbeszélés elején a *dryasok* és a természet egésze, a végén pedig Orpheus gyászol. Vergilius ebben támaszkodott leginkább a hellenisztikus költészetre, amely megteremtette azt az irodalmi toposzt, amelyben a természet emberi módon siratja valakinek a halálát.⁵³ Ahogy Theokritos *I. idylljében* Daphnist siratják az állatok (71–75), ahogy Bión költeményében Adónist gyászolják a kutyái, a tölgyek, a folyók és a virágok (18–19, 32–36), ahogy a *Bión gyászdalában* a természet egésze siratja a „dór Orpheust”, a *Georgicában* úgy siratják Eurydikét a hegyek (460–463) és visszhangozzák Orpheus letépett fejének végső kiáltásait (525–527).

Bár a hellénisztikus költészetben gyakori téma mitikus vagy valós személy elsiratása, és az Eurydiké-történet kiváló lehetőséget jelentett volna egy ilyen típusú költemény számára, egyetlen sor sem maradt fenn, amely erről szólna. Noha Orpheusról teljes költeményt is ismerünk a korszakból, Phanoklését.⁵⁴ Ennek tárgya azonban a dalnok halála, illetve a thrák nők tetoválásának az aitiológiája. Orpheus haláláról és megöleiről többféle hagyomány létezett.⁵⁵ Az a változat, amely szerint a dalnokot thrák nők ölték meg, mert visszautasította a női szerelmet, ellenben a fiúszerelmet ő ismertette meg a thrák férfiakkal, a hellénisztikus költészetben alakult ki, és éppen Phanoklés elégiájában olvasható először.⁵⁶

⁴⁹ EURIPIDÉS, *Iph. Aul.* 1212, *Bacch.* 562.

⁵⁰ EURIPIDÉS, *Alk.* 357–62.

⁵¹ Az Aristaeus–Orpheus epyllion egységének az eredetisége, illetve az Orpheus-történet utólagos vergiliusi betoldása már az ókortól, Servius kommentárja óta folyamatos vita tárgya. A kérdés terjedelmes szakirodalmából itt csak a legutóbbit idézem, amely a kutatástörténeti előzményekről is bőséges tájékoztatást ad: CONTE 2001, 44–63.

⁵² A motívum kultikus aspektusához ld. ROHDE 1925, 298; GRUPPE 1897–1902, 1162; KÖVES-ZULAUF 2007, 125–126. A hátrapillantás mint irodalmi motívum kérdéséhez legújabban ld. GALE 2003, 323–352.

⁵³ HUGHES FOWLER 1989, 104 skk.

⁵⁴ DIEHL 1925, 225 skk., magyar (Franyó Zoltán) fordításban SZEPESSY 1982, 423.

⁵⁵ ZIEGLER 1942, 1282 skk.

⁵⁶ ZIEGLER 1942, 1287.

Orpheus nőgyűlöletét mint halálának okát ezután majd csak Vergilius (*Georg.* 4. 216) és Ovidius (*Met.* 10, 79–82) említi, utóbbi a másik motívumot, a fiúszerelmet is (83–85). Orpheusnak a nőkkel szembeni visszautasító magatartása és az ifjak iránti vonzalma tehát a hellenisztikus költészet, feltehetően Phanoklés hozzáadása a mítoszhoz. Ugyanakkor Phanoklés nem csak Eurydikéről nem szól, hanem úgy beszél a dalnokról, mint aki sohasem vonzódott a nőkhöz (9–10). Amit tehát Vergilius alakíthatott ezen a motívumon, az Orpheus nőgyűlöletének összekapcsolása Eurydiké végleges elvesztésével, a hellenisztikus költészetből átvett motívum okozati összefüggésbe rendezése az énekes tragikus halálával. Az is szembeűnő, hogy Theokritos, aki oly sokszor énekelt költészetéről, boldog és boldogtalan szerelmekről, soha nem idézi meg Orpheus alakját. Ugyanakkor római követője, Vergilius az eclogákban gyakran teszi ezt (3. 46, 4. 55–59, 6. 29–30, 8. 55–56), és mindig a felülmúlhatatlan költészet példájaként említi.

Mindez azt az álláspontomat támasztja alá, hogy az Eurydiké-történet általánosan ismert formáját nem egy 5. századi drámának és nem is egy elveszett hellenisztikus költeménynek, hanem Vergiliusnak tulajdoníthatjuk. Ő volt az, aki végleges formába öntött egy mítoszt, amelynek legfontosabb elemei már régóta ismertek voltak, de szerves egésszé még nem rendeződtek. Efféle rendező tevékenységre más példát is találunk Vergiliusnál. A Creusa-történetet (*Aen.* 2, 770–93) ugyancsak ő dolgozta ki és tette a *retractatio* egyik példájává, megadva ezzel máig ismert formáját.⁵⁷ Ehhez éppen a maga Eurydiké-története jelentette a mintát, amihez talán az adhatta az ötletet, hogy a *Kis Ilias*-ban és a *Kypriá*-ban Aeneas feleségét nem Creusának, hanem Eurydikének nevezik.⁵⁸ De ugyanígy példaként említhetjük az Aristaeus és az Orpheus–Eurydiké mítosz összekapcsolását vagy az Aeneas-monda vergiliusi kanonizálását is.

Visszatérve kiindulópontunkhoz, ismét fel kell tennünk a már sokszor megfogalmazott kérdést, hogy az attikai relief ábrázolásában továbbra is a végzetes hátrafordulás megörökítését kell-e látnunk, sőt egyenesen annak az egyetlen bizonyítékát, hogy a mítosz tragikus változata már a Kr. e. 5. században ismert volt.⁵⁹ A jelenet valamennyi verbális és vizuális ábrázolásának interpretálása alapján a domborműben – minden jel szerint – Orpheus katabázisának a sikeres variánsát, annak a megörökítését láthatjuk.⁶⁰ A dombormű ikonográfiai vizsgálata alapján ugyanerre a következtetésre jutott L.-A. Touchette is már idézett tanulmányában,⁶¹ amelynek érvelését két további megfigyeléssel egészíthetjük ki. Orpheus és Eurydiké kézmozdulata nem csak a képzőművészeti párhuzamok,⁶² elsősorban az Alkétis és Admétos ábrázolásokon látható gesztus alapján értelmezhető az összetartozás kifejezéséeként, hanem az ellentétes tartalmú jelenetekkel összefüggésben is.

⁵⁷ HEURGON 1931, 158–68.

⁵⁸ GRUPPE 1897–1902, 1162; HEURGON 1931, loc. cit.

⁵⁹ CURTIUS 1938, 266; NILSSON 1955, 681; MÖBIUS 1965, 23.

⁶⁰ Lehetséges, hogy ez a siker „Eurydiké kiszabadításának az *első útszakaszát*, azon belül azt a sorsdöntő pillanatot ábrázolja, amikor átadják őt Orpheusnak” – miként ezt Köves-Zulauf feltételezi: KÖVES-ZULAUF 2007, 130.

⁶¹ TOUCHETTE 1990, 85 skk.

⁶² TOUCHETTE 1990, 86.

Az elválás, a búcsú tipikus kézmozdulata a kézfogás mind a klasszikus görög sírtáblákon,⁶³ mind a római szarkofágokon.⁶⁴

Másrészt, Touchette többnyire az Alkétis-ábrázolásokkal állítja párhuzamba a jelenetet. Ugyanakkor a Prótesilaos–Laodameia történet képi ábrázolásai szintén megfelelő párhuzamot kínálnak az attikai reliefhez. A vatikáni Prótesilaos-szarkofág⁶⁵ egyik rövidebb oldalán (5. kép) a házaspár búcsúja látható, amikor a szomorúan ülő Laodameiától kézfogással vesz búcsút a férje. A szarkofág hosszú oldalának (6. kép) közepén Laodameia még várakozva áll a palota kapuja előtt, az éppen megérkező Prótesilaos pedig ugyanazzal a mozdulattal lép felé, mint Orpheus Eurydikéhez. A különbség részben abból ered, hogy a szarkofág ábrázolása két mozzanatot sűrít egybe. A várakozását – ezt jelzi az álló Laodameia – és a viszontlátását, amit Prótesilaos lépő mozdulata fejez ki.

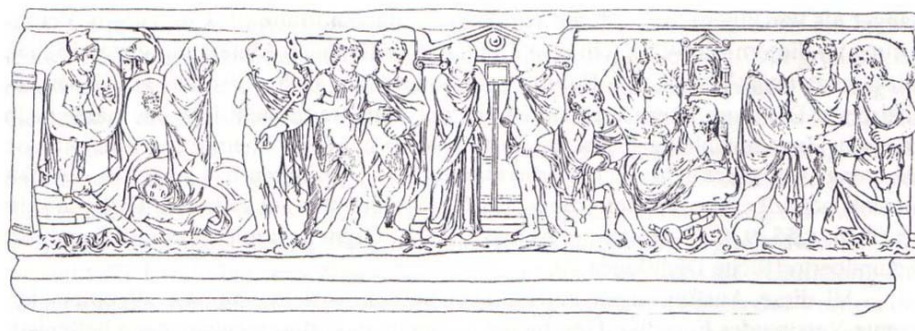

5. kép: Prótesilaos-szarkofág. Museo Vaticano

⁶³ Pl. két harcos búcsúja egy 420-ra datált, tehát az Orpheus–Eurydiké relieffal egyidős sírtáblán: ROHDE 1968, 82, Abb. 65.

⁶⁴ Mint például Prótesilaos és Laodameia búcsújának ábrázolása egy Kr. u. 170 körüli szarkofágon: SICHTERMANN–KOCH 1975, 64 sk, Taf. 169.

⁶⁵ SICHTERMANN–KOCH 1975, loc. cit.

6. kép: Prótesilaos-szarkofág. Museo Vaticano. Rajz

Az attikai relief egyetlen pillanatot örökít meg, a találkozását. Hermés mint *psychopompos* nem el-, hanem odavezeti Eurydikét, aki már oda is lép Orpheushoz, aki már nyújtja is a kezét, hogy fölvezesse őt az alvilágból. Ennek az értelmezésnek a valószínűségét mi sem mutatja jobban, mint hogy az attikai domborműnek egy másik, a Louvre-ban őrzött másolatán az alakok fölé vésett nevek szerint nem a dalnokot látjuk a feleségével és Hermésszel, hanem a thébai mondakör szereplőit: Antiopát, Zéthost és Amphiónt. Mivel ebben az esetben kétség sem férhet ahhoz, hogy a jelenet anya és fiai találkozását ábrázolja, ennek az interpretációnak az alapja éppen az lehetett, hogy a jelenetben a viszontlátás ikonográfiai típusát látták.

Az attikai relief tehát minden jel szerint éppúgy Eurydiké visszaadását örökítette meg, mint Vergiliusig a mítosz valamennyi irodalmi és képzőművészeti ábrázolása. A jelenet Augustus kori másolatainak az az értelmezése, hogy a végső hitvesi búcsút ábrázolja, éppen a mítosz vergiliusi, tragikus kimenetelű narrációjának a hatására,⁶⁶ annak a visszavetítés-ként születhetett meg és maradhatott fenn mind a mai napig.

⁶⁶ A mitológiai jelenetek verbális és vizuális megfogalmazásának viszonyáról, kölcsönhatásokról és a verbális ábrázolás szerepéről a képi befogadásában és interpretálásában lásd.: KOORTBOJIAN 1995, 1–9.

BIBLIOGRÁFIA

- ABRAMIC 1925
ABRAMIC, Michael: *Poetovio. Führer durch die Denkmäler der Römischen Stadt*. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1925
- ALBRECHT 2003
ALBRECHT, Michael von: *A római irodalom története I*. Ford. Tar Ibolya. Budapest, Balassi, 2003
- ALTMANN 1905
ALTMANN, Walter: *Die römischen Grabaltäre der Kaiserzeit*. Berlin, Weidmann, 1905
- BARKÓCZY–ERDÉLYI – FERENCZI 1954
BARKÓCZY, László–ERDÉLYI, Gizella–FERENCZY, Endre et al.: *Intercisa I*. Budapest, Archaeologia Hungarica, N. S. 33, 1954
- BOWRA 1952
BOWRA, C. Maurice: *Orpheus and Eurydice*. *Classical Quarterly* Vol. 2., Issue 3–4. (1952) 113–126.
- CONTE 2001
CONTE, Biagio Gian: *Aristaeus, Orpheus and the 'Georgics' once again*. In: SPENCER S. (Ed.): *Poets and critics read Vergil*. New Haven, Yale University Press, 2001, 44–63.
- CURTIUS 1938
CURTIUS, Ludwig: *Die klassische Kunst Griechenlands*. Potsdam, 1938
- DIEHL 1925
DIEHL Ernestus (Ed.): *Anthologia Lyrica Graeca VI*. Leipzig, 1925
- DIETERICH 1893
DIETERICH, Albrecht: *Nekyia*. Leipzig, 1893
- DIETERICH 1896
DIETERICH, Albrecht: *Aristias*. In: Pauly-Wissowas Real-Enciklopädie der Classischen Altertumswissenschaft, Bd. II, Stuttgart, 1896, 899.
- DRONKE 1962.
DRONKE, Peter: *The Return of Eurydice*. *Classica et Mediaevalia* 23 (1962) 198–215.
- ERDÉLYI 1974
ERDÉLYI, Gizella: *A római kőfaragás és képzőművészet Magyarországon*. Budapest, 1974
- GALE 2003
GALE, Monica R.: *Poetry and the backward glance in Virgil's 'Georgics' and 'Aeneid'*. *TAPhA* 133 (2003) 323–352.
- GAREZOU 1994
GAREZOU, Maria-Xeni.: *Orpheus*. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Bd. VII/1, Zürich–München, 1994, 81–105; Bd. VII/2, Abb. 5–173. (57–77)
- GLOVICZKI 2007
GLOVICZKI, Zoltán: *Epikus énekmondók a Metamorphosesben*. *Antik Tanulmányok* LI (2007) 55–70.
- GÖTZE 1938
GÖTZE, Heinz: *Die attischen Dreifigurenreliefs*. *Römische Mitteilungen* 53 (1938) 191–201.
- GRUPPE 1897–1902
GRUPPE, Otto: *Orpheus*. In: (Hrsg.) Wilhelm Heinrich ROSCHER: *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*, Bd. III/1, Leipzig, 1897–1902, 1058–1207.
- GUTHRIE 1953
GUTHRIE, William Keith Chambers: *Orpheus and Greek Religion*. London, 1953

- HAMPEL 1906
HAMPEL, József: *Intercisa emlékei*. Archaeologiai Értesítő 16 (1906) 221–274.
- HELBIG 1963
HELBIG, Wolfgang: *Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rom I*. Tübingen, 1963
- HEURGON 1931
HEURGON, Jacques: *Un exemple peu connu de la retractatio virgilienne*. REL 1931, 158–68.
- HEURGON 1932
HEURGON, Jacques: *Orphée et Eurydice avant Virgile*. Mélanges de l'École Française de Rome 49 (1932) 6–60.
- HOFMANN 1999
HOFMANN, Heinz: *Orpheus*. In: H. HOFMANN, W. BURKERT (Hrsg.): *Antike Mythen in der europäischen Tradition*. Tübingen, 1999, 153–198.
- HUGHES FOWLER 1989
HUGHES FOWLER, Barbara: *The Hellenistic Aesthetic*. Bristol, 1989
- KOORTBOJIAN 1995
KOORTBOJIAN, Michael: *Myth, Meaning and Memory on Roman Sarcophagi*. Berkeley – Los Angeles – London, 1995
- KÖVES-ZULAUF 2007
KÖVES-ZULAUF, Thomas: *Orpheus és Eurydiké*. Antik Tanulmányok LI (2007) 121–133.
- LINFORTH 1941
LINFORTH, Ivan M.: *The Arts of Orpheus*. Berkeley, 1941
- MÖBIUS 1965
MÖBIUS, Hans: *Die Reliefs der Portlandvase und das antike Dreifigurenbild*. Abh. Bayerische Akad. der Wissenschaften, N. F. Heft 61, 6–31.
- NILSSON 1935
NILSSON, Martin P.: *Early Orphism and Kindred Religious Movements*. Harvard Theological Review 28 (1935) 180–230.
- NILSSON 1955
NILSSON, Martin P.: *Geschichte der griechischen Religion. I*. München, 1955
- OROSZLÁN 1918
OROSZLÁN Zoltán: *Mitológiai és szimbolikus képtípusok a pannoniai síremlékeken*. Budapest, 1918
- OWEN LEE 1964
OWEN LEE, Mark: *Mystic Orpheus: Another Note on the Three-figure Reliefs*. Hesperia 33 (1964) 401–404.
- ROHDE 1925
ROHDE, Erwin: *Psyche: The Cult of Souls and Belief in Immortality among the Greeks*. London, 1925
- ROHDE 1968
ROHDE Erwin: *Griechische und römische Kunst in den Staatlichen Museen zu Berlin*. Berlin, 1968
- SCHMID–STÄHLIN 1934
SCHMID, Wilhelm–STÄHLIN, Otto: *Geschichte der griechischen Literatur I. 2*. München, 1934
- SCHOBER 1923
SCHOBER, Arnold: *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*. Wien, 1923
- SCHOBER 1953
SCHOBER, Arnold: *Die Römerzeit in Österreich*. Wien, 1953

- SCHOELLER 1969
SCHOELLER, Felix, Martin: *Darstellungen des Orpheus in der Antike*. Freiburg, 1969
- SCHWARTZ 1891
SCHWARTZ, Eduardus. (Ed.): *Scholia* II. Berlin, 1891
- SCHWARZ 1988
SCHWARZ, Gerda: *Eurydice* I. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Bd. IV/I, Zürich, München, 1988, 98–100, Bd. IV/2, Abb. I.1 – I.5. (50–51)
- SICHTERMANN–KOCH 1975
SICHTERMANN, Hellmut–KOCH, Guntram: *Griechische Mythen auf römischen Sarkophagen*. Bilderhefte des Deutschen Arch. Instituts Rom, Heft 5–6. Tübingen, 1975
- SZEPESSY 1982
SZEPESSY Tibor (Szerk., utószó): *Görög költők antológiája*. Budapest, 1982
- TOUCHETTE 1990
TOUCHETTE, Lori-Anne: *A New Interpretation of the Orpheus-Relief*. *Archäologischer Anzeiger* 1990, 77–90.
- TRENDALL–CAMBITOGLU 1982
TRENDALL, Arthur Dale–CAMBITOGLU, Alexander: *The Red-Figured Vases of Apulia II*. Oxford, 1982.
- WILAMOWITZ-MOELLENDORFF 1955
WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, Ulrich von: *Der Glaube der Hellenen II*. Berlin, 1955.
- WILLRICH 1909
WILLRICH, Hugo: *Eurydike*. In: *Pauly-Wissowas Real-Encyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Bd. VI, Stuttgart, 1909, 1322–1327.
- ZIEGLER 1942
ZIEGLER, Konrad: *Orpheus*. In: *Pauly-Wissowas Real-Encyklopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Bd. XVIII/1, Stuttgart, 1942, 1200–1316.
- ZUNTZ 1971
ZUNTZ, Günter: *Persephone*. Oxford, 1971.

A PERIKÓPAKUTATÁS LEHETSÉGES KONTEXTUSAI ÉS MÓDSZERE*

HELTAI JÁNOS

Középkori bibliafordításunk genezise régi kérdése az irodalomtörténeti, nyelvészeti és egyháztörténeti kutatásnak egyaránt. A középkori kódexeinkben fennmaradt, azonos bibliai helyeket magukban foglaló szövegek egyezései nem elég szorosak ahhoz, hogy egy vagy több mintaadó és szövegre lehessen következtetni belőlük, eltéréseik viszont nem olyan nagyok, hogy egymástól függetlenül létrejött fordításokként legyenek értékelhetők. A kérdést legutoljára összefoglaló Tarnai Andor igen plausibilis magyarázattal szolgált a jelen-ségre.¹ Feltételezése szerint legalábbis a liturgikus gyakorlatban leggyakrabban használt magyar nyelvű bibliai szövegek az úgynevezett másodlagos, azaz hivatali szóbeliségben alakultak ki. Az őket használó klerikusok papi szolgálatuk során a XI. századtól kezdve számtalanszor elmondták azokat a latin minták alapján a szóbeliségben élő hívek tömegének. Lejegyzésükre nem volt szükség és értelmetlen is lett volna, hiszen a klerikusok latinul olvastak, ha olvastak, a hívek sokasága pedig írástudatlan volt. A több évszázados gyakorlatban kicsiszolódott szóbeli hagyományt csak a XV. század folyamán kezdték egyre gyakrabban írásban is rögzíteni, mikor az apácarendekben másod- harmadrendű szerzetesek körében, s laikusok egy részében kialakult az anyanyelvű olvasásra vagy felolvasásra irányuló igény. A nyelvemlék kódexeinkben ránk maradt bibliai szövegek ilyen formán egy memoriter rögzült szóbeli hagyomány időbeli fejlődésének és térbeli szóródásának különböző pontjain lejegyzett változataiként értékelhetők. A szóbeli hagyomány egységessége és flexibilitása kielégítően magyarázza a különböző szövegek szoros rokonságát és egymástól mégis erősen eltérő voltát.

Tarnai Andor elgondolása nyomán kezdtem foglalkozni a problémakörrel, amire a 2011 májusában a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete által az MTA Irodalomtudományi Intézetének és számos más egyetem magyar tanszékeinek együttműködésével rendezett *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban* elnevezésű konferencia teremtett lehetőséget. Itt *Perikópák szöveghagyománya a XVI–XVII. században* címmel tartottam előadást, amely azóta a konferencia anyagát tartalmazó kötetben nyomtatásban is olvasható.² Az alábbiakban először összefoglalom előadásom fontosabb eredményeit, majd megpróbálom áttekinteni, milyen irányokban lenne folytatható a megkezdett kutatás, illetve milyen eredmények remélhetőek tőle.

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ TARNAI 1984

² KECSKEMÉTI–TASI (szerk.) 2012, 199–237.

A perikópák a középkori egyház által az egyházi év vasárnapjaira és ünnepnapjaira az evangéliumokból és apostoli levelekből olvasásra kijelölt bibliai szakaszok. Többnyire az evangéliumi szakaszok magyarázata funkcionált prédikáció gyanánt a templomokban. Már István király elrendelte, hogy a templomokban vasárnaponként anyanyelven kell magyarázni a katekizmust és az evangéliumot. Megalapozottan feltételezhető tehát, hogy a perikópák már a XI. századtól gyakran hangzottak el magyar nyelven a liturgia során. Ebből következik, hogy a nyelvemlék-kódexekben lejegyzett perikópák feltétlenül részét képezhették a másodlagos szóbeliségnek, így alighanem a legalkalmasabb szövegek arra nézve, hogy a középkorban a szóbeliségben élő magyar bibliafordításról, annak geneziséről, működéséről érdemi információkhoz juthassunk.

Gondolatmenetem alapját az a felismerés jelentette, hogy a középkori hagyomány folyamatoságát nem szakította meg sem a reformáció, sem a könyvnyomtatás magyarországi elterjedése. A XVI. század folyamán és a XVII. század első harmadában nyomtatásban megjelent perikópa szövegek kapcsolatban állnak a korábbi kéziratos változatokkal és egymással is, akár az önállóan kinyomtatott perikópáskönyvekben (más néven evangéliumos könyvekben), akár postilláskötetekben, akár a részleges vagy teljes bibliafordításokban találhatóak. Ugyanazt a szoros rokonságot s ugyanakkor egymástól való különbözőséget mutatják az 1466-ból ránk maradt Münchener Kódextól kezdve egészen Pázmány Péter 1636-ban kiadott postilláskötetéig, mint a középkori szövegek egymás között. Csak 1636 után szorítják ki a használatból az állandó változásban élő hagyományt a Vizsolyi Bibliában (1590) és a Káldi György katolikus bibliafordításában (1626) megjelent, lassan kanonikus tekintélyre szert tevő fordítások. Ám ezek a fordítások maguk is és az összes többi XVI. századi részfordítás mélyen benne gyökerezik a korábbi hagyományban. Nem függetlenek tőle, a hagyomány egy-egy újabb változataként születtek meg, természetesen erősen megújítva, átalakítva azt.

E felismerés nyomán az eddigieknél sokkal hosszabb időintervallumban és sokszorosan nagyobb forrásnyagon vált vizsgálhatóvá a másodlagos szóbeliségből írásban rögzült szövegek viselkedése, sorsának alakulása s ezen keresztül a magyar nyelvű bibliai szövegek genezise és fejlődése.

Tanulmányomban a Vízkereszt után harmad vasárnapi evangélium, azaz Máté 8. része első tizenhárom versének szövegtörténetét kísértem végig a Münchener Kódextól (1466) Pázmány Postillájáig (1636). Ez a bélpoklosnak Krisztus érintése általi megtisztítását és a kafarnaumi százados szolgájának távolból való meggyógyítását magában foglaló bibliai szakasz hat kódexben, húsz perikópás könyvben, tíz postillás kötetben és hat teljes vagy részleges bibliafordításban, azaz negyvenkét változatban maradt fenn 1636-ig. A negyvenkettőből huszonegy egyezik szó szerint valamelyik korábbi változattal, azaz a másoló, nyomdász vagy kiadó bizonyíthatóan írott mintát követett. A szövegek azonban ilyenkor sem teljesen azonosak, számos helyesírási, alaktani, nyelvjárásbeli változtatás figyelhető meg bennük. A további huszonegy szöveg viszont a szóbeli, illetőleg időközben már írásban is rögzült hagyomány egy-egy új, önálló változatának tekinthető.

Az alábbiakban megkíséreltem röviden áttekinteni, hogy milyen módszertani megközelítéssel látom lehetségesnek a kutatás folytatását, s hogy milyen területeken lehet eredményeket várni az említett negyvenkét és esetlegesen bevonandó további szövegek vizsgálatától. A két kérdés természetesen nem különül el egymástól élesen, a lehetséges mértékig azonban külön tárgyalom őket.

A perikópakutatás lehetséges módszere

A források adatbázisa. Az adatgyűjtés során két adatbázist kellene felépíteni. Első lépésként pontos és részletes formai és tartalmi leírást kell készíteni valamennyi forrásról. A leírásnak magában kell foglalnia valamennyi szóba jöhető kéziratot és nyomtatott forrás igényes bibliográfiai leírását. Nyomtatott források esetén az összes fellelhető példány felsorolását. Bevezető részeik alapos tartalmi ismertetését, szükség esetén teljes szövegét, a forrásban található perikópák bibliai locusát és incipitjét, a hozzájuk kapcsolódó imádságok, elmélkedések, homíliák incipitjét és témáit. Az egyéb függelékek és az esetleges kéziratok kiegészítések ismertetését.

A szövegek adatbázisa. A szövegek adatbázisának elkészítése két lépésben képzelhető el. Távlatokban kívánatos volna a középkori kéziratok forrásai valamennyi bibliai szöveghelyének, s mind a harminchat + N XVI–XVII. századi forrás szövegének számítógépes adatbázisba való összegyűjtése. A szövegeket két változatban kellene rögzíteni. Egyszer betűhűen, egyszer pedig fonematikus olvasatban. A fonematikus olvasatot 2–5 szavas, értelmi egységet képező tagokra kell bontani, s a bibliai locusok pontos megjelölése mellé illesztett numerus currenssal azonosítani, amint ezt a munkát említett tanulmányomban Máté evangéliuma első tizenhárom versével elvégeztem. Ilyen módon a bibliai helymegjelölések és a tagok kódjának ismeretében az adatbázisból könnyen előhívható lenne, akár táblázatokba rendezve az összes tag olvasata és betűhű szövege. A későbbiekben az egyes tagokhoz hozzárendelhető lenne a Vulgata (esetleg Erasmus újszövetsége latin és a Septuaginta görög) szövege is.

Az adatbázis ilyen módon való felépítése azonban egy filológusokból és számítógépes szakemberekből álló munkacsoport sokéves munkáját igényelné. Első lépésként viszont könnyen létrehozható lenne egy minta adatbázis. Ebbe nem kerülne bele a teljes egyházi év összes perikópája, hanem 6–7 evangéliumi és apostoli levélrészletet kellene kiválasztani. Egyet-egyét a karácsonyi, húsvéti és pünkösti ünnepkörből, kettőt-kettőt az ünneptelen féléből és a szentek ünnepei közül.

A források adatbázisa és egy ilyen szűkített szöveg minta-korpusz egymással párhuzamosan, egy időben is építhető, és kielégítően vizsgálhatóvá tenné a perikópák kutatásának valamennyi előzetesen elképzelhető kontextusát.

A perikópakutatás lehetséges kontextusai

Könyvészeti, bibliográfiai kérdések. A kisméretű, általában nyolcadrét formátumú perikópás vagy evangéliumos könyvek pusztulásának mértéke igen nagy volt. A legtöbb XVI–XVII. századi kiadásból csupán egy-két, sokszor töredékes példány maradt fenn, s akadnak olyan kiadások is, amelyeknek egykori létezésére csupán következtetni lehet. Egy, a perikópa kiadások számbavételére irányuló kutatás újabb „hiányzó láncszemek” kikövetkeztetését tenné lehetővé. Például az 1551. évi úgynevezett kolozsvári őssperikópa, az ugyanott kiadott 1561. évi teljes Új Testamentum és a későbbi, a kolozsvári mintát követő evangéliumos könyvek összevetéséből arra lehet következtetni, hogy 1551 és 1561 között Kolozsvárott kinyomtattak még egy, ma ismeretlen perikópáskönyvet.

A pusztuló bibliográfiai problémák tisztázásán túl nyomon lehet majd kísérni a szövegek egyes nyomdák közötti vándorlását. Hogyan, mi módon kerültek a kolozsvári szövegek az ország nyugati szélén, sőt Bécsben működő nyomdába. Az Alsólendván keletkezett szö-

veg Bártfára, a detrekői kiadás Vizsolyba, és így tovább. A vándorlás mögött és a szövegek egymásra hatásának vizsgálatával feltérképezhetővé válik a szövegeket gondozó és működtető értelmiségi, intellektuális hálózat szerkezete, az egyes szereplők kapcsolattartási módja, a szövegekkel szembeni magatartási attitűdjük.

Jó alapot szolgáltathatnak a könyvszerzési kutatások bizonyos műfaji kérdések kibontásához is. A XVI–XVII. században három forrástípusban maradtak fenn perikópa szövegek: az evangéliumos könyvekben, a postillákban és a bibliafordításokban. Az előzetes vizsgálatok alapján a három esetben közel sem azonos a szövegek kezelési módja. Az önállóan nyomtatott perikópáskönyveket gyakran a nyomdászok saját üzleti vállalkozásként adták ki. Ők hajlamosak voltak egy-egy korábbi kiadvány szoros követésére. A postillákban olvasható evangéliumi szakaszokon viszont mindig látszik, hogy szerzőik a legmagasabban képzett papság köréből kerültek ki, akik egyénileg csiszolták, javították a hagyományos szöveget. A bibliafordítások pedig nem csak a hagyományból táplálkoztak, hanem mindig tekintettel voltak különböző idegen nyelvű mintákra. Kérdés, hogy a hagyományhoz való háromféle alapviszony kialakított-e műfaji jellegzetességeket.

Egyháztörténeti és liturgiai kérdések. Újszerű forrásbázist jelentenének a perikópáskönyvek a hazai reformáció korai történetéhez is. Hosszú ideig megtalálhatóak a protestáns kiadásokban egyes szentek ünnepnapjai, amelyek csak lassan és fokozatosan maradtak ki belőlük. E jelenségsorból a korai időszakban a reformációs eszmék terjedésének intenzitására lehet következtetni, az 1570-es évek után pedig a reformáció polarizálódási folyamatának megismeréséhez szolgálhatnak adatokkal, ugyanis a lutheri irányzat hajlamosabb volt megőrizni a szentek ünnepei közül némelyeket, mint a kálvini.

A kiegészítő szövegek, előszavak, imádságok, homíliák vallhatnak arról, hogy az egyéni kegyesség szolgálatára vagy közösségi használatra szánták az egyes kiadványokat. Utóbbi esetben elemzés tárgyává lehet tenni, hogy a liturgiában, illetve istentiszteleti rendben hogyan, milyen módon használták őket. Azaz fényt vethetnek a liturgiátörténet számos kérdésére, valamint a közösségi és egyéni kegyességgyakorlás folyamatára.

Helyesírási, nyelvjárás-történeti, nyelvi kérdések. Már a szűkített minta adatbázis páratlan lehetőséget nyújtana a legkülönbözőbb helyesírási, nyelvjárás, nyelvtörténeti kérdések tanulmányozásához. Amint említettem, még a genetikailag azonos, egymásról másolt szövegek helyesírása, nyelvjárása is különbözik egymástól. Kötött, azonos szövegeken lennének tehát vizsgálhatóak a különböző helyesírási változatok, az azonos szövegek fonéma-rendszerbeli eltérései, a többi szöveg szókincsbeli, apró grammatikai, szintagmatikus és szintaktikai variálódása, az állandó formulák szabályszerűségei és a változó elemek viszonya, a jelentéstani alakulás, a stilisztikai eszközök csiszolódása.

Mindez segítené az egyes nyomdák helyesírási gyakorlatának pontosabb megismerését. A nyomdászok, közreadók, szöveggondozók nyelvjárásának megállapítását, anyanyelv-használatuk, anyanyelvi műveltségük állapotának leírását. A magyar nyelv XVI–XVII. századi egységesülési folyamatának hosszú időn keresztül nyomon kísérését.

A formulák, a változó elemek, az egész forrásanyag és a mögötte feltételezhető szóbeli hagyomány kapcsolatának elemzése elvezethet akár a homéroszi kérdéskör egy hallatlan izgalmas részletéhez, a szóbeli hagyomány írásbeli rögzülésének, nyelvvalakító hatásának egyetemes problémájához. Természetesen itt figyelemmel kell majd lenni arra, hogy ebben az esetben egy tartalmilag abszolút zárt, csupán nyelvviségében variábilis szövegegyüttesről van szó.

A középkori magyar bibliafordítás kérdésköre. A perikópák felé középkori bibliafordításunk problémája fordított. E kérdéskörben komoly előrehaladásra lehetne számítani már egy szűkebb minta adatbázis segítségével is.

Hét, az egyházi év megfelelő időszakaiból és ünnepeiből kiválasztott perikópaszöveg összehasonlító vizsgálata sokkal biztosabb alapját jelenthetné az eddigi megállapításoknak, mint az eddig elvégzett munka, azaz egyetlen evangéliumi szakasz tanulmányozása. Elemzésünkkel részletesebb és megalapozottabb képet lehetne nyerni arról, hogy mennyire volt egységes a hagyomány, feltételezhető-e mögötte egy vagy több alapszöveg, kialakultak-e benne „nyelvjáráások”, akad-e a kódexekben olyan szöveg, amely domináns a későbbiekben. Nem kell-e már a Münchener Kódex (1466) előtti időkből is a hagyomány korábbi írásban való rögzítésére gondolni? Hogyan működött a tolmácsolás, vagyis az (írott) latin szöveg élőszóban való anyanyelvre fordítása. Következtetni lehetne arra, hogy a hagyomány milyen mértékben mentődött át a teljes, kanonikus jellegűvé vált bibliafordításokba. Milyen mértékben van jelen ma használatos szentírás fordításainkban, szakrális nyelvünkben?

Az adattár e kérdésben szinte korlátlanul bővíthető lenne. Elsősorban valamennyi középkori és korai nyomtatású perikópaszöveg teljes feldolgozásával. Második lépésként a zsoltárok könyvével. Ugyanis a perikópák mellett a zsoltárok jelentették a középkori vallásgyakorlás leggyakrabban használt szövegeit. Nyelvemlékkódexeink közül több is tartalmazza a teljes zsoltárkönyvet. Nyomtatott szövegük pedig nem csak a teljes bibliafordításokban található meg (Károli, Káldi), hanem rendelkezésre áll Bencédi Székely István és Heltai Gáspár önálló prózai fordítása is. Bevonhatóak lennének a verses zsoltároskönyvek, Szenci Molnár Albert nyomtatott Psalteriuma és Bogáti Fazakas Miklós kéziratban maradt munkája, valamint a XVI. századi nyomtatott, verses zsoltárparafrazisok.

Végül összegyűjthető lenne a nyelvemlékkódexekben szereplő összes bibliai részlet és idézet. A XVI–XVII. században pedig számos olyan bibliamagyarázó prédikációskötet jelent meg, amely magában foglalja egy-egy bibliai könyv teljes fordítását.

Ez a teljes anyag már körvonalazná, hogy a feltételezett középkori magyar bibliafordítás a Szentírás egészére vagy csak bizonyos részleteire terjedt ki. Megmutatná, hogy a hagyományozódás milyen erejű az állandóan használt részekben, mint a perikópák, és milyen erejű a kevésbé gyakran használt szövegekben, mint például a prófétai könyvek. Következtetni lehetne arra, hogy inkább egy kicsiszolódott tolmácsolási technika és egységes szókincskészlet szabad variálódása hozta létre a számtalan változatot, vagy egy(-két) viszonylag standard szöveg variálódott a létrehozók pillanatnyi műveltségét és nyelvéllapotát tükrözve.

Sokszor emlegetett közhelye a szakirodalomnak, hogy a Vizsolyi Bibliának beláthatatlan szerepe volt a magyar nyelv egységesülési folyamatában, köz- és irodalmi nyelvünk kialakulásában, hajlékonnyá válásában. A perikópakutatás eddigi eredményei arra utalnak, hogy a Vizsolyi Biblia maga is benne áll egy korábbi hagyományban. Annak kiemelkedő mérföldkövét és bizonyos értelemben lezárását jelenti. Vagyis a Vizsolyi Biblia nem a semmiből született, hanem magába olvasztott és megújított egy még a vallási megosztás kora előtt keletkezett több száz éves hagyományt.

A Biblia szövege, a vallásgyakorlásban betöltött szerepén túl, az a primer hagyományanyag, amely az európai kultúra egyetemességének, egységes érték- és világszemléletének

alapja. A bibliafordítás folyamata pedig az egyik legfontosabb eszköze az európai kultúrkörbe való bekapcsolódásunknak és integrálódásunknak, nemzeti nyelvünk fejlődésének, megszilárdulásának. E folyamat időbeli mélységeit érdemes a ma igényeinek megfelelően feltárni és a modern kor technikai lehetőségeit felhasználva demonstratív módon dokumentálni.

BIBLIOGRÁFIA

KECSKEMÉTI–TASI 2012

Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28. Szerkesztette KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka. Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 199–237.

TARNAI 1984

TARNAI Andor, „A magyar nyelvet írni kezdik”: Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984 (Irodalomtudomány és Kritika)

„...IDVÖZLETET, ÉS TISZTELETES IMÁDÁST TEGYEN...”: MONOSZLÓY ANDRÁS ÉS A KÉPTISZTELET FOGALMAI*

TASI RÉKA **

A kora újkori képteológiai viták magyarországi vonatkozásaival mindeddig kevesen foglalkoztak részletesen.¹ Jelen írással én sem vállalkozom többre, mint hogy a képtisztelettel kapcsolatos viták egy apró, de korántsem jelentéktelen kérdésére koncentrálna az eddigi megállapításokat továbbgondoljam, elsősorban Monoszlóy Andrásnak a képek tiszteletéről írt munkájából kiindulva.²

Amint köztudott, a katolikus egyházat a 16. században a képteológia rendszeres összefoglalására a protestáns – leginkább kálvinista – kritika készítette. Ezzel szembeülve született meg a tridentini zsinaton a képek tiszteletéről szóló dekrétum 1563-ban, tehát a zsinat utolsó – harmadik – ülészakán, a 25. ülésen fogalmazták meg a határozatot (*Decretum De Invocatione, Veneratione, & Reliquiis Sanctorum, & Sacris Imaginibus*).³ Azonban ahogy korábban, úgy a tridentini zsinat után sem volt teljes egység a katolikus képteológiában a képtisztelet és a képi ábrázolás lehetőségeinek kérdésében, és ennek legfőbb oka éppen az volt, hogy a zsinati rendelkezések nem tértek ki minden vitás kérdésre, ezen túl pedig a tridentini határozatok értelmezése is a posztridentini katolikus viták témájává vált.⁴ Az ábrázolási módok és lehetőségek kérdése körül folyt a legtöbb diszkusszió, ebben a vonatkozásban az Atya és a Szentháromság ábrázolása, valamint a szent és profán képek különbsége foglal-

* Ez a tanulmány az eredeti változata annak a szövegnek, amely a Bitskey István 70. születésnapjára készült köszöntőkötetben jelentősen lerövidítve látott napvilágot: TASI 2011

** A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ Fontos megemlíteni: BITSKEY 2005

² MONOSZLÓY 1589a

³ A tridentini zsinaton a képtiszteletéről szóló dekrétum nagyon rövid idő alatt született meg, és leginkább a francia résztvevők nyomására, akik számára a hugenották elleni harcban fontos volt a határozat elkészülte. Jóllehet a dekrétum megszületésének módját számos vita övezte, a dekrétum tartalmára irányuló javaslatot a kongregáció egyöntetűen elfogadta, minimális, a megfogalmazásra irányuló javítást tartva szükségesnek. Ennek részleteiről lásd: JEDIN 1935, 143–188, 404–429. *Ua.*: JEDIN 1966, 460–498. A 25. ülésről lásd: JEDIN 1975, 164–189. Magyarul: JEDIN 1998

A katolikus egyházban a képtisztelet kérdései sosem élveztek teljes konszenzust. A tridentini zsinat előtt is nagy számban voltak bírálói a képtiszteletnek katolikus oldalról, pl. a bécsi püspök, Friedrich Nausea (Grau) (1496–1552) arra hivatkozva bírálta a képek tiszteletét a katolikus katekizmus-hoz fűzött kommentárjaiban, hogy azok drága anyagokat használnak, szükségtelenül nagy számú kép készül, világi hívság jellemük van, és alkalmatlanok arra, hogy megjelenítsék a szentek hitét és jócselekedeteit, de leginkább arra hivatkozva, hogy fenyegető a veszély, hogy a képkultusz idolátriához vezethet. Lásd: HALLEBEEK 2007, 365–366.

⁴ HALLEBEEK 2007, 353–354.

koztatta leginkább a posztridentinus képteológiai traktátusok szerzőit.⁵ A zsinat határozottan állást foglalt a képek tisztele mellett, ezért ebben a kérdésben Trident után lényegében egységes volt a katolikus tábor, nem vitatva, hogy a *veneratio* alapján különbözik attól a tiszteletadási formától, mellyel a hívő Istennek tartozik.

A képek tiszteletével kapcsolatos alapvető teológiai fogalmak a keleti hitviták idejében kristályosodtak ki. Joannesz Damaszkénosz vagyis Damaszkuszi Szent János *Ekdoszisz akribész tész orthodoxu pisztéosz* (730 k.) című művében a *latreia* és *proszkúnészis* megkülönböztetést először alkalmazta módszeresen: a *latreia* (gör. λατρεία) csak Istent illeti meg, a *proszkúnészis* (gör. προσκύνησις) azonban a tiszteletadás más típusa, tiszteletteljes hódolat, Isten teremtményei és a képek iránt is lehetséges tiszteletadás.⁶ Szent Ágoston a *De civitate Dei* 10. könyvében különböztette meg a *latriát* a tiszteletadás más formáitól.⁷ A II. niceai zsinat (7. ökumenikus zsinat, Kr. u. 787.)⁸ fogalmazta meg a képtisztelet kapcsán a mai napig meghatározó és követendő alapelveket, elsősorban a következőket: Krisztus, Szűz Mária, a szentek és az angyalok ábrázolása megengedett, mert a szentkép nem bálvány, hanem az a feladata, hogy emlékeztessen az ábrázolt személyre, és annak követésére indítson. A tisztelet nem magának a képnek, hanem az ábrázolt személynek szól. Lényeges különbség van Isten imádása és a képek tisztelete között. A képek tiszteletét a *proszkúnészis* fogalommal írták le és különböztették meg az Istennek járó tiszteletadás, imádás formájától. A kora újkori képteológiai traktátusok is ezekre a forrásokra hivatkoznak elsősorban (de nem kizárólag), valamint Aquinói Szent Tamás Summájára (II. II. 84. l.), amely szintén részletekbe menően tárgyalta a *latria* és a *dulia* fogalmakat, valamint az először Petrus Lombardus által meghatározott *hyperduliát*, ami magasabb szintű *dulia*, csak Szűz Máriának ajánlható fel.

A nyugati kereszténységben a görög *latreia* latin megfelelője leginkább az *adoratio* lett. A niceai zsinat szerinti „aszpaszmosz kai timetike proszkúnészis” vagyis a tisztelet és megtisztelő hódolat a *proszkúnészis* és a *duleia* (gör. δουλεία, lat. *dulia*, egyfajta – mély – tisztelet, amelyet a szentek felé lehet kifejezni), az elsőt a keresztény latinban gyakran a *veneratio*, a másodikat sokszor a *cultus* szóval fordították. Ám a leggyakrabban és a legtágabb értelemben használt kifejezés az *adoratio* volt, ami az Isten imádata mellett gyakran jelölte a *latreiatól* eltérő tiszteletadást is, hiszen az *adoratio* etimológiailag ugyanazt jelenti, mint a *proszkúnészis* (ad+os, vagyis az ujj szájhoz emelése és csók dobása, ilyen módon a szertartási tiszteletadás kifejezése, kunein: ’megcsókolni’).⁹ Mindez a későbbiekben olykor fogalmi zavarokat is okozott.

A zsinati rendelkezések befogadástörténetének meghatározó momentuma, hogy a zsinat okmánya nem egészen világos latin fordításban vált ismertté Európa nyugati felén. A közhasználatúvá lett fordítás – az *adoratio* szó használatával – elmosta a különbséget a zsinati rendelkezések *latreia* és *proszkúnészis* fogalmai közt, így éppen az egyik legfontosabb

⁵ HALLEBEEK 2007, 353–354.

⁶ SCHÖNBORN 1997, 156. További irodalom: LOUTH 2002

⁷ Magyarul lásd: ÁGOSTON 2005, 240–243.

⁸ A niceai zsinat kánonjai: ERDŐ 1983; VANYÓ 2009, 706–710.

⁹ PECZ 1902–1904, „Adoratio” címszó. Catholic Encyclopedia, New York, Robert Appleton Company/The Encyclopedia Press, 1907–1914, „Adoration” címszó.

Internetes lelőhely: <http://www.newadvent.org/cathen/> (Utolsó letöltés: 2012. 06. 30.)

különbségtétel sikkadt el.¹⁰ Nagy Károly, aki megütközött azon, hogy a niceai zsinatot frank részvétel nélkül tartották meg, teológiai szakvéleményt készíttetett a zsinat határozatainak megcáfolására. Ennek eredményeképpen készült el a Libri Carolini címen ismert cáfolat (790–792), mely a képeknek kizárólag dekoratív funkciót engedélyezett.¹¹ 794-ben pedig a Frankfurtban összehívott zsinat – a fordításból adódó félreértések alapján is – elutasította a niceai zsinat határozatait.¹² Ennek határozatai nem váltak általános érvényűvé, ugyanis I. Adorján pápa nem vonta vissza a II. niceai zsinatot elismerő nyilatkozatát. Születése idejében tehát a Libri Carolini nem fejtett ki igazán nagy hatást, megelőlegezte azonban a reformáció ikonoklaszta érveit. Hatása leginkább Kálvinra volt, aki az *Institutió*ban hivatkozik is rá (a Libri Carolini 1549-es kiadását használta).¹³ Újabb kutatások szerint azonban már a tridenti zsinat határozatainak cáfolatában (*Acta Synodi Tridentinae: Cum Antidoto*, 1547) is felhasználta a mű kéziratossá változtatását.¹⁴

A keresztény latinban tehát az *adoratio* a tiszteletadás különböző formáit jelölhette. Joannesz Damaszkénosz *Ekdoszisz akribész tész orthodoxu pisztéosz* c. munkája, melyben tehát először olvasható a *latreia* és *proszkúnészisz* módszeres megkülönböztetése, a középkorban Cerbanus kivonatos és Pisai Burgundio teljes fordításában (*Traditio certa orthodoxae fidei*) vált ismertté.¹⁵ Cerbanus és Pisai Burgundio a vonatkozó helyeken ugyancsak ezt a kifejezést használja – a prozkúnészisz fordításaként is. Az eredeti görög képteológia egyébként ezzel a fordítással, valamint Petrus Lombardus *Sententiae* c. munkájával került be a 12. században a nyugati teológia fővonalába.¹⁶ Nyugaton az addig sem éppen egyszerű képteológia – a skolasztikus tudománnyal találkozva – tovább bonyolódott, a képtisztelet kapcsán megfogalmazott álláspontok továbbra sem voltak egységesek, s az értelmezéseket időnként maga a nyelvhasználat is nehezítette.¹⁷

A tridenti zsinat igyekezett a képtisztelet kapcsán használt latin fogalmakat egyértelműsíteni.¹⁸ Vonatkozó és említett határozata szerint a képeket illő tiszteletben kell részesíteni („honorem et venerationem”).¹⁹ A szentek és a képek tisztelete kapcsán tehát a *veneratio*

¹⁰ Így szerepel az *adoratio* a II. niceai zsinat aktáinak első latin fordításában. SCHÖNBORN 1997, 156. További szakirodalom: GERO 1973

¹¹ Lásd 9. jegyzet, továbbá: GIAKALIS 2005

¹² HARTMANN 1988, THÜMMEL 1997

¹³ PAYTON 1997

¹⁴ PAYTON 1997

¹⁵ Cerbanusról lásd: BORONKAI 1966 A Maximosz-fordításhoz lásd még: KAPITÁNYFY 2003

¹⁶ KESSLER 2006, 153.

¹⁷ Pl. „Utrum univoce dicatur de latria et dulia.” problémája nyilvánvalóan ezt is tükrözi. Lásd pl. a Summa Halensisben. A tridenti zsinatot megelőző 16. századi traktátusokban felvetődik az *adoratio* fogalmának támogatása vagy elítélése, ehhez lásd: JEDIN 1935

¹⁸ JEDIN 1935, 495.

¹⁹ „Imagines porro Christi Deiparae Virginis et aliorum Sanctorum in templis praesertim habendas et retinendas eis que debitum honorem et venerationem impertiendam non quod credatur inesse aliqua in iis Divinitas vel virtus propter quam sint colendae vel quod ab eis sit aliquid petendum vel quod fiducia in imaginibus sit figenda veluti olim fiebat a Gentibus quae in idolis spem suam collocabant: sed quoniam honos qui eis exhibetur refertur ad prototypa quae illae repraesentant: ita ut per imagines quas osculamur et coram quibus caput aperimus et procumbimus Christum adoremus et sanctos quorum illae similitudinem gerunt veneremur.

kifejezést preferálja, az *adoratiót* pedig az Isten iránti tisztelet, imádás kizárólagos értelmében használja.

Magyar nyelven az első, képkultusszal részletekbe menően foglalkozó vitairat Monoszlóy András, veszprémi katolikus püspök és pozsonyi prépost *De cultu imaginum* című munkája volt.²⁰ Tény azonban, hogy már az ezt megelőző, a szentek tiszteletéről szóló vitairata is kitért a képtisztelet kérdésére, hiszen a képekhez való viszony ebben a kontextusban is megkerülhetetlen és tárgyalandó. Bitskey István képvitákról szóló tanulmánya először Monoszlóy munkáiról értekezik, kb. három lap terjedelemben, ezzel eddig a leg-részletesebb ismertetést adva a nyomtatványról.²¹

A Monoszlóy életművére vonatkozó szakirodalom egyébként nem túl bőséges, Peisch Alajos 1941-es monográfiája a legátfogóbb munka a témában,²² továbbá Braunecker Margit Nagyszombatról mint irodalmi központról írott könyvében olvashatunk részletesebben róla.²³ Újabbán Gábor Csilla szentelt tanulmányt a szentek tiszteletéről szóló Monoszlóy-vitairatnak.²⁴

Monoszlóy vitáinak témaválasztását a *De cultu imaginum* végén a következőképpen kommentálja, megjelölve a három legfontosabbnak tartott vitatémát a hitújítókkal szembeni harcban: „Azert miuel hogy az regi es mostani igaz hittul szakattakis, három kiualtkeppen valo dologban vetesztec, es haborognac mostis az Anyaszentegyhas egyessege, az az, a' Catholicusok ellen (mert mi mindenha az mi anyankcal egyet vallunc, egyet hiszunc, azert is hiuataatunc Catholicusoknak.) Először a' szenteknec érettunc valo segetsegekről: Masodsor az kepeknc tiszteletekről: Harmadsor az purgatoriomrol. Im Istennek segetsege altal, kiben dichertesec az tellyes szent Haromsag, es az mennyei szentec, ketteit az en erőmnc gyöngesegehez kepest, az menniből hozaioc iutottam, az régieknec irasokbol oltalmaztam, es tamogattam, az egyigyüueknec meg tartasara. Az Harmadikatis, vgy mint az purgatoriomnac röuid nap, az én vramnac Istenemnc, és az menyei seregeknec segetsege altal igyekezem, megirnom, es ki bochatom...”²⁵ Az itt megígért, purgatóriumról szóló Monoszlóy-nyomtatványról nincs tudomásunk. A Monoszlóy által kijelölt három fő vitatémáról a 17. században a polémia áttevődött az egyház fogalma, mibenléte, történetisége és a Biblia (kánon, értelmezés) körüli kérdésekre.²⁶

Monoszlóy képekről szóló könyvének címlapversóján, ahogy erről Bitskey István is megemlékezik, a következő versike olvasható:

Id quod Conciliorum praesertim vero secundae Nicaenae synodi decretis contra imaginum oppugnatores est sancitum.” GALLEMART 1723, 508. A fenti szakasz fordítását is közli: BELTING 2000, 591–592.

²⁰ MONOSZLÓY 1589a

²¹ BITSKEY 2005, 68–70.

²² PEISCH 1941

²³ BRAUNECKER 1933, 51–52.

²⁴ GÁBOR 2007

²⁵ MONOSZLÓY 1589a, 314–315. (A szentekről szóló könyv olvasóhoz írt előszavának végén még csak így ír könyvterveiről: „Imadgyatokis Istent érettem, hogy adgyon eröt rea, hogy töbrol valo igyekezemetis, bekesegeesen veghez vihessen...” [e4b])

²⁶ HELTAI 2008, 135.

Hoc Deus est, quod imago docet,
sed non Deus ipsa:
Hanc recolas, sed mente colas,
quod cernis in ipsa.

Alatta fametszet, a kép a keresztre feszített Krisztust ábrázolja a Golgotán, bal oldalán János, jobb oldalán Mária áll. János Krisztusra tekint, Mária lefelé néz, siratja fiát, egy kendőt emelve a szeméhez. Alatta magyarul a következő versike áll:

Valamit ez kép tanet, es ielent,
Isten az: ezt nem tartom mint Istent:
Böchüllöm, de elmemmel tisztelem
Az mit mutat, es ielent en nekem.

A vers alatt olvasható L. P. monogram minden bizonnyal Pécsi Lukács nevét rejti, aki a könyvhöz az előszót is írta. De vajon mindkét versikéhez tartozik a monogram, vagy csak a magyarhoz, ami alatt közvetlenül áll? Peisch Alajos közli a latin verset, fordítását valamiért nem, s így kommentálja: „A címlap hátán kép van, alatta rövid latin vers, valószínűleg Pécsi Lukácstól...”²⁷ – vagyis a magyar versről nem is tesz említést. Az RMNy tételleírása szerint „[a] címlap hátán P(écsi) L(ukács) verse áll latinul és magyarul,” Bitskey István pedig ugyancsak Pécsi Lukácsot nevezte meg mindkét vers szerzőjeként.²⁸ Szükséges azonban pontosítanunk ezt a megállapítást: jöllehet Pécsi magyar és latin nyelvű verseivel is jelen volt a korszak könyvkiadásában, úgy gondolom, hogy legfőljebb a magyar nyelvű versike az övé, a latin ugyanis egy késő 13. századi, Európa-szerte ismert figyelmeztető versike, mely a 17. századig gyakran ismétlődik a képtisztelet kérdésével foglalkozó traktátusokban.²⁹ Pázmány az *Öt szép levél*ben maga is közli a latin versike egy változatát, a vitairat első kiadásában (1609) „régí [...] vers”-ként említve: „Nam Deus est quod imago docet, sed non Deus ipsa, / Hanc videas, sed mente colas, quod cernis in ipsa.”³⁰

A nyomtatvány utolsó lapjának rectóján megismétlődik a címlap hátoldalán található kép és a latin vers, most már azonban emblémaszerűen inscriptióval ellátva: „Vera, & antiqua regula omnium Catholicorum.”

Monoszlóinak a képtisztelet legitimitása melletti érvelése a képteológiai hagyomány kétféle teológiai problémáját emeli ki: a Szent Ágoston-i jelleméletet, valamint az imago-idolum megkülönböztetést.

A jelelméleti megközelítés, ahogy azt Bitskey István is ismerteti, abból indul ki, hogy a képek is jelek, mint ahogy a szavak is. A szent dolgok képe ugyanúgy jele a szent dolgoknak, ahogy a Szentírás Isten igéje, tehát mindkettő jel. A jelfogalom alapja Szent Ágoston

²⁷ PEISCH 1941, 56.

²⁸ „A De cultu imaginum elején Pécsi Lukács magyar és latin verse foglalja össze tömören a lényegét.” BITSKEY 2005, 68.

²⁹ Vö. MCCRACEN 2006, 52.

³⁰ PÁZMÁNY 1895a, 523. A második kiadás szövege: PÁZMÁNY 1984, 36. Lásd még: VOIGT 2003, 119. A versike számos középkori, koraújkorai szövegben olvasható, de nem csak ott: képek, szobrok felirataként ugyanúgy megjelent. Az OSZK egyik példányán a címlap alján kézírással egy másik, hasonló funkciójú versike is bejegyzésre került: „Nec Deus est nec homo praesens quam cerno figura: / Sed Deus est et homo quam signat sacra figura.” Vö. BUGGE 1975

De civitate Dei c. munkája (Lib. 2. Cap. 2.: De signis), Monoszlóy természetesen hivatkozik is rá. „Signum est, quod est reipsum sensui, et praeter se aliquid animo ostendit” – majd magyarul így folytatja: „A iel (vgy mond) nem egyeb annal, hanem mely leg először ezekenségünknek mutattya maga, maga kivöl elmenknecc mást mutatván, es magyarazuan, innet a’ czeger leg először szemeknek, ielenti magát, de maga mindgyart érteni adgya, azon helyen hogy bort arulnac.”³¹ És ami a jeldefiníció fordítását illeti: „az kilső iel magát mutattia vgyan, de maga kiuöl, mástis ad elönkben.”³² Ebből következik tehát, hogy „[m]iis azért az kepekben, nem azt tekintücc, miből chenaltattanac, köböl, aranybul, sarbule, hanem nezücc azt, az mit nekücc iegyczenec, magyaraznac, es mutatnac azoc a’ kepec, mint hogy az Istenec kepe mutattia, es ielenti nekem az Istent, es az kepet immar, nem ü magaert, hanem az Istenert, az kit ielent nekem, tisztetem.”³³

Az *imago* fogalmának megkülönböztetése az *idolum*tól az első parancsolat magyarazatával együtt történik, ez a tulajdonképpeni tétje, hiszen a reformátorok elsősorban erre hivatkozva utasítják el a képtisztelet minden formáját. „Az első parancholatnac magyarazattiat oda föl a’ szentec könyuebben beüsegessen meg magyarazam...” – utasítja az olvasót korábbi szövegéhez, ahol valóban részletesebben értekezik az első parancsolatról. Itt is többször kitér azonban a textus értelmezése kapcsán számos alkalommal fellángolt vitára: mit is jelent a „faragott kép” fogalma, aminek a készítésétől Isten eltiltja a zsidó népet. „Midön azért az Isten azt paranchola, az első parancholatbanis Moisesnec. *non facies tibi sculptile*, ne chenaly magadnac faragot kepet. Az hetuen sido bölchec azt fordetottac sculptile, faragot kepet, εἰδωλον.”³⁴ Az eidolon, ill. simulachrum kifejezésekkel megnevezett ’bálvány’ magyar fordítására tett kísérletei meglehetősen változatosak: „süket baluaniok auagy hasonlatossagoc”, „süket kepezetec”, „kepezetec”. Az érvelésbe bekapcsolódik a „Fiú mint az Atya képmása” teológiai problémaköre, amiből következik: „ha penig egy kép [ti. Krisztus!] baluannac nem mondati, köuetkeziec tehát hogy az többi sem mondati annac igazan, az Dialecticanac közönseges regulaia szerent, mert noha minden tűz meleg, de chac egy tűz ne talaltnecc melegnecc lenni, amaz közönseges mondas, es propositio, minden tűz meleg, hamis volna, mert hogy azért egy particula ebben hamis, minden kep baluany (mert Christus vrunc, ki attianac kepe, nem baluany) bizonyara amaz közönseges propositiois, es mondas, minden kep baluany, hamis es hazug.”³⁵

Az első parancsolat magyarazata kapcsán fejti ki aztán a *latría* és *dulia* közti különbséget: eszerint a „Dominum Deum tuum adorabis” igéje a görögben nem a *latreio*, hanem a *prosküneo* (gör. προσκύνεω), ami mindenféle tiszteletadást, üdvözlést, „maga meghajtást” jelent, és ami Istennek is, de Istenen kívül minden teremtménynek jár, járhat, s csak a parancsolat folytatásában (et illi soli servies, aminek Monoszlóy a következőképpen parafrázálta fordítását nyújtja: „et illi Latríam praestabis”) jelenik meg a *latreia* értelme, ami azonban csak Istennek ajánlható fel.

Monoszlóynál tehát az ágostoni jeleméleti megközelítés és az *imago*–*idolum* megkülönböztetés a képtisztelet legitimációs bázisa. „De mi keresztyenec a’ szent kepeket,

³¹ MONOSZLÓY 1589a, 3.

³² MONOSZLÓY 1589a, 3.

³³ MONOSZLÓY 1589a, 7.

³⁴ MONOSZLÓY 1589a, 95.

³⁵ MONOSZLÓY 1589a, 101.

Isteneknec nem tarttiuc, nekic sem aldozunc, auagy köniörgunc, hanem tisztelliuc a’ vegre, mert hogy vrunkat, es az szenteket magokon mutattyac, peldazac, es ielengetic.”³⁶ Ahogy arra Bitskey István is kitér, a *latria* fogalom magyarázata és a tisztelet más formáitól való megkülönböztetése a szentek tisztelete és segítségül hívása kapcsán kerül elő legelőször Monoszlóynál.³⁷ A szentek segítségül hívásáról és tiszteletéről szóló könyvében így fogalmaz: „Az isteni tisztelet Latria, az az, fő szolgálat szerent valo tisztelet, mely chac Istent illet: Más Dulia, közönseges, es akar minemü szolgálatnac tiszteleti, mellyel a’ szenteket, e’ világi embereket szoktunc tisztelni.”³⁸ Monoszlóy a korai képviták fogalom- és érvkészletét használva teszi meg ezeket a megkülönböztetéseket, és ahogy a képekről szóló könyvében, itt is előkerül a *latria–dulia* különbségtétel, valamint a szentképek iránti tiszteletadás fogalma és formái.

A képekről szóló munkában a különbségtétel a következőképpen fogalmazódik meg: „Az kepeket is tisztelliuc penig nem vgy mint Isteneket, auagy szenteket, hanem chac anniera, a’menire nekünc szentseges dolgokat magokon ielentnec, vgymint Christusunkat, es az menyei szenteket. Az kepeknc azért tiszteletet tenni, nem egyeb, hanem böchülni, tisztelni, es imadni azokat, kic az kepeken ielentetnec, es mutattatnac minekünc, mint regen az arany szekrenyen, es templomon, kic imadtattanac az neptül, nem ü magokert, hanem az mit ielentnec vala magokon, vgymint az köuetkezendö vr Jesus Christusunkat.”³⁹ Mindkét munka szóhasználatában megfigyelhetjük, hogy szerzőjük a tisztelet szinonimájaként használja az *imádás* kifejezést: „imagyuc az Istent, fő tisztelettel, belsöuel, es külsöuel, ösmeruen az ü szent Istenséget egy igaz vrnac, Istennec, teremptonec, meg valtonknac lenni, ez azert az Latria szerent valo tisztelet: De a szenteket tiszteluen, auagy bar imaduan, mogyoc szerent alettiuc üket, es esmeriuc, nem Isteneknec, hanem chac Isten baratinac es hiu szolgainac lenni, ki azt monda nekic, ti vattoc az en baratim. Az kepeket is tisztelliuc penig nem vgy mint Isteneket, auagy szenteket, hanem chac anniera, a’ mennire nekünc szentseges dolgokat magokon ielentnec, vgymint Christusunkat, es az menyei szenteket.”⁴⁰ Később pedig, a 2. niceai zsinat határozataira hivatkozva: „Venerandis inquit & sanctis imaginibus, salutationem, & honorarium adorationem omnes exhibeant, non (secundum fidem nostram) veram latriam, quae solum diuinae naturae competit [...] Az tiszteletes, es szent kepeknc iduözletet, es tiszteletes imadast (auagy böchületet) tegyen minden ember, de nem Latria szerent valo tisztelet (az mi hytünknc vallasabol) mely latria szerent valo imadas, chac az egy Isteni természetet illeti.”⁴¹

Ez a terminológia már a *De cultu imaginum* címlapján is olvasható, a Szent Basilius egyik episztolájából (Epistola ad Iulianum) származó idézet fordítása kapcsán feltűnhet: „Az szentec kapit, tisztelem es imadom, mert a’ szent Apostoloc tanetuan, nekünc adtac, es

³⁶ MONOSZLÓY 1589a, 109–110.

³⁷ MONOSZLÓY 1589b. Az OSZK-ban található egyik példány tartalomjegyzékéhez egy kéz kiegészítésként odaírta: „Quid sit Latria et Dulia fol. 66.” A könyv egyik, nem túl kései olvasója tehát első sorban erre a kérdésre kereste a választ Monoszlóynál.

³⁸ MONOSZLÓY 1589b, 70.

³⁹ MONOSZLÓY 1589a, 140.

⁴⁰ MONOSZLÓY 1589a, 139–140. A *De invocatione...* szövegéből: „Ezec penig az imadasoc olykeppen lettenec, hogy nem egienlő dichosegel illetec az Istent, es embert, kit teremtet...” MONOSZLÓY 1589b, 57.

⁴¹ MONOSZLÓY 1589a, 301–302.

sohul nem tiltottac.” Bitskey István is fölfigyelt erre a szóhasználatra, s a következőképpen kommentálta, a címlapverző latin és magyar versének értelmezéséhez kapcsolva megállapítását: „Úgy látjuk, a latin szöveg egzaktabb, világosabb, a magyar kissé nehézkes, félreérthető, csakúgy, mint a címlapon szereplő Basilius-idézet is (»Az szentec képit tisztelem és imádom...«). A könyv további részei éppen arra törekednek, hogy a kép tisztelete, ill. Isten imádása közt a különbséget értelmezzék, természetesen azzal a célzattal, hogy mindkettőt elfogadtathassák.»⁴² Messzemenően egyet kell értenünk Bitskey Istvánnal: Monoszlóy szóhasználata félreértésekre adhat okot, és kiegészíthetjük megállapítását azzal, hogy ez a szóhasználat nemcsak a Basilius-idézet fordításában, hanem mind a szentek tiszteletéről szóló könyvben,⁴³ mind a képtiszteletet tárgyaló vitairatban jellemző.

Monoszlóynál tehát a *tisztelet* kifejezés szinonimájaként találjuk meg az *imádást*, s az ember az Istennek szánt imádás mellett embertársai, valamint a képek iránt is – persze a latriától különböző típusú – *imádással* tartozik élni. Szent Damascenusra (Lib. Apologetico) hivatkozva írja: „Christiani adorant, & venerantur Saluatoris, & famulorum eius imagines, tum quia imaginis honor, ad exemplaris transfertur [...] Az keresztyenec (vgy mond) imadgyac, es tisztelic az iduüzitönc, es az ü szolgainac kepit, azert hogy az kepnc tisztelette annac az kit iegyez, tiszteletire haromlic...»⁴⁴

Bitskey István imént idézett megállapításához hozzáfűzhetjük, hogy Monoszlóy vitairatainak megfogalmazása helyenként nem teljesen egyértelmű. Jó példája lehet ennek az a szakasz, ahol a keleti egyházatyák alapján a képmás és a hasonlatosság fogalmát igyekszik értelmezni,⁴⁵ és ugyancsak nyelvi nehézségei támadnak, amikor arra vállalkozik, hogy Szent Ágoston alapján a pogányok képmádásától megkülönböztesse a katolikus képtiszteletet.⁴⁶ De fentebb láthattuk: az *idolum* magyarázata során sem sikerül egyértelműen fogalmaznia, változtatja a szinonimákat, talán mert nem talál olyat, amit igazán megfelelőnek ítélnetne.

Valóban, az első katolikus hitvitázók egyikeként Monoszlóy szembetűnő nyelvi, kifejezésbeli nehézségekkel küzd, a formálódó magyar teológiai szakszókincs elégtelenségét mutatva fel ezzel.⁴⁷ Egyébként a szinte előzmények nélküliség Monoszlóy vitamódszerében is

⁴² BITSKEY 2005, 69.

⁴³ MONOSZLÓY 1589b, 57–61.

⁴⁴ MONOSZLÓY 1589a, 191–192.

⁴⁵ MONOSZLÓY 1589a, 6.

⁴⁶ MONOSZLÓY 1589a, 133.

⁴⁷ Ezekre a nyelvi nehézségekre Gábor Csilla is utal a *De invocatione...* c. vitairat kapcsán: Monoszlóy ugyanis a latria–dulia fogalompár kapcsán idézi Szent Ágostont, aki szerint „satis idoneum non occurrit latinum graeco.” (MONOSZLÓY 1589b, 62.) Gábor Csilla szerint Monoszlóy „derekasan megpróbál egy, a témához adekvát nyelvezetet teremteni...”, valamint az „ad hoc szakterminológia megszületésének körülményei”-t vizsgálatra érdemesnek tartja. GÁBOR 2007, 126. Egyébként korábbi vitairatában Monoszlóy maga is megemlékezik a magyar nyelv alkalmatlanságáról, hogy finom distinkciókkal teli teológiai gondolatmenetet nem lehet magyar nyelven közvetíteni: „Miel hogy ezeket Magyarul nem beszélhettyünc meg a’ mint kellene, chac nektec irom, ha az Theologiahoz valamellitec ert valamit, meg tapasztalia bolondsagat Dilemadnac...” MONOSZLÓY 1588, 410–411.

megmutatkozik, nem csak a megfogalmazásban: helyenként önmagát ismétli, érvelése nem mindig a leghatékonyabb szerkezetű.⁴⁸

Viszont ami az *imádás* kifejezés használatát illeti: Monoszlóy szóhasználatának látszólagos többértelműsége nem feltétlenül a jobb híján alkalmazott egyéni invenció eredménye, hanem leginkább a forrásként használt latin szövegek sajátosságaiból adódik. Fentebb láthattuk, hogy Monoszlóy forrásidézeteiben és a latin nyelvű előzményszövegekben is gyakorta az *adoro* ige, *adoratio* főnév áll a képtisztelet kapcsán is, ami tehát az *adoratio* egyik, de nem a *latria* értelmében vett típusa. Jóllehet a tridenti határozatokban mást találunk: a képek kapcsán a *veneratio* és a *honor* kifejezések bukkannak fel a latin szövegben, nincs szó azonban markáns váltásról, inkább a fogalmak egyértelműsítését célzó törekvéstről – a Trident utáni képteológiai irodalom is használja az *adoratio imaginum* kifejezést, például Gabriele Paleotti munkájának latin fordításában is megtaláljuk (Lib. I. Cap. XXXI. *In quo christiani & gentiles differant in imaginibus adorandis*).⁴⁹

Monoszlóy megfogalmazása, terminológiahasználata természetesen összevethető korának vagy épp a következő hitvitázó generációnak praxisával is.

Gyarmathi Miklós királyhalmeci református prédikátor Monoszlóy szentekről írott könyvére készült válaszában (1598) is azt látjuk, hogy az *imádás* gyűjtőfogalomként funkcionál, annak a tisztelettevő szertartásos eseménynek a megjelölése, amelynek egyik fajtája az Istennek felajánlandó *latria*, véleménye szerint azonban a megkülönböztetés pusztán a pápisták csürés-csavarása, hiszen „...az Papistak tulaydon alkotmányokat, kiket emberi abrazatra formaltanak magoknak, Istenhez illendő szolgálatval tisztelik. Erössen tagadgya ezt Monoszlói fol :46. es 49. & c. de ez dolognak-is mi lehet bizonyosb jelensege mint hogy azok előtt terdre esnek, es az szent Haromsagnak kepet, az feszületet, keresztet, es egyeb meg szenteltetet kepeket, ugyan azon tiszteletvel paranchollyak imadni az mellyvel tartoznak az szent Haromsag Istennek, es az Ur Iesus Christusnak, mellyet ők Papista igével Latriának szoktak hini.”⁵⁰ Gyarmathi Kálvin véleményét idézi fel, miszerint a katolikusok a *dulia* neve alatt *latriát* tesznek: „Mely dolognak mi lehet bizonyosb es erősb jelensege, mint hogy (az mint ők szoktak dividalni, osztani) *latriam externam et internam*, külső es belső *Latriát*, tiszteletet, az az, valamivel az ember vagy külső jel mutatással, avagy szüvnek belső indulattyával szokta az Ur Istent tisztelni, mind azokat szüz Marianak ez az szenteknek tulaydonityak?”⁵¹ Ezt ugyanígy a képekre is érvényesnek tartja. Így azonban az *imádás* lényegében mégiscsak egyféle, hiszen csak névleg különböző – ahogy Magyar István Romlás-könyvében (1602) is: „mert képeket tisztelnek, imádnak, csókolnak, nekik térdet-fejet hajtnak, mellyet Isten erőssen megtiltott, mikor azt hatta, hogy semmine-mű képet, se mennyben, se földön, se föld alatt avagy az vizekben való állatokét, akár írott, akár öntött s akár penig faragott legyen, ne imádguyuk, se ne tisztellyük.”⁵² Fenntartja azonban Magyar azt az eshetőséget is, hogy legyen bár imádás és képtisztelet különböző, létjogosultsága még így sincsen: „De ha szinte nem imádnák is, maga imádguyák: az képek tiszt-

⁴⁸ Gábor Csilla a *De invocatione...* kapcsán állapítja meg: „...nem is vitairat a szó legszorosabb értelmében, hanem inkább egy apologetikus jellegű enciklopédikus-szisztematikus traktátus [...] – hasonlóan a képek tiszteletéről való kötethez.” GÁBOR 2007, 121.

⁴⁹ PALEOTTI 1594. Eredetileg olaszul jelent meg: PALEOTTI 1582

⁵⁰ GYARMATHI 1598, 53b.

⁵¹ GYARMATHI 1598, 69a.

⁵² MAGYARI 1979, 33.

teletit is megtiltja Isten, ők pedig tagadhatatlanul tisztelik, mikor ölelik, csókolják, nekik térdet-fejet hajtnak. Bizony ezek szemlátomást ellenkeznek az Isten parancsolatjával.”⁵³

Pázmány Péter Magyar Romlás-könyvére írott *Feleletében* (1603) már tartózkodva használja a képtisztelet kapcsán az *imádás* kifejezést, leginkább cáfoló szándékkal: „önmagáért nem imádjuk a képeket” – írja, illetve a bibliai kontextusban tartja meg az *imádás* szót, pl. a frígláda kapcsán, kora vonatkozásában viszont következetesen képtiszteletről beszél: „Ha azért a’ szekrént, mely az Istent jelenti vala, bálvány imáadás nélkül imádhatták a hívek, miis ugyan azon okon bálványozás nélkül tisztelhettyük az képeket.”⁵⁴ Teszi ezt annak ellenére, hogy használja és hivatkozva például Gabriel Vásqueznek a *De cultu adorationis libri tres* c. munkáját,⁵⁵ s ezen kívül latin nyelvű idézetei között további olyan források találhatók, amelyekben az *adoratio* a hódolat különböző fajtáinak gyűjtőfogalmaként használatos.

Pázmány grazi vitairata, a *Keresztyéni felelet* (1607) azonban, mely elsősorban a Monoslóy–Gyarmati vitára reagál, a latreia–proszkünszisz, ill. a latreia–dulia különbségét a következőképpen idézi fel: „Tudni illik, hogy kétféle a tisztelet, böcsüllet és imádás: egyik olly, mely csak Istent illeti, másik, mely a teremtetett állatnak-is tulajdonítatik...”⁵⁶ Az *imádás* két gyökeresen eltérő formájáról van tehát szó, pár lappal korábban pedig ennek fogalmát a következőképpen magyarázza: „Mert az imádás nem egyéb, a mint ezennel megmondom, hanem a belső tiszteletnek külső avagy belső jele.”⁵⁷ Ezután hosszan taglalja a kétféle, az Istennel és a szentekkel szemben gyakorolandó *imádás* jellemzőit. Arra lehet gondolnunk, hogy a Monoslóy által alkalmazott terminológiához való visszatérés oka maga Monoslóy, hiszen Pázmány az ő vitairatát védelmezi, szövegrészeit folyamatosan idézi, tehát szükségszerűen alkalmazkodik is annak nyelvéhez.

Ez azonban, úgy tűnik, kivételes alkalom. Az *Öt szép levél* első kiadásában (1609) az *imádás* már megint csak az Istent megillető tiszteletet jelenti, ahogy természetesen a másodikban (1613) is. Az *Alvinczi feleletinek megrostálásában*, annak hetedik részében Bellarmino *Disputationese* mellett Francisco Suarez Szent Tamáshoz írt kommentárjai is megjelennek az idézett források között, és ezzel együtt az *adoratio* problémája: „...mert noha azt írja, hogy imádni kel az képeket, de ollyan imáadásról szól, az minéműről szól szent Dávid, mikor azt mondgya, hogy imágyuk az ő lábának sámolyát, és Szent Pál-is, mikor azt írja, hogy Jákob imádá az Jósef vesszejének végét. Az az, nem mongya Soárius, hogy őmagát az képet isteni imádással tiszteljük, hanem az isteni tisztelet azra néz, az kit az kép jegyez: nam cum imagines res inanimatae sint, non habent in se, unde propter se colantur. Mert az képek lelketlen állatok lévén, úgymond, nincs ő-bennek, az miért ő magokba imádtassanak.”⁵⁸

A *Kalauzban* pedig – az előzmények tekintetében – legkevésbé sem igényel indoklást Pázmány teljes egyértelműsége törekvő megfogalmazása: a képek kapcsán csak tiszteletről

⁵³ MAGYARI 1979, 33.

⁵⁴ PÁZMÁNY 1894, 174.

⁵⁵ VÁSQUEZ 1594. További kiadások: Mainz, 1601, 1604.

⁵⁶ PÁZMÁNY 1896, 388.

⁵⁷ PÁZMÁNY 1896, 362.

⁵⁸ PÁZMÁNY 1895b, 655.

és becsületről beszél, az *imádás* kizárólag a *latría* értelmében szerepel: „ez-előtt a’ hasonlatosság-előtt, le-borulának, és imádák az Istent, kit a’ kép jegyzett...”⁵⁹

A fentiek alapján úgy vélem, hogy a különbség, amit Monoszlóy és Pázmány képteológiai fogalomhasználata között látunk, európai tendenciákkal is összefüggésbe hozható. A tridenti zsinat, amely a képkérdésben mind a protestáns ikonoklasmus, mind a képeknek kizárólag tanító funkciót tulajdonító, azok tiszteletét elutasító katolikus „mérésékelték” ellen fogalmazta meg határozatát, az *adoratio* kifejezés kerülésével olyan nyelvi problémára reflektált, amely alkalmasint a korszak képteológiai traktátusaiban is feltűnt: vagyis hogy a szóhasználat a félreértések melegágya lehet. A képteológia régebbi és újabb szövegeit ismerő, európai iskolázottságú Pázmány, akinek a magyarországi szellemi folyamatokon túl a katolikus megújulás egyetemes problémáira is rálátása volt, azt a meggyőződést képviselte képteológiai traktátusaiban is, hogy az álláspontok minél világosabb megfogalmazásához elengedhetetlen a félreértéseket kizáró nyelv – sőt, szaknyelv – használata. Monoszlóy Andrásnál ezt a fajta reflexivitást még nem találjuk meg, amit magyarázhatunk persze a Pázmányéhoz képest szűkebb látókörrrel, de azzal a ténnyel is, hogy Monoszlóynak az elsők között kellett megküzdenie a magyar teológiai szaknyelv hiányából adódó nehézségekkel.

BIBLIOGRÁFIA

ÁGOSTON 2005

Szent ÁGOSTON: *Isten városáról (De civitate Dei)*. Ford. Dr. FÖLDVÁRY Antal. Budapest, KAIROSZ, 2005, II.

BELTING 2000

BELTING, Hans: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Ford. SCHULZ Katalin, SAJÓ Tamás. Budapest, Balassi, 2000.

BITSKEY 2005

BITSKEY István: Képtisztelet vagy bálványozás? (Pázmány hitvitái a szentek ábrázolásáról) In: „*Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...*”. *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*. Szerk. HELTAI János, TASI Réka. Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 67–77.

BORONKAI 1966

BORONKAI Iván: Cerbanus Maximus Confessor- és Johannes Damascenus-fordítása. *ItK* 70. 1966, 140–142.

BRAUNECKER 1933

BRAUNECKER Margit: *Nagyszombat mint irodalmi központ*. Budapest, Notre Dame Tanítórend, 1933.

⁵⁹ PÁZMÁNY 2000, 1011. Első kiadása: 1613. Vö: PÁZMÁNY 1897–1898, 637.

- BUGGE 1975
BUGGE, Ragne: Effigiem Christi, qui transis, semper honora. Verses Condemning the Cult of Sacred Images in Art and Literature. *Acta ad Archeologiam et Artium Historiam Pertinentia* 6. 1975, 127–139.
- ERDŐ 1983
A Nikaiai Egyetemes Zsinat kánonjai. In: *Az ókeresztény kor egyházfegyelme az első négy évszázadban*. Szerk., ford. ERDŐ Péter. Budapest, Szent István Társulat, 1983 (Ókeresztény Írók, 5).
- GÁBOR 2007
GÁBOR Csilla: Hagiográfia és polémia. Monozslói András és Gyarmathi Miklós vitája a szentek tiszteléséről. In: *Szöveghagyomány és íráskultúra a korai újkorban. Tanulmányok a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszéken folyó kutatások köréből (középkor, kora újkor) 2004–2006*. Szerk. GÁBOR Csilla. Kolozsvár, EGYETEMI MŰHELY KIADÓ–BOLYAI TÁRSASÁG, 2007, 115–132.
- GALLEMART 1723
Sacrosanctam Oecumenicum Concilium Tridentinum. Ex ultima recognitione Joannis GALLEMART. Coloniae Agrippinae, 1723.
- GERO 1973
St. GERO: The Libri Carolini and the Image Controversy. *Greek Orthodox Theological Review* 13. 1973, 7–34.
- GIAKALIS 2005
GIAKALIS, Ambrosios: *Images of the Devine. The Theology of Icons at the Seventh Ecumenical Council*, Leiden–Boston, Brill, 2005 (Studies in the History of Christian Traditions, CXXII).
- GYARMATHI 1598
GYARMATHI Miklós: *Keresztyén Felelet Monozslai András könyve ellen*. Debrecen, 1598 (RMNy 830).
- HALLEBEEK 2007
HALLEBEEK, Jan: Papal Prohibitions Midway Between Rigor and Laxity. On the Issue of Depicting the Holy Trinity In: *Iconoclasm and Iconoclasm. Struggle for Religious Identity*. Ed. by Willem van ASSELT, Paul van GEEST, Daniela MÜLLER, Theo SALEMINK, Leiden, Brill, 2007 (Jewish and Christian Perspectives Series, 14). 353–383.
- HARTMANN 1988
HARTMANN, Wilfried: Das Konzil von Frankfurt 794 und Nizäa 787. *Annuaire Historiae Conciliorum* 20. 1988, 307–324.
- HELTAI 2008
HELTAI János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. Budapest, Universitas–OSZK, 2008 (Res Libraria, II).
- JEDIN 1935
JEDIN, Hubert: Entstehung und Tragweite des Trienter Dekrets über die Bilderverehrung. *Tübinger Theologische Quartalschrift* 116. 1935, 143–188, 404–429.
- JEDIN 1966
JEDIN, Hubert: *Kirche des Glaubens: Ausgewählte Aufsätze und Vorträge. II: Konzil und Kirchenreform*. Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1966.
- JEDIN 1975
JEDIN, Hubert: *Geschichte des Konzils von Trient. Band IV: Dritte Tagungsperiode und Abschluss, Zweiter Halbband: Überwindung der Krise durch Morone, Schließung und Bestätigung*. Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1975, 164–189.
- JEDIN 1988
JEDIN, Hubert: *A zsinatok története*. Budapest, Ecclesia, 1998.

- KAPITÁNYFY 2003
KAPITÁNYFY István: Cerbanus és Maximus-fordítása In: Uő: *Hungarobyzantina. Bizánc és a görögség középkori magyarországi forrásokban*. Szerk. MAYER Gyula, FARKAS Zoltán. Budapest, Typotex, 2003, 170–193.
- KESSLER 2006
KESSLER, Herbert L.: Gregory the Great and Image Theory in Northern Europe during the Twelfth and Thirteenth Centuries. In: *A Companion to Medieval Art. Romanesque and Gothic in Northern Europe*. Ed. by Conrad RUDOLPH. Oxford, Blackwell, 2006 (Blackwell Companion to Art History, 2). 151–172.
- LOUTH 2005
LOUTH, Andrew: *St. John Damascene. Tradition and Originality in Byzantine Theology*. Oxford, Oxford University Press, 2002 (Oxford Early Christian Studies).
- MAGYARI 1979
MAGYARI István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. S. a. r. KATONA Tamás, utószó MAKKAJ László. Budapest, Magyar Helikon, 1979 (Bibliotheca Historica).
- MCCRACEN 2006
MCCRACEN, Peggy: Miracles, Mimesis, and Efficacy of Images. In: *Meaning and Its Objects. Material Culture in Medieval and Renaissance France*. Ed. by Margaret BURLAND, David LAGUARDIA, Andrea TARNOWSKI. Yale French Studies, 110. 2006, 47–58.
- MONOSZLÓY 1589a
MONOSZLÓY András: *De cultu imaginum. Az idvössegre intő kepeknec tiszteletiről való igaz tudomány*. Nagyszombat, 1589 (RMNy 632).
- MONOSZLÓY 1589b
MONOSZLÓY András: *De invocatione et veneratione sanctorum. A szenteknek hozanc való segetsegekrül hasznos könyü*. Nagyszombat, 1589 (RMNy 632).
- MONOSZLÓY 1588
MONOSZLÓY András: *Apologia. A közönseges kerestyen hit agazatinak [...] oltalma David Ianos felelete ellen*. Nagyszombat, 1588 (RMNy 620).
- PALEOTTI 1594
PALEOTTI, Gabriele: *De imaginibus sacris, et profanis*. Ingolstadt, 1594.
- PALEOTTI 1582
PALEOTTI, Gabriele: *Discorso intorno alle imagini sacre e profane*. Bologna, 1582
- PAYTON 1997
PAYTON, James R., Jr.: Calvin and the Libri Carolini. *The Sixteenth Century Journal* 28. 1997, 467–480.
- PÁZMÁNY 1894
PÁZMÁNY Péter: Felelet Magyarai [...] könyvére. In: PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*. I. S. a. r. RAPAICS Rajmond. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1894, 3–192.
- PÁZMÁNY 1895a
PÁZMÁNY Péter, Alvinczi Péterhez íratott öt szép levél. In: PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*. II. S. a. r. RAPAICS Rajmond. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1895, 503–620.
- PÁZMÁNY 1895b
PÁZMÁNY Péter: Alvinczi Péternek sok tétovázó kerengésekkel és czégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztyéni megrostálása. In: PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*. II. S. a. r. RAPAICS Rajmond. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1895, 621–691.
- PÁZMÁNY 1896
PÁZMÁNY Péter: Keresztyéni felelet a megdicsőült szentek tiszteletirül. In: PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*. III. S. a. r. KISFALUDY Árpád Béla. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1896, 315–501.

- PÁZMÁNY 1897–1898
 PÁZMÁNY Péter: Hodoegus. Igazságra vezérlő kalauz. In: PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*. IV. S. a. r. KISS Ignác. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1897–1898
- PÁZMÁNY 1984
 PÁZMÁNY Péter: *Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél (1613)*. S. a. r., jegyz., tan. BITSKEY István. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984
- PÁZMÁNY 2000
 PÁZMÁNY Péter: *Hodoegus. Igazságra vezérlő kalauz*, 1637 (faksimile). Tan. [melléklet] HARGITTAY Emil. Budapest, Balassi, 2000
- PECZ 1902–1904
 PECZ Vilmos: *Ókori lexikon*. Budapest, Franklin Társulat, 1902–1904
- PEISCH 1941
 PEISCH Alajos: *Monoszlóy András (1552–1601)*. Budapest, 1941
- SCHÖNBORN 1997
 SCHÖNBORN, Christoph: *Krisztus ikonja*. Ford. SZEGEDI Iván. Budapest, Holnap, 1997
- TASI 2011
 TASI Réka: „...tisztelven, avagy bár imádván...” (Adalékok a képek tiszteletéről szóló hitvitáinkhoz.) In: *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70. éves Bitskey István tiszteletére*. Szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, I. 122–129.
- THÜMMEL 1997
 THÜMMEL, Hans-Georg: Die fränkische Reaktion auf das 2. Nicaenum 787 in den „Libri Carolini”. In: *Das Frankfurter Konzil von 794. Kristallisationspunkt karolingischer Kultur*. Hrsg. R. BERNDT. Mainz, 1997 (Quellen und Abhandlungen zur mittelrheinischen Kirchengeschichte, Vol. 80; Gesellschaft für Mittelrheinische Kirchengeschichte, Vol. 2). 965–980.
- VANYÓ 2009
 VANYÓ László: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe*. Budapest, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentzsék Könyvkiadója, 2009 (Ókeresztény Írók, XX).
- VÁSQUEZ 1594
 VÁSQUEZ, Gabriel: *De cultu adorationis libri tres et disputationes duae contra errores Felicis et Elipandi*. Alcalá, 1594
- VOIGT 2003
 VOIGT Vilmos: Pázmány Péter szemiotikai érvelése. *Világosság*. 2003/11–12. 113–120.

A KRITIKAI LAPOK PROGRAMCIKKEINEK KELETKEZÉSÉRŐL*

GYAPAY LÁSZLÓ

Kölcsey kritikával kapcsolatos munkáinak sorát *A' Poësis és Kritika*¹ című írása nyitja meg. Ezt 1815-ben néhány hónappal azután vetette papírra, hogy befejezte Csokonairól írott recenzióját.² A gyakorló kritikus tehát tevékenységének elméleti megalapozására törekedett. A tanulmány azonban töredékben maradt. 1816 nyarán megint nekirugaszkodott a feladatnak, és a már meglévő szöveg felhasználásával *Jegyzetek a' Kritikáról és Poësisről*³ címen újabb tisztázó szándékú értekezés megírásába kezdett, amit ismét abbahagyott. Ezeknek az írásoknak a befejezetlen volta, és így a kérdés lezáratlansága azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy 1817-ben Kis Jánosról és Berzsenyiről határozott ítéleteket tartalmazó recenziókat⁴ közöljön, de a küzdelmet az elméleti tisztázás érdekében nem adta fel. 1823-ban, amikor határozott körvonalat öltött az 1826-ban útjára indított, Szemere Pállal közösen szerkesztett *Élet és Literatura* című kritikai folyóirat terve, Kölcsey ismét belekezdett egy töredékben maradt, a szerző halála után *Ízlés*⁵ címen publikált tanulmányba. A gondolatmenetek elakadása azt mutatja, hogy Kölcsey nem jutott önmagát megnyugtató eredményre. 1826-ban az *Élet és Literatura* nagy kritikáiban is érinti az elméleti problémákat,⁶ de láthatóan továbbra is hiányérzete van. 1827 januárjában azzal az elhatározással utazott Pécelről Csekébe, hogy otthon egy kritikáról szóló tanulmányt ír feltehetően az *Élet és Literatura* valamelyik jövőbeli kötete számára. Erről tanúskodik az 1827. február 17-én Bártfayhoz intézett levele: „Schlegelt örömei közt olvasám végig; az igen derék Író, kit akkor is kénytelenek vagyunk tisztelni, mikor értelmétől különbözünk. Még dolgom lesz vele, mert a' Kritikáról fogok valamit készíteni, 's azután tartozott köszönettel küldöm vissza.”⁷ A terv azonban ekkor nem valósult meg, és Kölcsey 1828. március 1-én azt írja Szemerének, hogy

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ Lásd KÖLCSEY 2003, 19–21.

² KÖLCSEY Ferenc, *Csokonai Vitéz Mihály' munkájának kritikai megítéletek*. In: KÖLCSEY 2003, 39–47, 296–297.

³ Lásd KÖLCSEY 2003, 31–38, 249–263.

⁴ KÖLCSEY Ferenc, *Kis János versei*. In: KÖLCSEY 2003, 48–52, 370–372; KÖLCSEY Ferenc, *Berzsenyi Dániel versei*. In: KÖLCSEY 2003, 53–61, 393–401.

⁵ Lásd KÖLCSEY 2003, 105–109.

⁶ Lásd KÖLCSEY Ferenc, *Körner Zrínyijéről*. In: KÖLCSEY 1960, I, 532–534; KÖLCSEY Ferenc, *A leányórzó*. In: KÖLCSEY 1960, I, 594–596.

⁷ Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlóhoz, 1827. febr. 17. KÖLCSEY 2007, 178.

az ő közvetítésével küldi vissza a Schlegel-köteteket⁸ Bártfaynak, majd néhány Calderon-kötettel kapcsolatban hozzáteszi: „*Én ilyenekkel foglalatostkodni többé rá nem érek.*”⁹

Az értekezés megírása akkor került újra napirendre, amikor a fiatalabb nemzedékhez tartozó Bajza és Toldy egy korábbi terve, miszerint Vörösmartyval és Zádor Györggyel együtt kritikai lapot adnak ki,¹⁰ megvalósuláshoz közeledett. 1830. október 21-én Bajza ennek részleteiről számol be Kölcseynek azzal a céllal, hogy munkatársnak nyerje meg: „*Egy társaság – írja –; melly a’ magyar nyelv’ ‘s literatura’ virágzásáért buzog, szólítja-fel ‘s kéri a’ Tekintetes Urat általam dolgozó társnak egy kritikai folyóíráshoz. Nálunk a’ kritikának a’ Tekintetes Úr ada lételt ‘s hasznát is jobban a’ Tekintetes Úrnál, úgy hiszem, egyikünk sem fogja érteni: szerénytelenség volna tehát azt itt fejtegetnem ‘s annál fogva törekednem a’ Tekintetes Urat a’ társaság’ részére birni. Közöttünk a’ Tekintetes Úr’ tudománya, itélete, részrehajlatlan indulatja iránt egyenlő a’ bizodalom ‘s ez vala indító ok, hogy a’ Tekintetes Úr’ dolgozásait minden másokéji előtt igyekezzem a’ nevezett folyóírás számára kinyerni.*

Az idea nem új. Ez előtt mintegy öt évvel szándékozott Toldy Ferencz barátom egy illy kritikai gyűjteményt alapítani.¹¹ de kiadó akkor nem találkozott. Mert nálunk mingyárt gyűlöletes, haki egyikét recenzióban egyikét író felett itéletét hallatni merte; az pedig, ki egy egész kritikai folyóírás’ kiadására szánta-fel magát számot tarthat reá hogy köz üldözés tárgya leend ‘s feláldozza polgári szerencséjét. Én mind ezeken túl téve magamat eltökélém, hogy e’ gyűlölt provinciát vállaimra veszem, ‘s a’ dolgozó társak’ erejével, segedelmével ha egyebet nem, legalább elevenséget és mozgást hozok ezen lethargiában sinlödő literaturába.

A’ planum röviden ‘s fő pontokban ez: A’ folyóírásban semmi egyéb helyt nem fog mint kritika. Megiteltetnek benne mindennemű magyar, vagy magyar-országot illető idegen munkák is, akár melly korban jöttek legyen ki: de főkép még is a’ legújabb productumok. Benne a’ szabad, őszinte, részrehajlatlan itéletnek kell uralkodnia, néha élesnek és csípősnek is, de soha nem illetlennek, soha nem durvának. A’ kiadó társai’ és maga munkáji ellen is felveszen kritikákat, egyedül redactiója ellen nem. A’ dolgozó társaknak tetszésökre van hagyva magokat munkájik alatt megnevezni vagy nem. Az író’ nevét, ha kívántatik, a’ redactornak kötelessége lészen a’ legszorosb titok alatt tartania. A’ folyóírás apró, hat-hét ívnyi, füzetekből fog állni, hogy annál többször és sebesebben jelenhessék-meg. A’ füzetek’ kijövetele nem lesz időhöz kötve, hogy privilegiumot [kiváltság; itt: lapengedély] kérni ne legyen szükség. Czíme leszen: Kritikai lapok. Az első füzet még 1831. előtt fog kijöni.

Ha a’ Tekintes Úr dolgozásaival szerencsétlen hajlandó volna, most előlegesen arra bátorokdnám kérni, méltóztatnék egy értekezést írni a’ kritikáról. Nevezetesen mi legyen a’ kritika? Minemű befolyása és hasznai lehetnek a’ literaturára általányosan, különösen pedig a’ magyar literaturára? Hová tévedhet idővel a’ magyar literatura kritika nélkül? ‘stb. a’ mint a’ Tekintetes Úr jónak itélendi. Ezen értekezés az első füzetben előszó gyanánt állhatna. A’ második füzetre bátorokdnám kérni Horvát Endre’ Arpádiásának (melly most

⁸ Nagy valószínűséggel: SCHLEGEL 1825

⁹ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, 1828. márc. 1. KÖLCSEY 2007, 251.

¹⁰ Vö. Bajza József Toldy Ferenchez, 1829. szept. 6. BAJZA–TOLDY 1969, 472.

¹¹ Lásd Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1826. jan. 21. BAJZA–TOLDY 1969, 277; Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1826. febr. 18–19. BAJZA–TOLDY 1969, 281–282.

nyomatik Esztergomban)¹² recenzióját. Szabadságában fog állni a' Tekintetes Úrnak minden tartalék nélkül, akár mellyik író felett elmondania itéletét, 's ha kívánja hogy neve ne tudassék, férjfiúi szavamat adom, hogy legbiztosabb barátim sem fogják megtudni 's munkáját nyomtatásra is önnön kezemmel írom-le. – A' recenziók' kiterjedése nincs semmi quantitáshoz szabva. Egy recensio állhat hét nyomtatott ívből is.

Meghívásomat azon reménnyel rekesztem-be, hogy válaszával a' Tekintetes Úr minél előbb szerencsétleni fog, 's annál inkább, minthogy az első füzet' nyomtatását November' végén szeretném kezdeni."¹³

Kölcsey hamar és röviden felel: „Kritikai lapjaidhoz szerencsét kívánok. Felszollításodat éránta lehetetlen vala hidegen vennem. Fáj, hogy épen most kelle a' Szathmár V[árme]gyei Statutumok [rendeletek, határozatok] újradolgozásával elborítanom, 's hívásodnak e' hónapban engednem nem szabad. Azonban ismervén Téged, 's barátid' egy részét, jól érzem, hogy első füzetedből kimaradásom semmi csonkaságot magával nem hozand; én már úgy is az avulók közé tartozom, 's legfőbb örömem a' leszen, ha kevés és parányi próbáim minél előbb többek, nagyobbak és jobbak által feledségbe hullanak. [...] Ohajtom, hogy buzgóságod a' tövises pályán meg ne csökkenjen.”¹⁴ A válaszból ki kell emelni, hogy Kölcsey egyrészt nem reflektált a Horvát Endre Árpádjával kapcsolatos ajánlatra, másrészt minden udvarias és átengedő gesztus ellenére nem hártotta el a kritikáról szóló tanulmány megírását, csupán azt tartotta lehetetlennek, hogy a Bajza szabta, szinte illetlenül rövid határidőn belül teljesíteni tudja a feladatot. Ebben a szellemben tájékoztatta Szemerét is a történekről: „Bártfaytol és Bajzától vettem levelet. Az verseket kér az Aurora' számára; ez Kritikai folyóírásába Recenziókat. Verseket küldök a' régiékből; de Bajzának illy hirtelen nem küldheték semmit.”¹⁵

1830. november 17-én a Magyar Tudós Társaság Igazgató Tanácsa megtartotta első ülését, melyen Kölcseyt vidéki rendes tagnak választották.¹⁶ Ez azzal a következménnyel járt, mint erről Döbrentei, az ülés jegyzője magánlevélben tájékoztatta barátját, hogy a következő év januárjában és februárjában a tagoknak Pesten meg kell jelenniük az Akadémia első nagygyűlésén.¹⁷ Ezt a váratlan utazást számításba véve fogalmazta meg Kölcsey december 15-én Bártfaynak szóló levelét, mellyel lényegében annak a Bajzának is üzent, aki válasz nélkül hagyta az ő egy hónappal korábban írott, most idézett feleletét, és akinek feltehetően így kívánta jelezni, hogy a határidő rövidegét némileg furcsálja: „Bajzának irtam valami rövidet, a' mint akkori környülményeim engedék. Fáj nekem a' megszellítés' késősége, mert azt írá, hogy első füzetét még Novemberben akarja kiadni. Én Bajzát becsülöm, 's olly

¹² PÁZMÁNDI HORVÁT Endre, *Árpád: (Tizenkét Könyvben) Szókalauzzal*, Pest, Beimerl József Könyvnyomatató Intézetében, 1831. A kötet Pesten jelent meg, és Kölcsey végül 1831. március 4-én az Akadémiától kapott megbízást a mű ismertetésére (vö. A' magyar tudós társaság kis gyűléseinek Jegyzőkönyve, 1831. márc. 21. 4. ülés, 20. pont, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, RAL K 1389; Kazinczy Ferenc és Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, 1831. márc. 24. KÖLCSEY 2007, 339.). A feladatot elvégezte és az ismertetést egy rövidebb és egy hosszabb változatban dolgozta ki (KÖLCSEY 1960, I, 694–712; VISZOTA 1914, 237–247; 354–358.).

¹³ Bajza József Kölcsey Ferenchez, 1830. okt. 21. KÖLCSEY 2007, 296–298.

¹⁴ Kölcsey Ferenc Bajza Józsefhez, 1830. nov. 15. KÖLCSEY 2007, 302–303.

¹⁵ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, 1830. nov. 15. KÖLCSEY 2007, 304.

¹⁶ Lásd Teleki József Kölcsey Ferenchez, 1831. jan. 15. KÖLCSEY 2007, 322–323.

¹⁷ Döbrentei Gábor Kölcsey Ferenchez, 1830. nov. 18. KÖLCSEY 2007, 305.

czélra, millyenre felhívott, örömet szövetkeznek vele. De ha Ő engem valami olyan formának hisz, mint levelében magasztal: talán nem volna szerénytelenség azt ohajtanom, hogy ha még, történetből, füzetét prés alá nem adta, várná meg Pestre érkeztemet, melly Döbrentei leveleként nem maradhat soká; vagy ha nem, legalább tudósítana az első füzet' foglalatajáról, abban az esetben tudnillik, ha kívánt értekezésem a' kritikáról még elfogadható lenne. Én igen idvességeseznek lelem a' szándékot, miről tudósít; 's annál idvességesebbnek, mivel a' nyelv eránti lelkesedés, 's a' Tudós Társaság, az írásk számát bizonyosan szaporítani fogják. Azonban azt is ohajtanám tudni, csupa aesthetikai tendenciájuk lesznek e a' kritikai lapok? Én ohajtanám; ne! 's azt is, hogy minden különbség nélkül minden új könyvről, kicsinyről vagy nagyrol, szó tétessék."¹⁸ A levélből sejthető, hogy annak papírra vetésekor Kölcsey már valószínűleg eldöntötte: hamarosan megírja Bajza felkérésére a tanulmányt, annál is inkább, mert abban olyan problémát kellett tárgyalnia, ami a Kritikai Lapoktól függetlenül is hosszú ideje foglalkoztatta, és az Akadémia megalapítása aktualitását is fokozta. A körülmények szerencsésen alakultak, hiszen – mint Szemeréhez küldött soraiból kiderül – lelkiállapota alkotásra alkalmas volt: „magamrol tudom, hogy a' Genius örökösön számkivetve nincs onnan, hol egyszer lakott. Ez a' nemzeti közgyűladoszás, közlekedés, melly e' távol vidékben is ég; ez a' köz részvétet, mellyel itt a' M.[agyar] Társaságot 's az én kineveztetésemet fogadták, kirántott engem is hidegségből. A' December 4diki országos ülésben felolvasott Resolútiók¹⁹ épen jókor jövének felmelegedésemet újrol nevelni; 's ime gazdaságom' kedvetlenségei, 's hivatalom szárazságai közt is lángolok; 's fejem annyi 's olly sokféle gondolatokkal tele, hogy a' bőőség még akadályomra van a' dolgozásban."²⁰

Ha igaz, hogy Kölcsey a Bártfayhoz írott december 15-ei levelét részben Bajzának szánta, a feladó elérte célját. A címzett célba juttatta az üzenetet, és a Kritikai Lapok kiadója helyett felelve, tapintatosan igyekezett elejét venni minden sértődésnek: „Bajza, kivel épen most szóltam, a' legszívesb tiszteletét jelenteti általam. Kritikai leveleinek első füzeté már már nyomtattatik. [Mint látni fogjuk 1831. jan. 12-én kerül majd a cenzorhoz; febr. 24-én jelenik meg!] Nagyon ohajtotta volna azt a' Te értekezéssel díszesíteni: de minthogy csak későbbre nyujthattál neki reményt leveledben, ez' első füzethez maga készített előszót, mellynek helyén a' Te értekezésed állott volna. Azonban minthogy Kritikai lapjainak iránya 's elrendelése egészen úgy lesz, mint a' hogy Te írsz azokrol Édes Barátom, 's hiszi, hogy javalásodat a' munka megnyeri: nagy bizodalommal kéret általam addig is, míg maga írhat, hogy szándéklott értekezésedet méltotassal számára elkészíteni, 's a' táskával²¹ hozzam utasítani; azzal kezdi el a' II. füzetet, melly sem idő sem elhatározott rendszerhez nem lévén szorosán kötve, az I^o után nem sokára jöhetne ki, mert a' munkában nem volna épen

¹⁸ Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlóhoz, 1830. dec. 15. KÖLCSEY 2007, 312–313.

¹⁹ Itt: királyi felelet; tartalmára nézve lásd KÖLCSEY 2007, 723–734.

²⁰ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, 1830. dec. 14. KÖLCSEY 2007, 310.

²¹ Kölcseynek lehetősége volt a Károlyi-uradalom iratait szállító „táskában” a hivatalos posta megkezdésével levelet és kisebb csomagot küldeni Nagykárolyból Pestre.

*fogyatkozás. Tedd meg édes Barátom. Én Bajzától nem is várhatok jónál, deréknél egyebet: 's bizonyosan Neked sem lesz okod bánni, hogy szép 's hasznos céljád elősegíted.'*²²

A kritikáról írott, cím nélküli tanulmány kéziratán álló keltezés tanúsága szerint Kölcsey Csekén 1830. december 26-án kezdett neki az értekezésnek, ami azt mutatja, hogy nem Bártfay közvetítői levele hatására látott neki a munkának. A befejezés dátuma 1831. január 6., ami a kezdést jelölő dátumtól eltérő módon van a kéziratra rájegyezve. Minden bizonnyal tehát ezt az időpontot a munka végeztével írta Kölcsey a kézirat elejére úgy, hogy ezúttal helyet nem adott meg.²³ Ez azért bír jelentőséggel, mert 1831. január 9-én Pécelről Bártfayhoz írott levelében arról számol be, hogy „hatodfél keserves napokat” utazással töltvén délelőtt megérkezett Szemeréékhez.²⁴ Mindez azt jelenti, hogy január 4-én indult el, és hogy értekezését út közben fejezte be. Így korábbi levelével összhangban Pécelre / Pestre érkeztek módjában volt Bajzának átnyújtani az írást. Nincs nyoma annak, hogy azonnal kereste volna a kapcsolatot a Kritikai Lapok kiadójával, és hogy pesti barátai mikor tudták meg, hogy Pécelen van. Bártfay valamikor január 5-e után²⁵ Károlyi György társaságában elhagyta Pestet, és január 19-én Nagykárolyban úgy tudta, hogy Kölcsey Csekén van.²⁶ Kölcsey január 9-ei levelére pedig Bártfay felesége reagált.²⁷

Január 12-én Bajza hosszú levélben válaszolt Kölcsey addig felelet nélkül hagyott soraira. A címzés nem maradt fenn, és a feladó semmi jelét sem adta annak, hogy tudott volna Kölcsey Pécelre való megérkezéséről, bár nem lehet kizárni, hogy a hír Bártfay távolléte ellenére eljutott hozzá. A szerkesztő arról sem érdeklődött, hogy készül-e, vagy esetleg elkészült-e már a kért előszó, hanem magától értetődő módon még jövőben megírandó műnek tekintette a kritikáról szóló tanulmányt. Ebből a feltételezésből és a sürgető körülményekből következően sajnálatos, de megváltoztathatatlan tényként kezelte, hogy Kölcsey értekezése helyett a saját maga általa írott *Vezérszónak* kell az induló folyóirat programcikkeként szolgálni. A levél tehát őszinte vagy színlelt módon (nem lehet eldönteni) úgy van megírva, hogy a Kritikai Lapok kiadója – bizonyos felelősség elvállalása mellett – akképpen tűnjön fel, mint aki az adott pillanatban már semmit nem tehet annak érdekében, hogy Kölcsey értekezése beköszöntő cikként jelenhessen meg a folyóirat első számában. „*Kedves volt értenem azon meleg részvételt – szól Bajza levele –, mellyel a' Tekintetes Úr kérésemet fogadta: de még inkább kedves volt az a' bizodalmas 's baráti szivességgel teljes megszólítás, melly a' Nov. 15d. írt levélből felém zeng. Az engem a' legnagyobb mértékben buzdít hogy a' »tövises pályára« lépni ne rettegjek; emez a' legtisztább derülettel fog emlékezeteimben élni. Méltóztassék elfogadni amazért köszönetemet, emezért keblem' viszon érzéseit, mellyek a' Tekintetes Úr iránt szeretet- 's tisztelettel vannak eltelve.*

A' Kritikai lapok még csak ma (Januarius 12d.), adattak censorhoz 's két nap mulva mennek nyomtatás alá, ha akadály nem történik. Felette kár, hogy a' Tekintetes úr' érteke-

²² Bártfay László Kölcsey Ferenchez, 1830. dec. 25. KÖLCSEY 2007, 315. A levelet Kölcsey nagyon későn kapta kézhez, hiszen Kende Zsigmond csak jan. 19-én küldte ki Nagykárolyból Csekébe, nem tudván, hogy a címzett időközben elutazott Pestre. Vö. Kende Zsigmond Kölcsey Ferenchez, 1831. jan. 19. KÖLCSEY 2007, 323–324, 734–735.

²³ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 2832. 64. fólió rektója.

²⁴ Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlóhoz, 1831. jan. 9. KÖLCSEY 2007, 318.

²⁵ Vö. SZÉCHENYI 1934, 175.

²⁶ Kende Zsigmond Kölcsey Ferenchez, 1831. jan. 19. KÖLCSEY 2007, 323–324.

²⁷ Bártfay Lászlóné Kölcsey Ferenchez, 1831. jan. 13. KÖLCSEY 2007, 321–322.

zése a' kritikáról belé nem jöhetett. De annak én vagyok az oka. Nem láttam előre az akadályokat, melyek a' nyomtatást szinte mostanáig lehetetlenné tették 's rövid időt határoztam a' munkák' elkészítésére. Azonban, ha az említett értekezést szives lesz a' Tekintetes Úr elkészíteni a' második füzet' számára, melly szinte nem sokára kijöhet, örömmel és köszönettel veendem. Horvát Endrének Árpád című nagy eposát, melly most nyomtattatik, ha kedve volna a' Tekintetes Úrnak recenseálni, méltóztassék tudomra adni, én majd elküldöm mihelyt kész lesz.

A' mi igen tisztelt Bártfay barátunkhoz írt levélből értem, hogy a' Tekintetes Úr azt ohajtaná, ha a' Kritikai lapok nem csak aesthetikai tendenciájuk volnának. Az én ideám elejétől fogva ez volt, 's most is az, 's örvendek hogy véleményem a' Tekintetes Úréval egyez.

Az első füzet' foglalatja ez:

Előszó, tőlem. **Bírálatok:** 1) Gruber, *historia lingvae hungaricae*, 2) Kazinczy, *Sz[ent]. hajdan' gyöngyei*. 3) *Praktische ungrische Sprachlehre von Johann Grafen Mailáth*, 4) *Gemählde von Ungarn von Csaplovics*. 5) *Lengyel György' meséje*. 6) *Bökversek és Esmék Honvárytól (Sz[ent] Miklósy)* 7) *Kazinczy pindarusi ódája (a' Tekintetes Úrtól névtelenül lesz adva.)* 8) *Sas nevű magyar folyóírás' jelentése*. 9) *Thewrewk, Balogh János biographiája*.

Figyelmeztetések: 1) *A' Hitel* című munka' Taglatatja, gróf Dezsewffy Józseftől. 2) *Toldalék-észrevételek a' Hitel* című munkához. 3) *Észrevételek a' Muzarionra, Szalay Lászlótól*.

Ötletek (Einfälle) Ezen cím alatt minden nemű theoretikus észrevételek, egyes gondolatok, rövid elme villanások lesznek adva; részint eredetiek, részint excerpálva [(lat.) kivonatolva] hazai 's külföldi írókból. Olly gondolatok, melyeket hasznos, talán szükséges is többször elmondani. Itt lesznek rövid jelentések és tudósítások, melyekben néha a' horatiusi *ridiculum* és *acre*²⁸ szabadon foghatja üzni játékeit.

Toldalékul adatik ezen 1. füzet mellé: *Észrevételek a' conversations-lexikoni pörhöz gróf Dezsöffy József ellen*.

Mihelyt a' nyomtatást elhagyja a' könyv azonnal fogok egy példánnyal szolgálni, hogy a' Tekintetes Úr láthassa, milly szellemben van az redigálva. – A' nyomtatással sietnem kell, a' gróf Dezsewffy ellen írt felelet miatt, melly már eddig is igen elkésett. Különbem bevártam volna a' Tekintetes Úrnak *Pestre jövetelét*.²⁹ Nem fér kétség ahhoz, hogy ekkorra a Kritikai Lapok első száma már meg volt szerkesztve, hiszen az itt közölt tartalomjegyzék csupán minimálisan tér el a február 24-én megjelent³⁰ kötet tartalmától.³¹ Mégis nehéz nem hangot adni annak a gyanúnak, hogy Bajza szándékosan intézte úgy a dolgokat, hogy Kölcsey tanulmánya csak a második kötetben kapjon helyet. A gyanút erősíti Bajza 1829. szeptember 6-án Toldyhoz írott levele, melyben a Kritika Lapokkal kapcsolatos elképzeléseiről így ír: „Az első füzetet mi töltenők-be négyen [Bajza, Toldy,

²⁸ Bajza az alábbi szövegre utal: „Ridiculum acri / fortius et melius magnas plerumque secat res.” „hisz a tréfa nemegyszer nagy kérdést is jobban elüt, mint nagyszavu érvek.” (Horváth István Károly fordítása.) (HORATIUS, *Sermones*, I, 10, 14–15. In: HORATIUS 1961, 416–417. Vö. KÖLCSEY 2007, 733.)

²⁹ Bajza József Kölcsey Ferenchez, 1831. jan. 12. KÖLCSEY 2007, 319–320.

³⁰ Vö. Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgyhöz, 1831. márc. 8. KazLev, XXI, 476.

³¹ A levélben említett műveket lásd KÖLCSEY 2007, 731–733.

Vörösmarty és Zádor György]. *A jövő füzetekhez meghívnám Kölcseyt, sőt akárkitől felvennék recenziót, ha jó volna*”.³² E sorok alapján talán nem jogtalan felvetni, hogy Bajza – bár valóban nagyra becsülte Kölcseyt, és folyóirata számára meg akarta nyerni munkatársnak – az előszó megírására csak színlelt udvariasságból és úgy kérte fel, hogy az idősebb pályatársnak ne legyen módja a szűkre szabott határidőt betartani. Persze nem zárható ki egy másik értelmezés sem, miszerint 1829 szeptembere és 1830 októbere között módosult Bajza szerkesztői elképzelése, és a későbbi időpontban valóban Kölcseyre szerette volna bízni a folyóirat beköszöntő cikkét. Bár az 1829-es elképzelés tendenciáját tekintve nem módosult, hiszen valóban Bajza, Toldy, Vörösmarty és Zádor írták tele az első kötetet, meg kell jegyezni, hogy ebben Kölcsey egy kritikája is helyet kapott, ami a korábbi elvek fellazulására mutathat, és érvként szolgálhat ez utóbbi értelmezés mellett. Ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy Toldy felkérésére Kölcsey még 1826-ban írta ezt a bírálatot a formálódó Kritikai Lapok számára Kazinczy egy Pindarosz-fordításáról,³³ aminek elhagyása talán sértés lett volna, és ez a bírálat beleillett a kötet koncepciójába is, mivel itt kapott helyet Toldynak a Pyrker-pört kirobbantó, támadó hangvételű recenziója³⁴ Kazinczy egy másik fordításáról. Kölcsey bírálatát tehát különösen erős kényszerítő szempontok alapján kerülhetett be az első füzetbe, és emiatt kevésbé lehet ebből a tényből az 1829-es szerkesztői koncepció fellazulására következtetni.

Adatok hiányában nem tudható, hogy Kölcsey maga miként értékelte ezt az esetet. Annyi biztos, hogy a kéziratot átadta, vagy eljuttatta Bajzának, mert 1831 őszén Bártfay segítségét kérte annak visszaszerzésekor: „Bajzának mond.: ohajtanám a' Kritikáról irrt értekezésemet itthon is birni. Azért, ha párját vette, az eredetit utasítsa hozám. Mint állanak a' kritikai lapok, vagy a' mint szegény K[azin]czy egykor írta: a' kritikai pellengér?”³⁵ Bártfay intézkedett a kézirat ügyében, és november 9-én röviden tájékoztatta barátját a folyóiratról is: „A' Kritikáról irrt értekezésedet, úgy hiszem, Szalay [László] viszi magával vissza. Mása vétetett, 's a' készülő Krit[ikai]. lapok 2d. füzetében, mint hallom, legelől jó ki.”³⁶ Kölcsey hamarosan nyugtázza kézírata megérkezését: „vettem Szalay által kritikáról szolló kéziratom' csomóját”.³⁷ Míg ez az üzenetváltás zajlott, Bajza jelentkezett Kölcseynél Kazinczy hagyatékával kapcsolatos ügyekben, és ennek során szót ejtett a folyóiratról is: „A' **Kritikai lapok** ' II dik Füzeté December' elején megy nyomtatás alá. Nem volna e kedve tisztelt Barátom Uramnak valamit Vörösmartytól recenseálni az epicumok közül? Vagy a' drámákból Csongort? mellyről, úgy hiszem, még legtöbb kedvezőt lehetne mondani. Vagy nem volna e kedve Horvát Endre' Árpádját? – Tudom, hogy a' deputacionale operatumok [küldöttségi munkálatok; tartalmilag lásd. KÖLCSEY 2007, 810.] 's általán fogva a' vármegye' dolgai igen elfoglalják: de sebes dolgozó, mint Barátom Uram, fogna találni magának időt. – A' Kritikai lapoknak nagy publicumok van. Három hónap alatt 600

³² Bajza József Toldy Ferenchez, 1829. szept. 6. BAJZA–TOLDY 1969, 472.

³³ Lásd *Jegyzetek a' Kazinczy által fordított pindarusi ódára*. In: KÖLCSEY 1960, I, 683–689; az írás elkészültéről Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, 1826. dec. 4. KÖLCSEY 2007, 151; Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1826. dec. 11–13. BAJZA–TOLDY 1969, 368 [dec. 13.].

³⁴ [Toldy Ferenc], *A' szent hajdan gyöngyei*, Kritikai Lapok, I. füzet, 1831, 13–23.

³⁵ Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlóhoz, 1831. okt. 21. KÖLCSEY 2007, 408.

³⁶ Bártfay László Kölcsey Ferenchez, 1831. nov. 9. KÖLCSEY 2007, 420.

³⁷ Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlóhoz, 1831. nov. 22. KÖLCSEY 2007, 424.

*példány csaknem egészen elkélt.*³⁸ Erre a levélre Kölcsey nem válaszolt, csak Bártfayt kérte meg, mentse ki őt Bajzánál a hallgatásért.³⁹ A következő évben Bajza és Kölcsey váltottak egymással levelet, sőt valószínűleg személyesen is találkoztak,⁴⁰ de nincs dokumentálható nyoma annak, hogy a kritikáról szóló tanulmány szóba került közöttük. Annak ellenére nincs, hogy az idézett ígérettel szemben a Kritikai Lapok második kötete 1832 folyamán sem jelent meg. Erre csak 1833. március 16-án került sor.⁴¹ Bajza néhány napra rá elküldte a tiszteletpéldányt benne *A' kritikáról* címet viselő tanulmánnyal⁴² az alábbiak kíséretében: „*Szerencsém van a' Kritikai Lapok Ildik füzetéből ezennel egy példánnyal szolgálni 's egyszersmind szíves köszönetemet jelenteni, hogy azt nagy becsű értekezésével elősegélni méltóztatott. – Tudom hogy a' kerületi jegyzőség, melyet kedves barátom uram viszen 's olly fényesen viszen, igen sok idejét veszi-el; de talán nem még is mindent 's így leszen ideje e' különben is kis könyvecskén által futni 's felöle véleményét egyikét sorban legalább közleni, nyíltan és őszintén, mint egy tiszta keblű férfitól – millyennek barátom uramat ismerni szerencsém van – az ügy, a' dolog kívánja. Nem azt kérem, hogy buzdítassam, talán kedvezések által, hanem azt, hogy tanítassam, a' mit csak úgy lehet elérnem, ha nyílt 's alapos itéleteket hallok.*”⁴³ A kötet március 26-én jutott Pozsonyban Kölcsey kezébe, amit Szemerének a következő nap jelzett is: „*Tegnap vettem Bajzától egy levéllel együtt a' Kritikai lapok' 2dik füzetét.*”⁴⁴ Néhány nappal később Bajzának is nyugtázta a küldeményt. Saját cikkére nem reflektál, de a folyóirat ezen számáról általánosságban és néhol részletezve is megfogalmazza udvarias, de meglehetősen elutasító véleményét: „*Fogadja el barátom uram köszönetemet a Kritikai Lapok példányáért. Olvastam azt, bár nem oly figyelemmel mint otthoni nyugalomban szoktam; itt a mi articulusaink és paragrafusaink, s egyéb száraz hidegségeink a léleknek oly útát szabnak, mely legalább nem a szép országának útja. Óhajtottam volna azonban ez ajándékozott füzetben is, mint az elsőben, recenziókat találhatni; de barátom uram jónak látta azt egészen csatapiaccá tenni.*”⁴⁵

³⁸ Bajza József Kölcsey Ferenchez, 1831. okt. 26. KÖLCSEY 2007, 414.

³⁹ Kölcsey Ferenc Bártfay Lászlóhoz, 1831. nov. 22. KÖLCSEY 2007, 424.

⁴⁰ Vö. TAXNER 1992, 329–330.

⁴¹ Lásd a Kritikai Lapok, II. füzet, 1833, kolofonját.

⁴² KÖLCSEY Ferenc, *A' kritikáról*, Kritikai Lapok, 1833, II. füzet, 1–40.

⁴³ Bajza József Kölcsey Ferenchez, 1833. márc. 22. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, Szemere-tár, XIII, 18. Vö. CSÁSZÁR 1910, 367.

⁴⁴ Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, 1833. márc. 27. KÖLCSEY 1960, III, 521.

⁴⁵ Kölcsey Ferenc Bajza Józsefhez, 1833. ápr. 1. KÖLCSEY 1960, III, 524.

BIBLIOGRÁFIA

- BAJZA–TOLDY 1969
BAJZA József és TOLDY Ferenc *Levelezése*, s. a. r. OLTVÁNYI Ambrus, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 9).
- CSÁSZÁR 1910
R. [CSÁSZÁR Elemér], *A Szemere-tár Bajza-levelei*, ItK, 1910, 226–243, 364–377.
- HORATIUS 1961
Quintii HORATII FLACCI *Opera omnia* / Quintus HORATIUS FLACCUS *Összes versei*, szerk. és a fordítást ellenőrizte BORZSÁK István és DEVECSERI Gábor, latin szöveg gondozása és bev. BORZSÁK István, utószó DEVECSERI Gábor, jegyz. SZEPESSY Tibor és BORZSÁK István, Budapest, Corvina, 1961 (Kétnyelvű Klasszikusok).
- KazLev
KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Budapest, Akadémiai, 1960.
- KÖLCSEY 1960
KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, I–III, s. a. r. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József. Budapest, Szépirodalmi, 1960
- KÖLCSEY 2003
KÖLCSEY Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások: I. 1808–1823*, s. a. r. GYAPAY László, Budapest, Universitas, 2003 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái).
- KÖLCSEY 2007
KÖLCSEY Ferenc *Levelezés: II. 1820–1831*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Budapest, Universitas, 2007 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái).
- SCHLEGEL 1825
SCHLEGEL, August Wilhelm: *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur*, I–IV, Wien, Ch. F. Schade, 1825.
- SZÉCHENYI 1934
Gróf SZÉCHENYI István *Naplói*, IV, (1830–1836), szerk., bev. Dr. VISZOTA Gyula, Budapest, a Magy.[ar] Tud.[ományos] Akadémia hozzájárulásával kiadja a Magyar Történelmi Társulat, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, 1934 (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai).
- TAXNER 1992
TAXNER-TÓTH Ernő: *Kölcsey és a magyar világ*, Budapest, Akadémiai, 1992.
- VISZOTA 1914
VISZOTA Gyula, *Kölcsey Ferencz ismeretlen akadémiai dolgozatai*, ItK, 1914, 236–247, 354–368, 441–451.

EGY FIATALKORI KOSZTOLÁNYI-NOVELLA KÉT VÁLTOZATA: *ILIKE AZ ASZTALNÁL – OZSONNA**

KEMÉNY GÁBOR

1. Egy novella vagy kettő?

„Kosztolányi munkásságában kitüntetett szerepet játszik az újraírás” – állapítja meg Kosztolányi-monográfiájának előszavában az író egyik legkiválóbb irodalomtörténész kutatója, Szegedy-Maszák Mihály.¹ Nem kivételes jelenség ez ebben a korszakban: Füst Milán és Szabó Lőrinc folyamatosan csiszolja költeményeit, Móricz pedig radikálisan átdolgozza az *Erdély* három kötetét, amikor a harmincas évek végén együttesen teszi közzé őket.

Kosztolányinál az újraírásnak több válfaja, mondhatni fokozata ismeretes. Olykor csak a címet változtatja meg (pl. *Tizenegy perc – Hogy is történt?*), de akad példa arra is, hogy csak a téma marad változatlan, a kidolgozás azonban merőben eltérő (pl. *Rabló – Vasúti tolvaj*). E két fő típus közötti átmeneti megoldásnak tekinthető az az eljárás, amelyet a fiatal Kosztolányi az *Ilike az asztalnál* című novella újraírásakor alkalmazott: a címet és a főszereplő nevét megváltoztatta, a szövegen számos apróbb-nagyobb javítást hajtott végre, több helyen pedig terjedelmes betoldásokkal egészítette ki. Felvetődik a kérdés, hogy ezáltal új műalkotás jött-e létre, vagy az átdolgozott szöveg csupán variánsa az eredetinek. Kosztolányi elbeszéléseinek sajtó alá rendezője, Réz Pál az utóbbi minősítés mellett foglalt állást, s ennek megfelelően a Magyar Helikonnál megjelent összkiadásban csak a későbbi, *Ozsonna* címmel ellátott és tetemesen kibővített változatot közölte, de a korábbiak az időrendi helyén.²

Ezzel a döntésével egyetérthetünk, hiszen a cselekmény váza és a szöveg nagy része változatlan maradt. Ugyanakkor azonban a javítások – és különösen a betoldások – vannak olyan mértékűek, hogy érdemesnek látszik a két verziót tüzetesen egybevetni abból a szempontból, hogyan befolyásolják a változtatások a szöveg koherenciáját,³ és hogyan függenek össze a novella formateremtő elvével (a *formát* itt ’makrostruktúra, kompozíció’, azaz ’első forma’ értelemben véve).

A korábbi, *Ilike az asztalnál* című változat Kosztolányi első novellásköte-tében, a *Boszorkányos estékben* látott napvilágot.⁴ (Nem érdektelen, hogy a kötet tartalomjegyzékéből épp ez a tétel nyomdai hiba folytán kimaradt.)

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ SZEGEDY-MASZÁK 2010, 14.

² KOSZTOLÁNYI 1965, *Jegyzet*, 1289. (Szerzője minden bizonnyal RÉZ PÁL, a kötet sajtó alá rendezője.)

³ A szövegkoherencia fogalmáról vö. KABÁN 1996, 69–70.

⁴ KOSZTOLÁNYI 1908, 126–130.

Az *Ozsonna* című újabb változat az író második elbeszélésgyűjteményében, a *Bolondokban* jelent meg első ízben.⁵ E kötetben sehol sincs évszám vagy a megjelenés évére utaló adat. Az MTA Könyvtárának katalógusa és Arany Zsuzsanna Kosztolányi-repertóriuma⁶ szerint a kiadás éve: 1911. Az átdolgozás feltehetőleg a kötet összeállításakor vagy közvetlenül azelőtt történt.

2. Javítások és bővítések

A szépirodalmi művek címe „a lélektani alanyhoz hasonlítható, amelyről az elbeszélés állít valamit. [...] Cím és szöveg viszonya [a zenei] téma és kidolgozás kapcsolatára emlékeztet”.⁷ Azzal, hogy Kosztolányi az *Ilike az asztalnál* címet *Ozsonnára* módosítja, az olvasói figyelem fókuszába a főszereplő, a négyéves kislány helyett az eseményt, a nagyanya névnapja alkalmából rendezett családi összejövetelt állítja. Ennek az Ilike név Piroskára változtatása is oka lehetett, de az *ozsonna* egyébként is kedves szava volt az írónak. Az *uzsonna* főnév o kezdetű alakváltozatát a *Magyar értelmező kéziszótár* tájnyelvinek vagy irodalmi(as)nak minősíti,⁸ a mai befogadó számára enyhén régies, családias, nosztalgikus hangulatot áraszt. Ez a hangulata valószínűleg már az elbeszélés keletkezése idején is megvolt. Az eredeti szövegben is előfordul, kétszer: „még nagyobb zaj volt, mint *ozsonna* előtt”; „az *ozsonnán* ő eszik legtöbbet”. A *szegény kisgyermek panaszaiban* is megtalálhatjuk, hasonló stílusértékben:

Olykor a hárs alatt, árnyas sarokba
Kalácsos, tejszínes, hosszú *ozsonna*

(*Másként halálos csend és néma untság*, a végleges összetételben a kötet utolsó előtti verse). Az *Édes Annában* is előfordul, de ott minden különösebb stílushatás nélkül, semleges köznyelvi jelleggel: „Az *ozsonna* elég kedélytelen volt”; „*Ozsonna* után kihozta kedvenc könyvét”. Ez azt mutatja, hogy a szó állandósult stílusértékét a szövegkörnyezet fölérősítheti, de semlegesítheti is. Hadd említsem még meg, hogy a *Szeptemberi áhítat* harmadik részének 4. sorában a köznyelvi *uzsonna* szóalak szerepel:

el-nem-múló vendégség van körülöttünk,
hosszú ebéd és még hosszabb *uzsonna*.

(Ezt olvashatjuk a Nyugat 1935. októberi számában is, amelyben a vers első ízben megjelent.⁹) Nem zárható azonban ki, hogy a költő eredetileg az *ozsonna* alakváltozatra gondolt, hiszen a rímhívó szó a szövegelőzményben az *osonna*:

mint hogyha a perc szárnyakon *osonna*,

(azt majd a készülő kritikai kiadás szerkesztőinek kell kideríteniük, hogy e feltevésemet igazolja-e a kézirat – ha megvan egyáltalán – és az esetleges vázlatok).

Azt, hogy a főszereplő neve miért változott Ilikéről Piroskára, legfeljebb találgatni lehet. Nem valószínű, hogy az átkeresztelés összefügg azzal, hogy az író 1910 végén megis-

⁵ KOSZTOLÁNYI é. n. [1911], 38–43.

⁶ ARANY (szerk.) 2008, 12.

⁷ SZEGEDY-MASZÁK 2010, 84.

⁸ ÉKsz.² 1402.

⁹ KOSZTOLÁNYI 1935, 219.

merkedett Harmos Ilona színésznővel, akit később feleségül vett,¹⁰ de ezt kizárni sem lehet, minthogy Ilona felbukkanása éppen a szöveg átdolgozásának feltehető ideje elé esik. Reálisabb azonban arra gondolni, hogy a két keresztnév között érzett Kosztolányi valami olyan hangulati, névesztétikai különbséget, amely a módosítást számára indokoltá tette.

Változott két további fontos szereplő neve, illetve megjelölése is: az ünnepeletről, a keresztanyából *nagyanya* lett, és azt is megtudjuk az első hosszabb betoldásból, hogy keresztneve Aurélia, és neve napját december 2-án ünnepli (a mai naptárakban e ritkává vált keresztnév helyett a Melinda és a Vivien nevet találjuk). Az édesanya pedig a korábbi *mama* helyett (egy szöveg hely kivételével) *anya*, *anyja* formában említetik, talán azért, mert ez a változat nem gyermeknyelvi, kevésbé bensőséges, és így jobban kifejezi azt a hűvös, mondhatni szertartásos viszonyt, amely a kisgyermek és anyja között van. Végül három kacarászó fiatal lány közül kettőnek a becenevét a javított változatban *i* helyett *y*-nal írja: Ibi, Iki → Iby, Iky (a harmadik, Mary már az eredetiben is *y*-nal büszkélkedhetett).

Akad az átdolgozott szövegben néhány olyan javítás is, amelynek minden bizonnyal nyelvhelyességi háttere van: „Két okos és hideg-kék szeme” → „Okos és hideg-kék szeme”; „kék szemeit” → „Kék szemét”; „szemei égtek” → „szeme égett” (a páros testrészek nevére vonatkozó ismert szabály alapján) vagy „A sötét kocsiban úgy tűnt, mint két picike láng” → „... olyan volt, mint...” (a nyelvművelők ez időben helytelenítették, idegenszerűnek bélyegezték az *úgy tűnik* használatát).

Más esetekben a módosítás vélhető célja a feszebbre húzás, stilizálás volt. Különösen feltűnő az elhagyható jelzők, határozószók, olykor egész tagmondatok törlése (a törlést ~~át-húzással~~ jelölöm): „s ez nagyon, nagyon fájt, még sziszegett is belé”; „zsongó fejecskejét képtelen gondolatok szorongatták”; „~~Hed,~~ kék szemeit rémülten jártatta körül a szobán” → Kék szemét... Ezek apróságok, de jól mutatják, mennyit fejlődött Kosztolányi mint stilszta három év alatt.

A fő különbség az elbeszélés két változata között az a négy hosszabb betoldás, amelyet a későbbi változatnak a függelékben közölt szövegében **félkövér** szedéssel emeltem ki. Hogyan erősítik ezek a kiegészítések a szöveg koherenciáját? Hogyan emelik ki a gyermek és környezete közötti konfliktust? Mivel járulnak hozzá ennek az ellentétnek a fokozódásához, amely a tragikus vagy inkább tragikomikus végkifejlethez vezet? Ezekre a már nem csupán stilsztikai, hanem egyszersmind prózapoétikai kérdésekre a következő részben keresek választ.

3. A gyermek és a felnőttek nézőpontjának konfliktusa mint a novella szövegszervező elve

A globális elemzés során az egészből indulunk ki, és onnan jutunk el a részletekig. Ez tehát irányát tekintve deduktív jellegű vizsgálat. Az elemzés kiindulópontja, első mozzanata az ún. szövegszervező elv megállapítása. A szövegszervező elv olyan átfogó szövegsajátosság, amely az irodalmi műalkotás valamennyi rétegére, alkotóelemére (s ezek által egészére) kiterjeszti hatását. Fontos kiemelni, hogy a szövegszervező elvet nem a szövegalkotó, hanem a szövegelemző állapítja meg, vagyis nem alkotás-, hanem befogadáslélektani tényezőről van szó.¹¹

¹⁰ Vö. VERES 2009, 91.

¹¹ Minderről részletesebben lásd SZABÓ 1988, 100–101.

Kosztolányi novellájának szövegszervező elve a gyermeki látásmód és a felnőttek világa közötti konfliktus. A kisgyermek nézőpontját a világra eszmélés, a világ szépségeire való rácsodálkozás, az érzékelés mámore határozza meg. Ennek az attitűdnek a kulcsszava a *bámul*, amely az első és a negyedik bekezdésben is előfordul: „Okos és hideg-kék szeme lelkesen *bámul*”; „sokáig *bámulta* az asztalon a majonéz-halat”¹² A szónak ezt a jelentésárnyalatát a *Magyar értelmező kéziszótár* ekképpen értelmezi: „Gondolataiba merülve, elmerengve néz valamerre.”¹³ Nem véletlen, hogy éppen ezt az igei állítmányt találjuk a *Hajnali részvegség* kulcspontján, enjambement-nal is kiemelve:

Olyan sokáig
bámultam az égbolt gazdag csodáit,
hogy már pirkadt is keleten, ...

A közvetlen szövegelőzményben pedig ott van a *gyerekkor* szó, a gyermeki látásmód újraéledésének hívószavaként:

s felém hajolt az, amit eltemettem
rég, a *gyerekkor*.

Ezt a nézőpontot nyomatékosítja az a terjedelmes kiegészítés, amelyet az író 1911-ben az elbeszélés negyedik bekezdésébe iktatott. Arról van benne szó, hogy a kisgyermek hosszasan gyönyörködik a büféasztal „gazdag csodáiban”:

„sokáig *bámulta* az asztalon a *majonéz-halat*, a *rákpástétomot*, a *tortákat* és a *sajtot* a különös üvegborítóval, valamint a köpcös, *vörös rumosüveget*, mellette a *kék cukortartót*, [...] a porcelántálakon *sárga piskóták* állottak, amelyekbe apró mandula- és mogyorószemecskék voltak belesütve, üvegszerűen csillogó *birsalmasajt szeletkék*, *rubinpirosak*, vagy *halványrózsaszínűek*, *marcipánok* és *gyümölcskenyerek*.”

A büféasztal leírásából két stilisztikai mozzanatot kell kiemelnünk: a halmozás alakzatát és a színnévi jelzőket. Horváth Mária már ötven évvel ezelőtt rámutatott Kosztolányi nagy fogékonyságára a részletek, az apróságok iránt.¹⁴ Voltaképpen ez is megőrzött gyermeki sajátosság. Az elbeszélő figyelme a filmkamera alaposágával siklik végig a büféasztal ínycsenéségein: ennek nyelvi eszköze a mellérendelő halmozás (előbb hattagú, utóbb négytagú). A tagok egy részének színnévi jelzője van, de amelyiknek nincs, az is határozott színélményt kelt: a majonézes hal halványsárga, a rákpástétom vörös vagy rózsaszín, a birsalmasajt üvegesen csillogó stb. A színhatásokban való tobzódást a szakirodalom az impresszionista stílus egyik jellegzetességeként tartja számon.¹⁵ Baránszky-Jób László magyar prózastílus-történeti antológiája az impresszionizmus egyik példajaként épp ezt a leírást idézi.¹⁶ Szikszainé az „impresszionista fényöröm” kapcsán ír Tóth Árpád színeiről.¹⁷

A gyermeket (és a gyermek élményeit rögzítő elbeszélőt) egyszerre érik a különféle érzéki benyomások: „egymásba csendül a szín és a hang s az illat” (Baudelaire: Kapcsolatok,

¹² Az *Ozsonna* szövegét Kosztolányi elbeszéléseinek RÉZ PÁL gondozta kiadásából (2. jegyzet), az *Ilikéét* a *Boszorkányos esték* kötetből (4. jegyzet) idézem.

¹³ ÉKsz.² 85.

¹⁴ HORVÁTH 1961, 348.

¹⁵ PL. SZABÓ 1998, 186.

¹⁶ BARÁNSZKY-JÓB é. n. [1937], 272–273.

¹⁷ SZIKSZAINÉ 2008, 160–161.

Szabó Lőrinc fordítása). Az összképzetegység¹⁸ elsősorban a szinesztetikus látásmódban, szinesztéziák gyakori alkalmazásában nyilvánul meg. A novella második bekezdésében, amely még az otthoni készülődést írja le, a kisgyermek így emlékezik arra, hogy a szobába besütött a nap: „a padlón széles aranytócsákban folyt össze a napfény”. A négyéves gyermek költői módon lát, sőt költőként lát – ezt sugallja ez a szinesztézia, a fénynek folyadéként való megjelenítése, amely egyébként Tóth Árpádnak is kedvelt motívuma lesz, jóval később annál, mint hogy a fiatal Kosztolányi ezt az elbeszélését megírta (pl. *Bús bérházudvar ez...*, 1918). De magánál Kosztolányinál is felbukkan még a motívum a *Negyven pillanatképben (Mézes kenyér)*.

A szövegbe három évvel később betoldott bekezdésben is találhatunk szinesztéziát, ez azonban nem elsősorban a szereplőnek, hanem inkább a narrátornak a nézőpontját tükrözi: „Benn a túlfűtött és lankadt levegőt rózsafüstölő cukrozta, amit az izzó vaslapátra vetett a cseléd, végigjárva vele a szobákat.” Ebben hőérzet, szaglás és ízlelés kontaminálódik egymással. A *lankadt levegő* szókapcsolat pedig enallagé, azaz olyan jelzős szerkezet, amelynek jelzője voltaképpen nem saját jelzett szavára, hanem a mondatnak egy másik elemére, illetve a közlési helyzet egészére vonatkozik.¹⁹ A *lankadt* igazából nem a levegőnek a jelzője (az legfeljebb *lankasztó* lehetne), hanem a túlfűtött szobában tartózkodó vendégeké. Ez a szinesztézia csak annyiban tükrözi a gyermeki nézőpontot, hogy erősíti a környezetnek azt a nyomasztó voltát, amely egyre nagyobb súllyal nehezedik a kisgyermekre.

Ahhoz, hogy a névnap „ozsonna” helyszínét és eseményeit egyre inkább a négyéves gyermek szemével lássuk, hozzájárulnak a szabad függő beszédben levő részek is.²⁰ Ezek a hol mondatnyi, hol csupán egyetlen szónyi szövegdarabok érezhetően nem az elbeszélőnek, hanem a szereplőnek a tudatvilágát fejezik ki. Például az első hosszú betoldás ezekkel a mondatokkal kezdődik: „Piroska gyorsan felsuhant a lépcsőn, és kinyitotta az óriási üvegajtót. A nagyanyánál egyáltalán minden üvegből van.” Az első tagmondatban még nyilvánvalóan a narrátornak a hangját halljuk, a második tagmondat *óriási* jelzője azonban már inkább Piroska nézőpontját tükrözi, aki a maga kicsinységéhez képest óriásinak látja a lépcsőházi üvegajtót. A következő mondat pedig már egyértelműen szabad függő beszéd: „A nagyanyánál egyáltalán minden üvegből van.” Ezt nem a narrátor mondja, hanem a szereplő gondolja, ez az állítás a gyermeki látásmód felnagyító és túláltalánosító jellegéből fakad. Ugyanilyen mondatot találunk a *Boszorkányos esték* kötet egyik novellájában, a *Sakkmat*-ban is: „Ma is úgy emlékszem erre a házra, mint ahol minden elefántcsontból, ébenfából és ezüstből van”²¹ A különbség csupán annyi, hogy ez én-elbeszélés, ezért a főszereplő nézőpontja közvetlenül nyilvánul meg.

Találhatók olyan részletek is ebben a később beiktatott bekezdésben, amelyek nem minősíthetők ugyan szabad függő beszédnek, de nyilvánvalóan összefonódik bennük az elbeszélő és a szereplő tudati világa, életismerete: „[Piroska] sokáig bámulta [...] a kék cukortartót, amely máskor mindig a kredencen állott a gyertyatartók mellett. Ez egy kissé nyugtalanította. De így van ez mindig december másodikán, Aurélia napján, mert akkor a nagyanya nevenapja van.” A *bámulta* és a *nyugtalanította* a narrátornak a közlése a gyermekről,

¹⁸ SZABÓ 1998, 187–189.

¹⁹ Vö. SZATHMÁRI (főszerk.) 2008, 177–181.

²⁰ A szabad függő beszéd fogalmáról és funkciójáról vö. MURVAI 1980

²¹ KOSZTOLÁNYI 1965, 68.

a többi a gyermeknek az elbeszélői közlésen átcsillanó tudása az aprólékosan megfigyelt tárgyakról és szokásokról.

A szabad függő beszéd nem tipikus eszköze a prózáiró Kosztolányinak.²² Itt bizonyára azért alkalmazza, hogy ezzel is minél inkább kidomborítsa a gyermeki látásmód és a gyermeket körülvevő felnőttek látásmódja közötti konfliktust.²³

Az elbeszélő már a novella elején többször is jelzi a kisleány ideges nyugtalanságát. A kora délután, a készülődés ideje „*ideges zavarban* múlt el”. A hajmosás és a fésülés, amelyet nem az édesanyja, hanem egy idegen gondozónő, a „bonne” hajt végre rajta, kellemetlenséget, sőt fájdalmat okoz neki. Útközben a kocsni ablakából „*nyugtalanul* nézte az elshahán házakat”. A nagyanyánál nyugtalanító változásokat észlel a folyosón és a büféasztalon (a kirakott bútorok, a szokatlan helyen álló cukortartó). A névnapi „ozsonna” alkalmából az egész lakás fényárban úszik: „Meggyújtották az összes gyertyákat és a lámpákat, az óriási petróleumlámpa-kolosszust is, amely az ebédlőasztal fölött lógott, és csak ilyen ünnepi alkalmakkor égett [...] Piroska *elkáprázva* állt a fénytengerben.” Az *elkáprázva* határozói igenév ebben a szövegösszefüggésben kétértelmű, mert mind ’elbűvölve’, mind ’zavartan, megzavarva, zavarodottan’ jelentésben érthetjük. A kisgyermek szituációja egy kissé emlékeztet arra a helyzetre, amelyet a pályakezdő Kosztolányi egy publicisztikai írásában így jellemzett: „Sötét szemekkel állunk a sziporkázó fényáradatban csalódottan, kiábrándultan és elfásultan.”²⁴ Piroska számára azonban a kiábrándulás még csak ezután következik.

A szalonba lépve valóságos embertömegbe ütközik. Ezek a – részben ismeretlen – emberek óriási zajt csapnak. Az első, amit megtudhatunk róluk, az, hogy lármásak: „[Piroska] Egyenesen a szalonba ment, ahol sok asszony, leány és fiú *lármázott*.” És ebben a lármás tömegben senki sem törődik vele! Ezt az inzultust az elbeszélő olyan fontosnak tartja, hogy néhány soron belül háromszor is megismétli:

„A fiatal emberek felugráltak, kezet csókoltak az anyának, de *őt nem vette észre senki*. [...] Fájt neki, hogy mind jól mulatnak, nélküle is. Már *az anyja se törődik vele*. A leányok [...] ott ülnek a teaasztalnál két katonatiszttel, és *reá se hederítenek*.”

A középső kijelentés („Már az anyja se törődik vele”) megint csak félúton van a narrátori közlés és a szabad függő beszéd között.

További kellemetlenséget okoz a gyermeknek, és újabb frusztráció forrásává válik, hogy nem érti a felnőttek beszédét:²⁵ „Zavarban volt, és *nem értette*, miért kérdeznak tőle olyast, amelyre úgysem várnak feleletet.”; „Piroska azonban az egészből *semmit sem értett*.”; „A többiek különben éppen olyan *értelmetlenségeket beszéltek*, mint előbb.”; „Piroska nagyon figyelt, de *egy szót sem értett belőle*”.

Az egyik utólagos kiegészítés egy németül beszélgető idős urat és hölgyet is felléptet. Piroska persze őket sem érti (a *bonne*, mint az „Allons chérie” felszólításból is kiderül,

²² Vö. HERCZEG 1975, 25–28; MURVAI 1980, 36, 131.

²³ Maga Herczeg is idéz néhány szórványos példát Kosztolányitól a szabad függő beszédre (i. h.), legújabbán pedig Tolcsvai Nagy Gábor azt állapítja meg, hogy „Kosztolányi prózájában számtalan [...] szabad függő beszéd jellegű részlet található, amelyben nem egyértelmű, hogy az elbeszélő vagy valamelyik szereplő beszél-e” (TOLCSVAI NAGY 2011, 197).

²⁴ KOSZTOLÁNYI 1969, 35; idézi SZABÓ 2002, 8.

²⁵ Ez a motívum a *Szeptemberi áhítat*ban is feltűnik: „a felnőttek érthetetlenül beszélnek” (I. KOSZTOLÁNYI 1935, 220).

franciára tanítja), de idegen nyelvű beszédük semmivel sem érthetlenebb számára, mint a körszakállas öregúr pohárköszöntője:

„Az a barátság, amely bennünket ehhez a házhoz fűz, helyesebben az a szeretet, amely mindenkit elfog, midőn – ha szabad magam így kifejezni – ebbe a szentélybe lép... ebbe a szentélybe, amely...”

Ugyanaz a „fentebb stíl” ez, amely később a *Pacsirtában* is visszajára fordul a sárszegi úri kaszinó leírásában,²⁶ s amelyet a *Számadás* kötet *Közéleti kitűnőség* című verse is kigúnyol.

A négyéves kislányt tehát szemképrázató fényáradat, embertömeg, fülledtség, hangzavar, érdektelenség és érthetlenség veszi körül. És mindez percről percre erősödik. Lászuk, hogyan készíti elő Kosztolányi, a feszültségkeltés nagymestere, a katartikus végkifejletet.

4. A feszültség fokozása és feloldása: a katartikus sírás

A huszadik századi elbeszélők „egyre inkább alárendelték a külső cselekményt a belsőnek” – írja Kosztolányi és Csáth Géza életművének kölcsönhatását vizsgálva Szegedy-Maszák.²⁷ „Kosztolányi és Csáth Géza műveiben is érezhető ilyen hangsúlyeltolódás.”²⁸

A most elemzett, két változatban is publikált elbeszélés jól példázza ezt a „hangsúlyeltolódást.” A novella igazi cselekményét nem a feltűnően mozgalmas külső események, hanem a négyéves kislány tudatában zajló lelki folyamatok képezik. E folyamatokat Kosztolányi a fokozás stilisztikai alakzatának alkalmazásával mutatja be.²⁹ A belső cselekményt a szorongás jelzése alapozza meg; ez csalódottságba, majd kétségbeesésbe torkollik; végül a fokozatosan erősödő feszültséget a kisgyermek kirobbanó zokogása oldja fel.

Kosztolányi mesterien bánik a fokozás eszközeivel: a lakásba egyre több vendég érkezik, egyre nagyobb a zaj, egyre bódítóbb, „lankadtabb” a levegő. Ezt szolgálják a második változat bővítései is. Az eredeti szövegben még csak „Zongoráztak, hegedültek, énekeltek, füttyültek, kukorékolnak és sípoltak”; a fejlettebb változat vége felé egy cigányzenekar is megjelenik, elviselhetetlenné fokozva a hangzavart: „A folyosón feltűntek a cigányok. Gyantázták a vonót, hangolták a hegedűket, tust húztak a beszédre.” Az egész egy rossz álmra emlékeztet, amiből nem lehet felébredni. A gyermek szemében a felnőttek „szórákozása” egyre érthetlenebbé és ijesztőbbé válik: „mellét valami különös félelem csiklandozta”. A belső cselekmény a novella zárómondatában találkozik a külsővel: „Aztán torkaszakadtából elkezdett sírni.” A feszültség a gyermek kétségbeesett sírásában kulminál és oldódik fel.

A sírás mint katartikus lezáró mozzanat több más Kosztolányi-novellában is előfordul. Csak a *Tengerszem* kötetből válogatva: *A kulcs* kisfiú szereplője bemegy apjának munkahelyére, hogy elkérje tőle a véletlenül magával vitt kamrakulcsot, s amikor kilép a hivatal kapuján, váratlanul sírva fakad,³⁰ a fiatal Esti Kornél, miután egy zürichi étteremben elfogyasztotta az egyetlen fogást, amelyet meg tudott fizetni, az „omelette à Woburn”-t, vagyis a rántottát, „A tő partján leült egy padra. [...] lehajtotta fejét a pad karfájára. [...] Halkan és

²⁶ HORVÁTH 1961, 356–357.

²⁷ SZEGEDY-MASZÁK 2010, 92.

²⁸ SZEGEDY-MASZÁK 2010, 92.

²⁹ Erről vö. SZATHMÁRI 1983, 161.

³⁰ KOSZTOLÁNYI 1965, 787.

gyorsan sírt” (*Omelette à Woburn*);³¹ Cseregdí Bandi, a franciául nem tudó, magát Párizsban elveszítettnek érző bácskai fiatalember „a szoba közepére rohant, leborult az asztalra, sírva fakadt” (*Cseregdí Bandi Párizsban, 1910-ben*).³²

Piroska története és a három másik történet ugyanannak a szituációnak a változatai: a megkínzott, megalázott gyermek, egyéb kiutat nem találva, a sírásban keres menedéket. (Estihez képest a svájci pincérek, Cseregdí Bandihoz képest a franciák és a franciául tudó magyarok a felnőttek). Holott valójában, s ez is közös a négy novellában, nem is „bántotta” őket senki. A kislíút a hivatalban barátságosan fogadták, még a főnök is elbeszélgetett vele; Esti Kornélt a vendéglőben akkurátusan kiszolgálták; Cseregdí Bandi eljutott Párizsba, s ott alapjában véve nem is érezte rosszul magát, különösen azóta, hogy talált egy magyar csárdát, ahol magyarok között lehetett (és ehetett). A novellák végén kitörő zokogás mégsem tekinthető *action gratuite*-nek, mert Piroskát, Takács Pistát, Estit és Cseregdí Bandit egyaránt megalázták, ha nem is szántsándékkal. (Érdekes, hogy a Cseregdí Bandi-történetben Esti Kornél a másik pólust, a felnőttek világát képviseli.) A kisgyermek vagy a kisgyermeki lelkületű felnőtt zavartan térfereg a rázúduló újabb és újabb benyomások pergőtüzében (a négy történet hőseiben az is közös, hogy mind a négyen számukra merőben szokatlan körülmények közé kerülnek: Esti és Cseregdí Bandi külföldre, Pista az apjának a munkahelyére, Piroska a névnap *„ozsonna”* forgatagába). Nem marad egyéb eszközük a tiltakozásra, mint a történet végén feltörő katartikus sírás.

5. Jó novellából remekmű

Az elemzett novella korábbi változata, az *Ilike az asztalnál* 940 szóból áll, az *Ozsonna* terjedelme 1308 szó. Vagyis a három évvel későbbi, átdolgozott szöveg 28%-nyi többletet tartalmaz az eredetihez képest. Elemzésemben főként arra törekedtem, hogy ennek a többletnek a jellegére, funkciójára, a novellista Kosztolányi három év alatti fejlődésére világítsak rá. Kétségtelennek látszik, hogy a *Boszorkányos esték* kötetben megjelent első verzió is jó novella, a kötet novellái közül bizonyosan az egyik legjobb. De remekművé a kiegészítés során vált, mégpedig azért, hogy a beléje írt szövegrészek markánsabbá teszik az alapkonfliktust, fokozzák a feszültséget, és elmélyítik a befejezés motiváltságát.

Évtizedekkel a most tárgyalt elbeszélésnek a megírása, illetve átírása után a következőképpen határozta meg Kosztolányi a regény és a novella közötti különbséget: „A regény az egész élet. [...] A novella az élet kivágott körszelete, rész az egészből, a véletlenség izgalmaival.”³³

Ha jól értem a fenti mondatot, a véletlenség abból adódik, hogy mit ragadunk ki novellatémaként az élet egészéből. Ahhoz azonban, hogy ennek a részletnek az ábrázolásából – *pars pro toto* gyanánt – az egésznek a maradandó ábrázolása rajzolódjék ki, olyan mester-ségbeli utak is vezetnek, amelyeket a fiatal Kosztolányi járt be, amikor huszonhárom évesen írt jó novelláját huszonhat évesen remekművé gyúrta át.

³¹ KOSZTOLÁNYI 1965, 859.

³² KOSZTOLÁNYI 1965, 873.

³³ Idézi SZEGEDY-MASZÁK 2010, 113.

BIBLIOGRÁFIA

- ARANY (szerk.) 2008
Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke. 1. A Hét, Nyugat, Pesti Hírlap, A Pesti Hírlap Vasárnapja, Új Idők. Szerk. ARANY Zsuzsanna. Budapest, Ráció, 2008
- BARÁNSZKY-JÓB é. n. [1937]
 BARÁNSZKY-JÓB László: *A magyar széppróza története szemelvényekben*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, é. n. [1937].
- ÉKsz.²
Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás. Főszerk. PUSZTAI Ferenc. Budapest, Akadémiai, 2003
- HERCZEG 1975
 HERCZEG Gyula: *A modern magyar próza stílusformái*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1975
- HORVÁTH 1961
 HORVÁTH Mária: A nyelvi formák szerepe Kosztolányi prózájában. A *Pacsirta* című regény elemzése. In *Stilisztikai tanulmányok*. A Kiadói Főigazgatóság stilisztikai előadássorozatának teljes anyaga. Budapest, Gondolat, 1961
- KABÁN 1996
 KABÁN Annamária: Szövegsemiotikai alapkérdések. In *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából* (Első rész). Szerk. PETŐFI S. János, BÉKÉSI Imre. Szeged, JGYTF, 1996
- KOSZTOLÁNYI 1908
 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Boszorkányos esték*. Budapest, Jókai-nyomda kiadása, nyomtatott Krausz és Fischer könyvnyomdájában Szabadkán, 1908-ban.
- KOSZTOLÁNYI é. n. [1911]
 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Bolondok*. Novellák. Modern Könyvtár. Szerk. GÖMÖRI Jenő. 95–96–97. szám. Budapest, Athenaeum Irod. es [!] Nyomdai Részvényt. Kiadása, é. n. [1911]
- KOSZTOLÁNYI 1935
 KOSZTOLÁNYI Dezső: Szeptemberi áhitat [!]. *Nyugat*, 1935. okt.; 10. sz., II, 219–221.
- KOSZTOLÁNYI 1965
Kosztolányi Dezső elbeszélései. Budapest, Magyar Helikon, 1965
- KOSZTOLÁNYI 1969
 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Álom és ólom*. Budapest, Szépirodalmi, 1969
- MURVAI 1980
 MURVAI Olga: *Szöveg és jelentés*. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata. Bukarest, Kriterion, 1980
- SZABÓ 1988
 SZABÓ Zoltán: *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988
- SZABÓ 1998
 SZABÓ Zoltán: *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai*. Budapest, Corvina, 1998
- SZABÓ 2002
 SZABÓ Zoltán: Előszó. In: „*Arany-alapra arannyal*”. Tanulmányok a magyar irodalmi szeccszó stílusáról. Szerk. SZABÓ Zoltán. Budapest, Tinta, 2002. 5–18.
- SZATHMÁRI 1983
 SZATHMÁRI István: A szövegstilisztika tárgykeréről. *Magyar Nyelv*, 1983, 149–162.
- SZATHMÁRI (főszerk.) 2008
Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve. Főszerk. SZATHMÁRI István. Budapest, Tinta, 2008

SZEGEDY-MASZÁK 2010

SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram, 2010

SZIKSZAINÉ 2008

SZIKSZAINÉ NAGY Irma: A Tóth Árpád-i impresszionizmus. In: *A Nyugat stílári sokszínűsége*. [Szerk. SZIKSZAINÉ NAGY Irma.] Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008, 159–166.

TOLCSVAI NAGY 2011

TOLCSVAI NAGY Gábor: Alany, szubjektum. *Irodalomtörténet*, 42. 2011, 177–203.

VERES 2009

VERES András: Kosztolányi *Nyugatja* és a *Nyugat* Kosztolányija. In: *Nyugat népe*. Tanulmányok a *Nyugatról* és koráról. Szerk. ANGYALOSI Gergely–E. CSORBA Csilla–KULCSÁR SZABÓ Ernő–TVERDOTA György. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009, 88–124.

FÜGGELÉK

Kosztolányi Dezső: ~~Hike az asztalnál~~ **Ozsonna**

~~Hike Piroska~~ négyéves. ~~Hike Piroska~~ az asztalnál ül a ~~keresztmama~~ **nagyanya** ebédlőjében. A virágos vázák, a fehér és fekete torták közül sápadtan kandikál ki szőke feje, amely olyan, mintha félig porcelánból, félig cukorból lenne. ~~Két~~ Okos és hideg-kék szeme lelkesen bámul. Ha lehunyja, hasonlít a komoly és illedelmes alvóbabákhoz.

A délután ideges zavarban múlt el. Alig ebédelt meg, a bonne a kis szobába cipelte, és fejét sokszor egymás után belemártotta a gőzölgő vízbe. A víz sütötte, és a szappanhab huncutul csípte a szemét, úgyhogy sokszor kellett hunyorgatnia, míg újra látott. Arra is emlékezett, hogy a padlón széles aranytőcsákban folyt össze a napfény. Azután a tükör elé állították. Itt a bonne elővette ~~a-mama az~~ **anya** fehér **elefántcsont** fésűjét, és sokszor egymás után végigtépte nedves hajtincseit, s ez nagyon nagyon fájt, még szívesen ~~is~~ **belé**. Végül ~~készen~~ **lettek elkészültek**, beültek egy kocsiba, és a ~~keresztmama nagyanya~~ lakomájára mentek. Fél négy lehetett.

Ekkor már az utcán ~~arra~~ csokoládészínű félhomály ~~derengett~~ **ereszkedett**. ~~Hike Piroska~~ sajtó fejcskékjét a koci ablakához nyomta, s nyugtalanul nézte az elsuhanó házakat. Füle pirosra gyulladt az izgalomtól. A sötét kocsiban ~~egy tűnt~~ **olyan volt**, mint két picike láng. Szeretett volna sírni, de félt, hogy ~~a-mama az~~ **anya** megharagszik, és ő sajnálta ~~a-mamát az~~ **anyát**. Hogy ne okozzon neki fájdalmat, inkább dobolt az ablakon, és nagyokat és őszintéket nyelt.

Mire megérkeztek, már gyújtogatták a lámpákat. ~~Fekete~~, Hideg délután volt, korán sötétedő. ~~Piroska~~ gyorsan felsuhant a lépcsőn, és kinyitotta az óriási üvegajtót. A nagyanyánál egyáltalán minden üvegből van. Egy pillanat alatt végignézte a folyosót, amely a szobából kirakott bútorai-
ival ünnepi izgalmat keltett, s sokáig bámulta az asztalon a majonéz-halat, a rákpástétomot, a tortákat és a sajtot a különös üvegborítóval, valamint a köpcős, vörös rumosüveget, mellette a kék cukortartót, amely máskor mindig a kredencen állott a gyertyatartók mellett. Ez egy kissé nyugtalanította. De így van ez mindig de-cember másodikán, Aurélia napján, mert akkor a nagyanya nevenapja van. Ezen a napon a porcelántálakon sárga piskóták állottak, amelyekbe apró mandula- és mogyorószemecskék voltak belesütve, üvegszerűen csillogó birsalmasajt szeletkék, rubinpirosak, vagy halványrózsaszínűek, marcipánok és gyümölcskenyerek. Benn a túlfűtött és lankadt levegőt rózsafüstölő cukrozta, amit az izzó vaslapátra vetett a cseléd, végigjárva vele a szobákat. A kanári a forróságban alélva csipegett kis kalitkájában. Fönn az állványon a kitömött evet szőre majdnem tüzet fogott. Meggyújtották az összes gyertyákat és a lámpákat, az óriási petróleumlámpa-kolosszust is, amely az ebédlőasztal fölött lógott, és csak ilyen ünnepi alkalmakkor égett, mielőtt a rokonság különböző tagjai – napokkal előbb – megvizsgálták, vajon nem mond-e csütörtököt a nagy estélyen. Csak kevesen értettek hozzá.

Piroska elkáprázva állt a fénytengerben.

~~Ilike bement a szalonba, Egyenesen a szalonba ment,~~ ahol sok asszony, leány és fiú lármázott, és Megállt a piros szőnyeg közepén. A fiatal emberek felugráltak, kezét csókoltak ~~a mamának az anyának,~~ de őt nem vette észre senki. Percekig állt így duzzogva, várakozva és kémlelődvé. Végre Tusi, az unokanővére észrevette.

– Hogy vagy, ~~Hi Piri?~~ – kérdezte ~~tőle,~~ és továbbment. ~~Ilike Piroska~~ felelni akart, de nem jött szájára szó. Zavarban volt, és nem értette, miért kérdeznak tőle ~~oly dolgot olyast,~~ amelyre úgysem várnak feleletet. Torka összeszorult a méregtől. Fájt neki, hogy mind jól mulatnak, nélküle is. Már ~~a mama az anyja~~ se törődik vele. A leányok, ~~Ibiy, Ikiy~~ és Mary ott ülnek a teasztalnál két katonatiszttel, és reá se hederítenek.

A bonne megfogta kezét.

– Allons ~~ma chère~~ [!] ~~chérie~~...

A zöld díványra ültette.

~~Ilike Piroska~~ most nézte a leányokat. A katonatisztek cigarettáztak és udvaroltak, különösen ~~Ibiy~~nek, aki a legyezőjével hadonászott, s folytonosan kacagott. Egyik hadnagy, a szőke bajuszú, ritkábban szólott, de mihelyt kinyitotta a száját, a leányok majdnem szétpukkadtak a nevetéstől. Most is mondott valamit. Elkérte ~~Ibiy~~ legyezőjét, és legyezni kezdte magát. ~~Ilike Piroska~~ erősen figyelt.

– Szép legyezője van – folytatta a hadnagy, és eltorzította arcát.

~~Újra~~ Viharos kacagás.

– Rudi – ~~mondta egyik leány~~ –, magából gyönyörű leány lenne.

– Igen? Ezt már sokan mondták nekem.

Szavai most is harsogó nevetésbe veszttek. **Tényleg úgy mondta ezt, mint aki kicsit biztos a sikerében, s tudja, hogy szellemes, kedves és elragadó.** ~~Ilike Piroska~~ azonban az egészből semmit sem értett. Miért kell ezen nevetni? A hadnagy a levegőbe dobja zsebkendőjét, s a leányok újra kacagnak. ~~Ilike Piroska~~ előrehajolt, s ~~szegő~~ fejcskékjét képtelen gondolatok szorongatták, és szégyellte magát ~~butasága miatt,~~ **hogy ilyen buta.** Közben a zavar egyre nőtt. Rettentő sokan jöttek. Először egy sápadt, nagy orrú hölgy, az urával, egy vörös szakállas, kövér úrral. Azután sok-sok leány és még több fiú. A láрма már olyan nagy volt, hogy egymás szavát sem értették. Mindenki beszélt, és senki sem figyelt. Zongoráztak, hegedültek, énekeltek, füttyültek, kukorékolnak és sipoltak. A sápadt kisleány pedig reménytelenül, sóvárgó szemmel várta, hogy végre észrevegyék.

Átment a másik szobába is. Ottan egy öreg urat és egy öreg nénit figyelt, akik németül beszélgettek. A dívány sarkába húzódott, s hallatlan megvetéssel méregette őket. Ezt gondolta magában:

„Érthetetlen, milyen gyerekesek ezek a nagyok. Most játszanak előttem, és fontoskodnak, hogy értik egymást, holott egész bizonyos, hogy ezt a beszédet senki a világon se értheti. Hiszen én se értem.”

~~Ilike~~ torkát már a sírás fojtogatta, mikor a keresztmama **Ekkor a nagyanya** kézen fogta, és bevezette az ebédlőbe, ahol egy hosszú, fehér asztal volt felterítve a lakomára. A többiek ott ültek mind. ~~Ilike a mama Piroska az anya~~ mellett kapott helyet. Itt már kissé érdekesebb volt a társaság. Közvetlenül előtte ott csillogott a tortakés, amit kezébe is vett, de ~~a mama az anya~~ nyomban letétette vele, és így csak az angyalos tányérban gyönyörködhetett. A többiek különben éppen olyan értelmetlenségeket beszéltek, mint előbb. Egy pufók, zöld ruhás hölgy, aki – mint ~~Ilike Piroska~~ észrevette – a békához hasonlított, állandóan a rokonairól fecsegett. A másik mindenkitől azt kérdezte, hogy érzi magát, de akárcsak Tusi, nyomban el is fordította fejét. Ez a hölgy most a mamához fordult:

– Hogy van a kicsike?

– Köszönöm, elég jól.

– Csak el ne rontsa a gyomrát...

~~Ilike Piroska~~ nézte a nénit, a sok tarka ruhát, a színes tortákat, a tányérokat, és türelmetlenül feszengett a székén.

A néni beszédén annál inkább csodálkozott, mert látta, hogy az ozsonnán ő eszik legtöbbet. A többiek is borzasztó sokat ettek. Megitták a haboskávét, azután jött a peccsenye, a torta, a gyümölcs, a sajt, és még mindig nem laktak jól. A ~~zöld ruhás pufók~~ hölgy, akinek mindenki ~~azt mondta~~ **bókolt,**

hogy mennyit megsoványodott a nyáron Marienbadban tetemesen megsoványodott, már harmadszor vett a habostortából. Egyébként még nagyobb zaj volt, mint ozsonna előtt. Most az öreg urak már kurjantottak is. A kövér körszakállas bácsi pedig – kezében egy pohárral – felkelt, és beszélni kezdett. Hike Piroska nagyon figyelt, de egy szót sem értett belőle, s nem tudta, haragszik-e a kövér úr, vagy csak bolondozik? Száját szélesre tátotta, homlokát előntötte a vér. Kiabált. **Kékeslila erek dagadtak a húsos homlokán. Szemöldökei pedig kísértetiesen ugráltak, villogtak és cikáztak.**

– Az a barátság, amely bennünket ehhez a házhoz fűz, helyesebben az a szeretet, amely mindenkit elfog, midőn – ha szabad magam így kifejezni – ebbe a szentélybe lép... ebbe a szentélybe, amely...

Piroska erősen nézte az ordító urat.

Az apához hasonlított, mikor szidja a cselédeket. De a többiek mosolyogva néztek rá, és nem sirtak, hanem integettek, helyeselték, és zörögtek a villáikkal. Hike Piroska hol a kövér úrra, hol a vendégekre nézett. Nem volt tisztában, nevetni kell-e vagy sírni? Az orra viszketett, szeméi égtek, s a mellét valami különös félelem csiklandozta. Künn a konyhában pedig a villamos csengők szüntelenül berregtek. Cselédek jöttek-mentek, ajtók csapódtak. A szavak, hiába próbálta elhesselni, mérgesen zümmögtek szája körül, mint a darazsak. Füle csengett. Azután a kövér úr magasra emelte poharát, és kitört a beszéd; a kiabálás, a vendégek felkeltek, az üvegtányérok újra úgy csörömpöltek, mintha millió apró szilánkra törtek volna. **A másik szobában bútorokat tologattak. Az egész egy rossz álomnak látszott, amelyből nemsokára fel fog ébredni. De hiába meresztgette szemét. Még mindig előtte voltak a vendégek. A folyosón feltűntek a cigányok. Gyantázták a vonót, hangolták a hegedűket, tust húztak a beszédre. Attól tartott, hogy a plafon a fejére szakad, kópor hull a társaságra, s a ház összedől. Orrában a kénes gyufa émelyítő füstjét érezte. Egy fiatalúr a zongorához ugrott, és dühösen rácsapott, mintha bántalmazni akarta volna. A bús macskazenébe örült összevisszaságban kétségbeesetten hangozott belé az urak dörmögése, a lányok és asszonyok viharos szó sikoltása vihogása.**

Hike Piroska fel akart kelni, de nem bírta. Hiedt, kék szeméjét rémülten jártatta körül a szobán. Arca halálsápadt lett.

„Hisz ezek bolondok! – gondolta magában. – Hisz ezek egytől egyig meg vannak örülve...”

Aztán torkaszakadtából elkezdett sírni.

SZABÓ LŐRINC ÉS A TEST*

KABDEBÓ LÓRÁNT**

Szabó Lőrinc költészetében a test mint a személyes létezés formaviselője megkülönböztetett helyet köt le: az életmű és a megfogalmazni vágyott személyiségkép közötti kapcsolatkeresés színhelye. A személyiség definiálhatatlan, a test tárgyyszerűen leírható, meghatározó szerepet tölt be. Poétikájának alapvető meghatározója, hogy az ember – szemben a romantikusan egységként értelmezhető és védelmezhető magányos személyiséggel – a testben és a test által válik kiszolgáltatottá: „magányod / barlangját kard kutatja át”. „Kezek szélvésze motollál / örvényt körém”.¹ Az ember benne létezőként bezárva dokumentálhatja kiszolgáltatottságát létezése viszontagságainak közepette. A test, állandó változásnak kitett mindenkori állapotát az épülés és bomlás egyszerre jelenléte határozza meg. A fizikai és társadalmi létezés tényei a test alakváltozataiban szembesítődnek, megütköznek, egymást felülírják. A költő katonai műszóval definiálja: terep. Monográfia sorozatom második kötetében, az *Útkeresés és különbéke* címűben 1974-ben ezt ekképpen fogalmaztam meg: Szabó Lőrinc költészetében tudomásul veszi a szereplehetőségek megszűnését, mégis megtartani igyekszik a személyiség megvalósításának igényét. Költészetében ez a lehetetlen megkísértése, mert nem választja szét időben kora történelmi adottságát és a személyiség-megvalósítás tervét; nem tesz különbséget a jelen és az azt felváltó, megváltoztató, újfajta lehetőségeket ígérő jövő között, hanem a benne lehetetlenülő, mégis vágyott lehetőségeket egyazon jelen időben formálja meg, illetőleg engedi formálódani. Így versében két szemléleti mód alakul: a kiteljesedni akaró lázadó önmagát felbiztató szólama, és az ennek kudarcait figyelő, szkeptikus elemző látásmódja. A költő egyenlő eséllyel hagyja szóhoz jutni a versben az önmegvalósításra törekvő és az ennek lehetetlenségét konstatáló szólamokat. A két szólam ugyanakkor direkt módon nem szembesülhet, mert ez a költészet nem poláris ellentétükben, hanem két, egymást nem metsző síkban ragadja meg őket. A heideggeri értelemben vett körülbeszélés módszerét választva. Az egyik cselekvően kialakuló jellegű: a vágyak síkján jelentkezik, szerepeket próbál fel, és lázad a külvilág nyomása ellen; a másik szemlélődő jellegűen a tehetetlenségben teljesedik be: szkeptikusan beletörődik a külvilág változtathatatlan látott szövevényrendjének tudomásulvételébe. Nevezzük az egyik szólamot az *aktor*-ének, a másikat a *néző*-ének, mindkettő azonos eséllyel van jelen e versekben, a tu-

* Részletei elhangzottak az ELTE Magyar irodalom- és Kultúratudományi Intézet által 2010. november 25–27-én *Filológia – Nyilvánosság – Történetiség* címmel rendezett konferencián, és Egerben a Fiala Írók Szövetsége és az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Irodalomtudományi Tanácsa által *Nyelv, performansza, közvetlenség* címmel 2011. május 26–27-én megtartott konferencián.

** A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ SZABÓ LŐRINC, *Politika, A bolond kezei között*. In: Szabó Lőrinc összes versei. Budapest, Osiris, 2002. I. 263, 254–255. (A továbbiakban az idézett versek ebből a kötetből valók.)

datban lezajló „tükörszínháték” egyformán szükséges szereplői ők. E kettő feszültségéből adódó „tükörszínháték” versbeli megjelenési formája az én elnevezésem szerint: Szabó Lőrinc *személyiséglátomása*.² Ugyanezt Kulcsár-Szabó Zoltán 2010-es könyvében így fogalmazza tovább: „A *Te meg a világ* kevésbé az individualitás önleírását, mint inkább ennek végső lehetetlenségét tárja fel, az individuum költészete helyett az individuum válságának költészetét megvalósítva.”³

Ebben a poétikai mezőben válik hangsúlyossá a személyiség és a test képzetének elkülönülő kezelése. A test felszabadultan az egymással konfliktusos nem találkozható szövegek tárgyasulását terepe, gyűjtődénye.

Tünnünk kell, táplálni s növelni,
ellenségünket, a halált,
ki húsunk vak terein át
rejtelmes geometriák
kezével építi magát,
hogyan egyszer meg tudjon születni.

Milyen okos és mily türelmes!
Mi vagyok neki? Vad terep;
s ő, mint hódító hadsereg,
egy élethosszú ütközet
alatt megszállja testemet
és elvégzi, amit kitervez.
(Gyermekünk, a halál)⁴

Ki vagyok én?
Ami vagyok, alaktalan
folyón szét valami halálban,
de véletlen formát találtam
s most élek külön és magam.
Testem, szegény,
te vagy a teremtő edény,
aki egykor kimerítettél
a semmiből és segítettél,
hogyan legyek a sok én közt én is Én

(Testem)⁵

A „testem” a személyiséglátomás egyik legfontosabb tematikus egysége. Szabó Lőrinc költészete ennek az örökké változásban lévő terepnek a leírása, számbavétele.⁶

A *Te meg a világ* kötetben reprezentálódó test: az én teste. Költészete első nagy felvételében ennek a keverőedénynek alakulását figyeli, fájja, rettegési és esetenként

² KABDEBÓ 1971/4, 443–466; KABDEBÓ 1974. 59–104; interneten: <http://mek.oszk.hu/05200/05232>

³ KULCSÁR-SZABÓ 2010

⁴ SZABÓ Lőrinc: *Gyermekünk a halál*. In: SZABÓ 2003, I, 293.

⁵ SZABÓ Lőrinc: *Testem*. In: SZABÓ 2003, I, 240–242.

⁶ Minderről Kulcsár Szabó Ernő mondott ki még alapvető észrevételeket, éppen a Szabó Lőrinc-i „belső végtelen” leírásának átvezetésével József Attila *Ódájába*. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A „szerelemi” líra vége. „Igazságosság” és az intimitás kódolása a későmodern költészetben*. In: KULCSÁR-SZABÓ Ernő 2010, 235–261.

gyönyörteliséget ünnepli. Létezőként, a tudatban oly bizonytalanná alakuló személyiséglátomás tárgyiasult megjelenési formájaként: „és siratlak, hogy mindezért / oly rútúl fogsz bünhödni a végén”.⁷ És ebben, az *én* személyiséglátomásában a *más test* érdektelen, élettelen tárgy. „Mint lámpa, ha lecsavarom, / ne élj, mikor nem akarom”, „a sorsomnak alkatrésze”, „a világnak / kedvemért ellentéte vagy”. Amint mindezt meghatározóan a *Semmiért Egészen* című versében meg is fogalmazza.⁸

* * *

Második nagy költői felívelése ezzel szemben abból a felfedezéséből indul, hogy a poétika képessége ennek éppen az ellentéte: „a teremtést építi át”.

a ringó ábrák, lebegő
áramok és szimmetriák,
a tündéri játék mögül
előborzong a túlvilág,⁹

Az *Egy téli bodzabokorhoz* címzett versében¹⁰ ennek szellemében gondolja át a *másik test*, a nőiség átalakulásait egy növény ciklusos változásainak leírásával, a változó formáltságok megjelenítését pedig a költészettörténet különböző stílusformációival alakítja versében. Az egészet beszélgetés formájában rögzíti: a megismerés és megértés keresésével akarván feledtetni a másik iránti eddigi rá nem figyelését. Ezáltal a költészet alakzatait és a női testiséget együttérzékelve veszi számba összefogva a másik formáltságú verset és a női test alakváltó létformáit. Továbbra is szétválasztva a személyiség fogalmát és a test leírását. Csakhogy ebbe az újraszerveződő személyiséglátomásba már tárgyiasultként éppen a *másik test* esélyét teszi meg vizsgálódása céljává.

A másik test, a „én” testemen túli világ leírhatóságának a látomásrendje szervezi Szabó Lőrincnek a *Harc az ünnepért* kötettel 1938-cal elkezdődő és a *Tücsökzenében* 1947-ben, majd kibővítve 1957-ben tetőző költészetét. Szabó Lőrinc ekkorra tudatosítja és értékesebbé poétikailag korábbi, kidolgozatlanul, kötetbe emelés nélkül hagyott megfigyelését, hogy ez a vizsgálódó *én* csak egy a többi *én*-ek között, az *én és ti többiek* relativista tudatrendszer egyik tagja.¹¹ Felismeri, ha a világot csak az *én* vizsgálatára kisajátított és versében újrateremtett terepként fogja fel, ezzel olyan szubjektívizmushoz jut, amely éppen eredeti, az általános érvényűséget is elérni akaró célját ronthatja le. Így keresi azt az *interszjektív* világképet, amelyet már nem csak személyes látomásából teremthet, de amelyet az *én és ti többiek* által közösen feldolgozható adatok alapján alakíthat ki. Szabó Lőrincnek ez az ismeretelméleti fordulata számomra összeolvasható Husserlnek, a transzcendentális fenomenológiájában bekövetkezett önkorrekciójával, „valóban nyugtalanító aggály”-ának megjelenésével.¹² „Ha én, az elmélkedő Én [...] abszolút egó-mra redukálódok, és arra, ami abban konstituálódik, vajon nem váltam-e solus ipsé-vé, és így az öneszmélésnek eme filozófiája

⁷ SZABÓ Lőrinc: *Testem*. In: SZABÓ 2003, I, 242.

⁸ SZABÓ Lőrinc: *Semmiért Egészen*. In: SZABÓ 2003, I, 288–289.

⁹ SZABÓ Lőrinc: *Rádiózene a szobában*. In: SZABÓ I, 433–434.

¹⁰ SZABÓ Lőrinc: *Egy téli bodzabokorhoz*. In: SZABÓ 2003, I, 515–516.

¹¹ SZABÓ Lőrinc: *Én és ti, többiek*. In: SZABÓ 2003, I, 438–440.

¹² Husserl az 1929 februárjában Párizsban, a Sorbonne-on tartott, utóbb *Párizsi előadások* címen rekonstruált szövegében veti fel ezeket a problémákat. Lásd: HUSSERL 1972, 227–275. valamint Vajda Mihálynak a kötethez írott *Előszóját*. Az idézetek: HUSSERL 1972, 268–270.

nem pusztá, ámbátor transzcendentál-fenomenológiai szolipszizmus-e?” Ezután szinte költői erővel, Szabó Lőrinc tőle függetlenül szerveződő versével számomra összeolvashatóan írja le az *én* és *ti többiek* megjelenését filozófiai rendszerében:

Szabó Lőrinc:

Ember, akárki vagy,
felelj s törd át nehéz magányomat,
törd át! Kell, hogy légy!... mert miért keressük
mindig egymást, mindig a másikat
s mindenkivel a közös gondolat
édes otthonát, ha zárva marad
testünk börtöne, és benne a mag,
magányos lelkünk, melynek ős-sötét
burkát soha más föl nem nyitja-tárja,
mint a halálon- s testen-túli vég
romboló és rejtelmes kémiaja?

Husserl:

„Mert én valóban tapasztalok másokat, és nem a természet mellett tapasztalom őket, hanem a természettel egybeszővődve. Ugyanakkor azonban különleges módon is tapasztalok másokat, nemcsak a térben, a természettel pszichológiailag egybeszővődve, hanem úgy is tapasztalom őket, amint ugyanazt a világot tapasztalják, amelyet én tapasztalok, s úgy is, mint akik engem tapasztalnak, s tapasztalják azt, ahogyan én őket tapasztalom stb. Magamban tapasztalom magamat transzcendentális tudatéletem keretében, tapasztalok mindent és mindenegyet, és tapasztalom a világot, de nem pusztán az én privát világomként, hanem mint interszjektív világot, amelyik mindenki számára adva van, a maga objektumai révén mindenki számára hozzáférhető, és ugyanakkor benne tapasztalom a másokat mint másokat és mint egymás számára és mindenki számára jelenlevőket. Hogyan érthető ez, ha továbbra is érvényes, hogy mindaz, ami számomra létezik, csupán az én intencionális életemben nyerhet értelmet és csupán ott igazolódhatik? [...]”

Ezután határozottan szétválasztja az *Én*-t és *Ti* többiekét: *„Minden saját tudatéletem közvetlenül és sajátlagosan tapasztalok, mint azt magát, de nem így az idegent: idegen érzékelést, észlelést, gondolkodást, érzést, akarást. [...] Ámde mégis – másodlagos értelemben, egy sajátos hasonlóság-appercepció módján – bennem magamban tapasztalom az idegent, az következetesen jelzi magát a számomra, eközben egyértelműen igazolva is önmagát. Leibnizcel szólva: A magam eredetiségében, az én apodiktikusan adott monásomban idegen monások tükröződnek, és ez a tükröződés önmagát következetesen igazoló indikáció [...] Éppen ezáltal tágul ki a transzcendentális szjektivitás interszjektivitássá.”*

* * *

És ezt követően „ugorgyunk” a legkésőbbi Szabó Lőrinc-versekhez. Amikor a költő témája a Husserllel egy időben kezdődő poétikai önkorrekciónak végső állomásához, a *másik test* iránti kíváncsiságához elvezeti. A *Semmiért Egészen* verset a köztudat az önzés, a másikat kizárás, a solus ipse verseként tudatosítja. És így fogja fel maga a költő is. Készülve az ellenversét megírni. Magam is, a két Kulcsár Szabó is felmentjük a verset e hagyó-

mányos „önzés”-értelmezés alól. De a költő igazát is el kell ismerjem, amikor élete utolsó évtizedében deklaráltan valamilyen ellenversét igyekszik megírni második felívelése célképzeteként. A *Semmiért Egészen* a másik testet azzal magasztatja fel, és ezért várja a feloldó megbocsátását, hogy magához hasonlatossá szervítette. Kései poétikájának lényege ennek korrekciója: a másik test sajátosságainak, másságának az érdeklődése tárgyává emelése. A felgyújtott lámpa önfénye, a másik monász sajátosságának monitorizálása lesz poézisének tárgya. Rátalál a talányos nők szériájára, már nem a legyőzött vagy a tőle elkülönülő, hanem a férfivel szemben önállóságát kiharcoló és védő nő kerül a versek reflektorfényébe, a nő, aki – Arany balladás előrelátásával: – „úgy játszott a legénnyel, / Mint macska szokott az egérrel!” Vagy Szabó Lőrinc megfogalmazásával: „tetszik neki a játék, a hatalmának az átérzése.”¹³ A személyes megismerés látomása versében kiegészül a másik személyes testtel viszonyba kerülő testek személyiségi jellemzőire való rákérdezés módozataival. „Hajoltam én is arra a felfogásra, hogy a férfi természete poligám, a nőé monogám. Mint egy középkori vagy keleti kényúr, olyan hűséget kívántam, követeltem. Legismertebb versemből, a *Semmiért Egészen*ből eléggé kiderül. Most már sokat változtam, korom is segített ebben, megértőbb, belátóbb lettem. »Mindenért – mindent«.”¹⁴ „Korom”: életkora, saját épülése-romlása, avagy korszaka, amely a szexuális forradalom jelentkezése?

Az átrendezés első stációja a *Tücsözkzene* 1938-at követő szerelmi ciklusa,¹⁵ amelynek során a különleges-rejtélyes kedvessel „megbeszéli” az emlékezetben testeknek egyesülését. Az első olyan leírás a testi kapcsolatról, amelyben a másik készültségére is figyelemmel látszik lenni. Igaz, ennek ellentételezéseként a szeretkező csigák látványán való elgondolkodás ijedelme, döbbenete is megjelenik a *Rémület* című darabban. De benne mindkettőben: „Én, Te, s Isten, s így tovább –” Az öntudatlan extázis ellenében az extázis közös tudatosulását szeretné poétikailag megragadni. Ekkortól nem az én testem gyűjti magába a világ látomását, hanem olyan – nevezem: interszjektív – látomásra törekszik, amely a „testeknek egységét” foghatná egybe. „Maradj velem, mert beesteledett!”

A *Tücsözkzene* vonatkoztatott ciklusocskájában, az *Egymás burkai* és *Kettős hazánk* című versek környezetében rákérdez: *Emlékszel? Mire?* Kiszáll a kérdés a személyes elbeszélésből. Nem tudni, a versbe emelt retorikai formáció önmegszólítás vagy felszólítás vallozásra. A folytatás pedig már az 1953-as *Késő* című szonett retorikáját előlegezi:

S csak így érdemes összebujni, csak
így, az Én végső, leghalálosabb
magnövekedésében. Valami
váltás ez, testé-léleké: mi, ti:
közös út; de még nénéd vagy hugod
soha senki el nem mesélte, hogy
ti hogy repültök.

Eszerint a kettő-egyben érzés szerint rendezi át huszonöt év kínos és gyönyörteli emlékeit egy másfél éven át fenntartott képzeletbeli téridőben *A huszonhatodik év* szonettjeiben. De hiába dörömböl a titkok kapuján, nem jut túl a *Semmiért Egészen* zárlatán: kitárulás, pokoljárás és a megváltódás keresése egyszerre ez az összegezés. De *A huszonhatodik év*

¹³ KABDEBÓ 2010, 79.

¹⁴ SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*. In: SZABÓ 2001, 282.

¹⁵ SZABÓ Lőrinc, *Rémület, Nem és Igen, Nem igaz! Felejteti? Emlékszel? Mire? Utazunk, Egymás burkai, Kettős hazánk, Karszt, éjféli, A neved*. In: SZABÓ 2003, II, 186–191.

életrajzi véletlene nem a tudatok kapcsolódását hozza, hanem saját tudatában a történetek átrendeződését éli meg. A megtörténtek átrendezését kísérli meg, a neoplatonista metafizika ars poeticája szellemében. Ennyiben *A huszonhatodik év* előhangként jelenik meg a *Káprázat* ciklus felvezetéseként.¹⁶ A képzeletben felidézett történetekbe belekapcsolódik egy harmadik szereplő, lelkeknek csodás egységét vonja be látomásába egy elképzelt vagy valóságos jelenbeli megvalósulás részeként:

Tegnap egy
nő, akiről tudnom kell, hogy szeret,
akarta, hogy benne érzek:
egymást öleltük, minket a sirod,
élet s halál hármunkon osztozott;
és sose voltunk még oly boldogok.

A *Káprázat* ciklusban jelenik meg programszerűen a másik tudatába való beköltözés igénye. A másféle részvételben átélhető testi tények remélt leírhatósága, mint igény. A modern férfi-nő kapcsolat egymást kiegészítő voltára való ráismerés poétikáját alakítva verse célzatosságaként.

Utolsó verseiben a *másik test* mint másik, lekérdezhető tudati létállapot kezd definiálódni. És ekkor adódik az élet nagy csodája, egy intellektuálisan is megélt „káprázat”, amint egyik szonettje címébe emeli ezt a beszélgetős-rákérdezős együttlét formáját, melyet a költő éppen életösszegezõ, személytelen költészetének alanyaként akart beleépíteni életművébe. A maga *Vita Nuováját* mint egy kibontásra tervezett (de utóbb be nem teljesült) „asszonyi komédia” előképét. Az 1953-as *Késõ* című vers nem a személyre, hanem a személy válaszára éhes költői kíváncsisággal építi a készülő verset, a tematikát hangsúlyozza: ti hogyan fogadjátok? Ezt akarja álom-szintézissé oldani ebben a szerelmi ciklusban.

De csak rejtse kebled hívó bimbáját!
Azt mondtad: onnan gyöngyözik tovább
bennetek a vágy első gyönyöre,
s ígérted: elmondod majd, s hogy a te
agyad meg tudja...

(Késõ)¹⁷

De hiába erősíti fel a *Tücsökzene*-ciklusocska személytelenített retorikáját ad personam felszólításra. A hozzáfűzött csalódottan panaszkodó (valójában ekkor is ad personam diktáló) magyarázatot ismerjük a *Vers és valóság*ból: „[...] nagyon szerettem volna, már régóta megtudni, hogy a nők, a kiegészítő vagy ellenpárjaink, mit éreznek a szerelemben. Mi a hasonlóság és a különbség a nő és a férfi szerelmi élménye közt. Ezt még egy nő sem tudta nekem megmagyarázni. Akiktől reméltem, hogy beszélni tudnának róla, kisiklottak előre.”¹⁸

Ekkor kapja meg ajándékszerűen egy asszony első szerelmének meséjét. „Lényeges: a legelső szerelmét, ha majd el fogja mondani, akkor »az egész életét egyszerre megértem« – jegyezte meg beszélgetéseik kezdetén, 1955. június elején. »57. február végén« aztán erre

¹⁶ SZABÓ Lóránt: *Káprázat: 1953–1956*. In: SZABÓ 2003, II, 337–346.

¹⁷ SZABÓ Lóránt: *Késõ*. In: SZABÓ 2003, II, 341.

¹⁸ SZABÓ Lóránt: *Vers és valóság*. In: SZABÓ 2001, 281.

is sor került.”¹⁹ „A megrendülés egész életére kihatott, s talán ezért lett bizalmatlan, zárkózott, titkolózó és alkalmilag kapkodó a szerelemben.”²⁰ A kapott történet, a mese válik egy szexuális megnyilvánulási forma kódjává.²¹

Ő 21 éves volt, első Sorbonne-i, párizsi éveinek tavaszán, akkor zárdában lakott, onnan járt az egyetemre. Sokan udvaroltak neki, ő mindenkit leutasított, még nem szemtelenkedtek, 3 magyar kolléga védte. A Luxemburg kertben történt egy májusi napon, nem tudja, hogy alkonyat tájban-e vagy délelőtt, hogy egy indifferens ember ott áthaladva bemutatott neki egy magas, aranybarna hajú 25 éves orvost. Eső után volt az idő, a szökökutak ugráltak, a párázat szivárványszínt mutatott az oldalozó napban (tehát mégis este!) Gyönyörű csillogó látvány volt! Rajongva beszélt róla! Aztán hármásban haladtak tovább; rögtön óriási hatást tett rá a fiú. Addig megcsókolni se hagyta magát (a fiú valahogy még aznap másodszer is érte jött vagy hozzá jött). Kialakult a szerelem. Mindig ezzel volt. A fiú rendkívül tartózkodó volt, egy özvegy asszony egyetlen, nagyon féltett fia: nőhöz még nem volt köze. Július elejére hamisítottak egy itthoni szülői beleegyezést a lánynak, mert még kiskorú volt, és megesküdtek. Aztán Nantes környékére, a tengerpartra utaztak, expresszvonaton, ott (nem tudom, hol) panzióba mentek, hegy tetején, nagy lelátással a vízre. Kissé részletesen elmondta nászéjszakájukat, a fiú türelmes volt. Ablakuk a tengerre nézett. Naponta úsztak a vízben. Nagy hőség volt. Egy szombattól voltak ott. 7ednap, pénteken délután, ő kissé rosszul volt a vízben, gyalog ment félkörben az öböl partján vissza. Láta, hogy a férje úszik. Aztán egy kiáltás, és süllyedő fej, és soha többé. Örjögött, hogy mi történt. Sírva ment fel. Reménykedett, hogy valahogy megmenekült és visszajön, vagy hogy kiveti halott testét a víz.

A megszerzett enigmát azonnal birtokába veszi a költő, elkezdi rejtvényként verssé alakítani.²² A „két időben” való lét egyben az egyedi történet megsokszorozódásának alkalma. Egy régmúlt történet magyarázza a jelen viszonylatokat. Testeknek lelki „egységé”-ként való megélése, a *Tücsökzene*beli „Szép volt, isten volt, Egy Volt a Világ.”²³ harmóniája, a becéző szerelem hangneme múlt időben – mégis szemünk elé idézve katasztrófálisan, Atlantiszként süllyed a tengerbe. És a tér és idő másik partján, a jelenben ismét adódik a rákérdezés alkalma: „Ma is látják az ----- elmerült fejet?” A versfogalmazvány árukkodóbb, a kíváncsi kérdezést formálja. Meddig él az emberben a múlt, mennyiben meghatározó érvényű a jelenig? „Óh, üveges szemek!” Bezárhatja-e egy régmúlt tragédia véglegesen az emberi érzékenységet? A túlélő is halottá merevedik?

A végleges vers feloldóbb: „hallgatag szemek!” A kettős időt egy élőként is tovább funkcionáló halott hordozza. A múlt megköti az asszonyt, aki ezzel láncolja magához mostani partnerét. Elveszi szabadságát. Mire az: költőként mindkettejük szabadságáért magára vállalja a felelősséget. A kioldást a kettős időből. „Feldolgozni próbáltam.”²⁴

¹⁹ KABDEBÓ 2010, 86.

²⁰ KABDEBÓ 2010, 88.

²¹ KABDEBÓ 2010, 87–88. A költő bátyjának hagyatékában maradt gyorsírásos lap és megfejtés, és a megfejtést ellenőrző Lipa Tímea igazításaival.

²² MTA KK Ms 2272/16.

²³ SZABÓ Lőrinc: *Egy Volt a Világ*. In: SZABÓ 2003, II, 12.

²⁴ SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*. In: SZABÓ 2001, 170.

Szomszéd panziószoza

Egyszerre két helyen? Egyszerre két időben? Be gyors híd villan föléd! –
 Hó álmoként nyílik lent az öböl,
 a kék tenger. S megint jön, sirva, föl,
 a szép nő. Az idegen! Egy hete
 esküdtek. S most éppoly csönd tölti be,
 mint amelyről hallgat. Oly végtelen,
 mint a gyilkos víz! Első szerelem,
 az borzongja a magányát tele,
 egy heti üdv, a ma rémülete
 s a makacs remény. A meghitt szoba
 minden éje, napja, pillanata
 benne örvénylik: azt belőle már
 ki nem moshatja új vágy s új halál.
 Nagy nyár izzott tetők, szirt s part felett.
 Ó tárt ablakán nézte a vizet.
 Szomszédom volt... Óh, hallgatag szemek!...
 Látják ma is az elmerült fejet?²⁵

Az életrajzi-mesés véletlenül súlyosabb tragédiákra lát rá a költő. „És csodálatosképpen most jobban foglalkoztatott a régi fájdalma, amelyet most tudtam meg, mint közvetlen mai események...” – mondja a költő a *Vers és valóság*ban.²⁶ Érthető, hiszen korszakos formátumú történetre talált. A becézést rövid időre befogadó, hamar elvesztő asszony történetében a két háború és két embert vesztő rendszer idején hasonló áldozatokat magukban hordó asszonyok és férfiak örökös gyászának ősképét formálhatja meg általa. Bekapcsolja egyben kora tragikus adottságaiba. Összekapcsolja a maga meghurcoltatásaival.

„Egyszerre két időben lenni”, „Egyszerre két helyen!” A magányos test poklának egy életen keresztül való megélését találja meg ebben az életrajzi mesében, mintegy saját poétikai problematikájának tükörképét. A személyiség meg nem írható egész-ségének történetére talál rá egy női megfelelőben, így a töredékeket összerímeltetheti. A monolit személyiség ábrándja, amely szenvedéssel telítette egy életen keresztül verseit, most feloldódhat: a látomásról lemond, csak monolit testek vannak, amelyek magukba zárva a be nem teljesedett egész-ség töredékeit – azok zárványait – hordozzák. Mindezek élőként benne maradnak a test emlékezetében, és annak elkövetkező viszonyulásait a továbbiakban befolyásolóként életre kelnek minden egyes újabb kapcsolatkeresés során. Nem menekülni kell a másiktól, hanem éppen megismerni, mert a másik kapcsolódása válhatja ki az *én*ben (mai kifejezéssel:) az alvó terroristát. Csakis ebben a másikkal figyelő kapcsolatban tárul fel az *én* személyiségének töredékességeiből felépülő jelenbeli meghatározottsága. A régmúlt imigyen tagozódhat bele a jelenbe. Viszonyíthatóvá alakul, a jelen dekódolásának módozatát kínálja, esetleg feloldható. Avagy, mint Szabó Lőrinc különleges verse esetében: kibontható. Miért különleges? Mert egy kapott narrációt képes saját kérdéseit megválaszoló transzplantációvá alakítani. A másikat értelmezni, és ezáltal a maga kérdéseit kielégíteni.

²⁵ SZABÓ Lőrinc: *Szomszéd panziószoza*. In: SZABÓ 2003, II, 214.

²⁶ SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*. In: SZABÓ 2001, 271.

A megismert életrajzi mesének a hallatára szétesik a világ a költő poétikai tudatában. A „Költő Agya” befogadja ezt a töredékekből állandóan változóan összeálló személyiség-létállapotot. Amely az egyes testek emlékanyagából és tudati zárvényaiból a pillanat intencionáltsága szerint reprezentálódik. Ebből a szétesésből keresi ki a pillanatnyi verses reprezentálódást költőként. Ehhez kell a pillanatot meghatározó külső testből átvehető ingersorozat, amely azután történetként-meseként realizálódhat a költői tudatban. Ezáltal a szétesés, az állandó „Egyszerre két időben lenni”, „Egyszerre két helyen!” megsokszorozza a monolit-voltában szikkadtá váló személyes tudatot.

Tematikáját tekintve a feláldozottság megjelenítése a vers. Az *idegen* történet interszjektív válik. Megértve benne a saját narrációjában ítéletre szánt asszonyt a maga következmény-voltában, hozzátársítva az önmagában élő más történetű, de hasonlóan meghatározó zárvényokhoz. Kimondva végre az egyszerre megértéssel ellentéző, bibliai ihletettségű, de saját költői módszere leglényegére is utaló kérdést megválaszoló végezt: „En ismerem!”

Aki önmaga megkeresésében vált bizonytalanná, ezzel a másik test történetébe tekintve önmaga lényegéből is meghatározó tudáshoz juthatott.

És ez a tudás a testről egyrészt megnövelte tudását az egyes személyiség szövevény-rendszerének viszonylatairól, – másrészt kitágította az egyestől széttartó világ kikerdezhetőségi mezőjét, ezzel a kérdező bizonytalanságát tovább növelve.

Ezekhez pedig társíthatta „hozott anyagként” a *Végső nyomorúság* című modern történetet,²⁷ melynek témáját egy világháborús szerelmi regényből emelte ki. Az asszony kriptamnéziás gyásza és a háborús szeretők kölcsönös kiszolgáltatottsága között kapcsolatot találva, elvégezhetette költészetében a „rég és modern” tragikus szintű azonosítását:

„Végső nyomorúság – Minden eddiginél nehezebb és veszélyesebb körülmények közt kierőszakolt találkozók öröme és fájdalma és félelme íratta ezt a verset. – Bernáth Aurélné fél éve unszolt már, hogy olvassam el egy Greene nevű új angol prózaíró *Das Ende einer Affäre* című regényét, melyet Aurél nemrég hozott magával Németországból. A regényben, melleleg, szerepelnek Fau-lövedékek a II. világháborúból. Ezt az ismert tényt használtam fel kiindulópontul. Egyébként a regénybe még mindig csak belelapoztam, így láttam leírva a Fau-kettő hatását. – Az én versemmek semmi köze a regény e részéhez sem. Az a kockázatvállalás kinjairól és félelméről szól és – részemről mindenestre – a szerelem és az elszántság nagyságáról még ilyen veszélyben is.”

Mikor Londont döngölte a *Fau Egy*,
csak összebujt, bármit veszíthetett,
háztömbök ötpercenként freccsenő
poklában az igazi szerető,
éppígy – dönts bár, Sors, tiltást, terheket
tonnákat rájuk, százat, ezreket,
tízezerszeres gondot, akadályt,
kétségbeesést, szégyent és halált:

²⁷ SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*. In: SZABÓ 2001, 273. Ugyanez Bernáthné visszaemlékezésében: „Az előző évben olvastam Graham GREENE *Das Ende eines Affäres* című könyvét. Van ebben egy fantasztikus jelenet két titkos szerelmes találkozásáról a Fau eggyel éppen ostromlott Londonban. Ezt a részt annakidején megmutattam Lőrincnek és ő a *Tücsökzene* egyik versébe beleszótt egy erre való utalást.” (BERNÁTH 1956, 96.) A vers datálása: „III. 12–15” (MTAKK Ms 2272/16.)

kockázatukat szítod csak vele,
 nem a lemondást: ők már sohase
 változnak; pénzt csak, időt s ideget
 morzsolsz; nincs több bűn, nincs oly rémület,
 hogy száz aknával ne fűrná a vágy:
 el-, el-, elérni egymás ajakát,
 vagy, ha az már nem jut, egymás kezét,
 vagy, ha még az se, szemük közelét,
 vagy, ha... Jaj, a végső nyomorúság
 romja alól... egymás... gondolatát...

Így jön létre a Szabó Lőrinc-i költészet utolsó, sajnos már csak pár versre kiterjedhető szakasza. A szétesést a Cressida-léttel mesébe fogó tudati állapota. Így egészítheti ki egymást a *TücsökHzene* 1957-es kettős zárása, az anyját sirató költő „Jaj, nincs holnap! Jaj, nincs föltámadás” kétségbeesése, és a *Holdfogyatkozás* mindent elrendező látomása, „van a Földön túl is esemény”.

Ha a női test történetéből fakad számára a széteső világ képe, az utolsó pillanatban (nem a betegsége tudatára gondolok, a gyors tüdőrákról semmi jelzése ekkor még!, hanem a kötetek lezárultának nyomdai sürgetésére) mintegy villámfénynél megvilágosodik tudatában a szétesésből megszerveződő nőiség képlete. Beleírja *A huszonhatodik év* és a *TücsökHzene* zárásába a nevezzük Cressida-képletnek ezt a felfedezését. Ebből szövi meg a költő a maga utolsó „költészet és valóságát” talán pontosabban a maga „cserebomlását”, hogy visszautaljak a Goethe-regény eredeti címére. A testek közötti „biokémiai alkatra” való utalását. Annak a kapcsolódásnak átgondolását, amikor „lelki megnyugvást nem is annyira a teljesen odaadó férfi, hanem a teljesen megbízható férfi jelenthette e kivételes nőknek.”²⁸

Cressida – *A Shakespeare-féle Troilus és Cressidából indultam ki, akit kissé (talán nem is csupán kissé) jóindulatúan néztem szerencsétlen vergődésében, a megjegyzéseiből, amelyeket általában a szerelemre tett. Óréa gondoltam, amikor az első sor utolsó két szavát és a második sort leírtam. A 4. sor „kémiaja” a biokémiai alkatra kíván utalni. Állati világ, jog, szokás, lélektan mind az ő érvei lehetnek. Rá utal az is, hogy „még így sem önző”, illetve „még így is tiszta”, ahogyan először leírtam. – Zeusz lánya = itt Pallasz Athéné. – Gejzirliget = [...] álomképek értelmében. – A becsület „kétes”, mert elvileg és esetenként vitatható. – A lényeg a vonzalmamban hozzá az, hogy így is, ilyen felfogással, csakugyan, bár fájdalmasan, szerelem típusát. – Hogy a száz év száz év múlva következik-e be, azt nem tudom, de a fejlődés efelé tart. Boldogok lesznek a konzervatív férfiak, és sok konzervatív visszaesés lesz a nők részéről is. (És nem csupán konzervatív hazugság, mint ma!) – A 13–14. sorhoz: a titkosan követett szerelem idején, tehát csaknem mindenkor,*

Cressida

Ismeritek Cressidát? Én igen!
 Legizgatóbb, legfájóbb fűszerem.
 Oly kéj rontja, mint engem, s gyöngeség
 s kémia a lelkiismeretét.
 S még így sem önző! Hogy mentse magát,

²⁸ SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*. In: SZABÓ 2001, 273.

²⁹ A *Vers és valóság* előkerült gépiratában olvashatatlaná kitörölt rész.

most téged mintáz, Állati Világ,
 téged magához, érzékeny Idő,
 téged, Jog, Szokás, Lélektan. A nő
 érik benne, kit minden pillanat
 folyton feltölt. Esze több, súlyosabb
 Zeusz lányáénál. Mint gejzirliget
 ugrálja körül álom, örület,
 mámor, szerencse. Egykor orvosa
 a megbízható cinkos volt. De ma
 teste a kétes becsület helyett
 szinte-nyílt szabadság zsákmánya lett...
 Így is szereted? – Akkor véd, szivem:
 száz év múlva nem lesz más szerelem.

És még *A huszonhatodik év* végébe is bekéretőzik a férfi-nő kapcsolat korábbi végiggondolásának felbomlása. Olyannyira, hogy áthangolja a „két élő” viszonyának ekkorra kialakuló tapasztalata az „egy halott” szakrális képét is.

114.

A szörnyeteg

Ez az: mért kellett más is?!... Nem elég,
 még a legjobb sem elég, amíg egy?...
 Sötét éhség a vér: szerettelek,
 s más is, százakat, – nem voltál elég!
 Megjártam poklaikat: nem elég
 akarat, hűség, jóság, szeretet;
 ima és vezeklés még kevesebb:
 ördögi elv az „elég nem elég”!
 Bóg teste óljában a szörnyeteg,
 – súgja örült barátom. De lehet
 oltanom lámpás érzékeimet,
 hogy megvakulva – lássak?... Jaj nekem,
 mért hazudtam, hallgatva, kedvesem!...
 (De hátha te is így voltál velem?!)

115.

De hátha te is...?

De hátha te is így voltál velem?!...
 Mérem, századszor, a szabadszerelmet
 s angyalpéldáit a leghűbb sziveknek,
 de vergődöm csak és kételkedem:
 hátha te is így, így, emberien,
 részleges becsületben, így viselted
 a bűnt s a gyönyört, lelki-testi terhed,
 így magyaráztad, s kényszereiden
 el-elborzadva fürkészted, ki vagy,
 míg össze nem tört egy rossz pillanat:
 amiatt vagy már rég a föld alatt?...
 Óh, végzet romlékony kalandja!... Tetszik,
 nem tetszik, saját férgei kikezdi
 az élet, még mielőtt sírba fekszik!³⁰

³⁰ SZABÓ Lőrinc: *A szörnyeteg, De hátha te is...?* In: SZABÓ, 2003, II, 283–284.

Mi történt a költő tematikájában? Milyen „új szörnyűség” vonzza be egy átalakult világba? A politika, a kedves halála, a saját betegség nem volt oly erős, hogy megzavarja a *Valami szép* életmagyarázatát. De megjelent életében egy másfajta megfigyelési perspektíva, amellyel gyorsan a saját kétidejűségébe is belevilágít. Végül pedig ennek a Költő Agyába költöző másokra figyelésnek tragikusan feloldó hatását, *A huszonhatodik év* ugyanekkor készített *Utóhangjában* értelmezi.

Szakadékok

Uj, másik veszély az idő: kopik
 benne ideg és érzés; renyhül a
 jóllakott vágy fülleget mámore!
 Veszély a tér is: be kevés, amit
 összehozhat, földet és népeit!
 S kapcsolhat késve (vagy korán) maga
 az élet sok bolond mozdulata:
 két jó vonzás rosszkor találkozik!
 Vakon ring bennünk az örök kaland,
 vakon köröttünk; percről-percre hang
 kél s hal; szín s illat; víz fut s áll a part.
 Hogy ismerjen egymásra tegnap és ma?
 Hogy Óceán s a Dolomit?... Nos, és ha
 még több nyíl élénk – a vég szakadéka?!³¹

Szakadékok – Kiszolgáltatottságot, zavart és szerencsétlenséget okozó egyéb elmentések, ütközések, veszélyek: az idő, a túltelítettség, az elszakítottság, s ami annál is több: a soha nem találkozás és a rossz „moment”: irtózatot tömegek dolgozik lehetőségeknél azon, hogy valami ne sikerülhessen! „Vakon ring bennünk az örök kaland”... Mellesleg szólva saját magamat neveztem bizonyos okokból Dolomitinak. Az „Óceáni” volt az, akinek ifjúkori, tengerhez fűződő tragikus élményét – mert átéreztem – a Tücsökzene mostani 1957-es pótvérsei közt rejtetten, A szomszéd panziószoza címmel feldolgozni próbáltam.³²

De a talált tárggyal, a megszerzett anyaggal szabadon kezd gazdálkodni. Feldolgozza. „Most már sokat változtam, korom is segített ebben, megértőbb, belátóbb lettem.” Cressidáját végül is beemeli költészetébe „káprázat”-világába. Ezáltal („magamban”: költészetében) elvégezte a megismert személyiség szakralizálását is.

És így kapcsolódhatok a Szabó Lőrinc-i rejtetekutak egy poétikailag befejezetlenül maradt változatához, amit megírtam a *Titkok egy élet/műben* című tanulmányomban egy alkotáslélektani rejtély egy lehetséges verziójaként. Rejtélyé: mert a költő halálával csak a fogalmazványai váltak dokumentálhatóvá. Amint azt Szabó Lőrinc hátramaradt gyorsírási feljegyzései alapján végiggondoltam. Mi válik mindebből a konglomerátumból irodalomtörténeti-esztétikai értéké?

Amint a költő szembeesíti a *Harc az ünnepért* ünnep-vágyát és – túl ezen – a Shakespeare-i ihletésű *Cressida*-jelenséget, ami riasztó rémként ránkszakadt az elmúlt félszázad etikájában. Mialatt a *Vers és valóság* saját életművét összegező monstruózus, időt lekötő-

³¹ SZABÓ Lőrinc: *Szakadékok*. In: SZABÓ 2003, II, 282.

³² SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*. In: SZABÓ 2001, 170.

faló diktálásában egy a költőt segíteni akaró asszonyi jóságot és áldozatkésztséget megismer, ezzel párhuzamosan, a szöveg egészébe – és kiegészítésébe különösen, a *Bizalmas adatok és megjegyzések* történeteibe-viszonyportréiba – belediktálja-belemondja és új verseibe (a *Káprázat* címmel olvasható ciklusba, méginkább a *Tücsökzene* kiegészítő 1957-es verseibe, sőt még *A huszonhatodik év* zárásába is) beleformálja az emberi kapcsolatokat veszélybesoroló modern Cressida képletét: a kiszolgáltatottá váló nő és a nőnek kiszolgáltatott férfi eseteit. Ebből szándékozott megépíteni az általa Vita Nuovájának tervezett narratív-verses alkotását. Hogyan próbálta végülis összefoglalni a létezés élete során – visszamenőlegesen is – megélt és elképzelt evilági tapasztalatait?

A költőben élő projekciós készség zseniális fellobbanásaként. Ami alkotói élete egész folyamán az alkotás egyik meghatározó jellemzője lehetett a számára. Így emelkedik a mindennapokban megismert és megszenvedtetett Korzati Erzsébet *A huszonhatodik év* mítikus műzsájává; Bajor Gizi az elfojtott – soha-ki-nem-mondott, csak a Vers és valóságban egy másik asszonynak elstutogott – álmaiban formálgatott szerelmi érzés *Kalypsó*ként megnevezett istennőjévé – és egyben egy megsemmisített 1927-es versciklus fikciósan lefokozott hősnőjévé; a Habsburg főhercegnével való találkozás az 1938-at követő *Tücsökzene*-részletben (*Rémület, Egymás burkai, Kettős hazánk*) a szerelmi extázis megborzasztó és ezzel szembesítve végtelenbe emelő alkalmává.

Miként a két nem kapcsolatát a maga hagyományosabb szociológizáltságában a *Te meg a világ* verseiben a férfi részéről gondolta át a költőn azonképpen – nyilatkozatai során – mindig is meg akarja írni a *Semmiért Egészen* ellentétét. Nevezzem így: a Mindenért Semmit. Ez lett volna az ő Vita Nuovája, ha be tudja fejezni. A nő, aki az állandó bizonytalanság: a létbeli és a történelmi kiszolgáltatottság átélője és egyben átéltetője. A mondással való ki nem mondás, a férfit függőben tartó kisugárzó erő. *Cressida*: aki a magára hagyott férfi megfigyelője lesz. A költő szerepe a versekben: a szerelmére hiába váró férfi képletének a *Régi és modern* című versben³³ megrajzolt élethelyzet modellé emelése. *A huszonhatodik év* folytatását, de egyben fordítottját készült megírni. Ott a nő függött a férfitől (még a jóvátételben is: a versbeli létezése módozatával tette a Költő Agyától függővé!), itt olyan poétikai narratívát gondolt végig, amelyben a férfi kerül reménytelenül függő helyzetbe a nőtől. Ezt a poétikai helyzetet próbálja egy konkrétan feltüntetett vágyott életrajzi helyzetben elképzelni, és – mint ahogy ez a versekből állandóan ki is bukik – tudatosítani ennek elérhetetlenségét. Ehhez készült felhasználni helyzeteket, szövegeket, függetlenül azoknak életrajzi realitásától. Ezekhez fantáziált prózai szövegeket is (mint elbeszélte történetek utólagos variánsait a gyorsírásos töredékeiben, hasonlóan ismert álomleírásaihoz). Így valóban elfogadható a *Vers és valóság*ban elmondott poétikája a *Káprázat* ciklus személytelenségéről.³⁴

Hogy az ő számára ez a képzeletbeli Kedves hogyan épült volna véglegessé, ezt ma már nem tudhatjuk. Egy biztosan elfogadható: a projekció motiválhatta ennek a narratívának a kiépülését. Mint ahogy többi, hasonlóan megformált alkotásai esetében is a tényektől elkülönülő poétikai építmény formálódott véglegessé a versben. Ezt a narratívát már a halál megakadályozta, hogy kiépítse, pedig sikeres kötetté épülhetett volna.

Hogyan kapcsolódik ez a családokat romboló, a Shakespeare-i Cressida sorstól és szereptől ihletett, a férfit mindig az elhagyattatás pillanatában feltüntető „felszabadult nő” mo-

³³ SZABÓ Lőrinc: *Régi és modern*. In: SZABÓ 2003, II, 221.

³⁴ SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*. In: SZABÓ 2001, 278.

dell a *Harc az ünnepért* misztikumának kiegészítésévé? Két 1956 év végi versének alkotói pozíciója és a kis Hölty-vers fordítás 1953-ból válaszolja meg a kérdést. A Hölty-vers az ideális, sőt idilli család-kép felszíkraztatása.³⁵ Vele ellentétben a *Kétségbeesés*³⁶ Cressida-képlete mint a költőtől idegen és megvetett világ szereplője a maga pusztítóan ijesztő mi-voltában jelenik meg („956. XII. 9.”):

ha parancs, mit szeszély vagy bosszu szab rád,
 ha örület vihara, míg lehet,
 élni még az egyetlen életet,
 véletlenek e bus-bolond kalandját:
 kedves, akkor Amit Mindenki Tesz,
 azt teszed csak, ami természetes,
 s ami tán a jövő törvénye lesz
 (be sivár törvény!)

De ennek ellentétéként megszólal a *Semmiért Egészen* ellen-kívánalma, a korábbi Szabó Lőrinc-től oly idegen ünnep-fogalom verssé fogalmazása a férfi-nő-kapcsolat átértékelésé-ként:

akkor, bármi szégyen,
 hallgatásodat megszentelve kérem:
 „Tarts meg hűséged gyönyörű hitében!”

És a ciklust záró dal így kap lírai hitelt ebben az ellen Vita Nuovában („1956. IX. 15.”):

Még jobban!
 Három virágból összerak a rét
 és semmiből a fájdalom.
 Az ősz se hoz meg, bár a fecske még
 fecseg a sürgönydrótokon.
 Hol vagy? A táj sóváran tikkad, ég,
 némán a lélek, szárazon.
 Fájj, fájj! Még jobban! A rossz sem elég,
 hogyha temiattad kapom.³⁷

Fájdalmas dallá stilizálása az elképzelésnek, amelyet majd a *Régi és modern* („1957 III/5.”) című versben formál világirodalmi szintű alkotássá.

És ha könyvben gondolkozunk, a *Vers és valóság* sajátos lebegtetéssel beszél *A rossz szerető* 1949-es hévízi álomversének történetéről. A vers etikai tanulsággal elkészített, „végleges” jelzéssel ellátott (valószínűleg 1955-ös vers – a Válogatott-száma számára igazított, abból mégis kimaradt) átírata *A gyáva szerető* címet kapja. A *Vers és valóságban* a *Káprázat* ciklus előhangjaként méltatja a költő a verset. Benne stilizálja poétikaivá a könyv narratíváját. Képeletté formálva a narratívát:

„mégis csak tőle hült bennem a hév,
 s nővé hiányként egyre hangosabban
 szólt rám valami torz és gyáva dallam:
 »Mi lesz ebből, milyen új szörnyűség?!«”

³⁵ HÖLTY, Ludwig Christoph Heinrich: *Májusi éjszaka*. In: SZABÓ Lőrinc: *Örök Barátaink*. In: SZABÓ 2002, II, 43.

³⁶ SZABÓ Lőrinc: *Kétségbeesés*. In: SZABÓ 2003, II, 344.

³⁷ SZABÓ Lőrinc: *Még jobban!* In: SZABÓ 2003, II, 346.

Magának a vázlatokba omlott Vita Nuovájának ez az előhangja. Ahányszor írtam a versről, másról modellezettnek tűnt fel számomra ez a szonett. Valójában a projekció remeke. És talán egy viharos érzelmi életű ember életgyónása: az eltűnt idő képzelgéseinek visszavétele. Jó érzéssel diktálja a vers beilleszthetőségét az életművébe: megtalálta a helyét a diktálás során.

Titkok? Az alkotás titkai, melyekhez a nagy költő az élet minden mozzanatából összegyűjti a maga sóváran megfigyelt mozzanatait. Kár, hogy a maga *Harc az ünnepért* kötetétől épülő Vita Nuovája nem valósult meg. Benne fáj a részletekben a csalódott ember fájdalma, a kétségbeesés a világ omlása miatt. „Omlás, rémület” – zárja *A huszonhatodik év* utolsó részleteinek egyikét. Melybe beleálmodta a „Felcsapó hit, láng” reményét és a „hűség gyönyörű hitét.” Mert a *valóság* csak a *versben* válhatott elviselhetővé számára. „Ima a gyönyör, a gyönyör ima” – ebben a poétikájában volt képes elviselhető formává alakítani a létezés kiszolgáltatottságát. Egy Költő Agyában.

BIBLIOGRÁFIA

BERNÁTH 1956

BERNÁTH Aurélné: *Szabó Lőrinc utolsó látogatása Ábrahámhegyen*. In: „*A megélt költemény*”. *Szabó Lőrinc levelezése Bernáth Auréllal és családjával*. A vers datálása: „III. 12–15” (MTAKK Ms 2272/16.)

HUSSERL 1972

HUSSERL, Edmund: *Válogatott tanulmányai*. ford. Baránszky Jób László, Előszót írta Vajd Mihály. Budapest, Gondolat, 1972

KABDEBŐ 1971

KABDEBŐ Lóránt: *Szabó Lőrinc személyiséglátomása az 1929–1932-es versekben*. ItK, 1971/4, 443–466.

KABDEBŐ 1974

KABDEBŐ Lóránt: *Útkeresés és különbéke*. Budapest, Szépirodalmi, 1974. 59–104. interneten: <http://mek.oszk.hu/05200/05232>.

KABDEBŐ 2010

KABDEBŐ Lóránt: *Titkok egy élet/műben: Szabó Lőrinc utolsó versciklusának poétikai és filológiai szembesítése* [átdolgozott változat]. Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2010 (Szabó Lőrinc Füzetek 11).

KULCSÁR SZABÓ 2010

KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A „szerelmi” líra vége. „Igazságosság” és az intimitás kódolása a későmodern költészetben*. In: KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Megkülönböztetések: Médium és jelentés az irodalmi modernségben*. Budapest, Akadémiai, 2010

KULCSÁR-SZABÓ 2010

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Tükörszínhátéka agyadnak: Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*. Budapest, Ráció, 2010

MTAKK

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattár

SZABÓ 2001

SZABÓ Lőrinc: *Összes versei I–II*. Budapest, Osiris, 2003

SZABÓ 2001

SZABÓ Lőrinc: *Vers és valóság*. Budapest, Osiris, 2001

SZABÓ 2002

SZABÓ Lőrinc: *Örök barátaink I–II*. Budapest, Osiris, 2002

**„NOS JUDEX ET JURATI, CETERIQUE CIVES
OPPIDI MISKOLCZ...”**

**MISKOLC MEZŐVÁROS ÁLTAL A KÖZÉPKORBAN KIADOTT
OKLEVELEK***

TÓTH PÉTER

A késő középkori mezővárosokban a sokrétű ügyintézés viszonylag fejlett írásbeliséget követelt meg, s ennek az írásbeliségnek köszönhetjük a mezővárosok vezetősége által vagy nevében kiadott okleveleket. Ezek (hely)történeti értékeire nem kell külön felhívni a figyelmet, a kutatók mindig is igyekeztek összegyűjteni e kiadványokat és hasznosítani a bennük található adatokat.¹ A teljességre törekvő gyűjtés azonban csak most lett lehetséges, miután megtörtént a Magyar Országos Levéltár őrizetében lévő oklevelek és oklevél-fényképek közzététele.²

A középkori Miskolc vezetősége által kiadott és fenn is maradt oklevelek száma más, hasonló mezővárosokhoz képest viszonylag magas: 25 darab. Ezek közül 2 missilis, a többi bizonyáglevél a tanács előtt elhangzott vallásokról. Az utóbbiak közül 1 viszonylag részletes, közel egykorú tartalmi kivonat, 1 pedig elveszett, csak a palliumon olvasható rövid kivonatát ismerjük. A legtöbb oklevél a pálos levéltárakban maradt fenn (7 darab), illetve a Bárczay család levéltárában (4 darab) és a Döry család levéltárában (3 darab). Úgy tűnik azonban, hogy ez az utóbbi szám bővíthető: az eredeti levéltári jelzetekből joggal következtethetünk arra, hogy az úgynevezett Bristow gyűjteménybe, amelyet 1982-ben vásárolt meg a Magyar Országos Levéltár és amely szintén 3 miskolci kiadványt tartalmaz, szintén a Döry család levéltárából kerültek ezek az oklevelek.

A jelen forráskiadás az általánosan alkalmazott szabályok szerint írja át a Miskolc város előljárósága által kiadott okleveleket. A rongáltság vagy egyéb okok miatt olvashatatlan részeket (amelyeket egyébként a lehetőségekhez képest igyekeztem pótolni), az egyéni helyesírású, bizonytalan olvasatú vagy eltévesztett szavakat a szokásos módon jelölöm. A jegyzetekben csak a szövegekkel kapcsolatos észrevételekre hívtam fel a figyelmet. Ezek után lássuk magukat az okleveleket.

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ Az ő korában ismert, a Magyar Országos Levéltár őrizetében lévő és a pálos rend levéltáraiból származó miskolci okleveleket néhány mással együtt Szendrei János adta ki a várostörténeti monográfiájához készített forrásgyűjteményében (Oklevéltár Miskolcz város történetéhez. Miskolcz város története és egyetemes helyirata. III. kötet. Miskolcz, 1890.) A pálos rend levéltáraiban fennmaradt oklevelek kivonatait Bándi Zsuzsanna jelentette meg (Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei. Borsodi Levéltári Évkönyv, V. Miskolc, 1985, 557–725.)

² <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505htm?v=pdf&a=start>

1.

Arnoldus iudex, Thomas filius Lucasi, Egidius Faber, Mathias de nova civitate, Nicolaus Sartor iurati de Miskolch significamus tenore praesentium universis, quibus expedit, quod vir religiosus frater Gregorius prior fratrum heremitarum claustrum Sacratissimi Corporis Christi super castrum Dyosger fundati in sua, suorumque fratrum personis in praesentia nostra constitutus proposuit, quod Johannes filius Kiliani concivis noster de platea Fabiani dum in extremis suis vitam ageret, compos vero mentis suae existens inter cetera sua saluberrima dispositione quandam vineam suam super montem Sancti Georgii martyris, in territorio praedictae civitatis Miskolch, in vicinitate vineae Johannis Petri et Egidii Fabri iurati situatam legasset praedicto claustrum et per consequens fratribus in eodem Deo iugiter famulantibus, tali tamen conditione mediante ac domina coniuge sua consentiente, ut praedicta domina consors sua praefatam vineam quamdiu vitam in humanis degeret³ eam absque omni contradictione libere possideret. Nos vero super hoc volentes magis certificare, accersitis⁴ viris discretis domino Petro filio Chatov sacerdote et confessore iam dictae dominae, Johanne filio Ivanca, Nicolao filio Petri, Petro de Zemien civibus nostris, Petro dicto Bano et Andrea fratribus eiusdem dominae et aliis civibus nostrae civitatis, pleniusque ab eisdem super huiusmodi negotio informari, praedictam vineam absque alicuius litis motione et disceptatione, ulloque contradicente eidem claustrum et per consequens praedictis fratribus assignavimus, statuimus in perpetuum et irrevocabiliter possidendam et habendam, prout idem Johannes concivis noster una cum sua coniuge in suarum animarum remedium legaverat, decreverat atque contulerat. In cuius rei memoriam, perpetuamque firmitatem praesentes nostrae civitatis sigilli munimine fecimus consignari. Datum in dicta Miskolch, feria tertia proxima post octavas⁵ Epiphaniarum Domini, anno Domini M-mo CCC-mo LXXVI.

Eredeti, hártya, a hátoldalon rányomott pecsét helyével, valamint későbbi tartalmi kivonattal és levéltári jelzetekkel. Jelzete: MOL. Dl. 6328. sz. Korábbi jelzet: A Magyar Kamara Archivuma, Acta Paulinorum (Q. 312.) Diósgyőr, fasc. 6. nr. 1. Kiadása: Szendrei János, 1890. 39. sz. Regeszta: Bándi Zsuzsanna, 1985. 564. p.

2.

Nos Stephanus Bakus iudex, Petrus Sartor et Symon Sach iurati, ceterique cives et universi hospites de Miskolch. Ne ea, quae geruntur in tempore, simul labantur cum tempore, provida omnium sagacitas advenit, ut rerum gestarum series reducantur in scripturis pro rerum memoria sempiterna. Proinde significamus tenore praesentium, quibus decet et licet praesentibus pariter et futuris, harum notitiam habituris, quod Benedictus Mezes concivis noster una cum filiis et heredibus suis ab una, parte vero ab altera viri religiosi et Deo devoti, videlicet fratres heremitarum de ordine Sancti Pauli primi heremitaie in claustrum Beatissimae Virginis Mariae in Lad⁶ commorantes et existentes non coacti, nec compulsi ad

³ Az eredetiben nyilvánvaló tollhibából: detegeret.

⁴ A szó betoldás a sor fölé.

⁵ Az eredetiben tollhibából: octavarum.

⁶ Ez a két szó betoldás a sor fölé.

nostram accedentes praesentiam, per eundem Benedictum chohospitem nostrum extitit propositum sponte et relatum, quod ipse quandam vineam suam in promontorio et territorio montis Maly situatam et adiacentem, cui a parte meridionali vinea dictorum fratrum heremitarum, a parte vero occidentali nemus et lucus regiae maiestatis, ut partes asseruerunt, vicinantur, ipsum jure hereditario tangentem cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis eiusdem universis pro allegatis fratribus heremitarum ordinibus [!] in praedicto claustro Beatae Virginis Mariae de Lad existentibus praesentialiter et ad futurum convenientibus, permanereque intentibus pro viginti septem florenis centenariis ab eisdem plene et integre rehabitis et persolutis dedissent et vendidissent ac coram nobis dederunt et vendiderunt in suos successores jure perpetuo et irrevocabiliter possidendam, tenendam pariter et habendam, nullo penitus contradictore apparente. Nichilominus assumptentes idem Benedictus Mezes temporum in processu et sui heredes ab omnibus impedire et molestare conantibus expedire propriis laboribus et expensis, ad quod se idem Benedictus et sui heredes coram nobis obligaverunt voluntate. In cuius rei testimonium patentes literas nostras sigilli nostri autentico munimine roboratas eisdem fratribus heremitarum duximus concedendas. Datum in Miskolch, feria quarta proxima post octavam Beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno Domini M-mo CCC-mo LXXX-mo nono etc.

Eredeti, hártya, a szöveg alatt rányomott pecsét helye. A hátoldalon korabeli kézírással: Super vineam Mali. Emellett későbbi tartalmi összefoglalók és levéltári jelzetek. Jelzete: MOL. Dl. 7511. sz. Korábbi jelzet: A Magyar Kamara Archivuma, Acta Paulinorum (Q. 312.) Lád, fasc. 6. nr. 1. Kiadása: Szendrei János, 1890. 42. p. Regeszta: ZsO. I. kötet, 1092. sz. Bándi Zsuzsanna, 1985. 624. p.

3.

Nos Valentinus iudex de Miskoch, Nicolaus Bakos ac Albertus Kelemery iurati et universi cives de eadem memoriae commendamus tenore praesentium quibus expedit universis, quod religiosi viri fratres heremitarum Sancti Pauli primi heremitaie claustris Sanctissimi Corporis Christi de Diwger ac Sancti Spiritus nostram venientes in praesentiam, allegantes proposuerunt fatentes in hunc modum. Quod condam Nicolaus Parvus noster concivis tempore suae aegritudinis sentiens se morte corporali praeveniturum licet corpore fuerit aeger, mente tamen per omnia sanus, inter alias dispositiones suas testamentales quandam domum suam nostri in medio, cui a parte orientali domus Stephani Thar, occidentali vero parte condam Petri Kenchel nostrorum concivium convicinantur, pro refrigerio ac remedio animae suae, suorumque proximorum praedictis claustris Corporis Christi et Sancti Spiritus perpetue legasset et hoc coram idoneis testibus petentes nos idem fratres, ut examinatis testibus, coram quibus praelibatus Nicolaus Parvus praefatum testamentum disposuisset et fecisset, in dominium et possessionem eiusdem domus annotatos fratres eisdem statuendo induceremus. Volentes itaque in propositionibus et dictis annotatos fratres certificare et magis ratificari testes, coram quibus praelibatum testamentum dinoscebatur fore et factum fuisse, nostri in praesentiam accersiri fecimus, quorum nomina inscribi fecimus: Nicolaus Georgii et alter Nicolaus Valentini, Andreas Kasiba dictus, Johannes filius Iwanka, Stephanus Bakos, Johannes Del, Valentinus Iudex, eosdemque ad conscientiam Deo debitam requisivimus, quomodo sciunt praescriptum testamentum factum fuisse, seriem et

formam eiusdem nobis referentes enodarent. Qui quidem testes unanimiter et concorditer ad conscientiam eorum Deo debitam fassi sunt et dixerunt, quod dum praelibatus condam Nicolaus Parvus, ut praemissum est, in lecto aegritudinis decumbens, bona a Deo sibi collata disposeret et legaret inter cetera domum suam loco praetacto [?] habitam filio suo Petro testamentaliter legasset, tali tamen conditione interserta, quod si praedictus condam Petrus filius suus Divina volente gratia proles et soboles generaret, quae eidem succederent, extunc domum et fundum praelibatum praenominatus condam Petrus, suus videlicet filius teneret et possideret et post mortem praelibati condam Petri sui heredes, heredumque suorum successores, si vero saepe dictus condam Petrus Nicolai prolium et heredum solatio privaretur, extunc post mortem eiusdem praelibata domus et fundus cum omnibus utilitatibus et pertinentiis ad praedicta claustra devolveretur. Nos itaque auditis fassionibus testium, veraque exequutione fratrum praescriptorum, domum seu fundum saepe dictum cum terris arabilibus, aliisque singulis et omnibus utilitatibus cum ad se pertinentibus jure perpetuo et irrevocabiliter, nullo penitus contradictore apparente, praelibatis Sacratissimi Corporis Christi de Dywsgewr ac Sancti Spiritus claustris statuimus, fratresque eorundem claustrorum in dominium praefixae domus inducentes, liberam facultatem committentes dedimus tenendi, possidendi, pariter et habendi et quovis modo a se alienandi. In cuius stationis et introductionis firmiorem veritatem et memoriam literas nostras privilegiales sigilli nostrae civitatis munimine roboratas dedimus et contulimus. Datum in Miskolch, Sabbato proximo ante Dominicam Ramispalmarum, anno Domini millesimo quadringentesimo decimo sexto.

Eredeti, hártya, a szöveg alatt rányomott pecsét helye. A hátoldalon korabeli kézírásokkal: Super quandam domum de Miscolcz és Super vineas et libertates earum. Emellett későbbi tartalmi kivonat, illetve levéltári jelzetek. Két újkori egyszerű másolat is található az eredeti oklevél mellett. Jelzet: MOL. Dl. 10 447. sz. Korábbi jelzet: A Magyar Kamara Archivuma, Acta Paulinorum (Q. 312.) Diósgyőr, fasc. 6. nr. 3. Kiadása (kisebb hibákkal) Szendrei János, 1890. 51. sz. Regeszta: Bándi Zsuzsa, 1985. 570. p.

4.

Nos Gregorius Kaytar iudex antiquae civitatis de Myskolcz, Johannes Pethew, Baltizar iurati, ceterique cives et hospites de eadem significamus tenore praesentium, quibus expedit universis, quod accedens nostram personaliter in praesentiam provida domina relicta Dominici Chernei Elizabit vocata ab una, parte vero ex altera providus vir Stephanus Sartor noster conc[is]is, per eandemque dominam Elizabit vocatam fassum fuit pariter et relatam ministerio vivae vocis isto modo, quod ipsa medietatem fundi sui [...] cui a parte orientis alia pars seu medietas eiusdem fundi praedictae dominae, occidentis vero fundus Gregorius So[...] vicin]antur, cum omnibus utilitatibus eiusdem medietatis fundi, utputa terris arabilibus, pratis, stabulo ac turri supra pa[...] eiusdem existenti, ac aliis utilitatibus eandem concernentibus, necnon uno orto, cui a parte meridionali via publica, septentrionali ortus Anthoni Chabay vicinatur, pro ducentis florenis monetae prius persolutis dedisset, vendidisset et contulisset praelibato Ste[phano Sar]tori et suis successoribus et heredibus universis, ymo coram nobis dedit, vendidit et contulit in

heredum per heredes jure per[petuo et i]rrevocabiliter tenendam, possidendam, pariter et habendam, nullo contradicente. In cuius rei testimonium, firmitatemque perpetuam pr[aesentes lite]ras privilegiales sigillo nostrae civitatis roboratas eidem pro ipsius jure fore duximus concedendas. Datum in eadem Miskolcz, feria secunda proxima ante festum Annuntiationis Mariae, anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo tertio.

Eredeti, kicsit sérült hártya, ép (?) függőpecséttel. A hátoldalon XVIII. századi tartalmi kivonat és levéltári jelzet. Jelzete: MOL. Dl. 83 665. sz. Korábbi jelzet: a Bárczay család levéltára (Q. 27.) fasc. XXXII. nr. 1.

5.

Nos Johannes Petew iudex veteris civitatis Miskolcz, Johannes Karlai, Stephanus Molitor iurati cives, necnon ceteri et universique cohospites de eadem damus pro memoria, tenoreque praesentium significamus, quibus expedit universis et singulis, quod honorabilis ac religiosus vir Jacobus abbas monasterii Sancti Benedicti in Tapolcza fundati quandam suam propriam et certam vineam in territorio praefatae Miskolcz, monteque Sancti Georgii habitam, in vicinitatibus vinearum proborum hominum, utputa a plaga orientali Anthonii Zombath et Andreae Kwn vero occidentali, una communis via necnon et a septemtrione convicinatur, ac unam portionem eiusdem vineae intersecat quaedam magna et communis via, cuius vicinae et collaterales sunt vineae proborum et circumsectorum hominum, utputa parte ab orientali Gregorii Pewlcz, vero occidentali Lucae literati, necnon a meridionali Jacobi Kathi, coram nonnullis hominibus et discretis viris, scilicet Vallentino decretorum doctore protunc plebano de Miskolcz, Michaele artium facultatis bacchalaureo protunc rectore scolae de eadem, tempore autem emannationis huius literae [!] plebano eiusdem Miskolcz, Urbano suo confessore, Osvaldo et Jacobo presbiteris claustris [!] Corporis Christi in Dyosgewr fundato testamentali titulo legasset modo tali, ut tertiam partem seu portionem eiusdem vineae praefato Urbano suo confessori legasset, cui tandem in divisione successit tertia pars a plaga Sancti Georgii, immo et ad scitum nostrum, praefatorum utputa iudicis et juratorum legavit et substituit modo praescripto, titulo testamentali perpetue et irrevocabiliter, insolubiliter parte ab omnium partium [?] tenendi, possidendi, pariter et habendi ac utendi facultatem harum literarum nostrarum patrimonii et testimonio mediante, sigillique nostrae civitatis munimine roboratarum, conditarum et confectarum. Scriptum in Miskolcz, die Dominico ante festum Sancti Georgii, anno incarnationis Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo tertio.

Eredei, papír, a szöveg alatt rányomott pecsét maradványaival. A hátoldalon egykorú kéz írásával: Super vineam nostram in monte Sancti Georgii habitam. Emellett későbbi tárgymegjelölések és levéltári jelzetek is. Jelzete: MOL. Dl. 14 674. sz. Korábbi jelzet: A Magyar Kamara Archivuma, Acta Paulinorum (Q. 312.) Diósgyőr, fasc. 6. nr. 4. Kiadása: Szendrei János, 1890. 54. sz. Regeszta: Bándi Zsuzsa, 1985. 572–573. p.

6.

Nos Sebastianus Faber iudex veteris civitatis Miskolcz, Emericus Kazay et Simon Gombos iurati, ceterique cives et cohospites de eadem memoriae commendamus tenore praesentium quibus expedit universis, quod nostri venientes in praesentiam religiosi viri fratres heremitaie Sancti Pauli primi heremitaie regulam Beati Augustini professi, in claustro Pretiosissimi Corporis Christi prope Gewr fundato degentes ab una, altera vero partibus Gallus Johannis concivis de Pesth in personis dominarum Dorotheae coniugis suae et Elizabet, filiabus condam Nicolai filii condam Valentini Naagh concivis de Miskolcz, praetacti autem fratres nonnullos circumspectos viros coram nobis citaverunt ratione fassionis cuiusdam vineae in monte Sancti Georgii existentis, in vicinitatibus vinearum a parte meridionali citra viam magnam, quae fuit emptata per religiosum virum fratrem Jacobum abbatem de Thapolcza a circumspectis viris Paulo Zeremi et Andrea Chatar, uti ipsi soli fassi sunt, a parte vero occidentali, quae fuit emptata per discretum virum Osvaldum Baba dictum a circumspectis viris condam Paulo et Nicolao Palfy, hoc autem sunt fassae coram nobis domina Anna Palfi et altera Anna Koncz, quae vinea praedictis fratribus testamentaliter a multis temporibus retroactis per religiosum virum Jacobum abbatem de Thapolcza simulcum aliis partibus praedictae vineae legata extitisset, quam vineam per aliam vineam in interitorio [!] Zikzo existentem emptam, dum adhuc esset in vita seculari, praedictam vineam in monte Sancti Georgii habitam a discreto viro Osvaldo presbitero Baba dicto concambuisset, et hoc quamplurimi testes sunt fassi coram nobis, videlicet Sebastianus Barius, Gregorius Cassay et Gregorius Ombos, ymmo etiam quamplurimi fatebantur iurati. Insuper etiam praenominati fratres heremitaie volentes probare, quod praescripta vinea in monte Sancti Georgii existens fuisset vendita et alienata per circumspectos viros, videlicet Andream, Nicolaum et Franciscum filiorum [!] condam Valentini Naagh, necnon et dominam Annam Kench dictam pari voluntate, hoc autem saepenominati fratres per testes infrascriptos probaverunt, videlicet Benedictum Zaki, Lucam et Ladislaum Gombos, audiensque Gallus Johannis fassiones testium fratrum heremitarum, per dispositionem nonnullorum proborum virorum juratorum, ceterorumque cohospitum, ad talem deveniunt pacis unionem, ut idem Gallus Johannis in personis praedictarum dominarum fratres praedictos in praedicto claustro degentes in dominio vineae praedictae pacifice et libere permitteret. Ideo praedictus Gallus Johannis in personis praedictarum dominarum coram nobis libere et spontanee dictam vineam praedicto claustro prope Gewr fundato et per consequens fratribus heremitis in eodem claustro degentibus dedit et contulit perpetue possidendam, tenendam, pariter et habendam, tali vinculo etiam interposito, quod si quae partium ratione praedictae vineae aliquam actionis de praedicta vinea haberent motionem, extunc eo facto ante litis ingressum valorem dictae vineae deponere debeat et teneatur. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam literas nostras sigillo nostrae civitatis munimine roboratas praedicto claustro et per consequens fratribus in eodem degentibus duximus concedendas. Datum feria tertia ante festum Andreae apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo octavo.

Eredeti, hártya, a szöveg alatt rányomott pecsét maradványaival. A hátoldalon egykorú kéz írásával: Continentur literae super vineam in monte Sancti Georgii. Emellett más, későbbi tárgymegjelölések, illetve levéltári jelzetek. Jelzete: MOL. Dl. 15 297. sz.

Korábbi jelzet: A Magyar Kamara Archivuma, Acta Paulinorum (Q. 312.) Diósgyőr, fasc. 6. nr. 5. Kiadása: Szendrei János, 1890. 55. sz. Regeszta: Bándi Zsuzsa, 1985. 573. p.

7.

Nos Ladislaus Pankotha, Matheus Sali et alter Matheus Bechkhazy ac ceteri jurati cives et consules opidi Miskolcz memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod nostram personaliter veniens in praesentiam circumspexit et honestus vir Johannes Pethew dictus concivis et inhabitator opidi Miskolcz antedicti, non coactus, nec compulsus, sed libera mente, spontaneaue sua voluntate, onera etiam et quaelibet gravamina tam filiorum, quam filiarum suarum et aliorum quorumlibet consanguineorum suorum, quos infrascriptum negotium concerneret in subnotandis, super se recipiens confessus est coram nobis in hunc modum. Quod quia ipse volens mutare terrena pro coelestibus, quandam vineam suam in monte Zentgergh in territorio et metis dicti opidi Miskolcz sitam, existentem et habitam, in vicinitatibus a parte orientali vineae Mathei Sali, a parte vero meridionali vineae ecclesiae beati regis Stephani sitam et jacentem, tanquam verum et sincerum suum jus ipsum⁷ omnis [!] ordine concernens ob spem et devotionem, quam ipse ad sacratissimum et venerabile corpus Domini nostri Iesu Christi gerit, in perpetuam elimosinam clastro pretiosi Corporis Christi prope castrum Dyosgewr fundato et perconsequens religiosi fratribus heremitarum in eodem pro tempore degentibus, jugiterque Deo famulantibus dedit, donavit et jure perpetuo ascripsit, nullum jus, ullamve juris proprietatem in eadem sibi ipsi reservando, tali modo, ut integram culturam memoratae vineae ipsi fratres heremitae exercere tenebuntur, fructuumque et proventuum quorumlibet directam et aequalem mediam partem ipsius vineae eidem Johanni Pethew dicti fratres heremitaie administrare et reddere debeant et teneantur, ipso tandem Johanne viam universae carnis ingrediente memorata vinea omni prorsus illo jure, quo per ipsum Johannem Pethew tenta et possessa extitisset et extitit, ad memoratum clastrum Sacratissimi Corporis Christi, praefatosque fratres heremitas condescendi et dirivari debeat, contradictione quorumlibet non obstante. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes nostras literas eisdem fratribus heremitis perpetue duximus concedendas. Datum secundo die festi Conversionis Beati Pauli apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo primo.

Eredeti, a szöveg alatt rányomott pecsét maradványaival. A hátoldalon egykorú kézzel: Litera fassionalis [!] Johannis Petew de Miskolcz super vineam in monte Zentgergh habitam nobis in conventu Sacrosancti Corporis Christi pro elemosyna perpetua donata. – Ezenkívül egyéb, a tartalmat illető későbbi feljegyzések. Jelzete: MOL. Dl. 15 547. sz. Korábbi jelzet: A Magyar Kamara Archivuma, Acta Paulinorum (Q. 312.) Diósgyőr, fasc. 6. nr. 7. Kiadása: Szendrei János, 1890. 56. sz.

⁷ Ez a szó betoldás a sor fölött.

8.

Nos Andreas Kwn iudex, Demetrius Molendinator, Valentinus Ffazokas, ceterique jurati cives oppidi Miskolcz memoriae commendamus per praesentes, quod honesta domina Elena vocata, relicta condam Blasii Warro de Miskolcz coram nobis personaliter constituta libera mente, spontaneaue sua voluntate confessa est et retulit in hunc modum. Quomodo ipsa volens terrena mutare pro coelestibus, quamobrem licet antea ipse condam Blasius Warro dictus, dominus et maritus memoratae dominae Elenae quandam directam et aequalem medietatem vineae suae in monte de Chaba, in vicinatatibus a parte Miskolch Thomae Chege, ex altera vero parte Gregorii Sartoris existentem et habitam in perpetuam elemosinam claustro praetiosi et sacratissimi Corporis Domini nostri Ihesu Christi in Dyosgewr fundato et per consequens religiosis fratribus heremitis in eadem [!] pro tempore degentibus, jugiterque Deo famulantibus dederit et perpetuo jure ascripserit, sic et eodem modo et ipsa domina Elena consors eiusdem Blasii aliam directam et aequalem mediam partem eiusdem vineae praenotato claustro Corporis Christi, fratribusque heremitis supra specificatis sic et isto modo [don]avit et coram nobis ascripsit, ut vita sibi scilicet dominae Elenae comite universos et quoslibet labores ipsius vineae dicti fratres he[remitae ...] ipsorum expensis perficere et expedire teneantur, ipsique dominae Elenae relictae Blasii dumtaxat quartam solummodo partem proventuum et f[ructuum eiu]sdem vineae dare teneantur, ipsaque domina Elena in Dei nomine viam universae carnis ingrediens, memorata vinea pure et sim[plici]ter, inhibitione et contradictione quorumlibet non obstante in praedictum claustum, fratresque heremitas praedicti claustri pure et simpliciter cum cunctis et quibuslibet suis utilitatibus et utilitatum integritatibus, omni prorsus illo jure, quo per ipsos condam Blasium Warro et dictam dominam Elenam tenta et possessa extitisset, redigatur et devolvatur, nullum jus, ullamve juris proprietatem in eadem pro se aut eorum successoribus quibuscunque reservando. In cuius rei perpetuam firmitatem et corroborationem praesentes nostras literas munimine nostrae civitatis corroboratas praenotatis fratribus heremitis duximus concedendas. Voluit etiam dicta domina Elena et communi voluntate licuit atque placuit ipsis fratribus heremitis, quod si aliqui patrum vicariorum aliquomodo istam dispositionem quocunque quaesito colore vellet et niteretur retractare, extunc mox et statim ipsa eadem directa et aequalis medietas vineae antedictae cum omnibus suis utilitatibus cew pertinentiis ad ipsam dominam Elenam omni prorsus illo jure, quo per ipsam tenta extitit, redigatur et devolvatur. Datum in Miskolcz, die Dominico infra octavas Ascensionis Domini, anno Eiusdem Domini⁸ millesimo quadringentesimo sexagesimo secundo.

Eredeti, hártya, amely a hajtogatások mentén egy helyütt kiszakadt, a szöveg alatt rányomott pecsét kis maradványaival. A hátoldalon egykorú kézzel: Literae civitatis de Miskolcz super vineam Blasii Warro in territorio Cczaba custodiar[...] Ezenkívül későbbi tárgymegjelölések. Jelzete: MOL. Dl. 15 731. sz. Korábbi jelzete: A Magyar Kamara Archivuma, Acta Paulinorum (Q. 312.) Diósgyőr, fasc. 2. nr. 7. Regeszta: Bándi Zsuzsa, 1985. 575. p.

⁸ Ez a szó ki van húzva a szövegből.

9.

Nos Andreas Kwn iudex veteris civitatis Miskolcz, Simon Dankfy, Albertus Blasii iurati, ceterique cives de eodem Miskolcz memoriae commendamus, quibus expedit universis et singulis harum notitiam habituris, quod providus vir Petrus Miskolczy ab una, parte vero ex altera relicta Pauli Zeremi Dorothea nuncupata, per eandem dominam relictam Pauli Zeremi in hunc modum extitit propositum et relatum, quod florenos centum, quibus idem Petrus dictus ratione emptionis cuiusdam fundi in vicinitatibus virorum providorum existentis et habiti a parte orientali relictæ Petri Bana [?] occidentali vero dominae Luciae coniugis Thomae Ollipar, solvere tenebatur, plene et integre eidem dominae relictæ Pauli persolvisset, ymo coram nobis satisfecit et persolvit, spondens nichilominus eadem domina relicta Pauli Zeremi tam filiorum, fratrum ac consanguineorum generaliter cunctorumque sui ipsius in personis eundem Petrum Miskolczy, suosque heredes, heredumque successores in dominio dicti fundi ab omnibus impeditoribus et impedire volentibus propriis eius laboribus et expensis tueri, expedire et defensare secundum consuetudinem nostrae civitatis ab antiquo consuetam. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam literas nostras patentes sigili nostrae civitatis munimine roboratas ad fassionem dominae Dorotheae relictæ Pauli Zeremi eidem Petro Miskolczy duximus concedendas. Datum in Miskolcz, Dominica, qua cantatur Misericordia Domini, etc. anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo nono.

Eredeti, hártján, amelynek alsó része, ahol a rányomott pecsét volt, leszakadt. A hátoldalon kicsit későbbi kéz írásával: Misjkolczy polgharok kezeot való dologh. Továbbá tartalmi összefoglaló és levéltári jelzet (fasc. XXXII. no. 2.) Jelzete: MOL. Dl. 83 780. sz. Régi jelzet: a Bárczay család levéltára (Q. 27.) fasc. XXXII. nr. 2.

10.

Nos Blasius Golopi et Ladislaus Desw, necnon Symon Pap iurati, ceterique cives et hospites in opido Myskolcz commorantes memoriae commendamus tenore praesentium significantes universis et singulis omnibus, quibus incumbit per praesentes, quod veniens nostri in praesentiam honorabilis et discretus dominus Nicolaus plebanus de Kerestwr in sua ac egregii Stephani dicti Kowach capitanei gentium serenissimi principis domini, domini Mathei [!] Dei gratia regis Hungariae, Bohemiae, etc. in persona ab una, parte siquidem ab altera Petrus dictus Myskolczy in eadem Myskolcz commorans, idemque Petrus Myskolczy onera et quaelibet gravamina filiorum, filiarum, necnon omnium heredum et consanguineorum suorum in se assumens, similiter praefati domini exponentes, videlicet dominus Nicolaus et egregius Stephanus dictus Kowach onera et quaelibet gravamina omnium heredum et consanguineorum in se ipsos levantes, quaelibet pars oraculo vivae vocis confessi sunt, pariterque et relati, quod ipsi in fundis eorum talem inter se concambium seu mutationem fecissent perpetue duraturum, quod praefatus Petrus Myskolczy praedictis exponentibus, videlicet domino Nicolao et Stepahano dicto Kowach fundum suum in teatro opidi Myskolcz aedificatum, in vicinitatibus Barnabae Basy a parte orientali, seu relictæ condam Thomae Fazokas ab occidentali parte situatam seu aedificatam [!] dedisset et concambuisset, similiter praenominati exponentes, videlicet

dominus Nicolaus et Stephanus Kowach praenominato Petro Myskolczy dicto dedissent et concambuissent unum fundum suum in praefato oppido Myskolcz existentem in vicinitatibus Blasii Golopy protunc iudici [!] a parte orientali et Petri Kerestwri dicti a parte occidentali situatam seu aedificatam, alternatim concambuissent seu mutassent cum cunctis suis utilitatibus ad eas domus de jure et ab antiquo spectare debentibus, jure perpetuo et irrevocabiliter, in filios filiorum, heredesque per heredes, sub tali tamen dispositione, quod ex quo domus praetitulati Petri Myskolczy plus competens, seu statutae depositionis aptior, seu amoenior videre dinoscebatur, tunc idem exponentes, videlicet dominus Nicolaus et Stephanus Kowach praetitulato Petro citra domum suam dedissent et assignassent triginta florenos auri puri et justi ponderis, ut dicebant, ab eisdem plene et integraliter receptos et levatos, ymo praefati exponentes alternatim fundos ipsorum concambuissent et mutassent jure perpetuo, cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis et irrevocabiliter possidendos, tenendos, pariterque et habendos in filios filiorum, heredumque per heredes, nullo penitus contradictore. In cuius rei memoriam, perpetuamque firmitatem literas nostras privilegiales sigillo nostro munimine roboratas duximus concedendas. Datum in oppido Myskolcz, in vigilia Sanctae Trinitatis, anno Domini millesimo quadingentesimo septuagesimo octavo.

Eredeti, a szöveg alatt rányomott pecsét maradványaival. A hátoldalon XVI. századi kéz írásával: Chere lewel valamy haz helek felwl, Myskolchon kyk vadnak. – Ezenkívül XVIII. századi levéltári jelzet és tartalmi összefoglaló. Jelzete: MOL. Dl. 83 828. sz. Régi jelzet: a Bárczay család levéltára (Q. 27.) fasc. XXIII. nr. 3.

11.

Nos Georgius Sarlay iudex veteris civitatis Myskolcz, Michael Kombus et Thomas Bontha iurati, ceterique cives de eadem memoriae commendamus praesentium tenore significantes, quibus expedit universis, quod Petrus Myskolczy pro se personaliter, onus vero fratrum, filiorumque ac aliorum quorumlibet consanguineorum, quos praesens factum concerneret, super se asumens, coram nobis constitutus, dixit et proposuit in hunc modum. Quod ipse medietatem cuiusdam sessionis vulgo thelek⁹ patrimonialiter in eum revolutam videlicet a Stephano Zabo, cui a parte occidentali honestae dominae Luciae relictae condam Thomae Fazokas et a parte orientali domus eiusdem Stephani Kowacz vicinantur, cum singulis suis utilitatibus ac pertinentiis dedisset, vendidisset et assignasset eidem Stephano Kowacz belliductori stipendiatorum regiae maiestatis, heredibusque eorum et posteritatibus universis pro uno floreno auri ac octo ulnis pannorum, quem scilicet florenum ac pannum antedictus Petrus Myskolczy plene ab eodem sublevavit, jure perpetuo et irrevocabiliter, nullo penitus contradictore apparente. Assumens nichilominus praefatus Petrus Myskolczy praefatum Stephanum Kowacz,¹⁰ ipsorumque heredes et posteritates contra quoslibet impeditores in pacifico¹¹ medietatis dictae sessionis vulgo thelek tenere, protegere atque conservare suis propriis laboribus et expensis. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras privilegiales sigilli nostrae civitatis munimine roboratas eidem Stephano Kowacz, heredibusque universis duximus concedendas.

⁹ A „vulgo thelek” kifejezés beszúrás a sor fölé.

¹⁰ A vezetőknév tollban maradt, és az oklevél írója utóbb írta be a két sor közé.

¹¹ Tudniillik dominio: ez a szó is tollban maradt.

Datum in Miskolcz, feria sexta ante festum Trinitatis, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo.

Az írás alatt rányomott pecsét helye. A hátoldalon egykorú kézzel: Petri Miskolchy super medietatem fundi vulgo telek Stephano Kowach. Jelzet: MOL. Df. 254 458. sz. Korábbi jelzet: az Erdélyi Múzeum Egyesület egykori levéltára: a Vécsey család oklevelei (U. 504.) fasc. 3. nr. 242.

12.

Nos Georgius Sarlay iudex veteris civitatis Miskolcz, Michael Kombus, Thomas Bontha iurati, ceterique cives de eadem memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod providi ac circumspecti Petrus Thoth et Simon literatus de Thwri unacum coniuge sua, filia condam dominae Katherinae relictæ condam Philippi Judicis, Ursula vocata pro se ipsos personaliter, onera vero filiorum, fratrum ac aliorum quorumlibet consanguineorum suorum, quos praesens factum concerneret, super se levantes seu assummentes, per eosdem vero sponte propositum extitit et relatam. Quomodo ipsi inter se de universis rebus praefatae condam dominae Katherinae relictæ condam Philippi Judicis dicti talem fecissent divisionem, ita quod domus eiusdem dominae Katherinae relictæ in corpore huius civitatis, cui a parte orientali domus Mathei Saly, ab occidentali vero domus domini abbatis vicinantur, ipsi Petro Thot, filio praedictæ dominae Katherinae successisset, quam eadem domina Katherina relictæ adhuc in vita sua in sede nostra iudiciaria coram nobis testamentaliter eidem Petro Thoth, filio eius legaverat ita, ut nemo idem [!] Petrum dictum propter eadem domo molestare valeat atque possit, respectu cuius domus ipsi Simoni literato unacum coniuge sua Ursula vocata vinea in monte Babomercz, in vicinitatibus vinearum a meridionali vinea Petri Gewry, a septentrionali vinea Barnabae Bosy existens devenisset, quam etiam eadem domina Katherina relictæ saepefata coram nobis testamentaliter eidem videlicet Simoni literato praedicto simulcum sua coniuge legaverat. Praeterea una terra extirpata in territorio huius civitatis Forraswewlge vocato, cui a parte meridionali terra relictæ Francisci Umbus, a parte vero septentrionali ecclesiae Sancti Stephani regis vicinantur, ad decem jugera contendens, dimidietas eiusdem, scilicet quinque jugera ipsi Petro Thoth successisset et altera dimidietas ipsi Simoni literato devenisset. Insuper ipsi, videlicet Petrus et Simon literatus cum sua coniuge ratione omnium divisionum ex parte rerum universarum mobilium et immobilium praefatae dominae Katherinae relictæ inter ipsos existentium quietos se mutuo reddidissent et commisissent expeditos, ymmo quietos reddiderunt et commiserunt expeditos coram nobis¹² pariter et absolutos. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras privilegiales sigilli nostrae civitatis munimine roboratas eidem Petro Thot, heredibusque universis duximus concedendas. Datum oppidi [!] Miskolcz, in vigilia Nicolai confessoris, anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo.

¹² Ez a két szó utólagos betoldás a sor fölött.

Az írás alatt rányomott pecsét töredékeivel. A hátoldalon későbbi levéltári jelzet: Ad fasc. 53. NB. no. 1849, illetve egy másik is: sub A1-a. fasc. I. no. 3. Jelzete: MOL. Dl. 107 799. sz. Korábbi jelzet: Bristow gyűjtemény (Q. 418.) 1982. 1421.

13.

Nos Martinus Kerezthwry iudex, Petrus Zabo, Blasius Mathee iurati, necnon universitas civium et hospitem divitum et pauperum de Myskolcz ad universorum tam praesentium, [quam in] futurorum notitiam harum nostrarum literarum serie volumus pervenire, quod quia egregio domino Stephano Kowach de Chaba magistro rotarum [...] regiae maiestatis unam capellam ad laudem et honorem Assumptionis Beatissimae Virginis Mariae ad latus ecclesiae nostrae parochialis Sa[ncti Stephani] regis a parte septentrionali seu civitatis construere, fundare, aedificare ac reformare et ex propriis suis bonis per ipsum acquisitis bene et [utiliter ...]are et dotare pro refrigerio animae suae unacum honorabili domino Michaeli de Themeswar artium liberalium facultatis bacchalaureo, nostro scilicet plebano, qui ab in[...] fundamento ecclesiam nostram Sancti Stephani regis cum praefata capella una nobiscum construere et aedificare inceperat, pari voluntate concordiali [...] et unanimiter dedimus, donavimus et contulimus, ipse autem egregius dominus Stephanus Kowach de praefata Chaba eandem capellam pro honore Assumptionis Beatissimae Virginis Mariae cum propriis suis pecuniis per ipsum acquisitis bene et utiliter fundavit, aedificavit ac ornavit, tectura videlicet lapidea tegendo, fenestris vitreis cum ferreis, altare in eadem construendo pro honore praefatae Assumptionis benedictae virginis Mariae et dotavit idem altare duabus casulis cum suis omnibus attinentiis et apparatus, libro uno, videlicet Missale et calice ad cultum Divinum, et insuper duabus vineis valentibus florenos centum et sedecim, quarum una Perselth vocata inter vineas Blasii Hewessy de Myskolcz ab orientali et Omnium Sanctorum a meridionali partibus, ac altera Harazthrayaro penes vineam Beatae Virginis in territorio et intra metas possessionis Chaba praefatae [Chaba]¹³ adiacentibus, uno macello inter alia macella a parte teatri, a finali macello in ordine tertio, ac medio molendino duarum rotarum in Myskolcz existentis et habitis eandem capellam saepedictam ad v[...]m et ad usum rectoris eiusdem capellae dotare curavit, ideo nos rectoratum, seu collationis et donationis auctoritatem rectoratus eiusdem capellae [egreg]io domino Stephano Kowach de Chaba et per ipsum suis heredibus et posteris eorum universis plenarie etiam de novo et de praesenti unacu[m ...] praefati honorabilis domini Michaelis nostri plebani dedimus, donavimus et contulimus, ymmo auctoritatem collationis et donationis eiusdem rectoratus cape[llae ... Ste]phano et per ipsum suis heredibus et posteris universis damus, donamus et conferimus praesentium per vigorem. In donationis etiam et collationis ac[...] auctoritate eiusdem capellae ipsum egregium dominum Stephanum Kowach et suos heredes et posteritates universos contra quoslibet impeditores [...] tuemus, hoc tamen expresso, quod si post mortem et tumulationem ipsius egregii Stephani Kowach heredes et posteritates ipsius [...] Divina dispositione defecerint, quos praesens negotium seu collationis et donationis auctoritas iudice cernit, extunc volumus collationem [et] donationem capellae, seu rectoratum eiusdem revolvam ad nos et nostros filios. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras munimine

¹³ Ezt a véletlenül másodszor is ide írt nevet utólag törölte a jegyző.

civitas nostrae sigilli roboratas duximus concedendas. Datum in Miskolcz, feria sexta post festum Sancti Johannis Baptistae, anno Domini millesimo quadringentesimo octoagesimo nono.

Paulus de Kamancz
in hiis notarius

Eredeti, a szöveg alatt rányomott pecsét helyével. Az oklevél a hajtogatások mentén erősen rongált. A hátoldalon későbbi tartalmi összefoglaló, illetve levéltári jelzet. Jelzete: MOL. Dl. 83 949. sz. Régi jelzet: a Bárczay család levéltára II. (Q. 27.) fasc. XLIV. nr. 2.

14.

Nos Martinus Kerezthwry iudex veteris civitatis Miskolcz, Benedictus Wincze, Petrus Zabo iurati, ceterique cives et hospites de eadem memoriae commendamus tenore praesentium quibus incumbit universis, quod providus Philippus Basy dictus simul cum suo fratre natu maiore, Oswaldo videlicet Bana dicto de Miskolcz ab una, parte vero ab altera providus [...] Matheus Molnar dicto de Tapolcza sese personaliter coram nobis conferentes, per eundem Philippum Basi et suum fratrem Oswaldum Bana spontanea ac libera voluntate eorum una voce propositum et confessum extitit coram nobis in hunc modum. Quomodo ipsi pari ac unanimi voluntate dimidiam seu mediam partem suae domus in theatro existentem unacum omnibus suis utilitatibus et apertinentiis, in vicinatis domorum ab orientali Michaelis institoris, occidentali vero partibus Martini similiter institoris sitam et fundatam praefato Matheo Molnar dicto de Tapolcza dedissent, vendidissent ac a se alienassent [pro] septuaginta florenis plenarie persolutis et levatis iure perpetuo irrevocabiliter tenendam, possidendam, pariter et habendam in filios filiorum, heredumque per heredes et quovismodo a se alienandi liberam habeat facultatem, immo coram nobis¹⁴ dederunt, vendiderunt ac a se alienaverunt modo sub praemisso, nullo contradictore apparente, assumens insuper saepe dictus Philippus cum suo fratre Oswaldo, ut ipsum Matheum Molnar dictum et omnes eius posteritates contra quoslibet legitime impeditores in pacifico et quieto dominio dictae medietatis domus propriis eorum expensis et laboribus tenerent, conservarent ac defenderent. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam nostras literas privilegiales sigilli nostrae civitatis munimine roboratas et consignatas eidem Matheo Molnar dicto de Tapolcza duximus concedendas. Datum in dicto Miskolcz, feria quarta, in die videlicet Beati Ambrosii confessoris, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo.

Eredeti, a szöveg alatt rányomott pecsét helyével. A hátoldalon: Pro f[...] lapidea. A rossz minőségű fotók néhol nehezzé teszik a pontos olvasatot. Jelzete: MOL. Df. 252 619. sz. Korábbi jelzet: az Erdélyi Múzeum Egyesület egykori levéltára: a Gyulay-Kuun család levéltára (U. 491.) sz. n.

¹⁴ Ez a szó utólagos betoldás a sor fölé.

15.

Anno 1493. Sexto die ante festum Beati Georgii.

Accorda coram iudice et juratis civibus veteris oppidi Miskolcz inter honestam dominam Sophiam relictam viduam providi Simonis Dankfy concivis sui, ac Benedictum litteratum filium eiusdem, eiusque carnales inita, quoad sopitam causam ex testamento praefati Simonis Dankffy, quo unam vineam in oppidi Miskolcz promontorio Nagy Csermőke vocato, in vicinia Georgii Hidegh existentem cum certa camerula in fundo domus suae stante usque dies vitae ipsi legavit, per eundem Benedictum coram parcho loci et vice archidiacono praerectam, ipsiusque vineae ad liberam dispositionem factam praenotatae novercae resignationem.

Sub A1-a. fasc. I. no. 5.

Maga az oklevél elveszett, csak a XVIII. században a palliumára irt tartalmi kivonat maradt fenn. Jelzete: MOL. Dl. 107 803. sz. Korábbi jelzet: Bristow gyűjtemény (Q. 418.) 1982. 1421. sz.

16.

Nos Gregorius Olayws iudex de Myskolcz, Gallus Myzarws, Petrus Pankotha iurati, ceterique cives et consules de eadem damus pro memoria praesentium tenore significantes universis, quibus incumbit, quomodo providus vir Thomas Philep dictus ab una, parte vero ex altera honestae dominae Agatha, Clara et Dorothea Dobo cognominatae coram nobis personaliter constituti fassi sunt et ministerio vivae vocis significare curaverunt per hunc modum. Quod ipsae jam dictae dominae unam vineam ipsarum in territorio praedictae civitatis Myskolcz, super monte Agazath vocato et in vicinitate ab aquillone Dionisii Dobo, ab oriente vero Lucae Thwry habitam et existentem, hereditarie ab Agnetha, matre videlicet earum ad se ipsas condensam praedicto Thomae Phylep pari voluntate dedissent, vendidissent ac contulissent pro florenis IX plenarie persolutis, ymo dederunt et vendiderunt dictam vineam coram nobis ipsi Thomae jure perpetuo et irrevocabiliter in filios filiorum tenendam, possidendam, pariter et habendam, nullo penitus contradictore apparente. Et licet ratione et praetextu dictae vineae lis et contentionis materia inter Agatham et Claram ab una, parte vero ex altera inter Dorotheam coram Martino Keresthwy iudice protunc huius civitatis mota fuisset propter tertiam partem vineae, cum hereditarie Johannem filium Michaelis Dobo concernisset, quae quidem tertia pars vineae adjudicata fuisset Dorotheae hoc modo, quod eadem Dorothea dictam vineam libere possit vendere et puerum, videlicet Johannem educare et nutrire teneatur. In cuius rei memoriam praesentes fieri fecimus sigilli nostrae civitatis appensione munitas. Datum ex Myskolcz, feria sexta ante octavam Epiphaniarum, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quarto.

Eredeti, a szöveg alatt rányomott pecsét helye. A hátoldalon korabeli kézírással: Emptio vineae super promontorium Agazat. (Ezenkívül későbbi levéltári feljegyzések is: Sub numero 159: Revisae in exmissione articulorum. Sziget, 10. Junii 1709.

Extraneorum 1495.) Jelzete: MOL. Dl. 86 715. sz. Régi jelzet: a Teleki család gyömrői levéltára (Q. 190.), extranea.

17.

Nos iudices et iurati, ceterique cives civitatum utrarumque de Miskolcz ac victrices ecclesiarum parochialium de eadem memoriae commendamus, quod magnificus Gabriel Staniol, scribanus et aulicus sacrae reginalis maiestatis, dominae nostrae naturalis nobis gratiosissimae circumspectum condam Simonis Pap dicti, concivis nostrae [!] bonae memoriae domorum nostrorum in medio habitatum equalem partem mediam et lapideam et consimiliter medietatem de frugibus in terris arabilibus anno praesenti procreatis et per dictum Simonem Pap seminatis, item unum integrum et plenum vas vini et alium medium unacum paucis debitis praenotato Simoni Pap per certos debitores obligatis et ad dictam maiestatem per mortem illius rite et legitime devolutis et condescens in persona et autoritate praetactae maiestatis eidem per suam maiestatem in hac parte concessa et attributa nostris ecclesiis parochialibus praetactis sub titulo et honore Beatae Virginis Mariae ac Sancti Stephani regis in praefatis civitatibus, nostrique medio fundatis et aedificatis pro eiusdem maiestatis praetactae statu et salute ac suorum carorum animis defunctorum pro refrigerio dedit, contulit et consignavit pro dono et elemosina salutari ad utilitatem earundem ecclesiarum per nos conservando et erogando, praesentium harum [literarum nostrarum, sigillo nostrae communitatis subimpresso communitarium et roboratarum]¹⁵ vigore et testimoniis mediantibus, et pro tanto dono et elemosina tam salubri dictae maiestatis unanimiter humiles et devotas habemus, agimusque et referimus gratiarum actiones. Datum in Miskolcz praetacto, feria secunda proxima ante festum Nativitatis Virginis Gloriosae, anno Domini millesimo quadragesimo nonagesimo septimo. Paria¹⁶ literarum sigillatarum.

A külzeten egykorú kézírással: Paria literarum Simonis Pap, domus ad reginalem maiestatem legitime condescendentes eadem reginalis maiestas pro refrigerio animae suae oppidanis donavit, super quas novas donationes a sacra caesarea regiaque maiestate petimus humillime. Ugyanott, későbbi kézírással: N. 24. Paria literarum Simonis Pap, quod domus ad reginalem maiestatem condescensa eadem reginalis maiestas pro refrigerio animae suae oppidanis donavit. Anno 1497. Ad miscellanea. Jelzet: MOL. Dl. 20 606. sz. Régi jelzet: a Magyar Kamara Archivuma, Acta ecclesiastica (Q. 316.) fasc. 52. nr. 9. Kiadása: Szendrei János, 1890. 81. sz. A másolatot, amelyet egyébként sokkal inkább tarthatunk kivonatnak, már ő is „igen hibásnak és értelmetlennek” minősítette, mégpedig teljes joggal.

¹⁵ Ez a rész utólagos betoldás részben a sorok között, részben pedig a lap szélén.

¹⁶ A másolatot a MOL. 1497 és 1517 közé teszi. Az egykorú hátoldali feljegyzés szerint azonban biztosan későbbi, hiszen a császártól kéri az új adományt. Eszerint a XVI. század második fele jöhet csak szóba, amit egyébként az írásképe is megerősít.

18.

Nos Demetrius Sartor iudex, Mathias Kalmar, Petrus Kys, ceterique iurati veteris civitatis oppidi Myskolcz damus pro memoria universis, quibus expedit et singulis, quod providi Paulus Mathe, Benedictus similiter Mathe fratres pro se et personaliter vice et nominibus omnium cognatorum, videlicet etiam Benedicti scholastici et ceterorum suorum ab una, necnon honesta Elizabet, relicta condam Mathei Balas pro se personaliter, vice et nominibus omnium cognatorum similiter, et suae filiae Sophiae parte vero ab altera coram nobis constituti, per eosdem viva voce et relatum extitit eo modo, quod licet inter ipsos ratione condivisionis rerum hereditiarum litis et disceptationis materia exorta et diutius ventilata extitisset, tamen Deo volente et proborum virorum et amicorum ipsorum compositionibus et ordinationibus intervenientibus ipsi et eorum posteritates in perpetuae pacis tranquillitate quieverunt permanere, et ut omnes fomes invidiae et litis materia de me[dio] ipsorum radicatur et medioque reversurae [?] evellerant, ad pacis perpetuae duraturae unionem devenissent, ymmo devenirent coram nobis eo modo, quod Paulus et Benedictus Mathe dicti fratres quartam partem unius domus in theatro nostri oppidi secus fundum providi Laurentii Sarlay habitae et duas vineas, unam in promontorio Agazath in vicinitate relictae Benedicti Kazay et Anthonii, alteram similiter in monte Sancti Georgii et in vicinitate Gregorii Pellificis et Johannis Warga habitas, et etiam duo jugera, medium vas vini, unum bovem et unum cubulum frugum, demum et omnia clenodia praefatae dominae, quae a suo marito in eam fuerant devoluta, eidem dictae Elizabet et suis successoribus perpetuae et irrevocabiliter dedissent, tradidissent pure et simpliciter ac pacifice tenenda, possidenda, ymmo dederunt, tradiderunt coram nobis perpetuae habenda. E converso jamffata Elizabet unam domum hereditariam in possessione Gherenbel inter domos Nicolai Solom et Dionisii Heghedews habitam cum omnibus pertinentiis eiusdem in superficie habitis et similiter duas vineas in monte Lengelzo, unam in vicinitate Anthonii cuiusdam et relictae Petri Harmacy, alteram vero nomine Tapoczazeegh in vicinitate Mathe Gery et Stephani Sebewk habitas, et unum novale vulgo yrtovan in Lengelzo habitam [!] demum et omnia clenodia domus praefatae eisdem praefatis videlicet Paulo et Benedicto Mathe fratribus jure perpetuo dedisset, tradidisset tenendas, possidendas et irrevocabiliter, suis successoribus pariter et habendas, ymmo dedit, tradidisset [!] et coram nobis commisit, nullo penitus contradictore apparente, assumpseruntque nihilominus eadem partes mutuo invicem [praefatae]¹⁷ praetextu praefatae bonae et legitimae compositionis et ordinationis ab omnibus infestare volentibus semper et ubique expedire et defendere earum propriis laboribus et expensis, harum literarum nostrarum sigillo dicti oppidi roboratarum et emanatarum testimonio mediante. Datum in Myskolcz, in domo habitationis nostrae, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo nono.

Eredeti, a szöveg alatt rányomott pecsét helye és tollpróba. A hátoldalon néhány szó tollpróba, valamint későbbi tartalmi összefoglalás és levéltári jelzetek (ad fasc. 45. UU. n-ro 1472. és Sub A 1-a fasc. I. no. 6.) Jelzete: MOL. Dl. 107 804. sz. Régi jelzet: Bristow gyűjtemény (Q. 418.) 1982. 1421.

¹⁷ A tévedésből ideírt szót törölte az írók a szövegből.

19.

Nos Demetrius Sartor iudex et Mathias Kalmar, Petrus Parvus iurati, ceterique cohospites veteris civitatis oppidi Miskolcz damus pro memoria universis, quibus incumbit, quod circumspecti et providi Gregorius Olaus ab una, necnon dictus Mathias Kalmar parte vero ex altera coram nobis personaliter constituti atque spontanea voluntate confessi sunt per hunc modum. Quomodo dictus Gregorius Olaus unam domum hereditariam in teatro et in vicinitatibus a parte orientali Anthonii Sythew, parte vero occidentali relictæ Elyzabet Laurentii condam Sarlay habitam et sitam florenis centum provido Mathiæ Kalmar eotunc iurato constituto vendidisset, contulisset et assignasset, ymo vendidit, contulit et assignavit cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis universis coram nobis jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam, pariter et perpetuo in filios filiorum, heredes heredumque suorum, nullo penitus contradictore, habendam, apparente, quem quidem dictus Mathias Kalmar dictos florenos C dicto Gregorio Olaus persolvit plenarie. Atque nihilominus assumens idem Gregorius eundem Mathiam Kalmar ratione præacti fundi ab omnibus inquietare volentibus propriis laboribus et expensis expedire et supportare harum literarum nostrarum nostri oppidi sigilli roboratarum testimonio mediante. Datum in dicto oppido Miskolcz, in domo habitationis nostræ, in festo Purificationis Mariæ, anno Domini [millesimo quadringentesimo] nonagesimo nono.

A szöveg alatt rányomott pecsét helyével. A külföldre későbbi levéltárosi feljegyzés: N-o. 175. ad Raikiana. Jelzete: MOL. Dl. 102 286. sz. Régi jelzet: a Batthyány család levéltára, Miscellanea (Q. 358.)

20.

Nos Thomas Philep iudex oppidi Miskolcz, Ladislaus Fazokas, Matheus Borsws iurati censum exigentes, ceterique cives damus pro memoria, quod relicta Thomæ Geedra [filia Emerici Kos]¹⁸ a parte una, ab alia vero parte Dyonisius Bak nostram accedentes in præsentiam, coramque nobis talem fecerunt fassionem, quod quod [!] domina Gedruda jam scripto Dionisio Bak vendidit unam extirpationem in Baboni Berch sitam, habitam vero in vicinitatibus extirpationis Omnium Sanctorum et extirpationis relictæ Blasii Golophi sex florenis [cum] medio, imo coram nobis vendidit et contulit eisdem florenis per ipsum Dionisium Bak plenarie solutis ab ipsaque domina Gedruda levatis, prædicta domina Gedruda promisit coram nobis eundem Dionisium Bak ab omnibus contradictoribus defendere et tueri suis propriis expensis, in pacificoque dominio servare, hanc considerari esse justam dispositionem seu literas super eandem dedimus, sigilloque nostri oppidi firmamus. Anno Domini millesimo quingentesimo primo.

Eredeti, több helyen erősen kikopott hártya, a szöveg alatt rányomott pecsét helyével. A hátoldalon későbbi levéltári jelzet: Ad fasc. 48. UU. no. 1474. és Sub A1. fasc. I. no. 10. Jelzete: MOL. Dl. 65 639. sz. Régi jelzet: Dóry család grófi ágának levéltára (Q. 222.) A1. fasc. I. nr. 10. Kiadása: Szendrei János, 1890. 83. sz.

¹⁸ Ez a kiegészítés utólagos betoldás a sor fölött és mellett.

21.

Nos Gregorius Olayos iudex veteris civitatis de Miskolcz, Blasius Bak et Ladislaus Fazekas iurati censum exigentes, ceterique cives de eadem memoriae commendamus, quibus expedit universis, quod circumspetus vir Mathias Institor noster concivis ex parte una, parte vero ab altera providi Paulus et Anthonius Arcupar nostram venientes in praesentiam, spontaneaque voluntate per eundem Mathiam Institorem propositum extitit pariter et relatum in hunc modum. Quomodo ipse quandam domum condam prouidi Thomae Desew sibi legatam, in vicinatatibus domorum a parte orientali deserti Galli presbiteri, plebani de Zolcza, a parte vero occidentali prope plateam Molomwca vocatam, quae tendit ad molendinum domini plebani de Miskolcz habitam et sitam praefatis Paulo et Anthonio Ywgyartha florenis XL vendidisset, dedisset et contulisset, ymmo coram nobis eisdem florenis quadraginta vendidit, dedit et contulit, in filios filiorum, heredes et ad omnes eorum posteritates jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, nullo penitus contradictore apparente, quibus florenis XL praedictis integre plenarieque persolutis ac coram nobis per eundem Mathiam Institorem levatis, dehinc praedictus Mathias Institor assumens, quod antelatos Paulum et Anthonium Arcupar contra quoslibet legitimos impetitores et molestare volentes propriis laboribus et expensis in pacifico dominio dictae domus proteget et conservabit. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam litteras nostras patentes sigillo nostrae civitatis consignatas et roboratas eisdem Paulo et Anthonio Arcupar duximus concedendas. Datum in praefata Miskolcz, die Dominico post festum Sancte Dorotheae virginis et martyris, anno Domini millesimo quingentesimo sexto.

Eredeti, a szöveg alatt rányomott pecsét töredékeivel. A hátoldalon XVIII. századi kivonatok, illetve levéltári jelzet: fasc. D. no. 65. reposita 48. Jelzete: MOL. Dl. 88 946. sz. Régi jelzet: Esterházy család hercegi ága, Repositorium (Q. 67.) 48. D. 65.

22.

Nos Georgius Wegh iudex, Nicolaus Idegesh, Johannes Mykos iurati cives ac universi hospites novae civitatis Myskolcz memoriae commendamus tenore praesentium significantes universis et singulis notitiam praesentium habituris, quomodo providus Benedictus Dobolczay protunc cohabitator veteris oppidi Myskolcz ab una parte, ex altera vero providus Mathews Mezarosh coram nobis constituti, per eundem Matheum spontanea voluntate propositum extitit pariter et relatum, quod pro quibusdam necessitatibus ad praesens eundem urgentibus evitandis quoddam praedium suum vulgo Thelekh in vico Kyz Kassha vocato et in vicinatatibus aedium a parte orientali Valentini Arnothi, parte vero occidentali Johannis Poczyk existens, omnia onera et gravamina quorumlibet in hac parte sibi condescenda super se assumens jam nominato Benedicto Dobolczay vendidisset et dedisset florenis II et orthone denariorum, immo vero coram nobis vendidit et assignavit sibi et per eundem heredibus, heredumque suorum successoribus jure perpetuo et irrevocabiliter pacifice tenendum, possidendum et habendum, qui quidem praenominatus Matheus Mezarosh memoratum Benedictum Dobolczay super solutionem dictorum

florenorum ab eodem Matheo sibi levatorum quietum et expeditum modis omnibus [...] ¹⁹ et reddidit. In cuius rei testimonium firmitatemque irrevocabilem praesentes nostras literas sigilli nostri impressione et caractere consignatas pariter et fulcitas eidem Benedicto Dobolczay duximus concedendas. Datum in nova civitate Myskolcz, feria secunda post Dominicam Septuagesimae, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo primo.

A külzeten: Kis Kassai házban kit most is bírok. Papíron, a szöveg alatt rányomott pecsét nyomaival. Jelzete: MOL. Dl. 65 652. sz. Régi jelzet: a Dóry család grófi ágának levéltára (Q. 222.) A. fasc. 1. nr. 22. (azelőtt: fasc. 53. NB. nr. 1850.)

23.

Salutem et sinceri honoris affectus. Prudentes et circumspecti viri, amici nobis honorandi! Quoniam intelleximus eas differentias et causas inter providos Nicolaum Bothos et Gregorium Thalpas ut actores et inter circumspectum Stephanum Nyro ut in causam attractum ex probabili iudicis et sagacitate vestrarum dominationum ad hunc finem devenisse, quatinus quilibet eorum pro roborandis et comprobandis suorum intentionibus contra se se mutuo testes perducere deberent, nos itaque vestrarum dominationum voluntates in hac parte accepimus et praenominatis actoribus testes libere permisimus adducere. Quos et quemlibet eorum recepto primitus ab eisdem in praesentia actorum iuramento ad crucem fidei nostrae super dicenda veritate corporaliter praestito singillatim et secrete, juxta vim et formam juris ac tenorem interrogatorum diligenter interrogavimus et examinavimus. Quorum et examinationes, attestationesque sequuntur hoc modo.

Primus testis providus Johannes Choma rebus trassitoriis habundans, citatus et ad omnia interrogatus, non infamis, nec affinis, sed meram justitiam prae oculis habens, justam partem cupiens triumphare fassus est, quod audivisset et vidisset Judeos ad Stephanum Nyro et vectores vinorum jam emptorum ad rationem domini Koczka euntes et dicentes, quod nollent dare vina nisi pretia eorundem promptuarie solverentur. Quandoquidem dominus Koczka esset dominus nec juris requisitione si non solveret, contra eum Judei agere possent, ad ultimum Judei dixissent, quod si Nicolaus et Gregorius vellent esse fidejussores, extunc libere vina vellent dare. Qui esse re[cusa]bant fidejussores, sed Stephanus Nyro confirmanter dixit, quod ego volo et promitto vobis ad rationem meae domus et bonorum hereditari[or]um, quod si dominus Koczka omnimodam solutionem non fecerit, extunc ego satisfaciam de plenaria solutione. Cum haec dictis Nicolao et Gregorio praefatus Stephanus dixisset, ipsi eo modo fidejussoriam cautionem susceperunt.

Secundus testis Franciscus Choma eo modo justam partem triumphare cupiens fassus est, quod fuisset protunc unacum Stephano Nyro et aliis in domo providi Blasii Chontos cohabitatoris nostri, quo Judei venissent et dixissent, quod licet de pretiis vinorum jam X florenos levassent, nichilominus nollent vina dare, nisi plenarie solverentur praetia. Praeterea volebant esse fidejussores Nicolaum et [Gregor]ium, qui esse nolebant. Tandem Stephanus Nyro respondit ad Nicolaum et Gregorium: sitis, inquit, ad rationem meae humanitatis, domus et bonorum hereditariorum meorum fidejussores et ego promitto, quod

¹⁹ Kiszakadás miatt egy szó nem olvasható.

si dominus Koczka non solverit pretia vinorum, ego posteaque domum pervenerimus, plenarie solvam.

Tertius testis providus Blasius Chontos fassus, quod interfuisset protunc et eo modo audivisset, quod Stephanus Nyro ad rationem suae domus et bonorum suorum rogasset Nicolaum et Gregorium esse fidejussores, alioquin non fuissent.

4-tus testis honorabilis dominus Johannes presbiter coram vicearchidiacono citatus et advocatus, juratus conscientiose fassus est, quod interfuisset protunc et audivisset Stephanum Nyro dicentem ad Nicolaum et Gregorium: boni, inquit, homines, sitis fidejussores in hac parte, ex quo nolunt Judei dare vina, promitto ad rationem meae domus et rerum hereditiarum, quod si dominus Koczka non satisfecerit de pretiis vinorum, extunc ipse solvere vellet.

Quibus testibus interrogatis et dicta eorum fideliter conscriptis, vestris dominationibus eo modo conscripsimus, actoribus non revelanda ad vestras prudentes dominationibus misimus, rogantes, quatinus iam saepe memoratos Nicolaum et Gregorium cohabitatores nostros et jobagiones regiae majestatis indempnes esse non sina[...] alioquin deinceps ubi oportunum fuerit, nos providebimus, ne tales jobagiones in tali dam[pno] esse possent, vel arestationibus, ut alio quovis modo eisdem consulere studebimus. Dat[um] ex Myskowlch, in vigilia Purificationis, anno 1522.

Judex et jurati cives oppidi Myskowlcz.

Eredeti, kicsit rongált papíron, a hátoldalon zárópecsét nyomaival és címzéssel: Prudentibus et circumspectis magistro civium, ceterisque juratis civibus famosae civitatis Eperyesiensis, dominis ac amicis nobis plurime honorandis. Jelzet: MOL. Df. 229 673. sz. Régi jelzet: Eperjes szabad királyi város levéltára, Középkori gyűjtemény (U. 430.) 1072. szám.

24.

Nos Matheus Zabo judex, Johannes Poch ac ceteri jurati cives veteris oppidi Myskowlcz memoriae commendamus tenore praesentium quibus expedit universis et singulis significantes, quomodo providus Benedictus Dobolczai juratus civis noster in anno infrascripto ab una, parte vero ab altera honesta domina Catherina Abramhne coram nobis constituti, per eandem Catherinam spontanea voluntate expositum fuit pariter et relatam, quod ipsa ad praesens pro quibusdam necessitatibus eandem urgentibus evitandis quandam terram arabilem alias vulgo orthwan in loco Agozath vocato et in vicinatatibus ab oriente viae communis, superiori vero terrae arabilis eiusdem Benedicti sitam et adiacentem per cubulos tritici 1 ½ praefato Benedicto vendidisset et assignasset, immo vero coram nobis vendidit et assignavit sibi et per eum heredibus, heredumque suarum possessoribus [!] jure perpetuo pacifice tenendam, possidendam et habendam. In cuius rei memoriam, firmitatemque irrevocabilem praesentes literas nostras sigillo communitatis nostrae authentico munitas pariter suffulcitas eidem Benedicto duximus concedendas. Datum in dicta Myskowlcz, in festo Dorotheae virginis, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo tertio.

A külfeten: Kis Agozat ortvanra, Benedicti Doboczai. Papíron, a szöveg alatt rányomott pecsét szép maradványával. Jelzete: MOL. Dl. 65 652. sz. Régi jelzet: a Dőry család grófi ágának levéltára (Q. 222.) A. fasc. 1. nr. 19. (azelőtt: fasc. 53. nr. 1835.)

25.

Prudentes ac circumspecti domini et amici nobis plurimum honorandi, post salutem et amicitiae nostrae fidelem commendationem. Rettulit nobis Franciscus organista, diligentissimus idemque honestissimus ecclesiae nostrae servitor, quemadmodum superioribus diebus ex deliberato consilio suo honestae dominae Getrudis Boppassyn, inhabitatricis civitatis vestrae filiam in sponsam suam legitimum honesto jure designare curasset. Nihilominus eadem domina Getrudis per homines parum integrae probitatis ac eorum suggestionibus mota et turbata, quod idem Franciscus non satis caute honorem suum deffendisset ac huius praetextu rei filiam suam sponsam sibi designatam ad consumendum matrimonium sibi dare recusaret. Supplicavit itaque prefatus Franciscus nobis, ut honori suo consuleremus. Per temporis rationem aliud consulere non potuimus, praeterquam vestras dominationes tamquam dominos et amicos nostros plurimum rogamus, dignentur et velint laborare, ne idem Franciscus in honore suo aliquam derogaminis occasionem patiatur, quandoquidem non meretur, ut qui honesto officio iam a pluribus annis inter nos conversatus est, per pravorum hominum frivolae accusationes honori suo derogetur. Consulant vestrae dominationes prefatae dominae Getrudi, ne ipsa quoque eisdem accusationibus locum det, expectet diem et horam, ita literis tum nostris, tum etiam a patriae suae civibus sibi datis armatum in honore debito illac mittemus, tamquam talem integrae probitatis virum. Nichil nunc per praesentes literas nostras a vestris dominationibus optamus, praeterquam eidem dominae Getrudi consulere velint, ne rumoribus incertis locum dare velisset [!] Franciscum enim paratum inveniet etiam testibus fidedignis comprobare, qua ratione honori suo respondere possit. Bene valere vestras dominationes optamus, quibus nos et amicitias nostras plurimum commendamus. Datum ex Miskolcz, feria 4-ta post festum Sancti Marci ewangeliste, anno Domini 1525.

Earundem vestrarum dominationum amici

judex, ceterique cives
reginalis civitatis Miskolcz

Eredeti, a hátoldalon zárópecsét darabjaival, valamint címzéssel: Prudentibus ac circumspectis iudici, ceterisque dominis consulibus iuratis regiae civitatis Barthphensis, dominis ac amicis nobis honorandissimis. Jelzete: MOL. Dl. 218 337. sz. Régi jelzet: Bártfa város levéltára: Középkori gyűjtemény (U. 425.) 5404. sz.

**VON SACHEN GROS, VON ANGSICHT KLEIN –
ZSÁMBOKY JÁNOS VERSE POZSONYRÓL
A HABSBERG MIKSA KORONÁZÁSÁRÓL KÉSZÜLT
METSZETEN, 1563/1566***

GYULAI ÉVA

Krönung–Coronatio

Habsburg Miksa főherceg 1563 szeptemberében Pozsonyban végbement magyar királlyá koronázásáról több korabeli nyomtatott és kéziratos forrás megemlékezik, de csupán egyetlen korabeli ábrázolást ismerünk róla, azt sem a tulajdonképpeni beiktatásról, miközben a hasonló eseményekről több képet, általában metszetet is számon tart a történeti ikonográfia. A fametszet ugyanis Pozsonyt és környékét ábrázolja, az ünnepségre érkezett hivatalos küldöttségekkel együtt, amelyek a város körül a nekik kijelölt helyeken levert sátrakban helyezkedtek el.¹ A Bécsben készült vedután német nyelven jelölték meg a legfontosabb objektumokat és a küldöttségeket. A fametszet két változatban készült, német címmel és kísérszöveggel,² és ugyanez latin nyelven, de a fametszet német feliratain az utóbbi esetben sem változtattak. A röplapot, méretei miatt, két részből ragasztották össze, a 63,5x39,5 cm-es fametszet éppen „ráfért” a regal-formájú (*forma regalis, carta regale*) nyomdai ívméretre, de a szöveget mind a német, mind a latin variánsban a metszethez kellett ragasztani (teljes méret: 65,5x65 cm).³ A latin változat⁴ egy példányát a müncheni Bayerische Staatsbibliothek őrzi, s ezt a lapot a Habsburg Miksa frankfurti koronázásának 1563. márciusi bécsi ünnepséséről szóló fametszetes könyv⁵ végére ragasztották be (*I. kép*).⁶ Ugyanez a latin nyelvű röplap, önálló lapként, megvan az Osztrák Tudományos Akadémia Woldan-

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ A téma bibliográfiájához vö.: LUDIKOVÁ 2009, 95. 1. jegyzet; GALAVICS 1995, 329–330. 2. jegyzet; KISS 2004, 92–95.

² *Warhafftige Contrafactur vnd Beschreibung der Krönung Maximiliani des Andern, Römischen Keyzers, / so geschehen in Breßburg Ungern Anno M.D.LXIII. den VIII. Septemb.* Színezett fametszet, Caspar Stainhofer, Bécs, [1566]. Galérie mesta Bratislav (GMB), Zbierka starej grafiky [Pozsony Város Képtára, Régi grafikai gyűjtemény], ltsz. C 7196. A kutatásban nyújtott segítségért Martina Vyskopová-nak tartozom köszönettel.

³ WALLISCH 2006, 245.

⁴ *CORONATIO MAXIMILIANI II. FACTA POSO- / NII VIII SEPT. MDLXIII CUM LOCI, COMITATUSQUE PICTURA etc.* É. n. H. n.

⁵ STAINHOFER 1566

⁶ Bayerische Staatsbibliothek, München (BsB) Handschriften und Alte Drucke, Rar. 205, f. 20.

gyűjteményében is.⁷ Sem a német, sem a latin változaton nem szerepel évszám,⁸ a fametszet MH-monogramos, a német szöveggel nyomtatott lap szerint a nyomdász a bécsi Caspar Stainhofer.

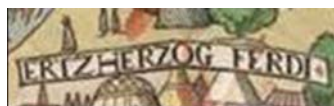
1. Fametszet II. Miksa pozsonyi koronázásról, 1563/1566
(STAINHOFER 1566, f. 20 alapján)

A német röplap Miksát császárnak nevezi, aki a német–római császári koronát csak 1564. július 24-én nyerte el, így a röplap csak ez után készülhetett. A röplap datálásának kérdését a továbbiakban a két változat összevetése, illetve a müncheni kötet vizsgálata adhatja meg, amely abból az alkalmából készült, hogy miután II. Miksát 1562. november 30-án Majna-Frankfurtban római (német) királlyá koronázták, 1563. március 16-án ünnepélyes körülmények között vonult be kíséretével Bécsbe, ahol kivételes külsőségekkel fogadták. Az egész

⁷ Österreichische Akademie der Wissenschaften (ÖAW) Sammlung Woldan, A-V(BI): OE/Hun 8, Vö.: WALLISCH 2006, 245. Másolata: Országos Széchényi Könyvtár Régi Nyomatványok Tára (OSZK RNyT) RMK III. 5293 (cop.), RMK III. Pótlások 1. (5293)

⁸ A Woldan-katalógusban a latin nyomatot 1565-re datálják (WALLISCH 2006, 245.), van olyan nézet is, amely a koronázás évét adja meg a kiadás dátumaként (ALMÁSI 2009, 156.: 39. jegyzet), a Bayerische Staatsbibliothek a könyv, amelyhez hozzákötötték, részeként tekinti, kiadási éve így: 1566; az OSZK katalógusában az 1563. évet valószínűsítik. A német változat, a GMB nyilvántartása szerint 1563-ban vagy ez után készült.

Bécsset megmozgató ünnepről 1566-ban, amikor II. Miksa már a birodalom császára volt, jelent meg a fametszetekkel illusztrált német nyelvű leírás, Kaspar Stainhofer nyomdájában.⁹ A könyv címlapján nem tüntették fel a szöveg szerzőjét, de a könyv elején megjelent, 1566. július 3-ra datált kétoldalas ajánlást, amely Bécs város polgármesterének, bírójának és tanácsosainak szól, maga a nyomdász és kiadó, maga is bécsi polgárjoggal rendelkező lakos írta (*Gehorsamister Burger und Buchdrucker Caspar Stainhofer*).¹⁰ Az ajánlás szerint Miksa német királyként való bevonulása valóságos római diadalmenet volt Bécsben, és az is kiderül belőle, hogy a könyv szövegét, az ünnepség összefoglaló leírását (*Compendium*) is a kiadó és nyomdász készítette.¹¹ A szöveghez II. Miksa Bécsbe érkezéséről, a leendő császárnak felállított diadalkapukról Donat Hübschmann (1540 előtt–1583) készítette a fametszeteket, aki rajzoló és formakészítő, fametsző is volt egyben, sőt festőként is ismerték, egyébként lipcsei származású volt.¹²

2. Feliratok Donat Hübschmann fametszetein, Bécs és Pozsony, 1566
(STAINHOFER 1566. f. 3 és GMB C 7196, részlet)

Mivel a II. Miksa német király bécsi diadalmenetéről szóló, 1566-ban megjelent Stainhofer-féle könyv müncheni példányának¹³ végére ragasztották be a pozsonyi koronázásról készült egylapos nyomtatvány latin változatát, okunk van feltételezni, hogy ezt is Stainhofer készítette. Ezt erősíti, hogy a német nyelvű szöveggel kísért röplapon¹⁴ a nyomdász meg is neve-

⁹ *Mit. Röm. Kai. Mt. Gnad vnd Priuilegien. / Gedruckt zu Wienn in Osterreich, bey Caspar Stainhofer. / Anno MDLXVI.* STAINHOFER 1566. Címlap. Az ünnepi menetről és az ábrázolásokról bővebben: LARSSON 2000

¹⁰ STAINHOFER 1566, f. 2r-v.

¹¹ *[w]elcher einzug dann auch nicht geringerk, dann irgent einer auß der Römer Triumph gewesen, sunder denselben allen mit seiner zier, verstandt und anrichtung weidt mag und sol vorgezogen werden. So habe ich mich nun solches der Röm. Kay. Mt. Eintritts, entgegen zugs, sambt aller zierlichesten auffgerichten porten, prunnen undd dergleichen gehaltenen viel Sollennitäten Beschreibung unterstanden, und nun mer durch die genaden Gottes alls in das werckt gebracht und vollendet [...] Dedicier und schenck derhalben hiemit E(ure) G(nädigste) solches Triumphs zusammen gezogen Compendium, in allem gehorsam und unterthenigkeit, mit sunderm vleissigen Bitten, E. GS. wölln solche meine mühe und arbeit im besten erkennen, und den genaigten willen E. G. zu dienen, unnd alles anders mit wilferigkeit zu thuen, für das werck annemen.* STAINHOFER 1566, f. 2v.

¹² DOHME (szerk.) 1877–1879, 1. 47.

¹³ BsB Rar. 205, f. 20.

¹⁴ GMB C 7196.

zi magát.¹⁵ Feltűnő a hasonlatosság a Bécszet és környékét ábrázoló fametszet,¹⁶ illetve a Pozsony-röplap grafikai megoldásai között, a fametszetes lapokon a német nyelvű feliratok nemcsak hogy egy műhelyre, de egy rajzolóra és fametszőre is utalnak (2. kép). Úgy tűnik, a Pozsony-veduta és a koronázás leírása önálló röplapként készült a bécsi nyomdában, feltehetően a Miksa bevonulását megörökítő könyvvel egy időben, 1566-ban, s ezt is, akár csak a fametszetes albumhoz készült, DH monogrammal jelölt fametszeteket, Donat Hübschmann készítette. A Pozsony-vedután azonban az MH jelzést helyezték el, amely fivérért, Martin Hübschmannra rejti, azaz magát a rajzot nem Donat, hanem Martin metszette fába.¹⁷ A lipcsei származású Donat Hübschmann 1558-ban költözött Bécsbe, ahová követte fivére, Martin is, az utóbbi csak fametsző volt, de 1571-ben ő is nyomdát alapított Bécsben, majd 1572-ben megkapta a polgárjogot is.¹⁸ Egyébként Zsámboky neves Lázár deák-féle térképét ugyancsak Donat Hübschmann fametsző készítette, és szintén 1566-ban jelent meg Stainhofernél.¹⁹

Porta Bohemica, 1563

Kérdés, hogy a latin vagy a német röplap készült-e előbb, vagy inkább, ami valószínűbb, egyszerre nyomtatták ki őket, a Hübschmann-fivérek fametszetének felhasználásával. Egyébként nem véletlen, hogy egy példányát a Stainhofer-album végére ragasztották. Az 1563. szeptember 8-án, Kisasszony napján, vagyis fontos Mária-ünnepen lezajlott pozsonyi koronázás ugyanis a betetőzése volt annak az ünnepségsorozatnak, amely során Miksát először Prágában, 1562. szeptember 20-án cseh királlyá koronázták – miután 1549 óta választott cseh király volt, és a bécsi udvarban is mindenki cseh királynak hívta –, majd egy hónap múlva, 1562. november 20-án Frankfurtban a birodalom választófejedelmei beiktatták a német (más néven római) királyságba, azaz hivatalosan is apja, I. Ferdinánd császár örököse lett. Ráadásul a Stainhofer–Hübschmann-féle bécsi albumból, ahogyan II. Miksa bécsi bevonulásának ünnepi eseményei közül is, feltűnően hiányzott a Magyar Királyság reprezentációja, amit csak részben magyarázhatunk azzal, hogy a magyar királyi cím ekkor még „hátra volt”. A bécsi diadalkapukat, menetet, lovagi tornát, vörös-fehér borral folyó díszkutat ábrázoló metszetek, illetve a Stainhofer által készült leírás alig említik Magyarországot, amely csupán a cseh királyi címmel és Csehországgal kapcsolatos diadalkapu ikonográfiai programjában jelenik meg (3. kép).²⁰

¹⁵ *Mit Röm(ischen) Key(serlichen) Mai(estät) etc. Gnad und Privilegien. Gedruckt zu Wienn in Osterreich by Caspar Steinhofner, in S(ankt) Annenhoff.*

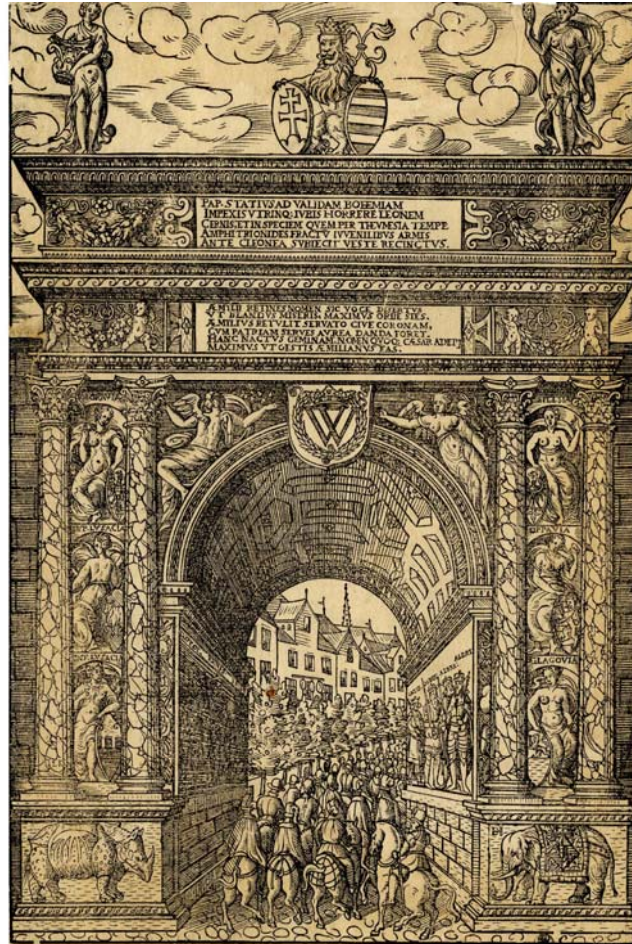
¹⁶ STAINHOFER 1566, f. 3.

¹⁷ GALAVICS 1995, 308., 329. (2. jegyzet)

¹⁸ STRAUSS 1975, 1. 435. 1571-ben Donat Hübschmann elkészítette II. Miksa császár és négy fia arcképét, a fametszetes lapokat Martin Hübschmann bécsi nyomdájában készítették. Schlossmuseum Friedenstein Gotha, Kupferstichsammlung.

¹⁹ *Ungariae Tans[tetteriana] descriptio nunc correcta, et aucta Maximil. II. Aug. opt. Pr. PP dicata per I. Samb. MDLXVI faciebat. D.H.* [Wien], STAINHOFER 1566 (App. M. 130).

²⁰ STAINHOFER 1566, f. 11.

3. Donat Hübschmann: *A Cseh Kapu I. Miksa bécsi bevonulásakor, fametszet, 1563/1566*
(STAINHOFER 1566. f. 11 alapján)

Az 1563. évi bécsi ünnepség díszleteiként szolgáló diadalívek (*Schwybogen* = *Schwebbogen*) elkészítésében, díszítésében több udvari művész is részt vett, így Arcimboldo, illetve a neves, dán származású Melchior Lorck (Lorichs) is,²¹ aki egyébként I. Ferdinánd király isztambuli követségét kísérte, és Verancsicsról is rajzot, majd metszetet készített 1558-ban.²² A díszkapukra festett latin verses feliratokat Wolfgang Lazius (1514–1565) udvari történetíró szerkesztette, aki a bécsi polgárság több képviselőjének (Adam Übermann, a polgármester fia, a laibachi Kaspar Sitnick, Leonhard Igelshofer és Paul Schede) köszöntő költeményével együtt ezeket is megjelentette *Periphrasis* című versé-

²¹ KAUFMANN 2010, 74–76.

²² GYULAI 2008, 163–168.

ben.²³ Lazius nem csak a szövegeket írta, hanem a diadalkapuk tervezésében is részt vállalt.²⁴ Lazius a *Periphrasis*ban közli a feliratokat, ugyanakkor verses élménybeszámolót is ír a bécsi ünnepekről, attól kezdve, hogy korán reggel, szokása szerint, a bécsi egyetem orvosprofesszoraként előbb meglátogatta betegeit, majd az egyetemre ment, ahová már besűrűdött a készülődés zaja az utcáról, a diadalkapuk végső munkálatait végezték ugyanis, egy mesterember és egy festőművész gyönyörű színes festett fatáblákat és léceket vitt, s ezeket egy fémműves szegezte fel a kapukra.²⁵

Az 1563. bécsi bevonulás alkalmával 3 diadalkaput állítottak fel, a harmadikat a Roßmarkt (ma: Stock-im-Eisen-Platz), azaz a korabeli lóvásártéren, a Stephansdom közelében helyezték el. A Cseh Kapu (*Porta Bohemica*) tetejére kétfelől *Fortitudo* és *Prudentia* (Erő és Okosság v. Előrelátás) istennőket állították, középen pedig, a diadalív csúcán, a cseh címerállat, a kétfarkú oroslán tartja külön címerpajzsokon Magyarország címerét (4. kép).²⁶ A diadalív Wolfgang Lazius költötte feliratai, amelyek Donat Hübschmann metszetén is megjelennek, de Lazius is közli őket az említett *Epitome* c. kiadványban,²⁷ nem túl szokványosak. Az első azért nem, mert antik versrészletet tartalmaz, ráadásul Lazius a forrást is megadja mind az eseményeket leíró verssoraiban,²⁸ mind magán a feliraton: „Publius Statius az erős Csehországhoz: Látod, bozontos farkával kétfelől [hogyan] ijesztget az oroslán, olyan, mint amilyet Amphytrion fia (= Heracles) a theumesusi völgyben terített le ifjonti fegyvereivel,²⁹ majd Cleonae falu mellett ruhaként magára öltött.”

²³ Epitome 1563

²⁴ ALMÁSI 2005/a, 28.; KAUFMANN 2010, 75.

²⁵ *Egredior miseris usurus forte iacentes, / Ut solet, accessus fert quibus artis opem, / Inque scholam veniens, medica hic uti Musa doceret, / Ostendens morbos discipulosque monens: / Audio multa locis, currus strepitumque virorum, quis faber ex vicis pictor amoena ferunt. / Tabulas passim atque trabes operisque nitentis / Cum varia effingit qualia sculptor acu. / Miror multa operis picti variisque coloris, / Conditor in viridi qualia pinxit agro.* Epitome 1563. Aiii4.

²⁶ *Die hoch diser Portten ist gewest, der Ersten gleich, zu obrist stunden zway außgehaute Pilder, Nemblich Fortitudo die sterck, und Prudentia de Fürsichtigkait, ihn der mitte, ein grosser Lew, in jeder prätzen ein Schilt oder Wappen, der Hungarischen Länder, die er ihrer Mt. etc. enngegen raicht haltend, under dem lase man dise Vers durch Statium zu Lob Ehr und Preiß, des Behaimer Landts geschriben, [...] umb den Schwybogen Wappen die zu den Künigreichen Behaimb und Hungern gehören.* STAINHOFER 1566, ff. 10v, 12.

²⁷ *PERIPHRAISIS SOLENNIORUM ATQUE ARCUUM TRIUMPHALIIUM, QUOS RESPUBLICA VIENNENSIS AB INAUGURATIONE FRANCOFURDIANA REVERTENTI PRINCIPI SUO INVICTISSIMO ROMANORUM CAESARI DOMINO NOSTRO MAXIMILIANO EIUS NOMINIS SECUNDO D(omi) GRATIA BOHEMORUM REGI, AC AUSTRIAE ARCHIDUCI ETC. OBSEQUII ERGO CONSTITUERAT, XV. MARTII ANNO M. D. LXIII. Authore Wolfgango Lazio Vien(nensi) Medico S(uae) IMP(eratoriae) Ma(iestatis) Consiliario ac Historico, et Academiae Vien(nensis) Primario ac Superintendente Caes(areo).* Epitome 1563. Aiii3–Ci2.

²⁸ *Egresso templo offert se cum porta Leone, / Sub quae sunc versus, Regina Bohema notant. / Statius hos victo a Nemeoque Leone canebat, / Alcides cuius veste recinctus erat.* Epitome 1563. Biii1.

²⁹ *Iuvenilibus armis* = Statiusnál *iuvenilibus annis*, azaz fiatal éveiben. A felirat szerzője elnézte a latin szót, vagy az általa használt kéziratban, nyomtatványban volt helytelenül lemásolva, illetve közölve.

*Lazius: Periphrasis (1563)*³⁰

PAP(ius) STATIVS AD VALIDAM BOHEMIAM
 IMPEXIS VTRINQ(UE) IVBIS HORRERE
 LEONEM
 CERNIS, ET IN SPECIEM QUEM PER
 THEVMESIA TEMPE
 AMPHITRIONIDES FRACTV(M) IVVENILIBUS
 ARMIS
 ANTE CLEONEA SVBIECIT VESTE
 RECINCTVS.

*Stainhofer: Compendium (1566)*³¹

Du sichst mit ungeflochtner Mon,
 Zu bayder seit den Lewen an.
 Erschrocken und sich fürchten Seer,
 Nicht anderst als er der Lew wer.
 Den Hercules der gwaltig Heldt,
 Erlegt heti n dem Lustigen Veldt.
 Thesalien ein Junger Man,
 Mit einer Lewens haut angethan.
 Den er erlegt hat in dem Waldt,
 Nemea und den Todt bezalt,
 Des Sons Molarchii seines Wirts.

A felirat Publius Papinius Statius (Kr. u. 45 k.–96 k.) római költő *Thebais* című, Oidipus Thebait ostromló hét fiáról szóló epikus költeményének több sorát is átveszi,³² amelyekben Statius a nemeai oroszlánt legyőző, majd lenyűzött bőrét magára öltő Herkulest idézi. A diadalív feliratának udvari költője, Lazius Csehország címerállatát a nemeai fenevadhoz hasonlítja, akit az ifjú Herkules, azaz a Prágában megkoronázott és Frankfurtban német királlyá választott leendő császár, II. Miksa legyőzött és bőrébe bújt. Statius népszerű szerző volt a humanisták körében, a *Thebaist*, a másik, Achillesről szóló epikus költeményével együtt, már 1473-ban kinyomtatták Pármában.³³ Az 1566-ban megjelent Stainhofer-album német fordításban vagy inkább interpretációban közli a feliratot. Lazius szimbolikája szellemes, de legalábbis nagy műveltséggel rendelkező humanista költőre vall, hiszen Miksa választott cseh királyt Herkulussal azonosítja, aki a legyőzött oroszlánt az állat karmaival nyúzta meg, majd bőrébe bújva, felöltötte az állat rémisztő képmását, amely, tegyük hozzá, a diadalkapun egyúttal a Magyar Királyságot is a mancsaiban tartja.

³⁰ Epitome 1563. Biii1–2.

³¹ STAINHOFER 1566, f. 11.

³² [h]ic primum lustrare oculis cultusque uirorum / telaque magna uacat: tergo uidet huius inanem / impexis utrimque iubis horrere leonem, / illius in speciem quem per Teumesia tempe / Amphitryoniades fractum iuuenalibus annis / ante Cleonaei uestitus proelia monstri. STATIUS: *Thebais* I. 482–487.

³³ STATIUS, Publius Papinius: *Thebais; Achilleis*. Stephanus Corallus, Parma, 1473. márc. 23 előtt. Példány: Bibliothèque nationale de France (BnF) Rés. g-Yc-120.

4. A Cseh Kapu részlete, Bécs, 1563

A Cseh Kapu másik feliratát a két V-t (Victoria?) övező koszorú fölé helyezték, s Lazius verse, ugyancsak antik reminiscenciákkal, egyrészt a koszorú, másrészt Miksa, azaz Maximilian nevének szimbolikus jelentését bontja ki.³⁴ A névnek, amelyet először I. Miksa (1459–1519) kapott a kerszttségben, különös története van, amelyet jól ismertek a Habsburg Birodalomban. V. Frigyes császár (1415–1493) alkotta ugyanis a *Maximus* és *Aemilianus* (*Aemilius*) nevek összevonásával, az előbbi Fabius Maximus Cunctator (Kr. e. 280–230) római hadvezér, az utóbbit Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus (Kr. e. 185–129) tiszteletére, hogy fia mindkét római nagyság erényeit örökölje, ezekben nőjön fel. Wolfgang Lazius azonban nem lenne humanista, ha az ünnepelt Miksa cseh és német király névszimbolikáját illetően nem menne tovább. A feliraton ugyanis nem a latin *Aemilianus*, hanem a görögös *Aemilianus* név szerepel, és a *Periphrasis*ből kiderül, hogy Lazius tudatosan választotta ezt a görög nevet (*etymo Graeci nominis*), hogy az ünnepelt kivételes tulajdonságait kiemelje.³⁵ Lazius bizonyosan ismerte Sextus Festus 2. század végén élt római grammatikus névetimológiai munkáját, amely 1471-ben nyomtatásban is megjelent.³⁶ Festus, illetve forrása, Verrius Flaccus szerint a római *gens Aemilia* Pythagoras fiának, Mamercusnak melléknevéből származik, aki kivételes emberségéért kapta az *Aemylus*

³⁴ *Nach disen Versen volgen auch andere, so auß dem Nammem MAXIMILIANO AEMILIO gegründet seindt.* STAINHOFER 1566, f. 12r.

³⁵ *Symbola picta vides validi ac insignia regni / Virtutes cuius Marte nitere solent. / Ingenio propriae ut lecti prudentia nati, / Sic populo et regno robora firma manent. / Hic simul ex Etymo Graeci sum nominis usum / Rimatus, propria ut voce relata sonant.* Epitome 1563. Biii1.

³⁶ FESTUS grammaticus [Sextus Pompeius Festus]: *De verborum significatione.* Pamfilo Castaldi, Milano, 1471.

nevet.³⁷ A görög *aimylios*, *aimylos* melléknév jelentése: kedves, vonzó, megnyerő, azaz Lazius ezzel a beszélő névvel illeti a Cseh Diadalkapun áthaladó cseh királyt.

Lazius: Periphrasis (1563)

AEMYLI RETINES NOMEN SIC VOCE
DISERTVS
VT BLANDVS MISERIS, MAXIMVS ORBE
SIES.
AEMYLIUS RETVLIT SERVATO CIVE
CORONAM,
CVM PATRIAM SERVES AVREA DANDA
FORET
HANC NACTVS GEMINAM NOMEN
QVOQ(VE) CAESAR ADEPT(US)
MAXIMVS VT GESTIS AEMILIANVS EAS.

Stainhofer: Compendium (1566)

AEMILII Ewr Mayestat,
Haben den Nammen mit der thatt.
Die holdsällig und beredsam sein,
Gütig gegen Jederman in gmein,
Der Nam erfodert und begert,
Das menigklich widerfert.
Von Ewr Mt. etc. und in der Welt,
Sol sie mechtig werden gezelt.
AEMILIUS ein schöne Khron,
Bekomen hat, darumb zu Lohn,
Das er genedig erhalten hat,
Die Burgerschaftt, so Ewr May-
stat.
Das Vatterland erhelt, als dann,
Ein Guldene, sol sein zu Lohn.
Ein zwifache Khron sie aber heldt,
Ist Römischer Kayser erwelt.
Auff das sie werde gwaltig sehr,
Von Tapffern thattn, in Lob und
Ehr.

A latin felirat megszólítja a menetével alatta elhaladó Miksát: „Aemilius nevét viseled, ezzel is hangot adva, hogy a szegényekhez nyájas, a világon pedig Maximus (azaz a legnagyobb) vagy. Aemilius egy polgár megmentésével szerezte meg a tölgylevélből font koronát, mivel az egész hazát megmented, arany koronát kell majd kapnod, hogy – megszerezvén ezt a kettős koronát, és császárként elnyervén a kettős nevet – Maximusként és Aemiliusként vonulj majd be a történelembe.” A felirat, a név említett jelképes jelentésén túl, a római *corona civica* szimbolikájára épül, az idősebb Plinius alapján, aki a római köztársaság, majd principátus második legmagasabb kitüntetésének írja le a tölgyfalevelekből font ún. polgári koronát. Ezt csak az nyerheti el, aki megmenti egy római polgár életét ellensége megölésével ellenséges területen, de mindezt csak maga a megmentett *civis* tanúsíthatja. Csak polgár és nem király vagy *imperator* megmentéséért (*cive servato*) járt az elismerés, amelyet egyébként maga Scipio visszautasított, amikor apját megmentette a második pun háborúban, a trebiai csatában.³⁸ Lazius szerint, ha egy polgár megmentéséért

³⁷ *Aemiliam gentem appellatam dicunt a Mamerco, Pythagorae philosophi filio, cui propter unicam humanitatem cognomen fuerit Aemylos.* Sextus Pompeius FESTUS: *De verborum significatione.* 24.

³⁸ *Civica iligna primo fuit, postea magis placuit ex aesculo iovi sacra [...] Additae leges artae et ideo superbae quasque conferre libeat cum illa graecorum summa, quae sub ipso iove datur cuique muros patria gaudens rumpit: civem servare, hostem occidere, utque eum locum, in quo sit actum, hostis optineat eo die, ut servatus fateatur – alias testes nihil prosunt –, ut civis fuerit. Auxilia*

(zöld) *corona civica* járt, akkor Miksának, a haza megmentéséért még egy aranyat is kell adni, s ezzel a kettős koronával és a római hadvezéreket idéző kettős névvel emlékeznek majd meg róla a történetírók. Lazius minden bizonnyal a diadalkapuk történelmi programjának megalkotásában is részt vett, így a cseh kapu oszlopain Morvaország, Felső- és Alsó-Lausitz, Szilézia, illetve két hercegsége, Oppeln (Opava) és Glogau külön is megjelenik egy-egy címerpajzsot tartó nőalak képében, a diadalív belsejére pedig a cseh királyként is uralkodó Habsburgokat festették fel. Az udvaroncai által kísért II. Miksa minden bizonnyal értette a humanista szellemű építmény ikonográfiai és költői utalásait, kérdés, hogy a vörös és fehér borokkal folyó kutakhoz igyekvő bécsi közönség mennyiben volt tisztában a Statiustól idézett nemeai oroslán és a cseh heraldika finom összefüggéseivel vagy a *corona civica* szimbolikus jelentésével.

Kaspar Stainhofer

Kaspar Stainhofer bécsi könyvkiadó, előszava tanúsága szerint, maga szerkesztette 1566-ban megjelent metszetes albumának német szövegét, talán Lazius feliratait is ő fordította németre, bizonyára segítséget kérve az általa megjelentetett humanistáktól, talán magától Zsámbokytól is. Bár a korabeli nyomdászok sokszor humanista literátorok is voltak, ez a teljesítmény mindenképpen figyelemre méltó. A Bécs környékéről származó Kaspar Stainhofer/Steinhofer (†1575) 1566–1575 között tartott fent nyomdát Bécs belvárosában, a Szent Anna templom melletti Annahof nevű házban, amelyet a korban szinte általánosnak nevezhető módon szerzett meg, 1566-ban ugyanis elvette egykori mestere, Michael Zimmermann nyomdász özvegyét, akinek korábbi férje, Aegidius Adler is nyomdatulajdonos volt. Nyomdája megszerezte az egyetemi nyomda címet, 1572-től pedig már udvari nyomdász lett, házat vett az Annahofhoz közel, amelyet a bécsiek úgy ismertek: „zum grünen Rössel”. 1576-tól nővére lett a nyomda örököse.³⁹

Az „officina Steinhofera” több magyarországi vonatkozású nyomtatványt is megjelentetett, így Sylvester János bibliafordításának 1574. évi bécsi kiadását is (RMNY 335), amelyhez ugyancsak Stainhofer írt ajánlást, ezúttal latin nyelven és a császár fiainak, Rudolf és Ernő főhercegnek címezve. Magyarul jelent viszont meg az ajánlása az egyik legelső magyar nyelvű katolikus imádságos könyvben, amelyet John Fisher rochesteri püspök *Psalmi seu precesiones* c. művének fordításaként adott ki a Stainhofer-nyomda 1572-ben (RMNY 308a). Stainhofer Draskovich György zágrábi püspökhöz szóló magyar nyelvű (!) ajánlásából kiderül, hogy többen kérték tőle a (katolikus) imakönyv megjelentetését, amelyet azért nyomtatott ki, hogy a nehéz időkben, „a mostani esze-veszett világban” a magyarok ismét imádkozhassanak. Egyébként a magyar nyelvű Újtestamentum kinyomtatását is

quamvis rege servato decus non dant, nec crescit honos idem imperatore conservato, quoniam conditores in quocumque cive summum esse voluere. accepta licet uti perpetuo. [...] Africanus de patre accipere noluit apud Trebiam. [...] Coronae [...] quod si civicae honos uno aliquo ac vel humillimo cive servato praeclarus sacerque habetur, quid tandem existimari debet unius virtute servatus universus exercitus? Plin. Nat. Hist. XVI. 5.; XXII. 4.

³⁹ RESKE 2007, 970.

várják tőle Magyarországon, de a (katolikus) magyar urak „kevesen vadnak”, ezért nincs, aki támogassa a vállalkozást.⁴⁰

Kaspar Stainhofer és Zsámboky János kapcsolatára utal, hogy a bécsi kiadó és nyomdász két verses füzetet is megjelentetett az udvari történész és orvos 1567-ben Bécsben megtartott menyegzőjére.⁴¹ Az egyik epithalamiont a pozsonyi német humanista költő, egyben botanikus, orvos Georg Purkircher (1530–1578) írta.⁴² A pozsonyi humanista, Ovidius Pyramus és Thisbe-történetét alapul véve, epikus nászverset írt az ifjú pár, Sambucus és Christina metamorfózisáról, amelynek végén előbb a menyasszony, majd maga Sambucus is bodzafává (latinul: *Sambucus*) változik.⁴³

Zsámboky esküvőjére egy másik köszöntő nyomtatványt is megjelentetett Stainhofer, mégpedig Johannes Buchmannus versével (5. kép).⁴⁴ Menyegzői köszöntőjében a hét múzsa szól egymás után az ifjú párhoz, a költő azonban röviden felidézi Zsámboky utazásait is.⁴⁵ Buchmann költeménye egy másik alkalmi verssel együtt látott napvilágot, a 8 disztichonból álló mű szerzője: Henricus Polanus à Polansdorf.⁴⁶ Johannes Buchmann⁴⁷ száрма-

⁴⁰ [az] imádságos könyvecskét ez mastani nyomorult üdőbe, Nagyságos Uram, magamba végeztem küadni, mellyet túlem sok jámbor, hogy újonnan deák bötökkel megnyomatnám, gyakorta való kérésse sokszor kívánt, mely kirist és az tudósok intésit is megfogadván, nem az én hasznoméért, hanem az Christus neve dicsiretiért, az megmondott jámbor élető Püspök Istenhöz való szörzött imádságos és dicsíretes könyvecsk[éj]ét elővévén (melyben az Atya mindenható isten megjelentette az ő szívít és hitit), mastam, míg jobbat nyomtathatok, Nagyságodnak először, annak utána Christus kössíginék, azaz magyar nyelvő népnek, szívem szerint ki akarám adni és eresztetni, mivel hogy nagyobb és szorgalmatosb ájtatossággal az Szentháromságnak, kit eleitül fogva egyetlen egy Istennek vallunk, neve dicsírtethessék, és mastani eszeveszött világban az elhagyott kemín ílető atyánknak (amint az írás mondja), és régieknek devotio, azaz isteni félelem és az alázatosság ismét elővehettessék [...] De miért, hogy az magyar urak kevesen vadnak, nincsen ki segítséggel lenne az Christus neve dicsiretiért és az hitnök megtartásáért Új testamentomnak nyomtatására, kit Magyarország szíve szerint kívánna túlem, üdőre kell hadnom. Stainhofer Gáspár nyomdász ajánlása Draskovich György zágrábi püspöknek. [Imádságos könyvecske] Bécs, STAINHOFER, 1572 (RMNY 308/A). Betűhíven idézi: BAJÁKI 2009, 8. 16. jegyzet.

⁴¹ ALMÁSI 2005/b, 919–919.; ALMÁSI 2009, 70.

⁴² *Epithalamium metamorphoticum. Ad nuptias D. Joan. Sambuci etc. autore D. Georgio Purkirchero Pannonio.* Viennae Austriae excudebat Caspar Stainhofer, Anno Salutis M.D.LXVII. (RMK III. 556)

⁴³ WALDAPFEL 1932, 45–46. OKÁL 1984, 24–27.

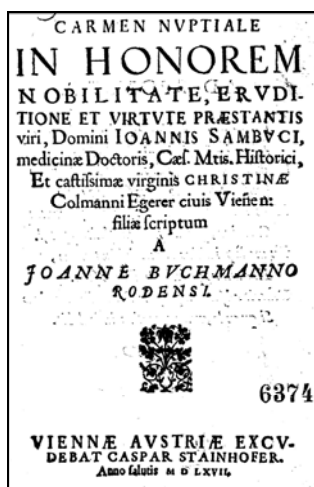
⁴⁴ Johann BUCHMANN: *Carmen Nyptiale in Honorem Nobilitate, Ervditione et Virtute Praestantis viri, Domini Ioannis Sambuci, medicinae Doctoris, Caes. Mtis. Historici, et castissimae virginis Christinae Colmanni Egerer ciuis Viennen. filiae scriptum à Ioanne Buchmanno Rodensi.* Viennae Avstriae Excudebat Caspar Stainhofer. Anno salutis MDLXVII. [App. Hung. III. 1818 (1567)]

⁴⁵ *Res est fatalis, multas cum viderit oras, / Viderit et variis multa secreta locis. / Namque Pyranaeas peregravit fortiter alpes, / Et fuit Italiae lausque decusque scholae. / Huc tamen ad patriae rediit vicina Viennae, / Haec quia sunt istis moenia tuta iocis.*

⁴⁶ *Gratulatorium carmen in eiusdem Dom(ini) Doctori Io(annis) Samb(uci) etc. nuptias, Henrici Polani à Polansdorff.* Vö.: APPONYI 1903–1927, III. 1935.

⁴⁷ Valószínűleg nem azonos a korban ismert hasonló nevű személyiséggel, a jénai születésű evangélikus Johann Bochmann/Buchmann-nal (1540–1609), aki 1561-ben az elbingi gimnázium rektora lett, közben a königsbergi egyház papja, 1570-től Danzigban szolgál, majd ismét Elbingbe megy, és az itteni Mária-templom első prédikátora, 1609-ben bekövetkezett haláláig. Róla bővebben: TÖPPEN 1898

zására Stainhofer nyomtatványának címlapján a *Rodensis* melléknév utal, amelynek feloldása nem könnyű, utalhat sziléziai német helységnévre is.⁴⁸ Johann Buchmanntól több II. Miksához szóló alkalmi vers is fennmaradt,⁴⁹ egy latin elégiában szintén II. Miksa császárnak kíván szerencsés utat, amikor az uralkodó Sziléziából Magyarországra utazik. Ez is Buchmann sziléziai illetőségét bizonyítja, aki a vers első sorában Magyarország hírneves földjéről ír (*Inclyta Pannoniae tellus, tu clara Viennae*).⁵⁰ Valószínűleg Johannes Buchmannus rokona az a Martin Buchmann, aki 1606-ban iratkozik be a bécsi egyetemre, de ő már a sziléziai Neisse városába való (*Martinus Buchmannus Niessenus Silesius*).⁵¹

5. Johann Buchmann: *Carmen nuptiale*, Bécs, 1567, Címlap (ÖNB)

Johann Buchmann sziléziai származását erősíti, hogy költőtársa, az ugyancsak német Heinrich Polan von Polansdorf (1500–1572) az alsó-sziléziai Troppau (Opava) Hercegség Polensdorf falujából (ma: Velká Polom, Csehország) való; Polan Troppau iskolájának magisztere és rektora, illetve a város jogtanácsosa (*Syndikus*), alkalmi költő.⁵² Fia, Amandus Polanus von Polansdorf (1561–1610) neves protestáns teológus, bázeli professzor, Jakob Grynaeus veje.

⁴⁸ *Rodensis* = legtöbbször az ágostonos apátságáról nevezetes hollandiai Rolduc (a középkori latin és francia neve: Rode, németül Herzogenrath, Klosterrath) városra utal, de számításba jöhet több sziléziai falu is, amelyek az egykori irtványt (*roden* = irt) őrzik nevükben (Roden, Rodeland, Rodenau, Rodenbach, Rodenheide, Rodemark, Rodewalde, Rodetal). De lehet az alsó-sziléziai Rothkirch (ma Czerwony Kościół, Lengyelország) is, innen ugyanis többen tanultak Páduában a 16. század második felében. ZONTA 2004

⁴⁹ BUCHMANN, Johannes: *Carmina varia Maximiliano II. imperatori dicata*. Wien, Österreichische Nationalbibliothek (ÖNB), Cod. 13897 No. 4.

⁵⁰ Ioannes BUCHMANN: *Votum pro adventu e Silesia in Pannoniam Maximiliani II. Imperatoris carmine elegiaco*. ÖNB Cod. 9874 (Hist. Prof. 832.). Tabula codicum ÖNB V. 103.

⁵¹ GALL–PAULHART (szerk.) 1974, 313.

⁵² RE Bd. 11. 786.; Kronprinzenwerk Bd. 17. 618–619. Heinrich és Amand Polanról bővebben: ŠTĚPÁN 2000

Nem lehet véletlen, hogy Johann Buchmann és Heinrich Polan a Sambucusnak írt epithalamionok kiadása után alig két évvel, 1569-ben ismét együtt tűnik fel egy másik bécsi alkalmi kiadvány szerzői között, amely szintén Kaspar Stainhofer nyomdájának terméke.⁵³ A *propemptica* azaz búcsúversek abból az alkalomból születtek, hogy egy testvérpár és házitanítójuk elhagyja tanulmányaik színhelyét, Bécsset, és visszatérnek szülőföldjükre, Csehországba. Az ifjak a neves ulmi származású patríciuscsalád tagjai: Johann Jakob és Eucharius Ungelter, nevelőjük pedig a „markomann”, azaz morvaországi illetőségű Andreas Niger (= Fekete, minden bizonnyal Schwartz). Andreas Niger valóban morva nemzetiségű, ugyanis 1567-ben iratkozik be a bécsi egyetemre a magyar nemzet anyakönyvébe, illetve a jogászokhoz, ahol egészen 1573-ig tanul, és a matrikula bejegyzése szerint Olmützbe való (*Olomucensis, Juliomontanus*).⁵⁴ 1574-ben már mint jogi doktor a magyar nemzet bursájának prokurátora, 1594-ig többször is viseli ezt a tisztséget.⁵⁵ A búcsúvers szerzői között vannak Zsámboky nászának köszöntői: Johann Buchmann *Rodensis* és Heinrich Polan von Polansdorf *Nis(sensis)*, aki a Felső-Szilézia Neisse (ma Nysa, Lengyelország) nevű városába való, és ugyancsak a bécsi egyetem hallgatója, 1566-ban iratkozik be a magyar nemzet anyakönyvébe *Henricus Polanus a Polansdorff Silesius Nissenus A(rtium) B(accalaureatus)* néven.⁵⁶ Rajtuk kívül további két alkalmi költő ír még búcsúverset: Johann Ziegel magiszter a württembergi Schorndorfból, akinek több önálló műve is megjelenik a korban, illetve a szintén magiszteri fokozattal rendelkező Georg Bär (*Ursinus*), a sziléziai Sorau lakosa. Georgius Ursinus egyébként nem sokkal később már Páduában tanul, ahová 1571-ben iratkozik be, majd doktori fokozatot szerezve a német nemzet prokurátorának választják meg.⁵⁷

A búcsúverset megjelentető Stainhofer-nyomtatvány, amelynél Sambucus két német-sziléziai barátja, Buchmann és Polan ismét együtt szerepel, rámutat, hogy Zsámboky János szoros kapcsolatban állt a bécsi egyetemen tanuló sziléziai, morva, részben németországi ifjú humanistákkal, akik még életpályájuk, karrierjük kezdetén voltak.

Sambucus ad Lectorem

Zsámboky János, a bécsi udvar orvosa és fizetéssel dotált hivatalos történetírója bizonyosan olvasta, sőt forgatta a Miksa bevonulása alkalmából 1563-ban kiadott versgyűjteményt, köztük Lazius költeményét is. Különben Zsámboky Jánostól sem volt idegen a hasonló alkalmi versfaragás, hiszen 1558-ban a bécsi egyetemet képviselő tudósok (Georg Eder,

⁵³ *Propemptica in prosperum discessum Vienna Austriae in Boemiam nobilium... adolescentulorum Iohannis Iacobi et Eucharii Ungelterorum iuvenisque... praestantis... Andreae Nigri Marcomanni, eorundem praeceptoris fidelissimi. Scripta a M. Ioanne Ziegelio Schorndorfense, Ioanne Buchmanno Rodensi, M. Henrico Polano a Polansdorf Nisen., M. Georgio Ursino Soraviensi. Viennae Austriae ex officina Caspari Stainhoferi. Anno 1569.*

⁵⁴ SCHRAUF (ed.) 1902, 553.

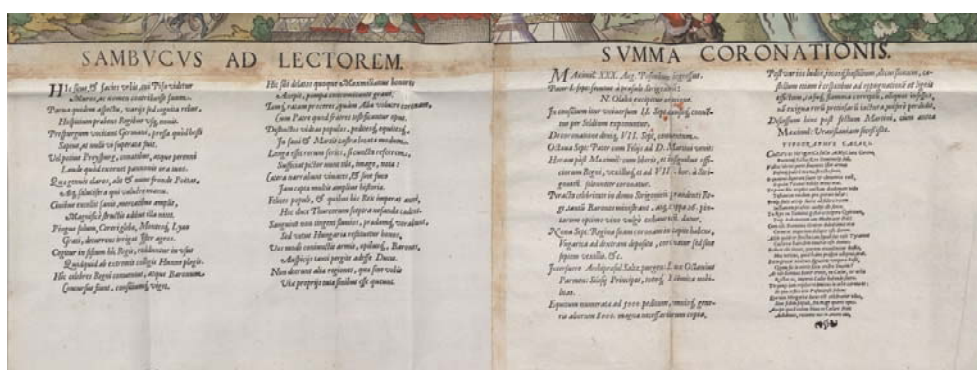
⁵⁵ SCHLIKENRIEDER 1753, 383–384.

⁵⁶ SCHRAUF (szerk.) 1902, 209.

⁵⁷ ZONTA 2004, 168.

Bartholomaeus Reisacher, Paulus Fabricius, Hubertus Luetanus, Adam Schroeter) között ő is latin költeménnyel köszöntette a császárrá koronázott I. Ferdinándot, bevonulása alkalmával.⁵⁸

Zsámboky valószínűleg nem láthatta a bécsi diadalívket, mivel 1563 tavaszán Dél-Itáliában tartózkodott,⁵⁹ így csak Lazius *Periphrasis*-éből tájékozódhatott Miksa márciusi bevonulásának díszleteiről. Kérdés, hogy a pozsonyi koronázáson részt vett-e, hiszen 1563. szeptember 22-én már Gentben van, *Emblemata* c. műve kiadását előkészítendő.⁶⁰ Érdekes, hogy másfél évtized múlva, 1577-ben a II. Rudolf tiszteletére rendezett hasonló ünnepek külsőségeit már a császári történetíró, Zsámboky János tervezi.⁶¹

6. Zsámboky János verse Pozsonyról
A koronázás leírása és a Nyomdász verse a császárhoz, 1566
(STAINHOFER 1566. f. 20 alapján)

A pozsonyi koronázásra készült és Zsámboky nevéhez kapcsolódó Pozsony-versek közül csak a latin változathoz derül ki, hogy azt a nagyszombati születésű bécsi humanista írta: *Sambucus ad Lectorem* (6. kép). A német szöveg csak az olvasóhoz szól (*An den Leser*), ez a különbség bizonyítja, hogy a versek közül a latin készülhetett el előbb a keretes német feliratokkal magyarozott fametszetes laphoz, és azt Zsámboky írta, majd ezt a verset fordította le valaki, vagy inkább készített német interpretációt belőle. A német vers hosszabb, ami egyrészt a két nyelv és a metrumok közötti különbségből adódik, hiszen Sambucus latin költeménye disztichonban íródott, azaz a soronként 6, illetve 5 metrum legkevesebb 10–12 szótagot rejt, míg a német változatot a kor obligát párrimes versformája, az ún. *Knittelvers* szabályai szerint szerkesztették, amelynek szabályos változata 8, legfeljebb 9 szótagos verssorokból épül fel, másrészt néhol a tartalom is eltér valamelyest.

⁵⁸ *Triumphus D. Ferdinando I. Ro. Imperatori invictiss. P.P. augustiss. Archigymnasii Viennensis nomine pro foelicibus imperij auspicijs renunciatus per D. Georg. Eder... ad eundem Panegyrica aliquot doctissimorum hominum carmina, eiusdem scholae nomine, pro communi congratulatione de Imperii fascibus tam foeliciter adeptis, conscripta.* Viennae Austriae excudebat Raphael Hofhalter, 1558. RMK III. 449a, App. H. 347.

⁵⁹ VISSER 2005, 15.

⁶⁰ VISSER 2005, 15.; ALMÁSI 2009, 156. 39. jegyzet.

⁶¹ ALMÁSI 2005/a, 28.

Zsámboky verse, igazodva a fametszethez, amely sokkal inkább Pozsony és környéke látképe, mint a koronázás ábrázolása, főként Pozsonyról szól. „Itt látható a város fekvése, és látképe, amelynek Piso építette falait és kölcsönözte saját nevét. Látványra kicsiny ugyan, de más dolgokban jelentős, leginkább arról, hogy királyok székhelye volt, egészen a legutóbbi uralkodókig”, kezdi a költő versét. Sambucus nem lenne humanista, ha nem a mondabeli antik városalapító, Piso jutna először eszébe, igaz, ez a név és története nem is annyira ismert, hiszen a német változatban az alapító neve: Riso. Zsámboky, a régió szülőtte, hiszen Nagyszombat Pozsony vármegyében fekszik, hosszú, majdnem két évtizedes európai tanulmányai és utazásai során valódi nagyvárosokat látott, ezért neki Pozsony már kisváros, amely azonban nagy múlttal és jelentőséggel bír, ezt talán a német verssor még jobban kifejezi (*von Sachen gros, von angsicht klein*). Ugyancsak humanista stílusfordulat a szófejtés, a költő a német Pressburg nevet a latin *pressus*³ (= el/lenyomott) participiumból származtatja, az ellenség ugyanis gyakori ostromaival nagy nyomás alatt tartotta. Ez az etimológia németül értelmetlen, ezért a fordításból hiányzik. A *Preysburg* változatot azonban már a német nyelvből vezeti le, a város dicsőséget⁶² szerez ugyanis lakosainak. A latin versben Zsámboky megszólítja Pannóniát (*Pannonis ora*):⁶³ „Preyspurg elszántsággal, örök hírnévvel ékesíti fel, ó Pannón Föld, a tiedet”. A német változat szerint a város régen és most is nagy becsben tartja az övéit, és az egész világon híressé teszi őket.

SAMBUCUS AD LECTOREM

An den Leser

Hic situs et facies urbis, cui Piso videtur

Muros ac nomen contribuisse suum.

Parvus quidem aspectu, variis sed cognita rebus,

Hospitium praebens regibus usque novis.

Prespurgum vocitant Germani, pressa quod hosti

Saepius, at nulli vi superata fuit.

Vel potius Preyspurg, conatibus, atque perenni

Laude quod exornet pannonis ora tuos.

Quae genuit claros, alit et nunc fronde Poetas,

Atque salutifera qui valuere manu.

Civibus excellit sanis, mercatibus amplis,

Diß ist die gestalt der schönen Stadt,

Die Riso⁶⁴ von im genennet hat.

Von Sachen gros, von angsicht klein,

Ist manchem König worden gemein,

Von Deutschen wird Preßburg genent,

Dem Feind im streit gantz wol erkent,

Ettlich sie Preyßburg heissen thun,

Dieweil sie vorzeiten, und nun

Die iren in gros ehren helt,

Macht sie bekant in aller welt.

Fürnemlich die poeten nehr,

Und dardurch ir lob allzeit mehrt.

Die Bürger sind gantz from und klug

Die Kauffmanschafft ist ohn betrug.

Die heuser sin auch wol geputzt,

Viel grossen Fürsten offft genutzt.

Das Erdreich feist gut Korn auch tregt,

⁶² A *Preis* főnév dicséretet is jelent a németben.

⁶³ *Pannonis ora* kifejezésben a *Pannonis* (= pannóniai) sajátos melléknév, amelyet Janus is használ egyik versében: *Pannonis ursa dedit lac nobis, Grylle, fatemur* (JANUS Pannonius: *Ad Gryllum*), ő azonban antik mintát követ, hiszen a pannónia medvét már az I. századi költő, Seneca unokaöccse is így nevezte: *Pannonis haud aliter, post ictum saevior ursa*. Marcus Annaeus LUCANUS: *Pharsalia*, VI. 220. Zsámboky kortársa, Sylvester János a Sárvár-újszigeten 1539-ben kinyomtatott Grammaticájának latin ajánlóversében (*Tetrastichon ad pueros*) is használja a *Pannonis ora*-kifejezést: *quae numquam Pannonis ora tulit*.

⁶⁴ Helyesen: Piso.

Magnifice structis aedibus illa nitet.
Pingue solum, Cereri glebae, montesque Lyaeo
Grati, decurrens irrigat Ister agros.

Cogitur in fiscum hic regis, redduntur in usus
Quidquid ab extremis colligis Hunne plagis.
Hic celebres Regni conventus atque Baronum
Concursus fiunt, consiliumque viget.

*

Hic sibi delatos quoque Maxmilianus honores
Acceptit, pompa concomitante gravi.
Tamque ratam proceres, quam Alba volucre coronam,
Cum Patre quod fratres testificantur opus.
Distinctos videas populos, peditesque, equitesque,
In saevi et Martis castra locata modum.
Longa esset rerum series, si cuncta referrem,
Sufficiat pictor nunc tibi, imago, notae:
Caetera narrabunt vivaces, et sine fuco
Jam ceptae multis amplius historiae.
Felices populi, et quibus hic Rex imperat anni,
Hoc duce Thurcorum sceptrum nefanda cadent.
Sanguine non tingent fluvios, praedamque vorabunt,
Sed vetus Hungariae restituetur honos.
Vos modo coniuncta armis opibusque, Barones,
Auspiciis tanti pergite adesse Ducis.
Non deerunt aliae regiones, quae sine vobis
Vix propriis tutae finibus esse queunt.

Der Wein mit grossem gwat sich regt,
Das macht die Thonaw wasserreich,
Durch geust die Acker allzugleich.

Hie die Keiserlich Maiestat,
Empfengt, was sie In Ungern hat.
Viel wichtig sachen hie man find,
Zulauff von manches Fürsten Kind.
Allhie die Kron hat gnomen an,
Der hochgelobt Maxmilian,

*

Dabey sein Vater Keiser fest,
Mit der gantz Brüderschafft gewest,
Als du hie sihst manch hauffen stahn,
Zu roß und fuß gewapnet man.
Es nem hinweg der zeit sehr viel,
Wenn ich beschrieb das gantze Spiel,
Drumb schaw des Malers wercke wol,
Da findst was ich beschreiben sol,
Was ubrig ist, wird zeigen an
Das Buch, so manch gelerter man
Von den Historien anfengt,
Die sach darinn gar wol verlengt.
Selig das Volck sich achten sol,
So es sich wil bedencken wol,
Das es erlangt ein Keiser hat,
Der den Türcken bringt in gros not,
Dem Ungerland erlangt sein ehr,
Das es nicht werd geplager mehr.
Derhalben nu ir Graffen gut
Helfft im mit frischem freyen mut,
Und stercket euch mit gmeiner wehr,
Das ir erlanget grosse ehr,
So werden euch behülflich sein
Die Reichstedt hie und dort mit ein,
Jetzund sich fürchten umberal
Vor des Türcken gros herr und zal.

Már a vers elején kitűnik, hogy Zsámbokynak miért is olyan fontos Pozsony: mert neves költői voltak és vannak, akik növelik városuk hírnevét (*Quae genuit claros, alit et nunc fronde Poetas, / Atque salutifera qui valere manu – Fürnemlich die poeten nehrt, / Und dardurch ir lob allzeit mehrt*). Nem kétséges, hogy Sambucus itt a pozsonyi humanista kör néven ismert költői és tudósi csoportról beszél, amelyhez őt is szoros szálak fűzték. A költőkön kívül a város okos – a német fordításban ráadásul jámbor – polgáraitól (*civibus sanis – Bürger gantz from und klug*), valamint élénk kereskedelméről is nevezetes, a német változat szerint kereskedői nem is csalnak (*Die Kauffmanschafft ist ohn betrug*). Pozsony nagyszerű épületekkel dicsekedhet, a német vers szerint ezekben szoktak megszállni a feje-

delmek, hercegek, ha Pozsonyban vannak (*Die heuser sin auch wol geputzt, / Viel grossen Fürsten offt genutzt*).

Földje jó gabonát, hegye sok bort terem, szántóit a Duna öntözi. Pozsonyban gyűjtik össze Magyarország termését az uralkodónak (itt a Magyar Kamarára gondol Zsámboky), akít a latin királynak, a német vers császárnak nevez. A latin változatban egyébként Zsámboky meg is szólítja adófizető magyar honfitársát: *quidquid ab extremis colligis, Hunne, plagis* (= mindazt, amit csak te, Hun, a távoli mezőkről begyűjtesz). Tanulságos a következő sorok összevetése, hiszen a latin versben Pozsonyt mint az országgyűlések és a bárók gyűlései, azaz a király melletti kormányzó testület, a magyar tanács (*consilium Hungaricum*) székhelyeként jellemzi Zsámboky, míg a német vers az itt történt fontos dolgok között az uralkodó gyermekeinek ideérkezését említi, azaz már a koronázásról beszél. Zsámboky a vers második részében tér rá a tulajdonképpen eseményre, Miksa koronázására, a koronázást követő tornajátékra, de ezt igen röviden „elintézi”, mondván: „hosszú lenne a sor, ha mindent elmesélnék, legyen elég a festő [munkája], az ábrázolás, illetve az [alábbi] jegyzetek, a többit majd valóságúen, életszerűen és sokkal bővebben elmesélik a már megkezdett históriás könyvek”.

A vers legvégére maradt a költő és udvari ember morális üzenete, a koronázás legfőbb tanulsága: Miksával a török veszélyt is sikerül majd Magyarországról elhárítani. Zsámboky költői képekkel és kifejezésekkel húzza alá mondanivalóját (*Thurcorum nefanda sceptrā cadent, Sanguine non tingent fluvios, praedamque vorabunt, Sed vetus Hungariae restituetur honos* = a törökök istentelen jogarai lehanyaglanak, és nem mártják vérbe a folyókat és nem nyelik el prédaként az országot, hanem visszaáll Magyarország régi tisztelete/dicsősége), ezek azonban nem jelennek meg a vértelen, száraz német verssorokban. A két utolsó disztichonban szülőhazája főuraihoz fordul Joannes Sambucus, mintha magából Pozsonyból üzenne nekik: „Ti pedig, Bárók, egyesült fegyverekkel és erővel igyekezzetek támogatni a hatalmas Fejedelem kormányzását, és majd más vidékek is segítségtekre lesznek, amelyek nélkülük aligha tudnák biztonságban magukat saját határaikon belül”. Ugyanez némi változtatással a német olvasónak: „Így majd a birodalmi városok is mindenütt segíségekre lesznek, ugyanis mindenütt rettegnék a hatalmas és rengeteg török hadtól”. Zsámboky magyar főuraknak szóló üzenete, vagy inkább felszólítása hangjában visszacseng Verancsics Antal Magyarokhoz (*Ad Hungaros*) írt költeménye.

A két Pozsony-vers összevetésénél Zsámboky eredeti latin szövege több érzelmet, sőt entuziazmust hordoz és közvetít, s nemcsak az uralkodók – hiszen Pozsonyban két király, apa és fia is részt vett az ünnepeken – iránti kötelező rajongást és elfogultságot, hanem elkötelezettséget, aggodást is Pozsony és általában Magyarország sorsa iránt. Az, hogy mind a Pannon Földet, mind a Bárókat, sőt egyszer általában a Magyart (*Hunne*) is megszólítja, arra vall, főként a magyarországi olvasóhoz adressálta ajánlását, míg a személytelegebb német változat a birodalom többi polgárához szól.

Summa coronationis

Zsámboky (és a német fordító) versét a koronázás leírása követi a Pozsony-fametszetnek mind a latin, mind a német változatán. A leírás mindkét nyelven igen hasonló, az eseményeket időrendben követi, de csak a német szöveget zárja Kaspar Stainhofer kolofonja.

SUMMA CORONATIONIS	Kurtzer Begriff der gantzen Krönung
Maximil(ianus) XXX. Aug(usti) Ponium ingressus.	Den XXX. Tag Augusti ist Keiser Maximilian zu Preßburg eingeritten
Pater I. Sept(embris) secutus a praesule Strigoniensi N(icolao) Olaho excipitur oratione.	Den I. Septemb(ris) ist ir Keis(erliche) M(ajestät) Vater hernach gefolget, und von dem hochwirdigen N(icolao) Olaho Bischoff von Gran empfangen worden.
In consilium itur universum II. Sept(embris) causaque conventus per Seldium exponuntur.	Den II. Septemb(ris) ist man zu Rhat gangen, und sin allda die ursachen der gantzen Versamlung durch den Seldium erzelt worden.
De coronatione denique VII. Sept(embris) conventum.	Den VII. Septemb(ris) ist man widerumb der Krönung halben zuhauff kommen.
Octava Sept(embris) Pater cum Filiis ad D(ivi) Martini venit:	Den VIII. ist Keiser Ferdinand mit seinen Sönen in S(ankt) Martins Kirch kommen.
Horam post Maximil(ianus) cum liberis et insignibus officiorum Regni, vexillisque et ad VII. hor(am) a Strigoniensi solenniter coronatur.	Ein stund darnach ist Keiser Maximilian mit seinen Sönen auch mit des Reich Wapen und Fahnen, von obgemeltem Bischoff umb 8. uhr gantz herrlich gekrönt worden.
Peracta celebritate in domo Strigoniensi prandenti Regi, tantum Barones ministrant, atque cuppa pintarum 26 optimo vino vulgo exhaurienti datur.	Nach volbrachter Herrligkeit der Krönung, ist dem König allein von Freyherren zu Tisch gedienet, und dem gemeinen Mann ein Geschirr so 26 Pinten gehalten, des besten Weins auszutrinken geschenkt worden.
Nona Sept(embris) Regina suam coronam in capite habens, Ungarica ad dextram deposita, coronatur sed sine septem vexillis etc.	Den IX. Septemb(ris) ist die Königin in irem geschmuck und Kron, als sie die Ungerisch Kron zur rechten seiten gelegt hat, ohn die sieben Fahnen gekrönt worden.
Interfuere Archipraesul Saltzpurgen(sis), Dux Octavius Parmen(sis), Silesii Principes, totaque Boemica nobilitas.	*
Equitum numerata ad 5000 peditum, omnisque generis aliorum 8000 magna necessariorum copia.	Darbey sind gewest, der Ertzbischoff von Saltzburg, der Hertzog Octavius von Parmen, die Fürsten aus der Schlesing, und der gantz Behemisch Adel.

<p>correptum, aliquot infessos, non exigua rerum pretiosarum iactura, misere perdidit.</p> <p>Discessum hinc post festum Martini, cum antea Maximili(anus) Vratislaviam secessisset.</p>	<p>Der fürnembsten des Reisigen zeugs und Fusvolcks zal ist gewesen 5000 der andern all in gemein 8000.</p> <p>Nach viel Ritterspiel, Durnier und Kempff ist das Schloß, so von Holtz gemacht, ohn alles gefehr angezündt, auch ettliche auff den Rossen mit verlierung vieler köstlicher ding, gantz erbärmlich verbrent und getödt worden.</p> <p>Nach Sanct Martins tag ist man abgezogen, als zuvor Keiser Maximilian gen Breßlaw zogen war.</p> <p style="text-align: center;">*</p> <p>Mit Röm(ischen) Key(serlichen) Mai(estät) etc. Gnad und Privilegien.</p> <p>Gedruckt zu Wienn in Osterreich by Caspar Steinhofen, in S(an)kt Annenhoff.</p>
--	--

A német összefoglalásban egyébként Miksát császárnak írják, sőt magában a versben is, akárcsak a fametszet címében, de ez érthető, hiszen az 1563. évi koronázásról csak 1566-ban jelenik meg Stainhofer albuma, és bizonyosan ekkor készül a Pozsony-röplap is. Zsámboky latin verse, illetve a koronázás eseményeinek összefoglalása után a latin változat még egy verset tartalmaz, ez azonban, a Zsámboky-verstől eltérően, már valódi panegyricus, mégpedig magától a nyomdásztól, igaz, nevét, ellentétben a német röplappal, nem közli a nyomtatványon, de a metszet azonossága nem hagy kétséget afelől, hogy a vers szerzője maga Kaspar Stainhofer. A vers első sora chronosztichon (M-CCCC-L-VV-III = 1563), a koronázás évszámát rejti. A latin vers a pannón föld királyává és urává koronázott császárt (!) a Lazius-feliratokból is ismert *Aemilianus* néven szólítja meg, koronázása helyszíne Pozsony (itt latinul: *Posonium*), amelynek szépen rakott falait a hatalmasan hömpölygő Ister, azaz a Duna sárga homokja⁶⁵ csapkodja. A dicsőítő költeményektől megszokott, sőt elvárt túlzás következik: milyen nagy az égiek kedvezése és kegyelme, hogy ekkora és oly nemes Titán született (a költő görögösen írja: *Titanos*, de az eredeti görög szó helyesen: *Titan* latinul ismert a *Titanus* alak is), aki természetesen nem más, mint II. Miksa. A tipográfus ezután magát a császárt szólítja meg, akit itt, azaz Pozsonyban (1563-ban) még láthatott idős atyja három ország koronájával a fején, és személyesen hallhatta fiát, amint hazájáért és a vallás ügyéért (*pro focis arisque*) mondott beszéde a csillagokig hatott. Miksa egyrészt már a római polgárok feletti hatalom jelképes jogarát viselte (*sceptra Quiritum*), azaz római vagy német király, másrészt a csehek uralkodója (*moderator Bohemorum*) volt, amikor Pozsonyban Pannónia legédesebb Atyja (*Genitor dulcissimus*

⁶⁵ Átvétel Vergiliustól: *At non, qua Scythiae gentes Maeotiaque unda, / Turbidus et torquens flaventes Ister arenas.* Verg. Georg. III. 350–351.

Pannoniae orae), azaz I. Ferdinánd császár és Magyarország királya a hatalmat átadta neki. Ez már ráadás volt ahhoz, hogy Miksát a császár utódjának ismerték el, s német királlyá választásával a borzalmas, kivont kardjával támadó Zsarnok, azaz a török szultán megtudhatta, hogy a császári háznak van örököse, a Géta (*Getes*)⁶⁶ ugyanis, akinél nincs vérszomjasabb ellenség, nem akarta, hogy Miksa megszerezze a birodalmat. Miksa a Szent Német–Római Birodalom, azaz a császárság feletti hatalommal (*Imperio Sacro*) a legnagyobb megbecsülést kapta a világon, a földkerekség irányítója (*orbis Rector*) lett, sőt hármaskoronát szerzett, aminek a pozsonyi föld volt a tanúja.

A vers végén Stainhofer is Pozsonyt dicséri: Magyarországon nincs ennél nevezetesebb hely, akár népe hűségét, akár a kincseket tekintjük. Az utolsó disztichonban fejezi ki a császárnak szóló ajánlást: „Vedd ezt a nyomtatványt, amelyet a Te császári támogatásoddal adtunk ki, és tarts meg minket szeretetedben!”

TYPOGRAPHUS CAESARI

CInCtVs es HVngarICa saCer AEMyLIane Corona,
 Pannonii factus Rex Dominusque soli.
 Vastus ubi torquens flavescentes Ister arenas
 Posonii pulcre moenia structa ferit.
 O quantus superum favor et clementia coeli,
 O quam Titanos nobilis ortus erat.
 Te pater hic triplici cinctum diademate vidit
 Testantem rutilum pro pietate iubar:
 Proque focis arisque sacris ad sidera vocem
 Iactantem praesens audiit ille senex.
 Tu Rex tu Dominus gestas sceptrum Quiritum,
 Tuque Bohemorum iam Moderator eras:
 Cum tibi Pannoniae Genitor dulcissimus orae
 Cerneret Imperium desuper esse datum.
 Adde quod et stricto iam squalidus ense Tyrannus
 Caesareae haeredem noverat esse domus.
 Scilicet ille Getes, quo non truculentior hostis,
 Hoc veritus, quod habes prosper adeptus, erat.
 Ferte precor veterum signantes tempora Fasti,
 Quem sic in terris fata creare Ducem?
 At tibi summus honor crevit, tu Caesar, et orbis
 Rector es, Imperio Caesar habende sacro.
 Tu quoque iam triplici redimitus in orbe corona es:
 In quo testis erit Posoniense solum:
 Quo non Hungariae locus est celebratior ullus,
 Sive fidem populi, seu mage quaeris opes.
 Accipe quod cunus Divo te Caesare freti

⁶⁶ A törököket a humanista szövegek gyakran gétáknak nevezik, tekintve, hogy a Balkán felől érkeztek Európába.

Aedidimus, retinens nos in amore tuo.

Caspar Stainhofert nem csak az említett, 1572-ben megjelent Imádságos könyvecske magyar nyelvű, minden bizonnyal fordítással készült ajánlása miatt sorolhatjuk a 16. század második felének bécsi humanista köréhez, hanem a magyar művelődéstörténetbe is beiktathatjuk mind magyar vonatkozású nyomtatványai – könyvek, illetve a Pozsony-veduta –, mind az utóbbihoz készült ajánlása okán. Latin verses ajánlást írt egyébként Pesti Gábor hatnyelvű szótárának 1568. évi bécsi kiadásához is, amelyet szintén ő nyomtatott ki.⁶⁷ Az ajánlás Nádasdy Ferenc vasvári főispánnak, Nádasdy Tamás nádor fiának szól. A könyv eredeti, 1538-ban megjelent kiadását⁶⁸ még Pesti Gábor ajánlotta Újlaki Ferenc győri püspöknek.

SPECTABILI ET MAGNIFICO DOMINO FRANCISCO de Nadasd, Comiti comitatus
Castriferrei etc. Illustris ac Magnifici quondam Domini Comitis Thomae de Nadasd, Regni
Hungariae Palatini Judicis, Comanorum, ac in eodem regno locum tenentis S(acrae)
Caesareae Regiaeque Maiestatis etc. unico filio
S(alutem D(icit)

Accipe Pegasidum columen fautorque sororum
Nomine quod prodit, vir generose, tuo.
Sextuplicis pulcre resonant idiomata linguae,
Sola per Heroum sunt ea nata domos.
Est aliquid (necque enim postrema in laude putandum,
Nec cuivis etiam quod dat ab arce pater)
Romani, Latii, Gallique, Hunnique, Boemique
Et Germanorum promere posse sonos.
His aulae Heroum regumque palatia passim,
Rectius e reliquis enituisse solent.
His decus Imperii fasces sceptrumque coruscant,
His quoque in immensum surgere suevit honos.
Ergo ne perpetuas superis ita deicere grates
Divorumque aris vota precesque negent?
Quod genus humanum ditarint munere tanto,
Unde animi ceptus ferre referre queant?
Sunt aliis aliae linguae regionibus orbis
Est etiam votum cognitus ordo Scythis
*
Hae tamen (Hebraei venia Graiaequae profabor)
Debita non vilis praemia laudis habent.
Ah pereat, quicumque iacit scurrilia scurra,
Ad vitam linguis non opus esse tribus.
Sufficit, e gremio matris quos hausimus, inquit,

⁶⁷ PESTI Gábor [ford.]: *Nomenclatvra sex lingvarvm, Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae... per Gabrielem Pannonium Pesthinum. Vocabular Sechsserley Sprachen.* Viennae Austriae ex officina Caspari Stainhoferi, 1568. RMNY 241.

⁶⁸ SINGRIENER, Bécs, 1538. RMNY 21.

Maternos satis est perdidicisse sonos
 Huic buccella, precor, nec sit plus univa panis
 Dum famet, ex Lymphis guttula, dumque sitit.
 Sed cesso, quid enim nostris iuvat impia verbis
 Tangere, sunt alio haec expedienda loco.

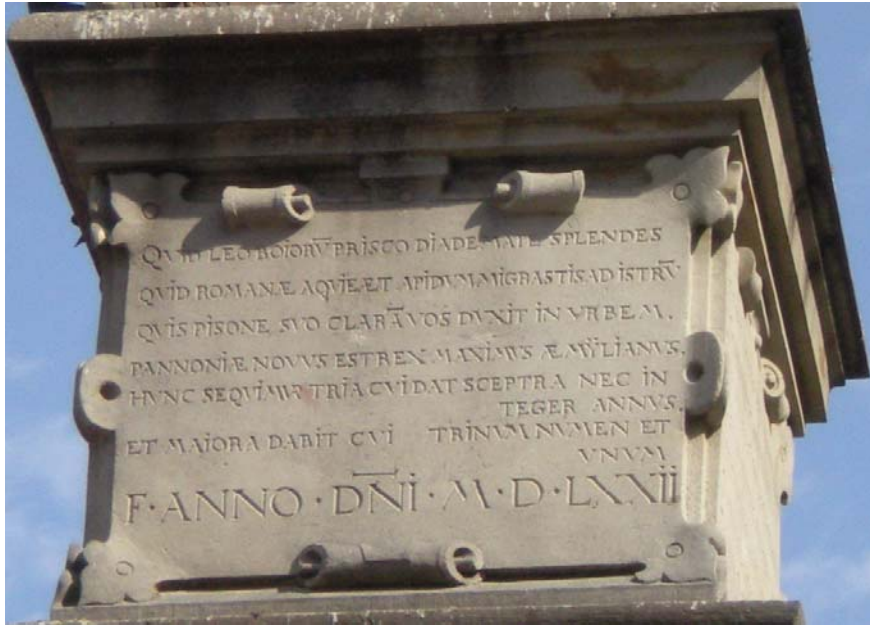
Tu Generose comes, vir praestanissime, nutu
 Haec tibi non alii sume dicata bono
 Tempus erit, maiora tibi quo misero, versu
 Egregio nomen vate canente tuum.
 Interea commendatum tibi meque meosque
 Accipe, et acceptos, quod precor unus, ama.
 Vita tibi facili currat pede, sideris expers
 Adversi, in longas vive valeque dies.

Vestrae Magnificentiae
 Servitor
 Casparus Stainhofer
 Typographus Viennensis [1568]

Stainhofer ajánlásai gyakorlott poétára, humanista erudícióra utalnak, talán éppen Zsámboky János volt, aki rímfaragásában segítette, ezt nem zárhatjuk ki, tekintve, hogy a Pozsony-veduta latin verzióján együtt lépnek fel. Az, hogy orvosprofesszor, udvari történetíró, nyomdász versengve verselnek a bécsi (és pozsonyi) reneszánsz udvarokban, az alkalmi versek kivételes, egyébként mindenki által eddig is tudott divatjára mutat. Az ajánlások, panegyricusok, feliratok sokban hasonlító eszköztára, nyelvezete mellett éppen alkalmiságuk miatt árulnak el sokat, nem is annyira az alkalomról, hanem inkább a szerzőről, illetve az olvasóról.

Az 1563. évi pozsonyi koronázásnak számos korabeli kéziratban maradt, illetve nyomtatott forrása ismert, az alkalmi versek azonban jól kiegészítik ezeket a narrációkat. Utoljára hagyjuk azt a koronázásra emlékező feliratot, amely 1572 óta olvasható Pozsony főterén, kőbe vésvé, a Miksa-kút vagy Roland-kút talapzatán. Ezt a reneszánsz építményt, amely ötvözi és egyesíti a szöveget és az építészet, szobrászat vizuális élményét, azaz egyszerre szól az olvasóhoz és művészi alkotás élvezőjéhez, befogadójához, maga II. Miksa adományozta a városnak koronázása, sőt még inkább a koronázáson kitört tragikus tűzvész emlékezetére.⁶⁹ A Magyarország címerét tartó lovag-szobor talapzatának négy oldalára négy latin verset véstek, mindegyik 3 disztichont tartalmaz. Az északi oldalon, az ugyancsak reneszánsz kartusba írt szöveg sokban emlékeztet Wolfgang Lazius bécsi diadalkapufelirataihoz, de Zsámboky Jánosnak a koronázásról készült Pozsony-vedután megjelent alkalmi költeményéhez is (7. kép):

⁶⁹ Renesancia 2009, 190–192, 800–801. Kat. sz. 163. (Petr FIDLER)

7. A pozsonyi Miksa-kút felirata, 1577 (Monika Skalska felv.)

QUID LEO BOIORUM PRISCO DIADEMATE SPLENDES
 QUID ROMANAE AQUILAE IAPIDUM MIGRASTIS AD ISTRUM
 QUIS PISONE SUO CLARAM VOS DUXIT IN URBEM
 PANNONIAE NOVUS EST REX MAXIMUS AEMILIANUS
 HUNCCE SEQUUNTUR TRIA CUI DAT SCEPTRA NEC INTEGER ANNUS
 ET MAIORA DABIT CUI TRINUM NUMEN ET UNUM
 F(actum) ANNO D(omi)NI. M. D. LXXII⁷⁰

⁷⁰ Közli: BÉL 1735–1737, I. 628.; BOROVSZKY (szerk.) 1895, 149. A közlésekben SPLENDENS participiumi forma szerepel az első sorban, a szépen, antikva betűkkel faragott feliraton azonban jól látszik a SPLENDES 2. személyű igealak. Fordítása: Miért ragyogsz ősi koronával, Csehek oroszlánja, és Ti, római sasok miért költöztetek a japidok [= ókori balkáni nép] folyójához, az Isterhez? Ki vezetett be, Pisojával együtt, benneteket a nevezetes városba? Pannónia új királya, Maximus Aemilianus az, akit követnek, akinek egyetlen év, és még az sem telt el teljesen, három királyi jogart adott, és akinek még nagyobb dolgokat is fog adni a Szentháromság egy Isten. Készült az Úr 1572. évében.

A pozsonyi koronázásnak, amely egyben az 1562–1563. évi, Prágában kezdődött, majd Frankfurtban folytatódott koronázási ünnepségek záróeseménye volt, a pozsonyi két nyelven is publikált nagyméretű fametszetes röplap, majd a pozsonyi, szobordíszes kút mellett egy újabb művészeti ág, az éremművészet is alkotott – a szöveget és ábrázolást, az olvasást és vizualizációt egyesítő – emléket, mégpedig azt az ezüst koronázási emlékérmét, amelyet Körmöcbányán vertek 1563-ban, és amelyen a koronázás főszereplői jelennek meg, az idős, a koronázás után már egy évet sem élt I. Ferdinánd császár, aki végül a Magyar Királyságot is átruházta örökösére, illetve a német/római–cseh/magyar királyi pár, II. (magyar királyként I.) Miksa és felesége, Habsburg vagy Spanyolországi Mária (8. kép).⁷¹

8. Koronázási emlékérem, Körmöcbánya, 1563 (©www.coinarchives.com)

⁷¹ Előlap: *FER.D.G.EL.RO.IM.S.AV.GE.HV.BO.R. 1563*, hátlap: MAXIMILIAN.D:G. RO.HVN. BO.REX.1563. Ezüst, átmérő: 3,5 cm, súly 21 g. Montenuovo 616.

BIBLIOGRÁFIA

- ALMÁSI 2005/a
ALMÁSI Gábor: A császári udvar és respublica litteraria a 16. század második felében. *Aetas* 20 (2005)/3. 22–55.
- ALMÁSI 2005/b
ALMÁSI Gábor: Két magyarországi humanista a császári udvar szolgálatában: Dudith András (1533–1589) és Zsámboky János (1531–1584), (I. rész). *Századok* 139. (2005)/4. 889–922.
- ALMÁSI 2009
ALMÁSI, Gábor: The Uses of Humanism Johannes Sambucus (1531–1584), Andreas Dudith (1533–1589), and the Republic of Letters in East Central Europe. Brill, Leiden, 2009 (*Brill's Studies in Intellectual History*, 185)
- APPONYI 1903–1927
APPONYI, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. Szerk.: DÉZSI Lajos. I–IV. Jacques Rosenthal, München, 1903–1927 (Magyarországon: Franklin, Budapest)
- BAJÁKI 2009
BAJÁKI RITA: „Csak az tud jól élni, a ki jól tud imádkozni. Pázmány Péter Imádságos könyvének szövegkritikai vizsgálata” PhD-értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetemi, Piliscsaba, Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2009 (<http://mek.oszk.hu/08200/08269/08269.pdf>)
- BÉL 1735–1737
Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor [...] elaboravit Matthias Bel; accedunt Samuelis Mikovinii mappae, singulorum comitatuum, methodo astronomico-geometrica concinnatae*, I–IV. J. P. van Ghelen, Viennae Austriae, 1735–1737
- BOROVSKY (szerk.) 1895
BOROVSKY Samu (szerk.): Pozsony Vármegye, Pozsony Sz. Kir. Város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1895 (*Magyarország Vármegyéi és Városai – Magyarország Monográfiája*)
- CSONTOSI 1884
CSONTOSI János: A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kéziratái. *Magyar Könyvszemle* 9. (1884)/1. 157–308.
- DOHME (szerk.) 1877–1879
DOHME, Robert (Hrsg.): *Kunst und Künstler des Mittelalters und der Neuzeit. Biographien und Charakteristiken*, 1–2. Seemann, Leipzig, 1877–1879
- Epitome 1563
Epitome solenniorum, quae in auspiciatum adventum invictiss: ac sacratiss: Rom: Caesaris D.N. Maximiliani, Bohemiae Regis et Archiducis Austriae etc. una cum quatuor arcuum triumphalium constitutione, eorumque explicatione, Respub: Viennen: omnia obsequii ergo supplex F.F. Michael Zimmermann, Wien, 1563
- GALAVICS 1995
GALAVICS, Géza: The Hungarian royal court and late Renaissance art. *Hungarian Studies* 10. (1995)/2. 307–332.
- GALL–PAULHART (szerk.) 1974
Die Matrikel der Universität Wien. 1579/II–1658/59. Register der Personen- und Ortsnamen. Bd. IV/2. Hg. GALL, Franz–PAULHART, Hermine. Böhlau, Graz, 1974

GYULAI 2008

GYULAI Éva: Egy közép-európai tudós portréjához: Verancsics-ikonográfia. In: *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Szerk.: CZOCH Gábor–HORVÁTH Gergely–POZSGAI Péter. KORALL Társadalomtörténeti Egyesület. Budapest, 2008, 162–186.

KAUFMANN 2010

Kaufmann, Thomas DaCosta: *Arcimboldo – Visual Jokes, Natural History and Still-Life Painting*. University of Chicago Press–John Wiley & Sons, 2010

KISS 2004

KISS Farkas Gábor: A ragyogó mágus, avagy a Balassiak az udvari ünnepélyeken. In: KISS Farkas Gábor (szerk.): *Balassi Bálint és a reneszánsz kultúra*. Fialat kutatók Balassi-konferenciája, Budapest, 2004. november 8–9. ELTE BTK RMIT, Budapest, 2004, 89–119. (*Traditio renovata* I.)

KISS 2007

KISS Farkas Gábor: A róka és a nyúl a Dunán. A flamand Arnoldus Gerardus Laurentius Oláh Miklósnak ajánlott meséje, mint születésnapi iocus. In: „*Nem süllyed az emberiség!*”... – *Album amicorum Szörényi László LX. Születésnapjára*. Főszerk. JANKOVICS József, MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007, 299–304.

Kronprinzenwerk Bd. 17.

Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, 1–24. Hg. Erzherzog RUDOLF von Österreich. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1858–1889., Band 17. Mähren und Schlesien, 1886

LARSSON 2000

LARSSON, Lars Olof: Höfische Repräsentation als kulturelle Kommunikation: Ein Vergleich der Höfe Maximilians II. in Wien und Rudolfs II. in Prag. In: DMITRIEVA, Marina–KAREN LAMBRECHT (Hg.): *Krakau, Prag und Wien. Funktionen von Metropolen im frühmodernen Staat*. Franz Steiner, Stuttgart, 2000 (*Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa*, 10.) 238–243.

LUDIKOVÁ 2009

LUDIKOVÁ, Zuzana: Zsámboky János röplapja Miksa magyar királlyá koronázásáról. *Századok*, 143. (2009)/4. 974–980.

Montenuovo

HESS, Adolph: *Collectio Montenuovo. Verzeichnis verkäuflicher Münzen aus der fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung*. Wilhelm Albrecht von Montenuove. Hesse, Frankfurt am Main, 1881

OKÁL 1984

OKÁL, Miloslav. Život a dielo bratislavského humanistu Juraja Purkirchera. *Biografické štúdie, Matica slovenská, Martin* 11(1984) 7–43.

RE

Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Hrsg. Johann Jakob Herzog, Bd. 1–22; Hamburg-Gotha, 1854–1866

Renesancia 2009

Renesancia: umenie medzi neskorou gotikou a barokom. Ed.: BAJCUROVÁ, Katarina–RUSINA, Ivan. Slovenská národná galéria–Slovart, Bratislava, 2009 (*Dejiny slovenského výtvarného umenia*)

RESKE 2007

RESKE, Christoph: Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet: Auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing. Harrassowitz, Wiesbaden, 2007 (*Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen*, 51)

- SCHLIKENRIEDER 1753
SCHLIKENRIEDE, Josephus Joannes: *Chronologia diplomatica celeberrimae et antiquissimae Universitatis Vindobonensis ab anno MCCXXXVII ad annum MCCCLXXXIV*. Wien, Trattner, 1753
- SCHRAUF (ed.) 1902
Die Matrikel der Ungarischen Nation an der Wiener Universität 1453–1630. Hg. Karl Schrauf. Universität Wien–Holzhausen, Wien, 1902 (magyarul: Dr. Schrauf Károly. A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453–1630-ig. MTA–Athenaeum, Budapest, 1902)
- STAINHOFER 1566
Stainhofer, Kaspar: *Gründtliche vnd khurtze beschreibung des alten vnnnd jungen Zugs welche bede zu Einbeleittung... Kaiser Maximiliani des Anndern ... sampt derselben geliebsten Gemahl vnd Kindern von der Crönung von Franckfurt zu Wienn den 16. Martij [1563] richtet worden, sambt aller schönen vnd zierlichen Ehrenporten Prunnen vnd anderer Solenniteten warhafftigen angehaenckten Contrafacturn etc.* Wienn in Österreich, 1566
- ŠTĚPÁN 2000
ŠTĚPÁN, Václav: Der Troppauer Stadtschreiber Heinrich Polan von Polansdorf und sein Sohn Amand. In: *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock*. Red. Kozielek, Gerard. Bielefeld, 2000, 247–253. (*Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien*, 8)
- STRAUSS 1975
STRAUSS, Walter L.: *The German single-leaf woodcut 1550–1600: a pictorial catalogue*, 1–3. Abaris Books, New York, 1975
- Tabulae codicum ÖNB
Tabulae codicum manv scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca palatina Vindobonensi asservatorum, 1–X. Ed. Josef Mantuani et al. Vindobonae, C. Geroldi filius, 1864–1899
- TÖPPEN 1898
Töppen, Max: Johann Bochmann und sein Calendarium. *Altpreussische Monatsschrift* 35. (1898)/5–6. 392–422.
- VISSER 2005
VISSER, A. S. Q.: Joannes Sambucus and the learned image: the use of the emblem in late-Renaissance humanism. Brill, Leiden–Boston, 2005 (*Brill's Studies in Intellectual History*, vol. 128)
- WALDAPFEL 1932
WALDAPFEL Imre: Gyöngyösi-dolgozatok. *Irodalomtörténeti Közlemények* XLII (1932) 41–61., 164–172.
- WALLISCH 2006
WALLISCH, Robert: *Kommentierter Katalog der alten Drucke in der Wiener Sammlung Woldan. Geographica und Reiseliteratur 1481–1630*. Wien, 2006 (www.oeaw.ac.at/biblio/Woldan/Images/KKW-G.pdf)
- ZONTA 2004
ZONTA, Claudia: Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte. Stuttgart, 2004 (*Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte*; Bd. 10). Böhlau, Stuttgart, 2004 (Digitális változata: <http://elib.uni-stuttgart.de/opus/volltexte/2004/2019/pdf/Zonta.pdf>)

MEGJEGYZÉSEK A ZERMEGH-ÉLETRAJZHOZ

NAGY GÁBOR

Az a demokráciával összeegyeztethetetlen hatalmi technika, amely idegennek bélyegzi az ellenfelet, rég nem látott mértékben érvényesül Magyarországon. Aki a jelene pontosabb értése érdekében e mentalitás történetével ismerkedik, Zermegh Jánossal is találkozhatik. Az említett megbélyegzés egy változatát megörökítve a hat magyar király uralmát megélt 16. századi történetíró arra jutott, hogy a magyaroknak nincs önmaguknál kegyetlenebb ellenségük.¹

Zermegh műve utoljára 1746-ban jelent meg, magyarul 2006 óta olvasható, Kulcsár Péter fordításában. A szerző életét utoljára Sörös Pongrác kutatta, a 20. század elején. Írásom² tárgya a Zermegh életére vonatkozó „Vita auctoris”. E szöveg leghamarabb az 1580-as években kelt, kézírata nem ismert, először a történeti mű első kiadása (Amszterdam, 1662) elé illesztve jelent meg. A cím alatt olvasható „per N. I.” miatt Istvánffy Miklóst tartják a szerzőjének, immár bő harmadfél százada. Az a két-három kutató a 18–19. századból, aki érveket talált a propalatinus szerzősége ellen, tételes cáfolatra már csak azért sem vállalkozhatott, mert e szerzősége soha nem bizonyították. A „Vita auctoris” alábbi vizsgálatának sem célja állást foglalni a szerzőség jelenleg eldönthetetlen kérdésében, a feladatomban új kérdések feltételét tekintetem. Ezért, miután röviden felidéztem, hogy Istvánffy felhasználta Zermegh művét, illetve azt, hogy miként vált az életrajz szerzőjévé, azt tekintem át, hogy a szöveg nyelvezete mennyire illeszkedik az olyanokéhoz, amelyeknek kétségtelenül Istvánffy a szerzője. Ezt követően az életrajz azon állításaival foglalkozom, amelyek szerint Zermegh Jánost, a Magyar Kamara tanácsosát, miután megsértette Radéczi István kamarai elnököt és elkedvetlenítette Miksa királyt, kihajították hivatalából. Régóta tudható, hogy e megállapításokkal gond van, kamarai iratok szerint ugyanis Zermegh a király kegynyilvánítása közepette ment nyugdíjba 1576-ban. Új kérdésként adódott, hogy őrzik-e kamarai iratok az elnök és a tanácsos közötti feszültség nyomát.

Azon kérdések közül, amelyek már a munka közben jutottak az eszembe, e tanulmány végén kettőre térek ki: van-e köztük a Draskovichoknak Zermegh műve 1662. évi kiadásához, illetve bizonyosan – ahogy a közmegegyezés tartja – 1566 után írta-e a szöveget Zermegh? A „Vita auctoris” nyelvezete és tartalma alapján kevésbé tudok érvelni Istvánffy szerzősége mellett, ám miközben e két utóbbi kérdésre kerestem a válaszokat, ismételtelen látni véltem a propalatinus alakját. Azt, hogy ez káprázat volt-e, további kutatás döntheti el.

¹ „Factio Iohannis Hungaros Ferdinandi partes sequutos Germanicam factionem, hos vero illi Turcicam appellebant atque ita in mutuas caedes, pagorum et villarum direptiones, agrestium depradationes et spoliationes infensissimis animis ruebant, ... ut Turca, genuinus hostis Christiani nominis mitius se erga Ungaros, quam ipsi invicem gereret” (ZERMEGH 1746, 401.)

² Megírását részben a Klebelsberg Ösztöndíj (2011) tette lehetővé.

Zermegh mint forrás

Két történetíróról lévén szó, először meg kell emlékezni arról, hogy a *Historiae* írásakor Isthvánffi felhasználta Zermegh szövegét. A mohácsi ütközetet például alapvetően Brodaricsot követve idézte fel, de Zermegh műve is előtte lehetett:

Brodarics	Isthvánffi	Zermegh
Regina hac clade audita cum episcopo Vesprimi-ensi et Alexio Thirzone et oratore pontificio incerta adhuc de regis interitu trepide Ponium confugit rerum suarum magna parte per Danubium sub-vecta... ³	Regina cum Iohanne Antonio Burgio legato pontificio ac Thoma episcopo Besprimii, Alexio Turzone ac Iohanne Bornemis-sa nondum quidem satis comperto regis interitu ... trepide se Ponium rece-pit rerum suarum maiori parte navibus imposita... ⁴	Regina ... cum aliquot proceribus, signanter Iohanne Bornemisza, Alexio Turzone et Thoma episco-po Besprimiensi ... rebus ... navibus impositis... ⁵

A propalatinus olykor csaknem szó szerint átvette Zermegh fogalmazását.⁶ Az átvétel akkor is egyértelmű, ha egyébként meglehetősen átalakította a szöveget. Így járt el például János király halálát elbeszélve: a történeteken túl Zermegh magyar nyelvű mondatot is tartalmazó szövegeből⁷ csak néhány szerkezetet őrzött meg.⁸

³ BRODERICUS 1985, 242.

⁴ ISTHVANFFIUS 1622, 132.

⁵ ZERMEGH 1746, 383.

⁶ „Turcae praedatum missi” (ZERMEGH 1746, 384.), ill. törökök, „quos praedatum miserat” (a szultán; ISTHVANFFIUS 1622, 133.), Frangepán „descendit ab equo, quem cum Iohannes Bánffy sublevare vellet, ab eo prohibitus est” (ZERMEGH 1746, 390.), „cum ... equo descenderet et eum Iohannes Banffius sublevare vellet, ab eo prohibitus est” (ISTHVANFFIUS 1622, 145.).

⁷ „controversia quaedam inter duos nobiles milites Transilvanos. Quorum causa et dissensio, agebatur enim de utriusque honore, per modum militaris curiae ac duelli, cum ad regem delata fuisset, volens negotium vel iure, vel per concordiam transigere, *pro tribunali sedit*. Et necdum per causantes *proposita* ad finem *actione* coepit rex, quasi *confusa mente* Hungarico sermone: Bosszúságot tészem nékem, ac si diceret, iniuriam mihi facis. Hoc dicto rex nilquicquam postea locutus fuisse dicitur. Atque in hunc modum bonus princeps inter manus cubiculariorum *in cubiculum deductus* morte sublatus relicta vidua coniuge et pupillo infante vitae simul et bello finem imposuit.” (ZERMEGH 1746, 414–415.)

⁸ „Postero die, qui vicesimus primus Quintilis mensis dies fuit, quum duo milites duello singulari dimicaturi essent ab eoque ius et facultatem armis congregiendi poscerent (mos enim erat in Pannonia non palatinum, non praetorem, non quemvis alium praeter regem ipsum, si praesens in regno sit, eam duelli causam decidere) *pro tribunali sedit*, quumque *actione proposita* contro-versiam vel componere vel illos inter se committere vellet, *confusa* et delira *mente* verba quaedam haud satis intellecta proferri cepit et casuro similis a familiarium intimis *in cubiculum deductus* fuit, in quo eadem nocte e vivis excessit, quum annum aetatis quinquagesimum tertium abso-luisset.” (ISTHVANFFIUS 1622, 225.)

Istvánffi mint szerző

Zermeghnek a magyarországi polgárháborúk 1526–1540 közötti részét felidéző műve Amszterdamban jelent meg 1662-ben, azaz nem sokkal azt követően, hogy Várad az Oszmán Birodalom része lett. Az életrajz a mű elejére illesztve olvasható:

*Vita auctoris
per N. I.*

Scлавonia pars est Illyrici hujus aetatis a multis saeculis Pannoniae attributa. Rex enim Ladislaus, ejus nominis Primus, qui postea inter divos relatus est, ante sexcentos annos Dalmatiam et eius partes mediterraneas, quae omnes recentioribus nominibus Croatiae et Slavoniae appellantur, partim affinitate cum Zelemero, Dalmatiae rege contracta, partim armis Ungarico regno adjecit et jus comitorum earum regionum populis concessit. Ex hac Slavonia, quae Crisiensis vocatur (nam et illa aequae ac Hungaria in provincias et ceu tribus quasdam dividitur), Ioannes Zermegh oriundus fuit, qui hanc historiam rudi et incondito sermone hortante Simone Forgatz conscripsit. Sed in hac scriptorum, qui res Ungaricas memoriae traderent, penuria veniam ei dandam censemus, qui pro suo captu et modulo res gestas a clade Ludovici usque ad obitum Ioannis regis condiderit: postquam, ut ille ait, historia qualitercumque scripta delectat. Primum Albanensium praeposito, Stanislao in Ungariam veniens, ac demum Alexio Turzo, qui apud Ferdinandum magna auctoritate pollebat, operam praestitit. Postremo in numerum, ut appellatur, consiliariorum Camerae ascitus, cum ibi Stephanum Radetium, aerarii praefectum satyra quadam in illius contumeliam carmine scripta offendisset, quamquam ipse id constanter negaret, et Maximiliano etiam imperatori ob verba quaedam prolata non admodum gratus esset, officio ejectus domi suae non procul a Nitria septuagenarius senex tenui re domestica et Lutherana tabe infectus e vita migravit.

Tudomásom szerint Bél Mátyás volt az első, aki Istvánffit érdemesítette Zermegh műve megjelenésében, mégpedig az 1662. évi kiadásra utalva.⁹ Zermeghről annyit tudhatott, amennyit szerinte Istvánffi írt róla, ezért bemásolta a batáv kiadás szövegét.¹⁰ Azt, hogy Istvánffi a szerző, Bél egyszerűen kinyilatkoztatta: az N és I betűk nyilvánvalóan őt jelölik.¹¹ Bod Péter a két évtizeddel később megjelenő művében megkülönböztetett egy Istvánffi-féle és egy amszterdami kiadást.¹² Ugyanezt tette, alkalmasint őt követve, Horányi Elek¹³ is. Közben Haner György feltételezésnek nevezte és elvetette Bél megállapítását

⁹ Zermegh feljegyzését „dignum putavit Nicolaus Istvanffyus, ut protractus ex scriniis apud Batavos lucem adspiceret” (BÉL 1746, XV.) Istvánffi 1615-ben halt meg.

¹⁰ „illa omnino editio est, quae rarescentibus ultra modum exemplis hucusque superabat quamque hic denuo typis curamus exscribendam.” (BÉL 1746, XV–XVI.) Bél változata eltér az 1662. évitől, például az *Ung...* helyére *Hung...* került, egy szó pedig, amint erről lesz szó, kicserélődött.

¹¹ „Subscriptae huic sunt initiales, quas vocant, litterae N. I. quae haud obscure Nicolaum Istvanffyum indicant.” (BÉL 1746, XVI.)

¹² Zermegh kis históriácskájáról: „ki adta azt elsőben Istvánfi Miklós, annak utána ismét ki adatott Amszterdamban 1662-dik esztendőben” (BOD 1766, 331.)

¹³ „typorum beneficio publici iuris fecit primum Nicolaus Istvanfius, repetita fuit haec editio Amstelodami MDCLXII in 12.” (HORÁNYI 1777, 587.)

az életrajz szerzőségéről, szerinte Zermegh műve „anno 1662 Amstelodami in 12 cura I. N. prodiit”.¹⁴ A betűk felcserélése miatt az, aki nem ismerte az életrajzot, elfogadhatta megjegyzését, amellyel Nadányi Jánost nevezte meg az életrajz írójául.¹⁵ A jezsuita Nádasi János szerzőségét Podhradszky József tartotta elképzelhetőnek, Istvánffiót az életrajz hibái miatt zárva ki. Molnár D. Szulpicz szintén az életrajz hibái miatt nem fogadta el Istvánffiót.¹⁶ Sörös Pongrác újból és ismételt Istvánffió mellett érvelt, egyebek között azzal, hogy a propalatinusra vall a lutheri tanok éles (Bél és a többiek által is észlelt) elítélése.¹⁷ Mások szerzőségét alapvetően Bél tekintélyére hivatkozva utasította el.¹⁸ Wales Elza újat nem mondva átvette Molnár és Sörös megállapításait, olykor vegyítve.¹⁹ Feltehetően Sörös nyomán Istvánffiót írta szerzőnek egyebek között Kosáry Domokos, Bartoniek Emma és Kulcsár Péter.²⁰

Az életrajz szövegéről

A „per N I” kivételnek számít Istvánffió *Historiae*ja alapján. Az I–III. könyvben a „per” végrehajtó határozóban egyszer fordul elő,²¹ az „a” hetvennégszer, például: „a Friderico per vim potius extorta, quam ab Ungaris sponte concessa”.²² A két előjáró pontosan elkülönül: „tabulae a Thoma ... episcopo ... solenni ritu confectae publicataeque”, ám Miksa „duas tabellas per Nicolaum Istvanffium Doboni et Balassio misit”.²³ (Ettől még magát az életrajzot írhatta Istvánffió.)

Az életrajz Zermegh halála (későbbi forrás szerint 1584, lásd alább) után készült. Ha Istvánffió a szerző, akkor 1615 előtt. Írója szerint Szent László „ante sexcentos annos” szerzett meg bizonyos területeket. A hatszáz év a király uralma kezdetét és az életrajz kiadási évét (1077, 1662) tekintve elfogadható, Istvánffió korából visszatekintve azonban téves. Csakugyan, a propalatinus az 1608 elejére befejezett *Historia*ében nem is így számolt, hanem „több mint ötszáz évvel” korábbra tett egy Gézának tulajdonított cselekedetet, megemlítve a mondatban az uralkodó testvérét, László királyt is.²⁴

A „huius aetatis” a *Historiae* harmincnégy könyvében nem fordul elő, a „Pannoniae ... attributas” egyszer, a „partes mediterraneas” háromszor, singularisban. A „recens” középfokú alakja a „nomen” jelzőjeként egyszer, az életrajzéhoz hasonló jelentéskörnyezetben.²⁵

¹⁴ HANER 1774, 135.

¹⁵ Bél coniecturája „mihi saltem a vero esse videtur alienissima, qui Iohannem Nadányi ... sub illis literis latitare voluisse autumo” (HANER 1774, 135.)

¹⁶ MOLNÁR 1896, 11.

¹⁷ Molnár fordítását idézi: Zermegh „lutheránus szennyel befertőzve halt meg” (SÖRÖS 1896, 743.)

¹⁸ Nádasi János vélelmezett szerzőségéről: „mellyel szemben Bél Mátyás tekintélye (a Schwandtner-kiadás előszavában XVI. l.) maga erősség” (SÖRÖS 1907, 30.)

¹⁹ Például a szerzőt hol „N. J.”-nek, hol Istvánffiónak nevezve, WALES 1907, 13.

²⁰ KOSÁRY 1951, 272., BARTONIEK 1975, 90., KULCSÁR 2003, 253., közlésük tovább él (például KASZA 2007, 116., NAGY 2008, 1246.)

²¹ „maiores regno per Turcas pulsi” (ISTHVANFFIUS 1622, 38.)

²² ISTHVANFFIUS 1622, 19.

²³ ISTHVANFFIUS 1622, 43., ill. 510.

²⁴ „a Saxonibus ... a Geiisa rege, Divi Ladislai fratre ante quadringentos et amplius annos eo deductis”. (ISTHVANFFIUS 1622, 220.)

²⁵ „in parte Illyrici, quae recentiori nomine Chrovatia appellatur” (ISTHVANFFIUS 1622, 596.)

A *Historia*ban Zelemérrel nem találkozni, az életrajz „Ungarico” szavával ezerszer, Istvánffi ugyanis okirattól kezdve levélen át történeti műig ezt használta, nem a „Hungarico”-t. Egyszer a „tribus” is előfordul vármegyére, és találkozni hasonló szerkesztéssel is.²⁶ Az „et ceu” kifejezés nem jelenik meg, a „Crisiensis” melléknév egyszer.

A „rudi et incondito sermone” tényleg származhatik Istvánffitól. A magyarországi történetírásról Pázmánnyal levelezve azt írta, megmutatja neki a műve első részét, „in quo rudi ac incondito sermone” stb.²⁷ A *Historiae* ajánlásában meg is ismételte: „non piguit vel rudi et incondito sermone tot tantarumque vicissitudinum seriem commemorasse”.²⁸ Az, hogy az életrajz írója a történetírók hiányát kiemelte, akár Istvánffi szerzősége melletti érvként is szolgálhat (noha maga a gondolat toposz lehetett bizonyos körökben a 16. században).

Sörös feltételezése, hogy Forgách Simon azért buzdította Zermeghet az írásra, mert öcsének gyűjtött anyagot, reális. Ha helyes is, az nem erősíti Istvánffi szerzőségét. Istvánffi mindhármukat személyesen ismerte, Simonról a *Historia*ban ismételtlen megemlékezett, a viszonyuk bensőségesnek tűnik.²⁹ Zermegh munkáját felhasználta, a Forgách Ferencén pedig a széljegyzetei is megtalálhatók, akárcsak a Simonéi, továbbá Istvánffinak tulajdonítanak egy Forgách Ferenc-életrajzot. A propalatinus – ha ő az 1584 után kelt életrajz szerzője – ne említette volna meg Simon buzdításának az okát, miközben a történetírók hiányáról panaszkodott? Feltűnő az életrajz „Simone Forgatz” alakja is. A családnév nyolcvannégyszer fordul elő a *Historia*ban, csak latinos alakban, ragozva (például „Simone Forgacio”).

Figyelemre méltó, hogy Simon nevét a szerző szó nélkül hagyta. A kiváló katona az Istvánffinak tulajdonított Forgách-életrajzban bő magyarázattal szerepel.³⁰

A zenei hangzású „captu et modulo” a *Historia*ban nem fordul elő, a két főnevet külön sem használta Istvánffi. Figyelemre méltó a „res gestas condere” kifejezés is. Istvánffi a történetírást változatosan fordította, ám a „res gestae” (vagy egyszerűen „gesta”) mellett a „condere” nem jelenik meg, csak hat másik (tradere, referre, perstringere, scribere, explicare, transmittere) ige. János király („Ioannes”) neve kizárólag „Johann...” alakban olvasható a *Historia*ban, amiként „autoritas” sincs benne, csak százegegy „auctoritas”.

Radéczi István nevének magyarázat nélkül hagyása is feltűnő, Istvánffi a püspököt a *Historia*ban is méltatta³¹ (nem beszélve most a levelezéséről). Az életrajz „Albanensium”-a nem található meg a *Historia*ban: a fehérvári kizárólag „Albanus” vagy „Albensis”. Mindig ragozott viszont a Turzó név, így „Alexio Turzoni”-t³² várnánk az életrajzban az

²⁶ „per Pannoniae regiones seu provincias, in quas illam dividi antea diximus” (uo., 562.)

²⁷ FRANKL 1873, 7. A levél 1605. december 31-én kelt.

²⁸ OSZK KT QUART. LAT. 2316. fol. 2r.

²⁹ Erre utal legalábbis Forgách 1593. január 24-én kelt levele („amice uti fili observandissime”; „uti pater addictissimus”, SZERÉMI 1893, 350–351.).

³⁰ „Simon autem Forgáčzius, frater ejus, vir militaris et strenuus tunc e captivitate Turcica, in quam capto Temesvario interfectoque ibidem Stephano Lossonczio inciderat, redemptus regionem cum praesidio, quod satis validum imponebatur, vigilando et agendo defenderet.” (OSZK KT FOL. LAT. 352. 277r. Egy kiadása: KOVACHICH 1798, 156.)

³¹ „doctissimus vir” (ISTHVANFFIUS 1622, 209.), „virum bonarum literarum peritia pariter et legum scientia insignem” (uo., 532.).

³² „Alexio Turzoni ... dono dedit”, „Alexio Turzoni ... commendata”, „Alexio Turzoni adjudicata”, „Alexio Turzoni vendiderat” (uo., 106., 114., 189., 257.), stb.

„Alexio Turzo” helyett. (A Turzó név egyetlen általam ismert Istvánffi-levélben előfordul nem alanyeseti alakban is.)

Az SRH II. kötete megjelenése óta az életrajz záró, az evangélikus hitet gyalázó szavait Bél Mátyással az élen ismételt az Istvánffi szerzősége melletti erős érvként idézték. Mindenki elfogadta, hogy a „Lutherana labe infectus” kifejezés illik a reformációt elutasító Istvánffihoz. Ez természetesen ma sem zárható ki, ám gond van a felvetéssel. A *Historiaeban* öt „secta”, négy „dogma” található a lutheri jelző mellett. A lutheri jelző nélkül az „opinio” kétszer jelenik meg, egyszer a „religio” és a „labes”. A nem a nyilvánosság-
nak szánt fogalmazás is hasonló. Pázmánynak 1605 elején a felekezetek magyarországi megjelenéséről írva Istvánffi a „haeresis Lutherana”, „Lutheranae sectae”, kifejezéseket használta (a jelző nélkül: „depravatae religionis”, „malum hoc”). Egyszer a „labes” is előfordul ebben a szövegben, mégpedig az „inficere”-vel együtt: „natu grandiozem eadem mali labes ... infecerat”.³³ Csakhogy a „Lutherana labe” összevetése Istvánffi szövegeivel alaptalan. Bél Mátyás ugyanis az életrajz amszterdami kiadását átmásolva épp itt tévesztett: az eredetiben, amint fentebb látható, „Lutherana rabe” áll. E főnév viszont Istvánffi általam ismert szövegeiben nem fordul elő ilyen jelentéskörnyezetben.³⁴

Az, hogy a *Vita auctoris* alatt a „per N. I.” a szerzőséget jelöli-e, és ha igen, alappal-e, ma nem dönthető el. (A szintén Istvánffinak tulajdonított Forgách-életrajzra nem került rá.) Nem illik Istvánffihoz a szöveg vélhető keletkezési ideje, az életrajz és a *Historiae* szóhasználatának metszethalmazát pedig megítélésem szerint legalább ugyanolyan jelentőségű különbségalmaz egyenlíti ki.

Zermegh és a Magyar Kamara

A „Vita auctoris” állításait olyan gúnyirat igazolhatja, amelynek a keletkezési ideje Radécsi kamarai elnökségének kezdete és Miksa halála közé esik, továbbá annak bizonyítása, hogy Zermeghet kihajították hivatalából. Istvánffi 1576-ban királyi titkár, tagja Radécsi püspök humanista körének, lassan átveszi a kancellária működtetését is – azaz lényegében minderről tudhat, ami a beligazgatást érinti.

Molnár indoklás nélküli állítása szerint Zermegh az orosz-lánkői birtokpert országgyűlés elé víve sértette meg Radéczit és Miksát.³⁵ (Az esettel, amelyről alább lesz szó, foglalkozott az 1574. évi diaeta.) Sörös szerint 1564-ben Zermegh meghasonlott a kamara elnökével, Ujlaki János püspökkel. Állítását nem indokolta, az évet Torda Zsigmondtól vette.³⁶ Eltekintve attól, hogy az általa említett személynek és évszámnak nincs köze az életrajz állításaihoz, tény, hogy Torda 1564 őszén többedmagával vizsgálódott egy gyalázkodó vers miatt. Feljegyzésében arról tájékoztat, hogy a fő tettesek egyike az általa felettébb nem kedvelt Zermegh.³⁷ Ám azt egy szóval sem írta, hogy a vers a Kamara elnökét támadja.³⁸ Tény

³³ NAGY 2006, 87.

³⁴ A szó a *Historiaeban*: „cadavera tetra sanie et tabe vermibusque scatentia” (131.), „regnum Pannoniae ... Turcarum armis et viribus quotidiana veluti tabe consumptum” (280.), „Nadasdius ... in morbum incidit lentaque tabe consumptus” (803.).

³⁵ MOLNÁR 1896, 18–19.

³⁶ SÖRÖS 1907, 21–22.

³⁷ „comperi auctores maledici carminis ... hos nempe: Joannem Desefwium, Joannem Zermegh, Michaellem Chiepelium praecipuos...” (TORDA 1798, 120., 122.)

továbbá, hogy Torda korábban ismételten szembekerült Zermeghgel.³⁹ 1559-ben Zermegh számvevő-mesterként az ő számadásait kritizálta,⁴⁰ ő pedig 1560-ban tagja volt a Kamara munkáját – különösen a Zermeghét – súlyosan kifogásoló⁴¹ bizottságnak.

Ha Zermegh írt gúnyverset 1569–1576 között Radéczi ellen, a kamarai iratokban talán nyoma maradt a viszonyuk feszültté válásának.

1. 1569–1572

Radéczi elnöksége első éveiből több forrás is van, és ekkorra esik Zermegh első nyugdíjba vonulási kísérlete is. Nem tudom, mikortól utaltatott Miksa a Kamara tanácsosainak évi száz forinttal többet, ám Zermegh ebből egy ideig kimaradt, amint ő maga említi kérvényében, 1569 végén.⁴² Időzítése jó, 1568–69-ben sokat fáradozott Miksa érdekében, például Kanizsai Orsolyával tárgyalva.⁴³ A kamarai opinio kelletlenül támogatta a kérést: tekintettel Zermegh igen öreg korára, és a drágaságra, ám azért is, hogy az serényebb legyen a szolgálatban, a folyamatos kérvényezéssel pedig hagyjon fel.⁴⁴ (Miksa áprilisban kedvező választ adott.)

Alig egy évvel később Zermegh azt kérte⁴⁵ Miksától, hogy a Kamarával adassa neki vissza azt a sellyei nemesi kúriát és tartozékait, amelyet Verancsics Antal vett el tőle. A Kamara opiniója lényegében hazugságon kapta a kamarai tanácsost, közölve a királlyal: az érsek kétszáz forinttal kivásárolta Zermeghet, „nehogy ama kollégánk neki vagy alattvalóinak valamiképp terhükre legyen”.⁴⁶ Zermegh átfogalmazta a kérvényt: a Ferdinánd által adott házból és tartozékaiból Verancsics egri püspök kihajította őt, és csak kétszáz forintot adatott érte. Ezt ő, látva, hogy nem vetélkedhetik vele, vonakodva elfogadta. Mivel ismét a

³⁸ Ritoók Zsigmondné is említi, hogy a címzett ismeretlen, RITOÓK 1971, 270.

³⁹ E megállapítás a szakirodalomban: RITOÓK 1971, 271.

⁴⁰ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 8. Konv. 1559 August, f. 92–93.

⁴¹ „Relatio commissariorum ad Cameram Hungaricam expeditorum mense Julio anno Domini 1560” (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 9. f. 352–399., Bornemisza Pál erdélyi püspök, Thurzó Ferenc és Torda Zsigmond aláírásával, 29-én kelt). Zermeghgel külön rész („Admonitio commissariorum ad Johannem Zermegh”) foglalkozik. Ebben egyebek között az olvasható, hogy Zermegh nagyon hanyagul végezte a dolgát, nyilvánvalóan elégtelen a feladatához (f. 388v–389.).

⁴² A Pozsonyban, 1569. december 26-án kelt kérvény: ÖStA FHKA HfU r. Nr. 20. f. 254., eredeti, gyűrűspecséttel.

⁴³ A források egy része: ÖStA FHKA HfU r. Nr. 18. Konv. s. d. Az is látszik belőlük, hogy Miksa ragaszkodott Zermegh részvételéhez. 1568. július 27-én például azt írta a Kamarának, hogy az az Ország-javak végrehajtására két emberét is küldje ki, az egyik Zermegh legyen, ha egészsége engedi (f. 14v, 19r).

⁴⁴ „alacriorque ad sevitia maiestatis vestrae sacrae reddatur et ab assiduis subsidiorum petitionibus hac occasione desistat.” (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 20. f. 253., három, papírfelzetes gyűrűspecséttel, 1570. január 27.)

⁴⁵ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 22. f. 164., másolat.

⁴⁶ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 22. f. 163., a választott váradi püspök (azaz Radéczi) és Hosszutóti aláírásával, két, papírfelzetes gyűrűspecséttel. (Nem először akadályozta a Kamara, hogy Zermegh hozzájusson e házhoz. 1564-ben Ferdinánd, miután a Kamara tájékoztatását megkapta, azt közölte a hivatallal, hogy az adomány nem maradhat érvényben. Ugyane levelében arról is megemlékezett, hogy kevéssel korábban engedélyezte kétszáz forint kiutalását is Zermegh számára házvásárlásra. A Bécsben, április 8-án kelt eredeti levél: MOL E 21, 1564 áprilisa, f. 139–141.)

kincstáré a város, kéri Miksát, az Udvari Kamarából rendelje el a Magyarinak, hogy a házat az összes tartozékával együtt neki adják vissza, ő pedig visszafizeti a kétszáz forintot.⁴⁷ Az ügy folytatásáról nincs tudomásom.

Zermegh egy 1571. február 20. előtt kelt⁴⁸ kérvénye szerint egyszer az életben szeretne volna látni Miksát és beszélni vele a dolgairól, de a távolság, valamint az erő és a költség hiánya miatt ezt nem tehetette meg, ezért e *supplex libellus*szal zavarja. A ránehezedő öregség, és kíséretársai, a gyakori betegségek miatt nem képes ellátni hivatalát, kéri az elbocsátását, hogy maradék életét az e világból való távozásra készülésre fordíthassa. Van két, már szinte kiházasítható leánya (ikrek), adósság is terheli, gondoskodnék róla úgy a felség, hogy mindezeknek eleget tehesse. Végül, nehogy az elbocsátása után a családjával együtt éhség fenyegetse, az eddigi *salarium*ot kéri élete végéig, és megtartaná a tanácsosi titlust is.⁴⁹ A Kamara elismerte, hogy Zermegh nehezen pótolható,⁵⁰ emiatt elbocsátását sem javasolhatja. Ha mégsem győzhető meg, Miksa bocsássa el mint érdemesült *servitorát*. Méltányosnak és a király szolgálatára lelkesítő példának tartják, ha a *salarium* egy része ellátás lesz. Segélyként, bár a királyi jövedelmet kímélnék, ezer rajnai forint részletekben történő fizetését javasolják. Mellékeltek egy kimutatást⁵¹ arról, hogy milyen kegyben részesült Zermegh a *salarium*on felül. E szerint 1553. szeptember 1-jén kezdett *titkárként* szolgálni a Kamaránál, 1553–1554-ben nem kapott semmit, 1555-ben ötven forint segélyt, miután visszatért szigeti küldetéséből. A legközelebbi juttatás 1559-ből való, az uralkodó ügyeiben tett sok utazása során elhasznált ruháért öltözékül tizenegy forint értékben „*una petia panni Kamsia*”. 1564-ig ismét semmi, akkor házvásárlásra az említett kétszáz forint, majd, egyszeri alkalommal, részben a számvevő-mesterség hajdani viselésékor támadt kiadásaiért, száz forint. 1565–1566-ban segély címen két részletben összesen kétszáz forintot fizettek neki. 1567-ben az egyszeri alkalommal az adósságai kifizetésére a Kamara bevételeiből kapott négyszáz rajnai forintból kétszáz magyart, 1568-ban ismét, ám ekkor azon négyszáz forint részeként, amelyet Miksától a gyengesége miatt és adósságai törlesztésére kapott. Megkapta még az 1567. évi összeg maradékát, százhusz magyar forintot, a másik négyszázból pedig ismét százat. 1569-ben kapott egyszeri segélyként százhuszonöt forintot, továbbá egy *possessiót* Pozsony megyében, egy nemesi kúriát Trencsén megyében. (Arról, hogy birtokba vételük megtörtént-e, a Kamara nem tudott nyilatkozni, ám az opinióból tudható, hogy a *possessió*ért per támadt.) A Podmaniczky-javak birtokba vételekor 124 forintot kapott, az uralkodó pedig évi száz magyar forint ellátást rendelt számára 1570. április 26-i kezdettel (ez az említett, 1569 végén kelt kérvénynek lehet az eredménye).

Az 1571 szeptemberében kelt kérvényében az öreg Zermegh felidézte *supplex libellus*át. A tartozásait megemlítve hozzátette, hogy azok a *salarium*ának az elégtelensége miatt keletkeztek. Elpanaszolta, hogy a *libellus* Prágából visszatért véleményezésre a Kamarához, az *opinio* el is készült, a *libellus*szal együtt visszaküldték, ám válasz nem érkezett,

⁴⁷ ÖStA FHKÁ HfU r. Nr. 23. 172.

⁴⁸ A kérvényről készített, alább említendő kamarai *opinio* szerint e napon rendelte el Miksa a vélemény elkészítését.

⁴⁹ ÖStA FHKÁ HfU r. Nr. 23. 176–177.

⁵⁰ „*et consilio et usu rerum ita aptam idoneamque personam ac in rebus Camerae exercitatum esse, ut eius loco alium aequum aptum et expertum invenire difficile putemus*” A május 29-én kelt *opinio*: ÖStA FHKÁ HfU r. Nr. 23. f. 167–168.

⁵¹ ÖStA FHKÁ HfU r. Nr. 23. f. 178–179.

ezért ő ismét könyörög a jóságos válaszáért. A már befejezett szöveghez végül újabb kérést illesztett: őfelsége hagyja meg Magyar Kamarájának, hogy az fizesse ki számára azokat a kiadásokat, amelyekre a felség dolgaiban eljárva 164 napos szlavóniai útja során a kamarai ellátmányon túl a sajátjából a mindenre kiterjedő drágaság miatt kényszerült, sőt, még kölcsönt is kellett felvennie.⁵²

A következő kérvényében már e két előzőt idézte fel, most a tanácsosi címhez fűzve megjegyzést: azért kéri, nehogy úgy ítéljenek felőle, hogy az uralkodó elhajította. E kérvényből tudjuk, Miksa azt kérte tőle, az országgyűlésig⁵³ maradjon hivatalában, amit ő meg is tett. Fogytán az ereje, kéri a felséget, adja meg a kívánt választ a kérvényeire. Itt aztán kifakadt. Azt is kérvényezte, írta Miksának, hogy két szlavóniai útjáért az általa mértéktelenen elszámolt költségeit térítsék meg. Erre az uralkodótól azt a választ kapta, hogy meg kell elégednie a kamarai szabályozás szerintivel (a vecturát is tartalmazó napi másfél forinttal). Annyira elkeseredett, írta, hogy csaknem behalt, hisz az előrejutását várta az uralkodótól, nem a kárát.⁵⁴

2. Az Oroszlánkői javak

Az életrajz Radéczi és Miksa megbántására vonatkozó állításait Molnár ahhoz a perhez kötötte, amely Oroszlánkői Miklós nőági örökösei (az ő principálisuk⁵⁵ Zermegh) és Jakosity Ferenc győri kapitány között folyt. A Kamara sokszor foglalkozott az ügygel. Az 1573. március 9-én kelt jelentésében például azt közölte, hogy az iratokat a személynökkel, a szlavón ítélőmesterrel és a kincstár jogügy-igazgatójával együtt áttanulmányozva véleményük szerint a vár tisztán a kincstárát illeti (azaz Jakositynak adományozható).⁵⁶

Zermegh az ügyről beszélt az uralkodóval,⁵⁷ azaz lehetősége volt – az életrajz szavait felidézve – „verba quaedam proferre”. Idővel kivívta Miksa neheztelését, valamint a kamarai elnök Radéczi ellenérzését. A királyi neheztelésről Zermeghnek az 1574. évi országgyűlés után Miksának írt, említett levelében is értesülhetni. E szerint Zermegh megértette: a felség a legkisebb, azonban veterán szervitora iránt „gravem concepisse animum”, mert-hogy ő visszavonta a rendkívüli eljáráshoz adott beleegyezését. Radécziék (a Kamara) az örökösök egy ajánlatáról írtak 1576-ban igen malíciózus opiniót.⁵⁸ (A rendek viszont

⁵² ÖStA FHKA HfU r. Nr. 23. 174–175.

⁵³ 1572-ben februártól ápriliséig tartott a pozsonyi országgyűlés.

⁵⁴ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 23. 170–171., másolat. A Magyar Kamara 1572. április 21-én kelt levelében arról tájékoztatta az Udvarit, hogy „frater et collega noster” az uralkodóhoz megy, átvenni annak a kérvényeiről hozott határozatát. Kérték az Udvarit, működnek közre abban, hogy az öreg Zermegh hosszú szolgálata valami gyümölcsöt élvezhessen. A levél végére Istvánffy írt oda egy lemaradt formulát. (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 23. 169. E levél melléklete az előző négy kérvény. Keltezés egyiken sincs, de, amint látszik, három a tartalma alapján sorba rendezhető, a sellyei házzal foglalkozó pedig egy korábbiak a változata.)

⁵⁵ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 27. Konv. július, f. 189v. Zermegh felesége, Bábi Dorottya nagyanyja Oroszlánkői leány, Jakosity pedig Miklós anyai nagybátyja.

⁵⁶ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 28. Konv. Aug. f. 27., 32.

⁵⁷ „Mea sane oblatio nunquam alia fuit et coram maiestate imperatoria, et coram ... domino Iauriensi...” írja Radéczinek Bábról 1574. január 27-én (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 28. f. 7.) „libelli supplices per me maiestati vestrae porrecti” (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 28. f. 9., Zermegh levele Miksának 1574. május 24. előtt).

⁵⁸ A május 22-én kelt szöveg: ÖStA FHKA HfU r. Nr. 32. Konv. Juli. f. 73–76.

ismételten támogatták az Oroszlánkői örökösöket, például 1574 márciusában közbenjártak értük, kérve a királyt az eredeti állapot⁵⁹ visszaállítására.⁶⁰)

Isthvánffinak nyilvánvalóan rálátása lehetett az ügyre (legalább egyszer át is küldte a Magyar Tanács véleményét az Udvari Kamarának),⁶¹ így, ha ő az életrajz szerzője, a tévesztés ismerethiánnyal kevésbé indokolható.

3. A nyugdíjba vonulás (1576)

Amikor Zermegh 1576. május 15. előtt ismét a hivatalból való elbocsátását kérte,⁶² már készült Jakosity számára az adománylevél Oroszlánkőről,⁶³ és a várhoz tartozó Szlopná és Neszete sem hozzá került, hanem Barbarics György zólyomi kapitányhoz.⁶⁴

Supplicatiója szerint Zermegh hűségesen szolgált, a nyomorúságos öregkorra mégis nyomorúság, veszedelmek, nélkülözés, gyalázat jutott osztályrészéül. Már ruhára sem telik, a Kamara a fizetését is megvonta egy rosszul sikerült kezességvállalása miatt. A felesége, a rokonai és a gyermekei örökségét Miksa eladta vagy Barbaricsnak adományozta, mintha ő maga felségáru lenne. Kéri az uralkodót, idézze fel egyebek között saját szavait,⁶⁵ amelyeket akkor mondott neki, amikor ő az elbocsátását kérte. Itt az ideje a kegnyilyvánításnak, hogy ő megőrizhesse a becsületét, ránehezedő öregsége és szeme gyengesége⁶⁶ miatt könyörög tehát a szolgálattól való mentesítéséért. Hogy pedig azt ne gondolják róla, hogy eldobták, kéri az *aulae familiaris* címet, eddigi ellátmánya és segélye folyósításával együtt, valamint anyagi gondjai enyhítésére, 1500 forintot. Könyörög méltányos és jóságos válaszáért az oroszlánkői örökség ügyében is, valamint egy Barbaricsnak címzett királyi

⁵⁹ Oroszlánkői János feleségül vette Jakosity testvérét, Miklós a fiuk. János halála után Jakosity elragadta Miklóst Oroszlánkői Brigittától, akinek a gondjaira bízták a gyereket, és bevette magát a várba, amelyet Miklós halálával sem adott vissza.

⁶⁰ A március 27-én kelt második felterjesztésükben, lásd MOE 6., 101. Másnap Rudolf király és Ernő főherceg erről is tájékoztatták apjukat (ÖStA HHStA Hungarica, Comititalia 383. Konv. A. f. 150v, kiadása MOE 6., 113.) Az örökösök évek múltán sem adták fel, így akár Rudolf neheztelését is magukra vonhatták. Az 1578 elején tartott országgyűlésen a rendek mind a négy feliratukban kérték az ügynek a nőági örökösök számára kedvező elbírálását vagy legalább újabb döntésig a vár zár alá vételét, ám Rudolf hajthatatlan maradt, lásd: MOE 6., 258–259., 284.; 291., 300–301.; 308., 312.; 316., 318.)

⁶¹ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 30. Konv. Sept. f. 372–373. A Magyar Tanács is többször tárgyalta az ügyet, szerinte a kincstár számára a hosszú eljárás költségei szinte felülmúlják a birtok értékét, ÖStA FHKA HfU r. Nr. 28. Konv. Aug. f. 38.

⁶² ÖStA FHKA HfU r. Nr. 32. Konv. Mai. f. 153–154. másolat. A kérvény és a kamarai opinio nyomtatásban is hozzáférhető (megjegyzés nélküli közzétételük: BRUNSVIK 1894, 568–572.), Sörös több elemüket felsorolta.

⁶³ Márciusban és áprilisban kelt adománylevél-fogalmazványok Miksától, a Kamarától és a Kancelláriától: ÖStA FHKA HfU r. Nr. 31. Konv. April. f. 219–227.

⁶⁴ Lásd például Miksa Bécsben, május 1-én kelt leiratát (ÖStA FHKA HfU r. Nr. 32. Konv. Mai. f. 24.)

⁶⁵ „Zermegh, ego bene scio et bene recordeo vos et patri meo et mihi probe et fidele servivisse, et credatis, quod eo magis volo vobis esse obligatus”.

⁶⁶ Régi betegsége lehetett, már az említett, 1560. évi vizsgálatkor is hivatkozott rá.

parancsért, amellyel az eltiltatnék attól, hogy öt javai nyugodt birtoklásában akadályozza. (Leányai kiházásítására nem hivatkozik.⁶⁷)

Opiniója elején a Kamara összegezte Zermegh „kéreseit és panaszait”. Nem tagadható, hogy Zermegh öreg, „tempus enim labitur et tacitis senescimus annis”.⁶⁸ Ovidius név nélküli megidézése után cáfolni kezdték Zermeghet: nem igaz, hogy Miksa és Ferdinánd szolgálatában érte az öregség, előtte másoknak is szolgált, a két császár szolgálatában eltöltött huszonegy év maga nem hozhatott öregséget. Ellátmánya nem volt kisebb, mint a társaié, hihetőleg neki is képesnek kellett volna lennie tűrni oly panaszos nyomorúság nélkül, különösen, ha járult volna hozzá mértékletesség, minden dolog mértéke. A kezességvállalás miatti fizettségvonásról megtudja az olvasó, hogy a Kamara igyekezett kedvezni tanácsosának. Az orosz-lánkői perről kiemelték: Zermeghek különböző kifogásokkal élve, a királyság rendes bírái előtt mindig kibúvókat keresve húzták az időt, hóbörögtek az országgyűléseken, „szent felségteket és kincstárát, különösen engem, a vezetőjét [azaz Radéczit], és szent felségtek tanácsosait kevésbé mértékletes szavakkal” illetve. A véleményezők ismét megerősítették Miksa döntése helyességét. Ami Szlopnát és Neszetét illeti, jogilag az előbbi helyzetét tartották bonyolultnak, Zermeghek ugyanis ellentmondtak Barbarics birtokba iktatásának. Hátra van még, hogy számot adjanak tettük okáról. Radécziék finoman utaltak egy megszokottá vált gyakorlatra: Barbarics nem fogja erővel kirakni a birtokról Zermeghét, hiszen ezért megbűnhődnek. Azért javasolták a királynak, kösse a kapitány lelkére: várja ki a pert, ne alkalmazzon erőt.

Miután Zermegh panaszait megcáfolták, az opinio készítői lényegében mindegyik kérését támogatták. Azaz, ha az öreg Zermegh megütközést keltett is Miksában és Radécziben, ez a nyugdíjazásra nem hatott. Ez mutatkozik meg Miksa 1576. augusztus 3-án Károly főhercegnek írt levelében is.⁶⁹

A „Vita auctoris” felől nézve mindegy, de egy 16. századi magyarországi történetíró kapcsolatrendszer feltárásához érdemes feltenni a kérdést: kiért vállalt kezességet Zermegh? 1576-ban márciusában és áprilisában összesen 46 forint 53 dénárt fizetett ki Bélaváry György Pozsony vármegyei számvevő kezeseként⁷⁰ – azaz nem Bélaváry a keresett személy, hiszen a kamarai opinio szerint Zermegh nem fizetett. Zermegh kérvényéből az illetőről annyit tudni, hogy a rábízott hivatalt rosszul viselte, és a kérvény írásakor (a május 15. előtti napokban) szabad. A kamarai véleményből ehhez hozzátehető az, hogy a kincstár nyilvánvaló adósa és tolvaja, valamint az, hogy több kezese volt. Az eddig általam átnézett kamarai források alapján Bosnyák András Pozsony vármegyei dicatorra illik e négy

⁶⁷ Egyikük 1575-ben esküvőre készült, lásd Zermeghnek a Bábon, 1575. február 5-én kelt levelét (MOL E 41, 1575 No. 30.).

⁶⁸ ÖStA FHKA HfU r. nr. 32. Juli. f. 12–15., négy papírfelzetes gyűrűspecsttel.

⁶⁹ „Was dann mergedachtes Zermegs andere begern, alß die erlassung seines diennsts, item provision, abfertigung und den titl aulæ familiaris anlangt, weil er nunmer müedt unnd lang gedient, so wöllen wir ime neben gnedigister begebung gehörtes seines diensts, zu den hundert gulden zuvor halben der provision noch hundert gulden auf lebenslang unnd dann zur abfertigung ain tausent gulden hungarisch in zwayen jarn zu bezalen, sambt dem begerten titl aulæ familiaris hiemit gnedigist bewilligt haben...” ÖStA FHKA HfU r. Nr. 32. Konv. Aug. f. 49–50. Az átírást Fazekas Istvánnak köszönöm.

⁷⁰ A két nyugta: JERNEY VII. kötet, 391–394.

elem. Ő a május 18-án kelt, Zermegh által is aláírt kamarai opinio⁷¹ szerint az 1572–1575 közötti subsidiumból bő 1500 forinttal tartozott. Az is kiderül, hogy Miksa utasítására a Kamara elrendelte a letartóztatását, majd szabadon bocsátotta 15 napra. Azt, hogy eredetileg többen vállaltak érte kezességet, Bosnyák említette egy, a Kamarának még szabadon létében, feltehetően május 15-én írt kérvényében.⁷² A 18-án kelt jelentésében a Kamara végül közölte Miksával: addig is, amíg határozatát megkapják, letartóztatták Bosnyákot.

4. Elfogyott Pénélope türelme?

Zermegh egy, a Kamarának már nyugdíjasként, a bábi otthonából 1576. augusztus 26-án írt kérelmében bizonyos kifizetést sürgetett, magát Agricolának nevezve.⁷³ A visszavonult hivatalnok bukólikus lelkülete? Utalás a szegénységére?

Az ekkorról ismert szövegek anyagi gondjairól és növekvő keserűségéről tanúskodnak (erre Molnár és Sörös is felhívta a figyelmet). A Kamara utasította a trencsényi alispánt, fizessen ki Zermeghnek százötven forintot.⁷⁴ Ám minden akadozhatott, Zermegh a Bábrol szeptember 10-én kelt levelében már az ithakai királynét említette: „Ego texo telam Penelopis, iam enim bis misi Trinchinium et nihil proficio tot laboribus et expensis sed omnia vadunt in irritum.”⁷⁵ A Kamarával szembeni neheztese a hónap végére tovább erősödött. Tényleg nem tudja, írta hajdani munkatársainak, hogy mi hasznukat vagy gyönyörűségüket lelik az ő veszedelmében, jogos és illő-e így bánniuk azzal, aki két császárt is kiszolgált.⁷⁶

Az öreg nyugdíjas elkeseredésében végül mégis Radéczi, azaz a Kamara elnöke gyalázasára adta magát? 1580. március 15-én a Kamara tanácsosai azt a tájékoztatást kapták, hogy a főherceg (Károly) rendelete szerint Zermegh ellátása folyósítását fel kell függeszteni. Az indoklás szerint Radéczi panaszt tett a főhercegnél egy, a nevét és becsületét súlyosan sértő „famoso libellus” miatt, amely a feltételezése szerint Zermegh révén került nyilvánosságra.⁷⁷ Az évnegyedes kifizetés felfüggesztése addig marad érvényben, amíg Zermegh a helytartó (Radéczi már királyi helytartó is) és a Kamara előtt egyértelművé nem tette, hogy ártatlan.

Erre az esetre eddigi kutatás nem figyelt fel. A történet folytatásáról további levéltári vizsgálódás tájékoztathat. Azt nem tudom megmondani, hogy 1580 elejéhez viszonyítva mit jelent a „superiori tempore” kifejezés, ám kevésbé tartom valószínűnek, hogy legalább három és fél évet jelöl. Ha viszont kevesebb időt, akkor ez az eset Zermegh nyugdíjazása és Miksa király halála után történt. Vagy nem erre gondolt tehát a „Vita auctoris” írója, vagy

⁷¹ ÖStA FHKA HfU r. Nr. 32. Juni. f. 64., 69.

⁷² MOL E 41, 1576 No. 124., másolat.

⁷³ MOL E 41, 1576 No. 263.

⁷⁴ Említi Trencsén vármegye levele: MOL E 41, 1576 No. 276.

⁷⁵ MOL E 41, 1576 No. 281.

⁷⁶ A szeptember 29-én kelt levél: MOL E 41, 1576 No. 298.

⁷⁷ „Stephanum Radetium ... demisse conquestum famam et existimationem suam superiori tempore divulgato quodam famoso libello graviter laesam esse seque non levibus coniecturis duci ac si dictus libellus per ipsum Czermegh in vulgus aeditus esset” MOL E 41, 1580. No. 17.

ha igen, akkor megint annál a feltételezésnél tartunk, hogy állítása minden elemét felcserélte. (A Zermegh elleni vádról Istvánffi sokféleképp értesülhetett, például Radéczitól, az államigazgatásból, a főherceg környezetéből stb. – amiként természetesen mások is.)

Draskovichok?

Sörös Pongrác figyelmét nem kerülte el a „Notationes rerum memorabilium” című, a Draskovichok trakostyáni levéltárában talált feljegyzés,⁷⁸ amely szerint 1584. szeptember 6-án „Joannes Zermeg historicus mortuus est”. Azt feltételezte, hogy az életrajzban a „septuagenarius” elírás (LXX az LXXX helyett), így Zermegh születésének addig csak a történeti mű közlései alapján találgatott évét 1504-re tette. (Tény, hogy Zermegh a Kamara említett, 1570. évi opinója szerint már „in senilem grandaevamque ... aetatem” ért.) A „Notationes” ma az egyetlen forrás Zermegh János halálára. Ki készíthette?

A megörökített események 1553–1607 közé esnek, tárgyuk születés, menyegző, halál, háború. Erősen kötődnek Istvánffi Miklóshoz, az első két bejegyzés Istvánffi Pál és Gyulai Hedvig halálát mint Miklós szüleiét örököltette meg, Miklós testvérei sem itt, sem másutt nem jelennek meg. A felesége és felnőtt gyermekei igen, olykor ismételt. A fogalmazás jellegzetessége, hogy akiből feleség (mátka) lett, arról azt is megtudni, kinek a leánya vagy az özvegye, és a hölgy társhatározóként áll.⁷⁹ A két kivétel: „nuptiae Ursulae Istvanfi cum Joanne Lipchei”, „nuptiae Evae Istvanfi cum Joanne Draskowitch”. (A harmadik leánynál szabályosan: „sponsalia ... cum Catharina, filia Nicolai Istvanfi”.) A korai események egyike, Thurzó Ferenc halála (1574. március 12.) is utólagos feljegyzés, 1609 decembere után kelt (az illető ugyanis György nádor édesapjaként említett). A szöveg utal Draskovich György győri püspökségére, ám ennek testvérénél, Jánosnál a nádorságot nem említi, a „Notationes” írása így 1635 (a püspökség kezdete) után ért véget, de feltehetően 1646 ősze (a nádorság kezdete) előtt. A szöveg egészében tehát nem származhatik Istvánffitól,⁸⁰ ám egy része (például Sambucus, Zermegh, Brutus halálának említése) alapulhat az ő feljegyzésén vagy közlésén, a bejegyzések írója vagy folytatója a környezetéhez tartozhatott. Éva leánya? Ennek valamely gyermeke, azaz egy Draskovich? Véletlen egybeesés, hogy a feljegyzésekben a végrehajtó határozóban jóval gyakoribb a „per”, mint az „a”,⁸¹ a Thurzó név pedig nem ragozott? (A Forgách sem, de nem is német alakú: „Sigismundi Forgách”.)

Eddig nem talákoztam annak megállapításával, hogy az 1662. évi kiadás Zermegh története után tartalmazza Kobenzl⁸² egy levelét is, amelyet a báró 1576-ban írt az orosz követségéről Draskovich érseknek.⁸³ Ha e két szöveg együttes kiadásához köze volt valamilyen Draskovichnak, Istvánffit láthatni ismét. Zermegh műve a birtokában volt, kéziratos hagyatéka leányával, Évával legalább részben a trakostyáni Draskovichokhoz került. Ebben

⁷⁸ SZERÉMI 1890, 370–377.

⁷⁹ „nuptiae ... cum domina Barbara Pereni relicta Emerici Czobor”, „nuptiae ... cum domina filia Christophori Nádasdi”, stb. Az egyetlen félig kivétel: „nuptiae ... cum domina Magdalena Zriny”.

⁸⁰ Ugyanerről, némi pontatlansággal: NAGY 2008, 1245–1246.

⁸¹ Tizennégy accusativusos kifejezés és nyolc ablativusos, ám ezek fele az utolsó néhány bejegyzésben fordul elő.

⁸² Hans Kobenzl von Proseck († 1594) 1575-ben kapott utasítást Miksa császártól az útra.

⁸³ A követ és a kalocsai érsek közötti kapcsolatra általam talált egyetlen említés (ÜBERSBERGER 1906, 461.) sem tér ki e kiadásra.

lehetett akár egy általa írt vagy ma ismeretlen eredetű *Vita auctoris* is. Kobenzl levele a Draskovich-levéltárból kerülhetett Amszterdamba. Magába a levéltárba az érsek hagyatékaként, de olyan másolatból is, amely Istvánffihoz került. A Magyar Királyság propalatinusa és a Német Lovagrend kommandátora, egyben Károly főherceg alkancellárja ugyanis jó viszonyban voltak,⁸⁴ 1589-ben pedig mindketten részt vettek a Miksa főherceg szabadon engedéséről a sziléziai–lengyel határon hónapokon át folyó tárgyalásokon.

Az oszmán háború kiújulása közepette, azaz Zermegh művének megjelentetése idején a Draskovichok egyikét bizonyosan érdekelte a történetírás: Istvánfffi Éva unokája, a későbbi udvarmester János 1664-ben jegyezte be a nevét a történetíró dédapja kéziratos hagyatékának *Apparatus historicus* néven ismert köteteibe.⁸⁵

Schulteisz, az ikrek?

Zermegh történeti műve keletkezését Sörös óta 1566 utánra teszik, ugyanis ő vette észre az utalást az évre: Perényi a szultánhoz „nuncios Emericum filium Ioannis Bika, patrem *Andreae, qui in Zigeth periit* cum comite Nicolao Zrinio, missime ferebatur”⁸⁶ (saját kiemelésem). Nem említik azonban, hogy a mondat így hibás. A pluralis helyesnek tűnik, ugyanis Zermegh előzőleg is így írta, azonban nevek nélkül.⁸⁷ Vagy kimaradt valaki a szövegből, vagy az „Emericum – Zrinio” betoldás, mert nélkülük minden rendben: „nuncios missime ferabatur”. E rejtői szöveghely az egyetlen, amely arról tudósít, hogy mi történt egy magyarral 1540⁸⁸ után. Nádasdy nádorságáról nem olvashatni, Perényi hosszú fogságáról sem, János király gyermeke életéről sem, miközben a csak itt megjelenő köznemesi Bikák egyikének a sorsáról igen. (A külföldiek közül Mehmed nándorféhvári bég az egyetlen, akinek az 1540 utáni élete említésre kerül: „qui postea bassa Budensis fuit”.⁸⁹ Megjegyzendő, hogy az egész műben egyedül itt fordul elő a „Budensis” alak.)

A Bikák Istvánfffi betoldásaként is a szövegbe kerülhettek, hiszen a mű kézirátát a propalatinus használta, az édesapja ott volt Perényivel a szultán táborában, a család kapcsolatban állt a Bikákkal.⁹⁰ Istvánfffi 1598-ban, amikor a Bikák magszakadás miatt háramló birtokai egyikét kérte a királytól, egyebek között így írt: „Iohannes Bika, *Andreae Bika, qui in Ziget periit, filius*”⁹¹ (saját kiemelésem).

⁸⁴ Istvánfffi többször említette a leveleiben, a Bécsből, 1575. május 13-án keltben például ezt írta róla Batthyány Boldizsárnak: „qui cum [!] mihi prae ceteris est familiaritas aliqua”. MOL P 134, 20989. felvétel.

⁸⁵ OSzK Kt. Fol. Lat. 3606/1–3.

⁸⁶ ZERMEGH SRH II, 406.

⁸⁷ „missis ad imperatorum Turcarum legatis” (ZERMEGH 1746, 404.)

⁸⁸ Annak, hogy miért 1540 a határ a történeti elbeszélésben, egy magyarázata: KASZA 2007, 119.

⁸⁹ ZERMEGH 1746, 403. Mehmed 1543–1548 között volt budai pasa.

⁹⁰ Lásd erre például NAGY 2008, 1237.

⁹¹ ÖStA FHK A HfU, r. Nr. 65., Konv. 1598 augusztusa, f. 31r.

FORRÁSOK

Levéltári források

MOL E 21

Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratórája, Benignae Resolutinones, a 15734. tekeres

MOL E 41

Magyar Országos Levéltár, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratórája, Literae ad Cameram exaratae, Filmtár X 1508, a 7605., 7606., 7609. számú tekeresek

MOL P 314

Magyar Országos Levéltár, Missiles, P 1314, 48. doboz

OSzK Kt Fol. Lat. 352.

OSzK Kt Fol. Lat. 3606/1.

OSzK Kt Quart. Lat. 2316.

ÖStA FHKA HfU

Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofffinanz Ungarn, r. Nr. 8., 9., 18., 20., 22., 23., 27., 28., 30., 31., 32., 65.

ÖStA HHStA Hungarica Comititalia

Österreichisches Staatsarchiv (Wien), Ungarische Akten (Hungarica), Comititalia 383.

Forráskiadványok

Bél 1746 → Zermegh 1746

BRUNSZVIK 1894

BRUNSZVIK Antal [közli:] Zermegh János életéhez. *Történelmi Tár* 1894, 568–572.

FRANKL 1873

Pázmány Péter levelezése. Közzéteszi FRANKL Vilmos. I. k., 1605–1625. Eggenberger, Budapest, 1873

ISTHVÁNFFI 1622

Nicolai ISTHVANFFII Pannonii *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae, MDCXXII sumptibus Antonii Hierati.

JERNEY

JERNEY-gyűjtemény, <http://www.radayleveltar.hu/B13.htm>

MOE

Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Szerk. FRANKNÓI Vilmos–KÁROLYI Árpád. I–XII. 1526–1606. Bp. 1874–1917. VI. kötet

SZERÉMI 1890

SZERÉMI [gr. Odescalchi Artút]: A gróf Draskovich-család levéltárában talált XVII-ik századbeli feljegyzés. *Történelmi Tár* 1890, 370–377.

SZERÉMI 1893

SZERÉMI [gr. Odescalchi Artút]: A Draskovichok trakostyáni levéltárából I–II. *Történelmi Tár*, 1893. 342–360., 440–458.

TORDA 1798

Sigismundi Torda Ephemerides... In: KOVACHICH, Martinus Gerogius: *Scriptores rerum Hungaricarum minores...* Typis Regiae Universitatis, Budae, MDCCXCVIII, I. 112–128

ZERMEGH 1662

Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Ioannem Ungariae reges usque ad ipsius Ioannis obitum auctore Ioanne Zermegh. Amstelaedami, apud Jacobum Lepidium, MDCLXII.

ZERMEGH 1746

SCHWANDTNER, Johann Georg: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I–III*, 1746–1748, II. 401–415.

BIBLIOGRÁFIA

BARTONIEK 1975

BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből.* Kézirat gyanánt. MTA ITI, MTAK, Budapest, 1975, 87–91.

BOD 1766

BOD Péter: *Magyar Athenas...* <http://mek.oszk.hu/01800/01811/>

HANER 1774

De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum ... adversaria Georgii Ieremiae Haneri Saxonis Transilvanici. Viennae, MDCCLXXIV

HORÁNYI 1777

Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, quam excitat Alexius HORÁNYI... Pars III, Posonii, 1777

KASZA 2007

http://doktori.bibl.u-szeged.hu/919/1/Kasza_doktori.pdf

KOSÁRY 1951

KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába.* Budapest, Központatügyi Kiadóvállalat, 1951

KULCSÁR 2003

Inventarium de operibus literariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700. Composuit Kulcsár Péter. Budapest, Balassi – OSzK, 2003

MOLNÁR 1896

MOLNÁR D. Szulpicz: *Zermegh János és emlékirata.* Történelmi forrástanulmány. Kőszeg, 1896

NAGY 2006

NAGY Gábor: Irreperunt. (Isthvánffy Miklós levele Pázmány Péterhez a hitújítás magyarországi kezdeteiről). *Gesta*, 2006:1., 84–90.

NAGY 2008

NAGY Gábor: „Tu patriae, illa tuis vivet in historiis” Előkészület egy új Isthvánffy Miklós életrajzhoz. *Századok* 142 (2008) 5:1209–1248.

PODHRADSKY 1839

PODHRADSKY József: Zermegh János élete. In: *Tudománytár.* Közre bocsátja a Magyar Tudós Társaság. Értekezések. szerk. Luczenbacher János. Hatodik kötet. Budán, 1839, 235–243.

RITOÓK 1971

RITOÓK Zsigmondné: Politikai szatíra Magyarországon a XVI. században. *ItK* 1971, 265–277.

SÖRÖS 1896

SÖRÖS Pongrácz: Zermegh János és Emlékirata. Történelmi forrástanulmány. Írta Molnár D. Szulpicz. *Századok* XXX. (1896), 741–744.

SÖRÖS 1899

SÖRÖS Pongrácz: ZERMEGH János történetíró életéhez. *Történelmi Tár* 1899, 474–482.

SÖRÖS 1907

SÖRÖS Pongrác: ZERMEGH János és munkája. I., II. közlemény. *Századok* XLI (1907) 97–118., 219–235.

ÜBERSBERGER 1906

Österreich und Russland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts ... dargestellt von Hans ÜBERSBERGER. Erster Band Von 1488–1605, Wien und Leipzig, 1906

WALES 1907

WALES Elza: *Zermegh János emlékirata mint művelődéstörténeti kútfő*. Bölcsészdoktori értekezés. Pozsony, 1907 (Művelődéstörténeti értekezések 28)

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ÉS BORSOD MEGYE*

GÁNGÓ GÁBOR

Báró Eötvös József 1838-tól 1841-ig tartó Borsod megyei tartózkodása az észak-magyarországi régió irodalmi és politikai hagyományának jeles fejezetei közé tartozik. A borsodi helytörténeti irodalom ennek megfelelően jelentős figyelmet szentelt Eötvös élete ezen időszakának¹ – egyetlen epizód kivételével. A *távozás* körülményei mindmáig homályban maradtak. Azonban mivel Eötvös József új, korszerű életrajza elképzelhetetlen a család tönkremenetelének és a csődpernek a beható vizsgálata nélkül, a kegyeleti szempontoknak háttérbe kell húzódnia a történeti igazság keresésének igényével szemben. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár anyagai, melyek alapján a per rekonstruálható, jelentős család-, gazdaság-, birtok- és jogtörténeti forrásértékkel rendelkeznek. Magának a pernek az ismertetése² meghaladná a jelen közlemény kereteit: célom az Eötvös József Borsod megyei tartózkodásáról, kapcsolatairól szóló helytörténeti irodalom áttekintése és kiegészítése a perre vonatkozó források fényében. Főleg négy szempontot tárgyalok: Eötvös Borsodba érkezésének motívumait, megyebeli tevékenységét, távozásának lehetséges indokait és körülményeit; végezetül a családi birtokok feltérképezése felé teszek lépéseket.

Eötvös József nagyapja, id. Eötvös Ignác halála után kapcsolódott be Borsod megye közéletébe, ahol kezdetben jobbra sikereket és elismerést vívott ki magának.³

Letelepedésének színhelye Sály, a fő családi birtok volt, amely a Szepessyek révén ősi, nem pedig szerzett birtoknak számított (id. Ignác felesége, br. Szepessy Mária hozományként kapta Sályt⁴), jóllehet ez idő tájt az ősi és a szerzett birtokok közti megkülönböztetés már kezdte érvényét veszteni, főleg ha azok csőd miatti elidegenítéséről volt szó. Sályon született atyja, ifj. Ignác.⁵ Eötvös elsősorban nem azért költözött Sályra, hogy árnyas lugas alatt elmélkedhessen *A karthauzi* hőseiről, hanem azért, hogy lakja, művelje, megtartsa a birtokot. Minden jel arra utal, hogy hosszú távra tervezett: művészi és politikai ambícióival kényelmesen megférte volna a sályi földesúri lét kellemes terhe. Ahogy br. Vay Miklós főispáni helytartó írja 1837. november 2-i, Eötvöst táblabíróvá kinevező levelében, Eötvös

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ Vö. BARSÍ 1967; BARSÍ 1991; DÖMÖTÖR 1979; PORKOLÁB–BUJDOS 1997, 87–89. RUSZOLY 1988; RUSZOLY 1992; SZECSKÓ 1964. A helytörténeti irodalom újabb áttekintése: DEVESCOVI 2009

² Ehhez vö. GÁNGÓ 2012

³ Vö. RUSZOLY 1992, 41. skk.

⁴ Vö. BARSÍ 1991, 554.

⁵ Vö. BARSÍ 1991, 551.

Borsod megyében „szándékozik venni lakást”⁶ – azaz állandó borsodi lakos lett belőle. A levelet a közgyűlés november 6-án iktatta, Eötvös pedig, aki jelen volt, esküt tett.⁷

Eötvös politikai célja ugyanaz volt, mint később Békésben: alsó táblai követ akart volna lenni (azaz nincs elváló irodalmi és politikai program borsodi tartózkodása idején, hanem egyidejű törekvésekről beszélhetünk).⁸ Szalay Lászlóhoz írott, 1837. december 19-i leveléből tudjuk, hogy a Kaszinónak is tagja lett, az iskolákat és a gazdaságot előmozdító társaságot alapított, és a borsodi Karok és Rendeknek való, jó értelemben vett „hízelgés” érdekében kiadta tömlőcjavítási munkáját.⁹ A pesti árvíz után indítványt tett megelőző rendszabályok tételére. A Duna-szabályozásról tett javaslatát a megye elfogadta, amint arról Széchenyinek is beszámolt.¹⁰ 1838. június 11-i közgyűlésben kinevezték, Szemere Bertalannal együtt, a tömlőcügyi bizottságba.¹¹ 1838. november 8-án beválasztották az országgyűlési utasítást és előleges sérelmeket összeállító bizottságba.¹² Borsod megye közgyűlésén 1838. november 9-én megbízták a négy járás szolgabíróját, hogy toborozzanak előfizetőket az Eötvös szerkesztette *Budapesti Árvízkönyv*-re.¹³ Az 1839. február 4-i közgyűlésben a Karok és Rendek köszönettel vették Eötvös és Szemere önköltségen kinyomtatott fogházjavítási munkáját, mely tény a jegyzőkönyvben dicsérettel megörökítették,¹⁴ és ugyanakkor örömmel fogadták a felajánlott példányokat, melyet a megyékhez intézett körlevélhez csatoltak.¹⁵ Szemere személyesen, Eötvös az alispán előtt tette felajánlását – ebből arra következtethetünk, hogy aznap nem volt jelen. A megküldött fogházjavítási munkákat köszönettel vette Ugocsa,¹⁶ Nyitra¹⁷ és Zaránd.¹⁸ Az 1839. május 14-i közgyűlésben kijelölték őt az egri járás tisztújítási szavazatszedő bizottságába,¹⁹ és távolléte esetére helyettesítendőt rendeltek ki ugyanakkor.²⁰ Öcse, Dénes is elindult a megyei karrier útján: 1839-ben táblabíróvá nevezték ki.²¹

Az 1839. évi tisztújításkor Bük Zsigmond másodalispán alulmaradt a volt és leendő első alispánnal, Szathmáry Károllyal szemben, és ezután másodalispáni tisztét is elvesztette. Ruszoly József nyitva hagyja a kérdést, milyen viszonyban állt Eötvös a katolikus és szabadelvű Bükhöz, mindenesetre Bük Zsigmond csödgondnokként jelentős szerepet vállalt a

⁶ RUSZOLY 1988, I. 14.

⁷ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1837: 3843.

⁸ Vö. levele Szalay Lászlóhoz, 1837. december 19. Idézi: RUSZOLY 1988, I. 15.

⁹ EÖTVÖS 1976, 118. skk.

¹⁰ Vö. RUSZOLY 1988, I. 16.

¹¹ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1838: 2043.

¹² B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1838: 3831.

¹³ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1838: 3853.

¹⁴ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1838: 196.

¹⁵ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 197.

¹⁶ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 2453.

¹⁷ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 2956.

¹⁸ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 2488.

¹⁹ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 1792.

²⁰ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 1811.

²¹ B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1839: 3573.

két évvel későbbi perben, és kifejezetten ellenségesen nyilatkozott Eötvösről, gúnyosan „a’ bukott Ház kitünő lelkületű sarjadéká”-nak jellemezve őt.²²

A fivérek ígéretesen induló Borsod megyei pályája 1841 augusztusában vett, ha nem is váratlan, de minden következményében előre bizonyosan nem látható fordulatot. A törvényi szabályozás megváltozását, azaz az adósságok betáblázásáról és a csődeljárásról rendelkező 1840: XXI. és XXII. cikkelyeket kihasználva az Eötvös-család hitelezői kifizetetlen váltóikkal szinte megrohamozták Borsod megyét. A követelések mennyisége, az egész családra való kiterjedése, mégpedig egészen a század elejéig visszamenően, minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy az Eötvös-biográfiaik tévesen értékelték a csőd okait, amely elsősorban nem a rossz ercsi gazdálkodás, hanem évtizedes, felelőtlen túlköltekezés eredménye volt.

A borsodi helytörténeti irodalom Báró Eötvös József Borsod megyéből való távozásának körülményeit illetően megelégedett annak tapintatos feljegyzésével, hogy 1841-ben a közélet „elszólította Eötvöst a falusi élet csendjéből.”²³ Mivel a vidéki birtokosság nem volt akadálya a közéleti szerepvállalásnak, sőt ellenkezőleg, annak inkább előfeltétele volt, e magyarázat a források fényében a továbbiakban át kell, hogy adja a helyét egy a valósághoz jobban közelítő megfogalmazásnak: Eötvös Józsefet a fenyegető csődper készítette távozásra Borsod megyéből. 1841. június 6-i sályi levele Szalay Lászlóhoz az utolsó adat arra nézve, hogy Sályon tartózkodott.²⁴ Ez az időpont helytörténészek által csak futólag említett, ám számos, itt sajnos nem vizsgálható bonyodalom forrását képező Hirschl Mózes-féle váltóügylet és az augusztusi botrány közé esett. Eötvös 1841-ben a következő országgyűlés borsodi követutasításait összeállító bizottságban még benne volt (tipikusan megyei politikai feladatot látva el), de később törölték a névjegyzékből.²⁵ Komoly oka volt rá, hogy feladatait hátrahagyva távozzon: mivel ő volt a családban nem csak az elsőszülött, hanem az állandó Borsod megyei lakos is, ha nem mondott volna le a vagyonról, neki kellett volna helytállnia a perben. Továbbá a minden ingó és ingatlan vagyonra kivetett bírói zár, az összeírások és a követelések behajtásával kapcsolatos intézkedések, ha pusztá megélhetést nem is, az úri életforma továbbvitelét Sályon amúgy is teljességgel lehetetlenné tették volna.

A peranyag jelentős forrásértékkel rendelkezik a családi birtokviszonyok tekintetében. Eddig is ismert volt, hogy „az Eötvös családnak Borsodban, Sályban és Tisztartjánban volt birtoka”.²⁶ Dömötör Sándor adatai szerint a família „a kamarával együtt” volt Tisztartján földesura, 6038 holdon. Sály (4267 hold) a Szepessyeké volt.²⁷ A peranyagokból kiderül, hogy a Sályhoz közeli Geszten erdőkkkel, Vattán házhelyekkel bírtak az Eötvösök. Említés tételük sajószögédi és sajóládi földekről is. A szatmári Bere helységben, a beregi Vásárosnaményban voltak „részjóság”-ok tulajdonosai, míg a zempléni Mádon és a szabolcsi Balsán haszonbérrel rendelkeztek. Fejér megyében Erccsin és a hozzá tartozó felső- és alsó-

²² B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a. 1842: 2506.

²³ BARSÍ 1967, 65.

²⁴ BARSÍ 1991, 551.

²⁵ Vö. RUSZOLY 1988, I. 14.

²⁶ SZECSKÓ 1964, 91.

²⁷ DÖMÖTÖR 1979, 63–64.

besnyői és Göböl-járási pusztán kívül Szent-Iványban és Pusztaszalatnán voltak birtokok. Debrecenben házuk volt.

A csődper az 1848-as polgári átalakulásig nem fejeződött be. A tény, hogy Eötvös 1848-ban mezőkövesdi képviselőként (ahová Sály is tartozott)²⁸ jutott be a népképviselői országgyűlésbe, azt mutatja, hogy akkor még valószínűleg rendelkezett ott a család birtokkal. Fényes Elek adatai szerint Ercsi 1851-ben báró Sina tulajdona volt.²⁹ Geszt, Sály, Vatta részben báró Eötvös Ignác kezén maradt vagy maradt még.³⁰ Borsod falu, Balsa, Bere, Besnyő pusztá, Göböl, Tarján más kézen volt már.³¹ Vásárosnaményban is maradtak Eötvös-birtokok, de az lehet a másik ágé is.³²

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Báró Eötvös József borsod megyei tartózkodására, tevékenységére vonatkozóan kerek és jól feltárt történettel rendelkezünk, ám ezt a történetet a jobban megismert végkifejlet némiképp átértékeli.

A csőd megindításának összehangolt előkészítése, a megye és a régió elitjének vallásra és pártállásra való tekintet nélküli összefogása még a per (amúgy nem kétséges) végkimenetele előtt nyilvánvalóvá tette, hogy Eötvös József az ígéretes kezdet után aligha vár fényes jövő Borsod megyében. Kapcsolatait a per szétzilálta. Például a korábban vele közösen munkálkodó Szemere Bertalan, ahogy Dömötör Sándortól tudjuk, 1842-ben főszolgabíróként a geszti erdők felosztásánál és rendbehozatalánál járt el a megye nevében.³³ Nem alaptalanul feltételezhetjük, hogy a csődkereset, jelentős részben, maga Eötvös József ellen is irányult. Mint elsőszülött betelepült a sályi birtokba, mint fiatal arisztokrata talán túlságos buzgalommal lépett fel a megyei közéletben. És mindenekelőtt: irodalmi tevékenysége mellett, a *majoresco* minden földesúri jogának élvezése mellett annak egy kötelességéről szemmel láthatóan megfeledkezett: a családi adósságok visszafizetéséről.

²⁸ Vö. RUSZOLY 1988, II. 16.

²⁹ FÉNYES 1851, I. 306.

³⁰ Vö. FÉNYES 1851, I. 46., IV. 7., IV. 283.

³¹ FÉNYES 1851, I. 81., 117., 127., II. 52., IV. 179.

³² FÉNYES 1851, III. 132.

³³ DÖMÖTÖR 1979, 68.

FORRÁSOK

- B-A-Z. m. Lt. IV. 501/a.
Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, IV. 501/a. Borsod vármegye levéltára: Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Jegyzőkönyvek.

BIBLIOGRÁFIA

- BARSI 1967
BARSI Ernő: Emlékek a sályi Eötvös-kastélyról. *Borsodi Szemle* 11. 1967/4., 64–66.
- BARSI 1991
BARSI Ernő: Eötvös József sályi éve. In: *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*. XXVIII–XXIX. évf. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1991, 551–565.
- DEVESCOVI 2009
DEVESCOVI Balázs: Hol írhatta Eötvös József első regényét? *Beszélő* 14. 2009/11., 132–140.
- DÖMÖTÖR 1979
DÖMÖTÖR Sándor: Eötvös József Borsod megyei és miskolci kapcsolatai. In: *Borsodi történelmi évkönyv VI*. Miskolc, MTT Borsod-Abaúj-Zempléni Csoportja, 1979, 63–78.
- EÖTVÖS 1976
EÖTVÖS József: *Levelek*. Szerk., ford., előszó, jegyz. OLVÁNYI Ambrus. Budapest, Magyar Helikon, 1976
- FÉNYES 1851
FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. I–IV. Pesten, Kozma Vazul, 1851
- GÁNGÓ 2012
GÁNGÓ Gábor: A báró Eötvös-család Borsod megyei csödpere, 1841–1847. *Századok* 146. 2012/6. (s. a.)
- PORKOLÁB–BUJDOS 1997
PORKOLÁB Tibor–BUJDOS Tibor: *Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben*. Miskolc, Bíbor–Felsőmagyarország, 1997, 87–89.
- RUSZOLY 1988
RUSZOLY József: „Eötvösünk és Szemerénk.” Eötvös József borsodi működése és kapcsolatai I–II. *Napjaink* 27. 1988/8., 14–16. és 27. 1988/9, 14–16.
- RUSZOLY 1992
RUSZOLY József: *Három borsodi örökgyógyó. Palóczy László–Szemere Bertalan–Zsedényi Béla*. Miskolc, Felsőmagyarország, 1992
- SZECSKÓ 1964
SZECSKÓ Károly: Néhány adalék Eötvös József borsodi kapcsolataihoz. *Borsodi Szemle* 8. 1964/2., 91–92.

**ADALÉKOK A SOPRONI BÁNYAMÉRNÖKI ÉS
ERDŐMÉRNÖKI FŐISKOLA TÖRTÉNETÉHEZ**
**(VITÁLIS ISTVÁN LEVELE IFJ. CHORIN FERENCHEZ,
1924. OKTÓBER 15.)***

FAZEKAS CSABA

Az 1919-ben Sopronba költözött selmeci akadémia történetének egyik leginkább válságos időszakát 1924 őszén élte át, amikor rövid időre országos (a parlamentet és a kormányt is elérő) botrány színhelye lett az „ösi Alma Mater”. A két zsidó diákkal kapcsolatos eseményeket összefoglalta egy korábbi – az intézmény saját levéltárát feldolgozó – egyetem történeti monográfia,¹ alábbiakban ezt kívánjuk más forrásokkal, elsősorban egy érdekes dokumentum közlésével kiegészíteni.

Az intézmény öt évvel a Selmecebányáról történt kényszerű távozást követően éppen hogy stabilizálni tudta működését Sopronban. 1904-től Bányászati és Erdészeti Főiskola-ként jelent meg a hazai felsőoktatás palettáján, majd 1922-ben vette fel a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola elnevezést. Négy – mai fogalmaink szerint fakultásnak, karnak megfelelő – „osztályra” tagozódott, melyek élén egy-egy dékán állt.² (Bánya-, fémkohó-, vaskohó- és erdőmérnöki osztályok.) Nem sokkal a soproni diákzavargások előtt új rektor került az intézmény élére, dr. Tettamanti Jenő személyében, kinevezését Horthy Miklós kormányzó szeptember 3-án hagyta jóvá. A főiskola felügyeletét ellátó Pénzügyminisztérium a földművelési tárcával egyetértésben tudomásul vette az intézmény tanácsának döntését, miszerint a bányamérnöki osztály élére dr. Vitális Istvánt, a vas- és fémkohászati osztályokéra dr. Cotel Ernőt, az erdőmérnöki osztályára dr. Roth Gyula professzorokat választotta dékáná, a prorektori tisztséget pedig dr. Mihalovits János volt rektor látta el.³

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

¹ HILLER 1975, 163–172.

² ZSÁMBOKI 1985, 195., 203.

³ MTI. Napi hírek. Napi tudósítások, 1924. szeptember 3, 11. – MOL. K 428. a) sorozat. Tettamanti Jenő (1883–1959): egyetemi tanár, gépészmérnök, 1913-tól a selmecebányai akadémia bányagéptani tanszékének oktatója, 1924–1926 között rektor, 1930–1952 között a főiskola központi könyvtárának igazgatója, húsz évig szerkesztette az intézmény több nyelven megjelenő, nemzetközi ismertségre is szert tevő közleményeit. Vitális István (1871–1947) egyetemi tanár, 1902–1941 között az ásványföldtan oktatója, dékán, majd a főiskola rektora, akadémikus, 1919 után a hazai kőszénkutatás úttörője. Cotel Ernő (1879–1954) egyetemi tanár, 1923–1947 között a vaskohászattan oktatója, dékán, majd a főiskola rektora, akadémikus. Roth Gyula (1873–1961) egyetemi tanár, soproni iparoscsalád sarja, a selmeci akadémián szerzett oklevelet, melynek 1907-től oktatója, 1919-ben fontos szerepe volt a főiskola Sopronba településében, az erdőművelés és vadgazdálkodás nemzetközi hírű szaktekintélye. Mihalovits János (1877–1939) egyetemi tanár, a jog- és államtudományok doktora, a bá-

A már az első világháború időszakában felerősödött hazai antiszemitizmus a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság után a közvéleményt átható, a formálódó Horthy-rendszer hivatalos („keresztény-nemzeti”) ideológiájában központi szerepet betöltő ideológia lett. Az első világháború szenvedéseierért, a forradalmakért, és a trianoni területvesztésért sokan a zsidóságot tették kollektívan felelőssé, amiben kezdettől központi szerepet kapott az az elem, miszerint az izraeliták „túlreprezentáltak” a felsőoktatásban, úgymond „kiszorítják” a keresztény középosztály fiataljait. (Kiegészítve azzal, hogy a zsidók „hazafiatlanok”, úgymond nem vettek részt a háborús megpróbáltatásokban – amelyet egyébként minden hivatalos statisztika cáfolt, mégis az antiszemita közvélekedés egyik gyakran hangoztatott „érve” lett.) Már 1919 augusztusától kiemelt közéleti szerepre tettek szert az egyetemeken alakult radikális diákszervezetek, amelyek elsősorban antiszemita kilengésekkel hívták fel magukra a figyelmet. A húszas évek elején, illetve később több hullámban jellemzőek és gyakoriak voltak a – következmények nélkül maradt – egyetemi „zsidóverések”, illetve az, hogy a radikális diákszervezetek alakulatai nem engedték beiratkozni, az órákon részt venni a zsidó diákokat, egyes időszakokban az egyetemek működését alapvetően befolyásoló, majd a jobboldali/szélsőjobboldali politikában is meghatározó szerepet játszottak.⁴

A zsidóellenes politikai légkör és azzal összefüggésben a radikális diákszervezetek tevékenysége vezetett 1920 szeptemberében a XXV., ismert nevén: numerus clausus törvényhez, mely korlátozta egyes egyetemeken (tudományegyetemi, műegyetemi, budapesti közgazdaságtudományi karokon, illetve a jogakadémiákon) a zsidó hallgatók számát, és a „zsidóverésekkel” együtt komoly hatása volt abban, hogy radikálisan csökkent az érintett intézményekbe beiratkozott izraeliták száma.⁵ A Sopronba települt selmeci bányász-, kohász- és erdészképző főiskolára a numerus clausus törvény nem vonatkozott. Ettől teljesen függetlenül a „keresztény” diákszervezetek itt is megerősödtek és agresszívan léptek fel a zsidó diákokkal szemben. 1920 tavaszán itt is sor került arra az esetre, hogy egy (egyébként aradi származású, négy évi frontszolgálat után hazatérő) izraelita vallású bányamérnök hallgatót nem engedtek a felsőbb évesek beiratkozni, s arra kényszerítették, hogy elhagyja a főiskolát.⁶

Az ekkoriban a felsőoktatási intézményekben szokványosnak nevezhető történet 1924-ben – immár sokkal nagyobb port verve fel – megisméltődött. A tanév elején két zsidó hallgatónak engedélyezte a főiskola tanácsa a beiratkozást. Szeptember 19-én a többi első éves hallgató megtagadta az előadásokon való részvételt, mivel nem akartak a zsidókkal együtt ülni a padosorokban, s a diákok szervezett küldöttségei (az ún. Ifjúsági Kör) az egyetem vezetői előtt ezt később is többször kinyilvánították. Tettamanti rektor a dékánokkal együtt felszólította a diákokat, hogy hagyjanak fel „terrorisztikus fellépésükkel” és az előadások bojkottjával, különben kénytelenek lesznek válaszlépéseket tenni. (Eljárásukat a felügyelet ellátó Pénzügyminisztérium is jóváhagyta.) Október elején a rektor arra szólította fel a

nyajog, továbbá a bányász- és bányatisztképzés-történet szaktekintélye. Vö. ZSÁMBOKI 1985, 209–210.

⁴ Ennek részletezésére nem térhetünk ki, a témáról lásd összefoglalóan: LADÁNYI 1979; UJVÁRY 1995; KEREPESZKI 2008; KEREPESZKI 2011. A diákszervezetek és a szélsőjobboldal kapcsolataira: ZINNER 1989

⁵ A numerus claususra részletesebben kitérni nem tudunk, a vonatkozó terjedelmes szakirodalomból legutóbb ld. pl.: KOVÁCS 2011

⁶ A történetéről ld.: HILLER 1975, 166–167.

két érintett hallgatót, hogy látogassa az órákat, ők azonban az erőszakos fenyegetések hatására – gyakran az előadások között – elhagyták a főiskola épületét. 7-én a rektor egy napra elrendelte a főiskola bezárását és megtiltotta az – egyébként egyre radikálisabb hangvételű – diákgyűlések tartását. A pénzügyi tárca szigorú vizsgálatot, a felbujtók felkutatását és megbüntetését rendelte el.⁷

Az antiszemita diákok azonban rendkívül elszántakká váltak. Számukra, illetve a törekvéseiket felkaroló politikai szervezetek szemében a zsidó diákok beiratkozásának megakadályozása a keresztény-nemzeti Magyarország melletti elkötelezettség szimbóluma lett. Úgy gondolták, hogy korábban a zsidók egyetemi tanulmányai tették lehetővé, hogy „nemkívánatos”, „nemzetietlen” szellem terjedt el a felsőoktatásban, s ez rontotta le a magyar értelmiséget, vitte a trianoni katasztrófába a nemzetet. Ezért a zsidó diákokkal szembeni agresszív fellépés a hazafiasság szinonimájává vált, függetlenül attól, hogy az érintett két hallgató valójában teljesen megbízható lett volna „erkölcsi és nemzethűség” szempontból. A diákok és a szélsőjobboldali szervezetek („fajvédő párt”, Ébredő Magyarok Egyesülete – ÉME, Magyar Országos Véderő Egylet – MOVE stb.) egymást hajszolták az egyre agresszívabb fellépés irányába.⁸ Utóbbiakat csak tüzelte, hogy Budapestről a fenntartó minisztérium is egyre erélyesebben igyekezett elfojtani a zavargásokat, a diákokat az órák látogatására kényszeríteni.

A diákszervezetek október 14-én döntöttek úgy, hogy nem tesznek eleget a rektori ultimátumnak, miszerint aznap délután 18.00 óráig kellett volna megjelenniük a főiskolán, aláírni azt a nyilatkozatot, melyben önmagukat a főiskola rendjének tiszteletben tartására kötelezik. A főiskola tanácsának válasza sem késett sokáig: úgy döntöttek, hogy másnaptól az egész szemeszter során beszüntetik az előadásokat.⁹ (Sopron vármegye főispánja, Simon Elemér közvetített a „lázdó” szervezetek és a főiskola között, elérve, hogy a diákok jelentkezői határidejét egy nappal meghosszabbították.) Ugyanekkor már a kormány is foglalkozott az ügyvel és elhatározta, hogy bezáratják a főiskolát, ha a diákok továbbra is távol maradnak az előadásoktól a két zsidó hallgató jelenléte miatt. A diákszervezetek amúgy hajlandóak lettek volna folytatni tanulmányaikat, de ennek feltételeként állították a zsidó diákok eltávolítását.

A diákok ellenállását kezdettől a szélsőjobboldali politikai szervezetek és sajtó felkarolta. A Nemzeti Függetlenségi Párt (közismert nevén: „fajvédő” párt) Gömbös Gyulához közelálló, ekkor Zsilinszky Endre által szerkesztett lapja már 14-én szenvedélyes tudósításban és az ahhoz kapcsolt kommentárban mutatott rá arra, hogy az antiszemita soproni főiskolások valójában „nemzetvédő harcot” folytatnak és azt „férfias egyenességgel” folytatják.¹⁰ Írtak arról is, hogy a főiskola bezárása (mely az internátus és a menza működésének felfüggesztését is jelentette) fáklyás diáktüntetésbe torkollott, mely „Csak két zsidó miatt” feliratú táblával vonult fel a város utcáin, a szimpatizánsokkal együtt több ezer fős tömeget

⁷ A vonatkozó beszámolókat közölte és elemezte: HILLER 1975, 167–169.

⁸ Megjegyezzük, a radikális diákszervezetek (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Országos Szövetsége – MEFHOSz; Turul stb.), illetve a politikai mozgalmak közötti szoros, személyi átfedésekkel is reprezentált együttműködés amúgy is ismert volt saját korában. Ld. 4. sz. jegyz.-ben idézett tanulmányokat.

⁹ MTI. Napi hírek. Napi tudósítások, 1924. október 14., 17. (In: MOL. K 428. a) sorozat.); *Zárva marad a soproni főiskola*, Nemzeti Újság, 1924. október 15., 10.

¹⁰ *Két zsidó miatt „ballag már a vén diák...”*, Szózat, 1924. október 14., 8.

mozgósítva. A lap is úgy fogalmazott, hogy a főiskolások nem engedték beburakodni soraikba azt a szellemet, amely a forradalmak alatt megnyilvánult. Élesen bírálták a bezárással példát statuálni akaró pénzügyminisztert, mondván, „ki akarják éheztetni” a keresztény politika mellett kiálló diákságot.¹¹ A *Szózat*, illetve más „keresztény-nemzeti” lapok (*Nemzeti Újság*, *Új Nemzedék*, *A Nép* stb.) ettől kezdve folyamatosan azzal szították a kedélyeket, hogy úgymond a „zsidók miatt” éheznek a soproni főiskolások. E szerkesztőségek ellenállásra buzdították a diákokat (vagyis arra, hogy ne engedjék a zsidókat a főiskolán tanulni és addig ne térjenek vissza az iskolapadokba), továbbá országos gyűjtést is szerveztek a kollégiumi ellátás nélkül maradt, többnyire soproni családoknál elszállásolt „keresztény” diákok támogatására.¹² Bár később az antiszemita körében mind a politikai, mind a diákszervezetek azt bizonygatták, hogy a hallgatók spontán reakcióiról és mozgalmairól volt szó, kezdettől nyilvánvaló volt a radikális politikai mozgalmak támogatása, sőt az, hogy a diákszervezeteket használják önigazolásuként céljaik elérésére.¹³

A helyzet eszkalálódását jelentette, hogy más egyetemek „keresztény” ifjúsága is szolidaritást vállalt a soproni „üldözött” diákokkal, október 16-án például a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán tartottak nagygyűlést, amely teljes támogatásáról biztosította a soproni erdő- és bányamérnöki karok „meg nem alkuvó diákságát”, felajánlotta támogatását a további ellenállás, illetve tárgyalások szervezése ügyében.¹⁴ Elhatározásukat nyomatékosították azzal, hogy aznap ők is bojkottálták az egyetemi előadásait, a Műegyetem hallgatói is ugyanígy tettek volna, ha a rektor nem rendel el villámgyorsan oktatási szünetet. Erre már Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszternek is lépnie kellett, magához kérte Zubriczky Aladárt, a budapesti tudományegyetem rektorát, illetve a MEFHOSz vezetőit. Utóbbiak ígéretet tettek arra, hogy másnap bemennek a diákok az órákra, de ragaszkodtak ahhoz, hogy a soproniak zsidók nélkül folytathassák tanulmányaikat, és továbbra is működtessék azokat a diákorségeket, amelyek az egyetemek kapuinál (a fővárosban, Pécsen, Debrecenben stb.) megszürték, hogy mely hallgatót, sőt oktatót (!) engedték be az épületekbe.¹⁵

A soproni ügygel ekkor már nem csak a „keresztény-nemzeti”, hanem a fővárosi liberális, illetve mérsékelt sajtó is foglalkozott. Vezércikkeik¹⁶ a tanszabadságot vették védelmébe, továbbá leleplezték a diákzavargások és az antiszemita jobboldali politikusok közötti összefüggéseket. Rámutattak arra, hogy az a néhány (ráadásul nemzetvédelmi szem-

¹¹ A lap ugyanitt közölt egy, Zsilinszkyhez intézett levelet is Gálóczy Zsigmond vaskohómérnöktől, a Vitézi Rend első főszéktartójától, amelyben azt ecsetelte, hogy a soproni diákok „vérüket hullatták” Magyarországért, a magyar kormány pedig úgymond velük szemben „a zsidókat védi”.

¹² *Egy napra üresen maradnak a magyar főiskolák tantermei.* In: *Szózat*, 1924. október 16, 3. (A lap úgy fogalmazott, hogy eddig a soproni volt az egyetlen „zsidómentes főiskolája” Magyarországnak, nem véletlen, hogy a zsidók oda akarnak „betörni”.)

¹³ Ezt egyébként érdekes módon olykor maguk is leleplezték. Egy sajtóhír például arról számolt be, hogy az ÉME, a MOVE, az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége stb. büszkén segítettek és támogatták a diákok ellenállását. Ld.: *Utcára tették a soproni főiskolásokat.* In: *Szózat*, 1924. október 12, 7.

¹⁴ *Az egyetemi ifjúság nagygyűlése.* In: *Nemzeti Újság*, 1924. október 16, 8.

¹⁵ Vö. *Nemzeti Újság*, 1924. október 17, 5.

¹⁶ Ld. pl.: *Bezárt kapuk.* In: *Esti Kurír*, 1924. október 17, 1.; *A két diák.* In: *Esti Kurír*, 1924. október 18, 1.

pontból is megbízható) zsidó diák aligha veszélyeztette a „keresztény középosztály” fel-emelkedését, élesen elítélték a társadalmi feszültségeket az antiszemitizmus útján levezetni akaró politikai csoportosulások tevékenységét. Egy újságíró például úgy értesült, hogy október 16-án már majdnem létrejött a soproni főispán közvetítette megállapodás a főiskola és a diákok között, amikor híret vették a MEFHOSz és a fővárosi „fajvédők” szolidaritási akcióinak. A helyzet elmérgesedésében utóbbiak váltak leginkább érdekeltté, ezért – írta a lap – valóságos futárszolgálat működött a soproni diákok és budapesti radikális támogatóik között, akik arra akarták a hallgatókat rávenni, hogy a végsőkig tartsanak ki, és ne engedjék egy zsidó beiratkozását sem.¹⁷

A kormány ülésén Korányi Frigyes pénzügyminiszter (a földművelési tárccával egyeztetett) előterjesztésére döntést hozott arról, hogy két hétre mindenképp bezárják a soproni főiskolát, melyről 17-én táviratban értesítették a rektort.¹⁸ A rektor javaslatára azonban a kormány még egy utolsó kikaput nyitva hagyott abból a célból, hogy a hallgatók ne veszítsék el a teljes félévi tanulmányi eredményeiket. Ezért kijelentették, hogy azoknak, akik jelentkezési kötelezettségüknek eleget tesznek, nem csak érvényesnek fogadják el a félévüket, de a korábban megítélt diák-kedvezményeket is igénybe vehetik.¹⁹ A kéthetes bezárás alatt le kívánták folytatni a zavargásokért felelős diákok és támogatóik elleni vizsgálatokat és lehetőséget adni a diákoknak, hogy érvényesítsék beiratkozásukat, ami egyet jelentett a zsidó hallgatók tanulmányainak tudomásul vételével. A megkezdett eljárások azonban okafogyottá váltak, mert a két érintett izraelita diák megelégedte az állandó zaklatásokat, fenyegetéseket, és elhagyta az intézményt.²⁰ A helyzet elmérgesedésére jellemző, hogy még az is megjelent a sajtóban, hogy a soproni vasútállomáson (vagyis nyilvános helyen) is megverték az egyik zsidó diákot, ez azonban később alaposan eltúlzott híradásnak bizonyult.²¹

A soproni diákzavargások azonban már alaposan foglalkoztatták az ország közvéleményét. Még valóságos külön „parlamenti vitanap” is zajlott a Sopronban történtek kapcsán, pontosabban két napirend előtti felszólalás, illetve Klebelsberg Kunó kultuszminiszter arra adott válasza „tematizálta” a közéletet.²² A két napirend előtti felszólalás Lendvai István, illetve Pakots József képviselők nevéhez fűződött, ellentétes érvelésük pontos össze-

¹⁷ Az Újság, 1924. október 17, 7. (A lap arra is felhívta a figyelmet, hogy korábban, például Selmecbányán soha nem volt hasonló konfliktus a zsidó és nem zsidó diákok között, amiben a feszültség külső szításának bizonyítékát látták.) Simon főispán később úgy nyilatkozott, hogy szavainak jelentőségét eltúlozták, ugyanakkor határozottan visszautasította a szavahihetőségét kétségbe vonó Lendvai nemzetgyűlési képviselő (ld. alább) felszólalását is. Ld. MTI. Napi hírek. Napi tudósítások, 1924. október 18, 16. (In: MOL. K 428. a) sorozat.)

¹⁸ Sajnos a minisztertanács ülésén elhangzottakról részletesebb információkkal nem rendelkezünk, a vonatkozó jegyzőkönyvek éppen 1924. szeptember–december közötti időszakból hiányoznak. MOL. K 27. (In: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.) A történekről: HILLER 1975, 170.

¹⁹ MTI. Napi hírek. Napi tudósítások, 1924. október 18, 5. (In: MOL. K 428. a) sorozat.)

²⁰ A szélsőjobb oldali sajtó erről mint a „keresztény” diákok nagy győzelméről tudósított. Ld.: *A zsidó hallgatók kiléptek a soproni főiskoláról*. In: Szózat, 1924. október 21, 7. A cikk a főiskolások „fegyelmességét”, öntudatosságát is részletesen esetelte.

²¹ MTI. Napi hírek. Napi tudósítások, 1924. október 20, 18. (In: MOL. K 428. a) sorozat.)

²² Nemzetgyűlés naplója 1924, 265–275.

foglalását nyújtja a soproni főiskolán történekmek, illetve azok tanulságainak.²³ Lendvai egy hozzá intézett soproni levél alapján meg volt arról győződve, hogy „Selmecet, a mi régi szép diákvárosunkat szintén a zsidóság háborús és forradalmi szereplése folytán veszítettük el”, és elfogadhatatlannak tartotta a gondolatot is, hogy zsidó hallgató a bányász-, kohász- vagy erdészsképzésben valaha részt vehessen Magyarországon. Saját politikai álláspontját „speciális keresztény ellenzékiként” határozta meg, de nem hagyott kétséget afelől, hogy a Bethlen-kormányt jobbról támadó radikális jobboldal híve. E politikai tábor ekkoriban megfigyelt magatartásának megfelelően Lendvai sem a konkrét esetről (vagyis a két soproni zsidó diákról) beszélt hosszabban, hanem a zsidóság hazafiatlan magatartásáról, a forradalmakról, a trianoni veszteségről stb., és az így keltett érzelmekbe ágyazta mondanivalóját: a két zsidó diák főiskolai tanulmányai – szerinte – az egész magyar keresztény ifjúság továbbtanulását, a fiatal magyar nemzedék boldogulását veszélyeztetik. Gyakran tért vissza a „két zsidó fajból származó egyén” által keltett veszedelem képeire és a kormányt bírálta, amiért inkább – úgymond – utóbbiak mellé állt a keresztény magyarokkal szemben, akik nem értik, hogy „az éhség korbácsával sújtanak rá azok, akik a keresztény Magyarország ígéretével a hatalmat kezükbe vették”. Jó érzékkel tért ki arra is, hogy a radikális jobboldal (például az Ébredő Magyarok Egyesülete) jelentősen hozzájárult a Bethlen-kormány hatalomra kerüléséhez, amelytől következetesebb antiszemita politikát vártak volna el. Nem rejtette véka alá, hogy a „zsidókérdést” csak akkor tartotta megoldhatónak, ha már zsidók sem lesznek.

Ezzel szemben Pakots a tanulási szabadság jogára hivatkozott, és elítélte, hogy politikai szervezetek önszervező érdekeikre használják fel a tanulóifjúság mozgalmait. Preventív intézkedéseket sürgetett, hogy ne fordulhasson elő az a helyzet, hogy diákmilíciák igazoltatják a belépni szándékozók, professzorokat terrorizálnak, illetve egyáltalán: elő akarják írni, hogy ki tanulhat az egyetemeken és ki nem. A kultusztárca, illetve a kormány intézkedéseit – Lendvaival ellentétben – kevésnek érezte, úgy gondolta, a radikális diákszervezeteknek nem könnyörögni kell, hanem erélyesen szorítani őket hallgatói kötelességeik teljesítésére, a politikai szervezetektől való távolságtartásra. Klebelsberg válaszában – annak ellenére, hogy nem az ő tárcájához tartozó intézményről volt szó – középutat próbált elfoglalni. Beszélt az ifjúság jövője iránti elkötelezettségéről, megértően viszonyult az egyetemeket ellenőrzésük alá vonó szervezetek, sőt az előadások látogatását a Sopronnal való szolidaritás okán bojkottáló hallgatókhoz, méltatta azokat a budapesti rektorokat, akik párbeszédet folytattak a mozgalmak szervezőivel. Hatásköre kimerült abban – fejtegette –, hogy magához kérte a MEFHOSz vezetőit és elmagyarázta nekik, hogy a két soproni zsidó hallgatót nem lehet kitiltani jogszerűen a főiskoláról. „Ismétlem, hogy nem vagyok hajlandó magamat túlságokra elragadtatni, mert az ifjúságra még akkor sem tudok haragudni, ha az igazság nincs is talán teljesen az ő részükön, hanem iparkodom őket felvilágosítani, vezetni, mert

²³ Lendvai István (1888–1945) újságíró, költő, az első világháború után a „keresztény–nemzeti” ideológia elkötelezett híve, 1923-ban a „fajvédő” párt politikusaként nyert országgyűlési mandátumot. (Később, a második világháború éveiben a Magyar Nemzet munkatársa lett, szembefordult a fasisz-mussal, a nyilasok börtönében halt meg.) Pakots József (1877–1933): újságíró, író, 1922-től haláláig parlamenti képviselő, a Nemzeti Demokrata Párt színeiben nyert mandátumot, ellenzéki, liberális politikát folytatott. Klebelsberg Kunó (1875–1932) 1921–1922 között belügy-, majd 1931 augusztusáig vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Horthy-korszak meghatározó kultúrpolitikus.

látom azt a becsületes jószándékot és hazafiságot, amely őket vezeti” – mondta. Álláspontja megfelel a Bethlen-kormány azon felfogásának, mely a konszolidáció jegyében megpróbált egyensúlyozni a szélsőséges politikai hangulatokon, ugyanakkor megpróbálta fenntartani a társadalom békéjét. A parlamenti vita végül Lendvai és Pakots személyeskedő szóváltásába fulladt.

A sajtó politikai irányultságának megfelelően kommentálta a parlamentben történeteket. *Az Újság* érzékletesen mutatott rá a „bölcsek kádiként” viselkedő Klebelsberg beszédének ellentmondásosságára, hiszen a tanulási szabadság barátjának igyekezett magát beállítani, miközben a diákmozgalmak szimpátiájának őrzése céljából támogatta a numerus clausus fenntartását.²⁴ Lendvai beszédét a lap szélsőséges, vad politikusi megnyilvánulásnak látta, de a legfontosabb bajt abban jelölte meg, hogy a kormány alkalmi céljai érdekében hajlandó együttműködni a fajvédő antiszemitákkal. „Az egységes párt lélekben egy a fajvédőkkel, s ezzel a párttal a háta mögött a kormány sem lehet más, mint a pártja” – fogalmazott a lap vezércikke. Ezzel szemben a „keresztény-nemzeti” oldal a „fajmentő”, „nemzetmentő” politizálás megnyilvánulásának látta a nemzetgyűlésben történeteket, Klebelsberg beszédéből azt emelték ki, hogy védelmébe vette „a magyar ifjúság” zsidóellenes akcióit.²⁵ A MEFHOSz is úgy látta, hogy Klebelsberg melléjük állt, ezért külön küldöttség mondott neki köszönetet, a miniszter emellett tisztelettel kérte a diákokat: hassanak oda, hogy a diákok írják alá a rektor által kért nyilatkozatot és járjanak be az órákra, amelyet a diákvezetők meg is ígértek a miniszternek.²⁶

A zsidó diákokat a továbbtanulástól fenyegetésekkel távol tartó akció tehát sikerrel járt, nem csak azért, mert az érintettek elhagyták a főiskolát, hanem azért is, mert a történeteknek precedens értéke lett. Nem véletlen, hogy a szélsőjobboldal még napokig próbálta tovább tüzelni a zsidóellenes közvéleményt, köztük a soproni diákságot is. Nem állították le a zsidók által „provokált” „keresztény” diákok részére gyűjtött segélyeket (október 18-án 22 millió, tíz nappal később már 35 millió koronánál tartott a felajánlott összeg), és azt is a zsidók arcátlanságának minősítették, hogy a főiskoláról kiiratkozott két diák még mindig Sopron városában tartózkodott.²⁷ (Érdekességképpen megemlítjük, hogy kormányzati körökben felvetődött az a lehetőség, hogy a diákzavargások hatására Sopronból Miskolcra költöztetik a főiskolát. A szélsőjobboldal már az ötlet ellen is azért tiltakozott, mert Miskolc „liberális zsidókkal zsúfolt” városnak számított a szemükben, vagyis már a javaslatot is a soproni akcióért fogatosított bosszúként élték meg.)²⁸

A helyzet ezzel összefüggésben csak lassan konszolidálódott. November elején még mindig zárva voltak az intézmény kapui, csak lassan gyűltek a diákok által aláírt nyilatko-

²⁴ *Két zsidó.* In: *Az Újság*, 1924. október 18., 1.

²⁵ *Ifjúság és politika.* In: *Szózat*, 1924. október 18., 1.; *Ne bánts a diákok!* In: *Nemzeti Újság*, 1924. október 18., 1.

²⁶ *Elsimul a soproni diákaffér.* In: *Nemzeti Újság*, 1924. október 19., 13.

²⁷ Ld. 25. sz. jegyz.; ill.: *Szózat*, 1924. október 28., 3. A témára ld. még: *A „civitas fidelissima” diákjai között: Kis képek a nagy diákháborúról.* In: *Uo.*, 5.

²⁸ Ld. *Szózat*, 1924. november 7., 5. Az viszont a soproni Alma Materrel való korai miskolci kapcsolatra utaló hír, hogy még a zsidó diákok ügyének elmérgesedése előtt Borsod-Gömör-Hevesvármegye Erdészeti Egyesülete tízmillió koronával támogatta a főiskolát tanszéki felszerelések vásárlása céljából. Ld.: MTI. Napi hírek. Napi tudósítások, 1924. október 8., 14. (In: MOL. K 428. a) sorozat.)

zatok, pedig ekkor erre már a MEFHOSz és a Turul vezetői is kérték őket, november 4-én külön delegációt (Pásint Ödön MEFHOSz-alelnököt és a Turul képviselője) is küldtek ebből a célból Sopronba.²⁹ A MEFHOSz külön, nyilvánosságra hozott felhívása is konzolidációra próbálta rábírní a diákokat. („A fegyelem egyik legfontosabb alapfeltétele annak, hogy együtt dolgozhassunk közös céljainkért, épp azért a leghatározottabban felkérlek benneteket a MEFHOSz elnöksége nevében, hogy az egyetemi ifjúság érdekeit szem előtt tartva, haladéktalanul írjátok alá a dékán urak által felfektetett íveket.”) Őszinte örömmel konstatálták a zsidó diákok eltávolítása felett érzett győzelmet: „Az általatok kezdeményezett megmozdulásunk elérte célját. Nagyszerű összefogásokat az egész magyarság előtt szimpátiát keltett, amelyiket azonban minden téren elveszítünk, ha most nem viselkedtek fegyelmezetten és nem követitek utasításainkat.” A felhívás arra utal, hogy a soproni diákok – nyilván az ÉME-hez, „fajvédőkhöz” stb. köthető agitáció nyomán – ekkor már sokkal radikálisabbak voltak, mint az egyébként ilyesmivel máskor gyakran jellemezhető MEFHOSz, olyannyira, hogy utóbbi már az elhatárolódást is kilátásba helyezte, ha nem illeszkednek vissza soproni diáktársaik az oktatás hétköznapi rendjébe. Mindennek bizonyára volt fogantatója, mert Pásint soproni újtákor – ellenkező sajtóhírek dacára – csak 3 diák írta alá a kért nyilatkozatot, 246 pedig megtagadta azt, pár nappal később viszont alapvetően javult a helyzet.

Jellemző továbbá, hogy Tettamanti rektor november 11-én bizalmas levélben kérte a pénzügyminisztert a rendzavarásokkal kapcsolatos fegyelmi vizsgálatok „elaltatására”.³⁰ Arra hivatkozott, hogy a diákok mozgalmában „erős külső támogatás” nyilvánult meg, s „a hallgatóság az ügy elmérgesedésével már nem egyedül intézte sorsát”. Arra is hivatkozott a rektor, hogy „a hallgatóság tradicionális összetartása” amúgy is lehetetlenné tenné a hangadók kinyomozását és megbüntetését.

Mindez azonban csak átlátszó magyarázkodás volt, nyilvánvaló, hogy miután az élet visszazökkent a megszokott kerékvágásba, gyorsan el akarták tussolni az ügyet, így a történetek valódi károsultjai a két izraelita származású diák volt csupán. A Pénzügyminisztérium december 22-i leiratában végleg lezártnak minősítette az ügyet, ami így összességében a szélsőséges, antiszemita diákvezéreknek nyújtott bátorítást³¹ Sopronban és más egyetemi városokban egyaránt. (Amint az a későbbi diákmegmozdulások – például a numerus clausus enyhítését szolgáló 1927–1928. évi tüntetések, az 1933. évi zavargások stb. – alkalmával be is bizonyosodott, ekkor is előfordultak egyetemi sztrájkok.)

* * *

Az alább közölt levelet a már említett Vítális István dékán írta ifj. Chorin Ferenchez,³² a kor egyik legfontosabb gazdasági vállalkozása, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vezérigazgató-

²⁹ MTI. Napi hírek. Napi tudósítások, 1924. november 4, 13–14.; november 5, 20. (In: MOL. K 428. a) sorozat.); *Nem engedte a kormány a soproni főiskola megnyitását*. In: Nemzeti Újság, 1924. november 4, 5. stb.

³⁰ HILLER 1975, 170–171.

³¹ HILLER 1975, 171.

³² A nevezetes Chorin-családból az apa, id. Chorin Ferenc (Arad, 1842–Budapest, 1925) a magyar gyáriparosok meghatározó személyisége, először ügyvédként tevékenykedett, 1872-től (megszáklításokkal) országgyűlési képviselő, 1880-ban került a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-hez, hamarosan

jához az események kellős közepén, október 15-én, így ismeretei is az ekkori állapotoknak feleltek meg. Vitális Chorin közbenjárását kérte a főiskola érdekében a fenntartó Pénzügyminisztériumnál. A levél tartalma és stílusa egyaránt arra utal, hogy az „üzleti szférának” komoly kapcsolatai voltak a bányászati kutatásokkal, illetve a mérnökképzéssel, s a vezérigazgató (illetve nyilván a hasonló pozícióban lévő gazdasági vezetők) gyakran fel tudtak lépni a főiskola érdekében a kormányzatnál, egyfajta „lobbi”-tevékenységet végeztek.³³

Vitális határozottan állást foglalt amellett, hogy a numerus claususnak, vagyis a tanszabadság korlátozásának csak nemzetbiztonsági okai lehetnek (vagyis az erkölcsi és nemzet-hűségi szempontú megbízhatóság), a származás szerinti kvótát lényegében értelmetlennek tekintette. A diákzavargásokban ő is egyértelműnek látta a külső (szélsőjobboldali körök által a diákokra gyakorolt) hatás fontosságát. Az aktuális eseményekkel kapcsolatos állásfoglalás mellett levélírásának másik fő oka az volt, hogy sürgette a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola integrációját más felsőoktatási intézményekbe, az erdészeket a mosonmagyaróvári agrárképzésbe, a bánya- és kohómérnöki képzéseket a műegyetemi mérnökképzésbe kívánta integráltatni. Az elsősorban a trianoni határváltozások által kikényszerített „integrációtól” Vitális pénzügyi megtakarítást várt, amelyet egyrészt a korábbi költségvetési tervezések, másrészt a külföldi műszaki felsőoktatásból merített párhuzamok is megerősítettek. A levélírás apropóját a konkrét események annyiban érintették, hogy Vitális szerint „a politikusok által előráncigált zsidókérdés” megoldására is jó lehetőséget adna egy ilyen intézkedés, tekintettel arra, hogy a műegyetemi felvételik az 1920. évi XXV. tc., vagyis a numerus clausus hatálya alá estek.

* * *

Kitérőként jegyezzük meg, hogy Vitális professzor sürgetése ekkor nem talált meghallgatásra, legalábbis még tíz esztendeig nem. A soproni főiskola 1934-ig megőrizte teljes önállóságát, nyilván az 1929-et követő gazdasági válság hatásai is szerepet játszottak abban, hogy végül megszületett az 1934. évi X. tc. „a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezéséről”. Ebben önálló szervezeti egységként maradt meg a soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola, még az 1927-ben elnyert felsőházi tagságot is – kari szintű szervezeti egységként – megtarthatta. Ekkor került végleg a kultusztárca fennhatósága alá, átalakult a képzés szerkezete, viszont – Vitális 1924. évi ja-

az igazgatóság tagja, 1891-től haláláig elnöke. 1902-ben ő alapította meg a Gyáriparosok Országos Szövetségét. Fia, ifjabb Chorin Ferenc (Budapest, 1879–New York, 1964) szintén jogászként, ügyvédként kezdte pályafutását, 1906-tól tagja a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatóságának, 1914-ben lett a vállalat vezérigazgatója, apja halála után elnök-vezérigazgatója, majd 1938-tól 1944-ig elnöke. 1926-tól alelnökként, 1932–1941 között elnökként vezette a Gyáriparosok Országos Szövetségét, számos intézménynek, vállalkozásnak volt igazgatósági, elnökségi tagja, vezetője. 1944 májusában vagyona átadása fejében az SS és a magyar hatóságok megengedték, hogy családjával külföldre távozzon.

³³ Kitérőként megjegyezzük, hogy a Miskolci Egyetem jogelődje történetének kutatásában a Horthy-korszak Pénzügyminisztériuma, illetve később a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériuma levéltári állagai mellett a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt., illetve más gazdasági vállalkozások irataira is érdemes kiterjeszkedni.

vaslatával ellentétben – továbbra is megtartotta önálló gazdálkodását, de megmaradt önálló könyvtára, diákegyesületei stb.³⁴

Ez viszont már az „ősi Alma Mater” történetének egy újabb fejezetét jelenti.

DOKUMENTUM³⁵

Méltóságos Vezérigazgató Uram!

Állandóan tapasztalt meleg érdeklődése a bánya- és kohómérnöki szakoktatás iránt arra készítet, hogy nagybecsű közbenjárását kérjem.

A f.[olyó] tanévben két zsidóhallgató [sic!] felvétele oly nagy kavargást idézett elő, főleg az iskola falain kívül levő lelkiismeretlen és felelőtlen elemek izgatása következtében, hogy végül is a kormány kénytelen volt az előadásokat fél évre beszüntetni. Nálunk a numerus clausus nem ír elő olyan korlátozást sem, mint az egyetemeken, ahol csak 5% zsidóhallgató vehető fel, hanem – igen helyesen – azt célozza, hogy miután az ország területének óriási megcsonkítása következtében sokkal kevesebb bánya-, kohó- és erdőmérnökre van szükség: ennek megfelelően csökkentsük a hallgatók számát. Nézetünk szerint a numerus claususnak nem is lehet más jogos célja. A béke időben az erdész hallgatók nem tűrtek ugyan meg maguk között zsidóhallgatót, ellenben a bánya-, kohómérnök-hallgatók között minden évben és minden évfolyamban elég nagy számban voltak zsidó hallgatók³⁶ s azokat üldözni még az erdészhallgatóknak sem jutott eszükbe.

Minthogy a mostani (politikai háttérű) zavargás a kormány figyelmét is főiskolánkra terelte, azt hiszem Cotel dékántársammal³⁷ együtt, hogy most véglegesen meg lehetne oldani főiskolánk sorsát, s éppen e végből kérem Vezérigazgató Uram szíves közbenjárását.

Báró Korányi pénzügyminiszter úr³⁸ 1920-ban elhatározta, hogy enged az érdekelt szakkörök évtizedes kívánságának, s a főiskola bánya- és kohómérnöki osztályait a műegyetemhez csatolja. 1921-ben a műegyetem is a kooperáció mellett foglalt állást s e célból, hivatkozva a túlszűfoltásra, a Hadik-laktanyát kérte. Az 1921/22. évi állami költségvetésben ezen tervnek megfelelően a 8 bánya- és kohómérnöki tanszéket (a pénzügyminisztérium tárcájából) a kultuszminisztérium tárcájának költségvetésébe tették át a műegyetemhez, az erdészeti és a közös tanszékeket pedig a földművelésügyi minisztériuméba. Ez a tervezet azonban még akkor sem valósulhatott meg, mivel a hadügyi kormány nem adta át a Hadik-

³⁴ Ld. erről: ZSÁMBOKI 1985/a

³⁵ MOL. Z 248. (In: Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.; ifj. dr. Chorin Ferenc iratai) 11. cs. 215. tétel. (Gépirat, eredeti s.k. aláírással. Nyomtatott fejléce: „M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola földtan-telepismerettani tanszéke. Sopron”. Az eredeti központosítást és helyesírást meghagytuk, az abban aláhúzott kiemeléseket *dőlt* szedéssel jelöltük.)

³⁶ A hallgatói nyilvántartások feldolgozása szerint ez valóban így is volt. A selmeci bányamérnöki akadémián 1919 előtt a hallgatók átlagosan majdnem 10 (9,9)%-a volt zsidó, 1920–1924 között a statisztika viszont már csak 0,2%-ot rögzít, ezt követően 0-t, vagyis egy zsidó hallgató sem volt. Az erdőmérnök-képzésben 1884–1934 között csak két olyan tanév volt, amikor zsidó diákok is tanultak. Ld.: KARÁDY 2011, 188–189.

³⁷ Vö. 3. sz. jegyz.

³⁸ Korányi Frigyes (1869–1935) író, pénzügyi tisztviselő, diplomata, két ízben is a Pénzügyminisztérium Központ elnöke, több alkalommal – egy-egy rövid időszakra – pénzügyminiszter (1919. november–1920. december, 1924. március–november, 1931. december–1932. október).

laktanyát, a műegyetem pedig nem tudott helyet adni, mivel akkor még sok volt a hallgatója... Azóta a helyzet lényegesen megváltozott! Először is, a hallgatók száma erősen megfogyott nálunk is, a műegyetemen is, másodszer a szanálás rákényszerít komolyan a takarékosságra! Kérem oda irányul tehát, hogy méltóztassék Báró Korányi pénzügyminiszter úrnak megemlíteni, hogy erős megtakarítást érhetne el és emellett a szakoktatás színvonalát is emelné, ha a kormány a bánya- és kohómérnöki szakoktatást – 1920. évi terve, illetőleg az 1921/22. évi költségvetés szerint – a műegyetemhez, az erdészeti kiképzést pedig Magyaróváron a mezőgazdaságihoz kapcsolná! Ily megoldás esetén az adminisztrációs költségek (rektori iroda, kvestúra, menza, gazdasági hivatal) megszűnnének, továbbá fokozatosan megszüntethetők lennének a közös (előkészítő) tanszékek, mivel a bánya- és kohómérnök-hallgatók az I. és a II. évfolyamban az előkészítő tárgyakat (mathezis, geometria, rajz, fizika, mechanika, chemia, mineralógia) a műegyetemen együtt hallgatnák a gépész- illetve a vegyészmérnökhallgatókkal és hasonlóképpen az erdészhallgatók az ő előkészítő tárgyaikat a magyaróvári gazdaságokkal. Megemlítem, hogy Németországban már a békében is a bánya- és kohómérnökök 90%-a műegyetemen végzett, minthogy vagy a bányászati főiskola csatlakozott műegyetemhez (pl. a berlini bányászati főiskola a charlottenbourgi műegyetemhez) vagy műegyetem bővült bánya- és kohómérnöki fakultással (pl. Aachen, Breslau). Az utódállamokban is ezt észlelni, pl. a híres p̄ibrami bányászati főiskolát a brünni műegyetemhez csatolták. Csonkamagyarországnak oly kevés erdeje maradt, hogy luxus volna nagy költségekkel önálló erdészeti főiskolát tartani fel, mikor pl. Ausztriában az erdészeti szakoktatás a bécsi Hochschule für Bodenkultur-on szerencsés kapcsolatban van a mezőgazdasággal. Csak mellékesen említem meg, hogy ily módon megoldatnék a politikusok által előráncigált zsidókérdés is, amennyiben a műegyetemhez csatolt bánya- és kohómérnöki szakosztályon fel volna vehető 5% zsidóhallgató is, az erdész hallgatók mentalitása pedig úgyis megegyezik a magyaróvári gazdaszhallgatókéval.

Meggyőződésem, és ezt Cotel kohómérnöki dékántársam is osztja, hogy nagy hála köteleznél igen tisztelt Vezérigazgató Uram a szakoktatás minden igaz barátját, ha az itt elmondottakra szíveskedne felhívni Báró Korányi pénzügyminiszter úr figyelmét. Magától értetődik, hogy a részletekre nézve készséggel állok Cotel dékántársammal együtt rendelkezésre.

A legszivesebb üdvözlettel maradok készséges híve:

Dr. Vitális István

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MOL. K 27.

Magyar Országos Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

MOL. K 428.

Magyar Országos Levéltár. Sajtólevéltár. A Magyar Távíratok Iroda iratai. Könyvnyomatok. (Online: www.mol.arcanum.hu/mti – 2011. augusztus.)

MOL. Z 248.

Magyar Országos Levéltár. Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.; ifj. dr. Chorin Ferenc iratai.

FELHASZNÁLT SAJTÓTERMÉKEK

Az Újság
Esti Kurír
Nemzeti Újság
Szózat

BIBLIOGRÁFIA

HILLER 1975

HILLER István: *A soproni egyetemi hallgatók mozgalmi a két világháború között. (Fejezetek a Soproni Egyetem történetéből) 1919–1945*, Sopron, 1975 (A Soproni Szemle kiadványai, Új sorozat, 8)

KARÁDY 2011

KARÁDY Viktor: A numerus clausus és az egyetemi piac: Társadalomtörténeti esszé. In: *A jogfosztás – 90 éve: Tanulmányok a numerus claususról*, szerk. MOLNÁR Judit, Budapest, 2011, 188–189.

KEREPESZKI 2008

KEREPESZKI Róbert: A zsidókérdés és az egyetemi bajtársi egyesületek a két világháború közötti Magyarországon. In: *Tradíció és modernizáció Európában a XVIII–XX. században*, szerk. BODNÁR Erzsébet, DEMETER Gábor, Budapest, 2008, 224–237.

KEREPESZKI 2011

KEREPESZKI Róbert: A numerus clausus és a Turul Szövetség. In: *A jogfosztás – 90 éve: Tanulmányok a numerus claususról*, szerk. MOLNÁR Judit, Budapest, 2011, 247–266.

Nemzetgyűlés naplója 1924

Az 1922. június hó 19-ére hirdetett nemzetgyűlés naplója, XXVI. köt., Budapest, 1924, 265–275.

KOVÁCS 2011

KOVÁCS M. Mária: A numerus clausus Magyarországon: 1919–1945. In: *A jogfosztás – 90 éve: Tanulmányok a numerus claususról*, szerk. MOLNÁR Judit, Budapest, 2011, 20–59.

LADÁNYI 1979

LADÁNYI Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)*. Budapest, 1979 (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 88)

UJVÁRY 1995

UJVÁRY Gábor: Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban”. Bajtársi szövetségek, egyetemi és főiskolai egyesületek a két világháború közötti Magyarországon. In: *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*, szerk. VALUCH Tibor, Budapest, 1995, 453–459.

ZINNER 1989

ZINNER Tibor: *Az ébredők fénykora, 1919–1923*. Budapest, 1989 (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 110)

ZSÁMBOKI 1985

ZSÁMBOKI László: Főiskola Selmecen és Sopronban, 1904–1934. In: *Selmectől Miskolcig, 1735–1985: A magyarországi műszaki felsőoktatás megindulásának 250. évfordulójára*, szerk. ZSÁMBOKI László, Miskolc, 1985, 195–210.

ZSÁMBOKI 1985/a

ZSÁMBOKI László: Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, 1934–1949. In: *Selmectől Miskolcig, 1735–1985: A magyarországi műszaki felsőoktatás megindulásának 250. évfordulójára*, szerk. ZSÁMBOKI László, Miskolc, 1985, 211–228.

AZ MDP FEJÉR MEGYEI TÖRTÉNETE 1948–1953*

CZETZ BALÁZS

Végigtekintve a történeti irodalom utóbbi időben keletkezett termésén látható, hogy a szakemberek egyre nagyobb figyelemmel fordulnak a 20. század második felének eseményei, mindennapjai felé. Országosan megindultak azok a kutatások, forrásközlések, amelyek az időszak objektív bemutatására törekednek, hiszen a korszak számos megközelítéssel és a források rendkívüli bőségével vizsgálható. Azt feltételezhetnénk, hogy a rendszerváltást követően, a levéltári kutatás szabadabbá válásával – ahogy az országban majdnem mindenütt – Fejér megyében is tömegesen fordul az érdeklődők, kutatók figyelme az ún. szocialista kor történelme iránt. Ezzel ellentétben a Fejér megye történetét kutató szakemberek a korszakra vonatkozó alapkutatásokkal is mind a mai napig adósak. Pedig a forrásbázis széleskörű és tulajdonképpen ma már szabadon kutatható, illetve kutatható lenne. Mindezek ismeretében különösen elgondolkodtató, hogy a megye életében rendkívül fontos, a korszakban alapvetően meghatározó szerepet játszó kommunista párt valós megyei története feldolgozatlan, iratanyagát alig kutatják. A párt „szava” a megyei, járási, községi döntéshozatalban mindvégig alapvetően meghatározó volt, hiszen a párt etatizált párthatalmat valósított meg. Megkerülhetetlen szerepet töltött be a közigazgatás, kultúra területei mellett a gazdasági szervek életében, és nem utolsósorban a vezetők kiválasztása terén is. Mindezek ellenére ismeretlen a párt helyi szervezettörténete, működése, hatásköre, nem vagyunk tisztában a fontos megyei pozíciókat betöltött személyek kilétével, nem ismerjük előéletüket, tevékenységük időhatárait sem. Pedig a pártiratok segítségével végigkísérhető lenne például a megye iparpolitikája, az iparfejlesztés, a mezőgazdaság erőszakos szocialista átszervezése, a beruházások, a kereskedelem alakulása éppúgy, mint a tömegszervezetek pártirányításának elvi, gyakorlati és módszertani kérdései, a politika és a gazdaság, a párt és a közigazgatás kapcsolata, a felsőbb szervek gazdasági kérdésekben hozott határozatainak helyi végrehajtása vagy éppen a katolikus egyház és a kommunista párt kapcsolata is.

A fent említett hiányokra némi magyarázatul szolgálhat az a jól ismert tény, hogy a pártiratok információértéke fordított arányban áll mennyiségükkel. Ez a jelenség persze nem egyedi és nem is csak Fejér megyére jellemző. 1989 után a történészek mind Magyarországon, mind a szocialista blokk más országaiban csalódottan tapasztalhatták, hogy a pártarchívumban az addig elzárt, és csak a kiváltságosok számára korlátozással kutatható dokumentumok alig alkalmasak a korabeli társadalmi, gazdasági, politikai valóság hiteles ábrázolására. Ezek ugyanis a már jól ismert propaganda-ábrázolásokon és állstatisztikákon kívül többnyire egy torz, minden valóságálatot nélkülöző társadalom-

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

This work was carried out as part of the TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 project in the framework of the New Hungarian Development Plan. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

ábrázolást adnak.¹ A dokumentumoknak a nagy része – csakúgy, mint a korabeli sajtó – vagy a termelési és közellátási hírekről, eredményekről számol be, vagy szervezeti, szervezési kérdésekkel foglalkozik, illetve az éppen aktuális ellenségképnek megfelelő összeesküvés-elméleteket gyárt például a kulákok vagy a klerikális reakció támadásáról, kártevéséről.² Ezekben a jelentésekben, beszámolókból rendkívül sok az ismétlés, adataik általában megbízhatatlanok (illetve ellenőrizhetetlenek), állításaik némely esetben nyilvánvalóan túlzóak, sőt a teljes képtelenség határát súrolják.

Az jól ismert tény, hogy az MDP működése országosan éppúgy, mint helyi szinten, az élet minden területére rányomta bélyegét. A párt a hatalomkoncentráció szerveként összekapcsolta, „egymásba csúsztatta” a párt, a tömegszervezetek, a szakszervezet és az államigazgatás stb. pozícióit.³ Azon túlmenően, hogy a pártszervezet a közigazgatási rendszer mellett párhuzamosan – ám hatáskörében sokszor afölött – működött, nem volt az életnek olyan területe, amelyre a párthatározatok, direktívák ne lettek volna érvényesek. A gazdasági, társadalmi, kulturális szférára alapvetően kiható döntések elsősorban pártvonalon történtek, vagy legalábbis mindig pártmegerősítést igényeltek, s ilyenformán a párt az alkotmányos jogrendszer keretein felül működő szervezetként funkcionált. A jogalkotás (illetve a helyi szintű rendeletalkotás) meghatározó szereplői a párt különböző szintű vezető szervei és az apparátus voltak. Ilyenformán a korszakban a politikai rendszer nem államközpontú, hanem pártközpontú hatalmi rendszerre vált, ahol a hatalom monopolisztikusan egyetlen párt, az MDP kezében összpontosult.

Nehézséget okoz a párttörténet, szervezettörténet tanulmányozása során – azon túl, hogy a dokumentumok egy része „megsemmisült” (vagy megsemmisítették) – az is, hogy a választott szervek és az apparátus döntési jogköre, hatásköre, működése nem választható el élesen. Ugyanakkor problémát jelent az is, hogy mind a megyei, mind az alsóbb szinteken is jellemző volt az úgynevezett „kézi vezérlés”, azaz az egyszemélyi vagy szűk testületi vezetés, hatalomgyakorlás, így sok esetben nem vagy csak nehezen követhető nyomon a döntési folyamat.⁴

Az országos állapotokhoz hasonlóan mindmáig teljes mértékben feldolgozatlan Fejér megye párttörténete is.⁵ A tanulmányban alább közölt szervezettörténeti megállapítások kisebb-nagyobb eltérésekkel ugyan, de általánosíthatóak más megyékre is.

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülési folyamata Fejér megyében 1948 márciusában vette kezdetét, a megyei, városi, járási és üzemi egységbizottságok létrehozásával. Ezek a bizottságok irányították az átmeneti időszakban a pártszervezeteket, mindamelllett a két párt vezetősége külön-külön is tovább működött.⁶ Első lépésként az alapszervezetek egyesítésére került sor 1948. május 10. és 22. között, ezt követte a Fejér

¹ Lásd: FARKAS 2006, 146–170.

² APOR 2008, 14–16.

³ BIHARI–POKOL 2004, 343.

⁴ A jelenség természetesen a felsőbb pártszervek esetében is fennállt. A központi utasítások számtalan esetben telefonon érkeztek, illetve a végrehajtás miértjét, indokait, a döntés (valós) hátterét nem minden esetben tudták az alsóbb pártszervekkel.

⁵ Ez a megállapítás nem csak az MDP, hanem elődpártja, az MKP, illetve utódja, az MSZMP esetében is igaz. Az MDP szervezettörténetére vonatkozóan lásd CZETZ 2005, DANI 1973, DANI 1974, DANI 1975.

⁶ RÁKOSI 1964, 53.

megyei egyesülési konferencia 1948. május 22–23-án.⁷ A konferencián – melyen 315 fő vett részt (45-en csupán tanácskozási joggal) – határozatilag kimondták a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülését, illetve a Magyar Dolgozók Pártja Fejér Megyei Bizottságának megalakulását. Táviratban üdvözölték Rákosi Mátyást és Szakasits Árpádot, majd megválasztották az országos kongresszusi küldötteket (Zgyerka János, Bodori László, Németh István, dr. Kispéter István, Szabados Ferenc, Schóbert Zoltánné, Bán Erzsébet). Az új párt az MKP apparátusát és szervezeti felépítését vette át, így az MDP Fejér Megyei Bizottságának titkára Németh István lett. A Szociáldemokrata Párt beolvásával végződő folyamat végül országos szinten az MDP I. kongresszusával fejeződött be június 12–14-én.

Az országos vezetőtestületek

Az új párt legfelsőbb szerve a kongresszus volt, amely a pártszervezetek küldötteiből állt. Elviekben ez a testület határozta meg a párt politikai programját és fogadta el a szervezeti szabályzatot, valamint ők választották meg a Központi Vezetőség tagjait is. A KV a két kongresszus közötti időszakban (a szervezeti szabályzat szerint a kongresszust kétevente kellett összehívni) a párt legfelsőbb vezető szerve volt, bár joga volt országos pártértekezletet összehívni, amely a két kongresszus között felmerült politikai és szervezeti kérdésekben dönthetett.⁸ Az MDP I. kongresszusán elfogadott szabályzat szerint a KV saját tagjai közül pártelnököt, főtítkárt (1953-tól első titkár) és főtítkárhelyetteseket választott. A szabályzat szerint legalább háromhavonta kellett volna üléseznie, azonban 1953-ig rendszertelenül, általában ennél ritkábban ülésezett,⁹ akkor is csak jóváhagyó szerepet játszott, hiszen a legfontosabb kérdésekben Rákosi és klikkje döntött. Az 1953. júniusi határozat értelmében aztán vissza kellett állítani a KV és a kollektív vezetés szerepét. A KV mellett működött a saját tagjaiból választott Politikai Bizottság, amely a két KV-ülés között a párt legfelsőbb vezetőtestületének számított, a KV határozatainak végrehajtását végezte és általában hetente ülésezett.¹⁰ A két PB-ülés között a párt ügyeit a Titkárság intézte, amely ilyenformán általában hetente kétszer ülésezett. A csúcavezetőkön (Rákosi, Gerő, Farkas) kívül tagjai a legfőbb állami vezetők voltak. 1953 júniusában végül a Titkárságot politikai vezető szervből a PB-nek alárendelt adminisztratív testületté változtatták. Ekkortól a PB lett a párthatalom legfőbb szerve. A KV tagjai közül választották a Szervező Bizottságot is, amelynek döntéseit a PB elé kellett terjesztenie, feladata volt a párt apparátusának és szervezeteinek összefogásán túl a szervezési, pártépítési elvek, módszerek kidolgozása, az osztályvezetők beszámoltatása, valamint munkaterveinek jóváhagyása is.¹¹ Az MDP központi apparátusában kezdetben tizenhét, később csak kilenc osztály működött: Párt- és Tömegszervezetek

⁷ BÖDŐ – CZETZ 2009, 376–393.

⁸ *A Magyar Dolgozók Pártja szervezeti szabályzata*. IZSÁK 1998, 36.

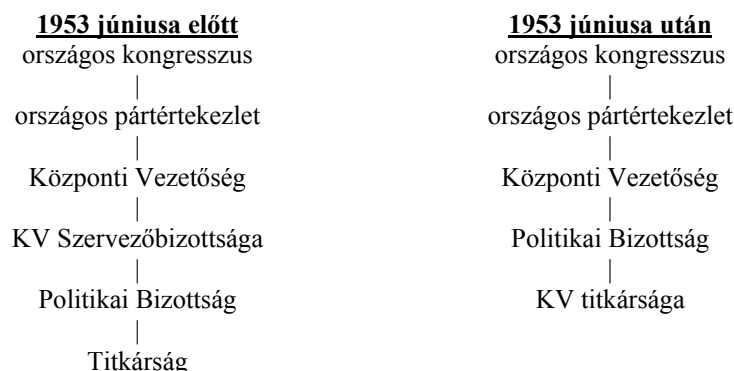
⁹ A KV ülései 1953 júniusáig **1948.** június 15., június 30., július 31., november 27., **1949.** március 5–6., április 2., május 31., június 11., szeptember 3. **1950.** február 10., április 25., május 31–június 1., augusztus 16., október 27., **1951.** március 2., május 22., november 31., **1952.** június 27–28., augusztus 14., október 23., november 29., **1953.** február 26., június 27–28. A KV 1948 és 1956 között összesen 38 alkalommal ülésezett. IZSÁK 1998, 12.

¹⁰ A PB 1956-ig 309 alkalommal ülésezett. IZSÁK 1998, 13.

¹¹ *A Magyar Dolgozók Pártja szervezeti szabályzata*. IZSÁK 1998, 37., RÁKOSI 1964.

Osztálya, Agitációs és Propaganda Osztály, Káderosztály, Államgazdasági Osztály, Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály, Adminisztratív Osztály, Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya, Pártgazdasági és Ügykezelési Osztály, Magyar Munkásmozgalmi Intézet.

A központi szervek felépítése és annak változásai

A megyei pártszervezet kialakulása és működése

Az egyesülést követően a Fejér megyei pártszervezet 11 járási és körzeti titkárságból és egy városi szervezetből (Székesfehérvár) állt. Ezek megoszlása a következő volt:

Városi területi szervezet	8
Városi üzemi szervezet	12
Vidéki üzemi szervezet	9
Községi alapszervezet	96
<u>Tanyai alapszervezet</u>	<u>90</u>
Összesen	215

Az MDP Fejér megyében ekkor 23 264 főt számlált, közülük 7900 fő volt korábban az SZDP tagja.¹²

Az MDP – elméletben legalábbis – a demokratikus centralizmus elvein épült fel,¹³ ennek értelmében a megválasztott vezető szervek utasításait az alsóbb szervek kötelesek voltak végrehajtani.¹⁴ Vezető szerveiket – papírforma szerint – demokratikusan kellett megválasztani. A testületeknek kötelezettségük lett volna tevékenységükről rendszeresen beszám-

¹² ML XXXV. 1. MDP 2/161 ö. e.

¹³ Végeredményben azonban a demokratikus centralizmus bürokratikus centralizmussá változott át, amelynek egyetlen célja a pártapparátus hatalmának fenntartása, biztosítása volt. A demokratikus centralizmus hatékonyan akadályozta meg a párton belül felbukkanó eltérő vélemények, álláspontok felszínre kerülését, a döntések kritikáját, új alternatívák felbukkanását, és az időszerűvé vált személycseréket is. BIHARI–POKOL 2004, 343.

¹⁴ MDP III. 1954, 299.

molni. A határozathozatal – legalábbis a szabályzat szerint – minden szervezet esetében szótöbbséggel történt.¹⁵ A új párt az MKP apparátusát, szervezeti felépítését vette át.

Az MDP szervezeti szabályzata értelmében a megye pártszerveinek legfelsőbb fóruma a pártértekezlet volt,¹⁶ melynek tagjaiból választották a 31–41 fős megyei választmányt (Fejér megyében ez a testület az egyesülés után 33 fő rendes és 7 fő póttagból állt). A két pártértekezlet között a pártszervezetek vezetőtestülete a választmány volt. A napi gyakorlati munka vezetésére, a pártszervezetek összefogására és irányítására a választmány tagjaiból 9–13 fős megyei pártbizottságot választottak. A Fejér megyei pártbizottság 1948 augusztusában 12 tagból,¹⁷ 1954. április 10-én azonban már csak 10 főből és az első titkárból állt.¹⁸ Ez a testület hetenként, míg a megyei választmány – elviekben legalábbis – havonta ülésezett.¹⁹ Tekintve azonban, hogy a választmányi ülések jegyzőkönyvei csak rendkívül hiányosan maradtak fenn (sőt majdnem kizárólagosan csak a kibővített választmány jegyzőkönyvei vannak meg), nem lehet megállapítani, hogy a megyében milyen sűrűn ült össze a választmány, az azonban bizonyos, hogy havonta nem.²⁰ Ezt az állítást támasztja alá Sebes Imre 1953. augusztusi kijelentése is: „nem hívtuk össze rendszeresen a választmányt, és ezzel csorbítottuk jogait. Nem egyszer csak azért hívtuk össze a választmányt, hogy formálisan eleget tegyünk a szervezeti szabályzat betartásának.”²¹

A járási pártszervek felépítése hűen követte a megyei struktúrát. A felsőbb szerv a járási pártértekezlet volt, amelyből a 25–31 tagú választmányt választották meg, míg a járási pártbizottság 7–11 fővel működött. A helyi szervek tisztviselőit minden esetben a központi vezetőségnek kellett megerősítenie, melynek joga volt a választások eredményét felülbírálni, ideiglenes vezetőséget kijelölni.

¹⁵ *A Magyar Dolgozók Pártja szervezeti szabályzata*. Izsák 1998, 35–36.

¹⁶ A pártértekezlet feladata a megyei választmány, illetve a kongresszusok éveiben a megyei küldöttek megválasztása volt, ezért hívták küldött értekezletnek is. Fejér megyében a pártértekezletek jegyzőkönyvei nem maradtak fenn, ezért az értekezletek lefolyásáról és az ott elhangzottakról csak a korabeli sajtóból nyerhetünk információkat.

¹⁷ A megyei pártbizottság tagjai Németh István megyei titkár, Gulyás Emil megyei propaganda felelős, Farkas Mihály megyei tömegszervező, Ruzs György megyei közigazgatási felelős, Somody József megyei szakszervezeti felelős, Neichel László megyei termelési felelős, Bán Erzsébet megyei propaganda felelős, ifj. Szabadi Sándor megyei ifi titkár, Gyimóthy István városi titkár, Csapó Ferenc megyei irodavezető, dr. Kispéter István alispán, dr. Hazai László főispán. FML XXXV. 1. MDP PB 1948. augusztus 2.

¹⁸ FML XXXV. 1 MDP Választmány. 1954. április 10.

¹⁹ *A Magyar Dolgozók Pártja szervezeti szabályzata*. Izsák 1998, 38.

²⁰ A meglévő választmányi jegyzőkönyvek szerint Fejér megyében 1949. március 1-jén, 1950. február 18-án, 1951. május 30-án, 1951. augusztus 31-én, 1953. augusztus 23-án, 1951. december 18-án, 1954. február 11-én, 1954. március 27-én, 1954. április 10-én, 1954. május 21-én, 1954. augusztus 7-én tartottak kibővített vagy rendes választmányi ülést.

²¹ FML XXXV. 1 MDP Választmány. 1953. augusztus 23.

A megyei és a járási pártszervek felépítése és annak változásai

A párt legkisebb önálló szervezeti egysége az alapszervezet volt, melynek létesítéséhez minimum három párttag szükségeltetett. Az alapszervezet 3–11 tagú vezetőséget választott, amennyiben azonban a taglétszám nem érte el a tíz főt, a vezetőtestület helyett csupán egy titkárt választottak. Az alapszervezeten belül a tagok tízes csoportokat alkottak, élükön a pártbizalmival.²² A vezetőség tagjai közül (létszámtól függően) titkárt, szervezési, propaganda-, káder-, közigazgatási, szakszervezeti, tömegszervezeti felelőst, valamint pénztárost kellett választani. 1948 után a funkciókat tovább bővítették és oktatási, termelési, szövetkezeti és ifjúsági vezetők választására is sor került. Egy-egy vezetőségi tag több feladatot is elláthatott.

A politikai bizottság 1948. július 28-i határozata²³ után az egész országban addig működő körzeti titkárságokat megszüntették, helyettük járási bizottságokat alakítottak, amelyek mellé 3–5 fő függetlenített munkatársat osztottak be. Fejér megyében december végén tartották a járási konferenciákat. A megyei bizottság részéről ekkor igényként fogalmazódott meg, hogy a járási titkári értekezleteket rendszeressé kellene tenni.²⁴ A járási választmányok megválasztására első ízben 1949 márciusában került sor, a bizottságokéra csak ezután júniusban. Elhúzódott az apparátus kiépítése is, a központi határozathoz képest csak egy év múlva, 1949 júniusában sikerült ezen a téren eredményt elérni. A Székesfehérvári városi bizottságban négy fő, a Központi (Székesfehérvári) járási bizottságban nyolc fő, a Móri járási bizottságban öt fő, a Sárbogárdi járási bizottságban hat fő, míg az Adonyi járási bizottságban öt fő függetlenített pártfunkcionárius és adminisztrátor dolgozott.²⁵

Természetesen közvetlenül az egyesülés után megkezdődött a megyei szervezet kiépítése is. Itt is átvették az MKP struktúráját, így titkár, szervezőtitkár (aki elvileg a titkárhelyettes volt), káderes, propagandista, szakszervezeti megbízott, tömegszervező, közigazgatási

²² *A Magyar Dolgozók Pártja szervezeti szabályzata*. IZSÁK 1998, 40.

²³ A határozat elérhető (2010. augusztus 6.): Járási pártbizottságok létesítése.
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=40639&MT=1

²⁴ FML XXXV. 1. MDP PB 1948. november 08.

²⁵ Járási titkárok: Központi járás Tárnoki István, Móri járás Kiss Vilmos, Sárbogárdi járás Illyés János, Adonyi járás Szailer Ferenc, Bicskei járás Horváth István. FML XXXV. 1. MDP PB 1949. június 13.

felelős működött a megyei bizottságban, ezen túl gazdasági felelős és irodavezető is segítette a pártszervezet munkáját. A megyei pártbizottságot is átszervezték 1949 júniusában, és kialakították az apparátust. Megszüntették a megyei bizottság közigazgatási, termelési, tömegszervezeti, szakszervezeti, ifjúsági és női reszortjait, osztállyá fejlesztették a szervezési, káder, agitációs és propaganda valamint a mezőgazdasági és szövetkezeti reszortokat. A Fejér megyei bizottság apparátusának felépítése, valamint az osztályok létszáma ekkor a következőképpen alakult: titkárság öt fő,²⁶ szervezési osztály öt fő,²⁷ káderosztály három fő,²⁸ propagandaosztály négy fő,²⁹ oktatási osztály két fő,³⁰ szövetkezeti osztály három fő,³¹ tömegszervezeti osztály három fő.³² A városi bizottság négy fővel működött.³³ Az öt járási bizottságon (központi, móri, sárbogárdi, adonyi és bicskei) összesen 28 fő dolgozott.³⁴ Az osztályokat szervező, mezőgazdasági és szövetkezeti titkár vezette, a megszüntetett közigazgatási reszort feladatait a fő-, illetve alispán vette át, aki közvetlenül a megyei titkár mellé volt beosztva (a megyében ezt a feladatot Kispéter István alispán látta el).³⁵ A női és ifjúsági munkát ezentúl a szervezőtitkár vezette. Ekkor – a Szervező Bizottság határozata szerint – a Fejér megyei pártbizottság tagjai voltak a titkárságon kívül: dr. Kispéter István alispán, Farkas Mihály mezőgazdasági igazgató, Horváth István gépállomás alközpont vezető, továbbá az állami gazdaságok vezetői, akiket ekkor még nem hívtak be.³⁶

Minden megyében az egyes munkaterületek vezetésére bizottságokat hoztak létre 1949 augusztusában.³⁷ Fejér megyében a már működő közigazgatási, mezőgazdasági és szövetkezetpolitikai bizottságok mellé ifjúsági, nő-, sport- és termelési bizottság felállítására került sor. 1949 októberében állították fel a megyei kádertanácsot, melynek tagjai között találjuk a megyei titkárt, a megyei kádertitkárt, a megyei szervezőtitkárt és a káderosztály politikai munkatársát is.³⁸ Ezt követően, 1950 februárjában felállították az oktatási bizottságot is.³⁹

²⁶ Németh István, Csapó Ferenc politikai előadó, Schillinger Istvánné adminisztrátor, Paksi Imre irodavezető, Tóth Józsefné adminisztrátor.

²⁷ Bánki János szervező titkár, Kőszegi Ferenc politikai munkatárs, Adorján Gyula politikai munkatárs, Csárdi János termelési felelős, Oroszi Erzsébet adminisztrátor.

²⁸ Orszásky József káderfelelős, politikai munkatárs ekkor még nem volt, Kőszegi Ferencné adminisztrátor.

²⁹ Kardos István propagandafelelős, Bod László politikai munkatárs, második politikai munkatárs ekkor még nem volt, Máthé Erzsébet adminisztrátor.

³⁰ Neichel László oktatási felelős, Szamosi Gyuláné politikai munkatárs.

³¹ Szücs Imre szövetkezeti felelős, Pajzer György politikai munkatárs, Gonda Istvánné adminisztrátor.

³² Farkas Mihály tömegszervező, Szabadi Sándor politikai munkatárs, Fodor Margit politikai munkatárs.

³³ Gyimóthy István városi titkár, Szász István propaganda felelős, Habuda Ádámné káderfelelős, adminisztrátor ekkor nem volt.

³⁴ 1949 novemberétől a párt függetlenített funkcionáriusai csak pártstátuszban lehettek. OZSVÁRT 1976, 59.

³⁵ FML XXXV. 1. MDP PB 1949. június 13.

³⁶ FML XXXV. 1. MDP PB 1949. augusztus 15.

³⁷ RÁKOSI 1964, 56. Fejér megyében az 1949. augusztusi értekezleten döntöttek a bizottságok felállításáról. FML XXXV. 1. MDP PB 1949. augusztus 15.

³⁸ FML XXXV 1 MDP Titk. 1949. november 21.

³⁹ FML XXXV 1 MDP Titk. 1950. október 27.

1949 márciusától különválasztották az osztályvezetői értekezleteket a megyei pártbizottsági ülésektől, majd augusztustól a titkári értekezleteket is külön tartották meg.⁴⁰

Az egyesülés után tisztogatási céllal a párt tagfelülvizsgálati kampányt kezdett, amely 1948 szeptemberétől 1949 novemberéig tartott. A Politikai Bizottság 1948. szeptember 2-i határozatával⁴¹ 1948. szeptember 6-tól 1949. március 6-ig tag és tagjelölt felvételi zárlatot rendelt el. A felülvizsgálat során eltávolították a tagság azon részét, akiket osztályidegennek, karrieristának vagy korruptnak bélyegeztek. Igyekeztek a párt szociális összetételét is megváltoztatni. Végző soron azonban a kampány a párt megtisztítását szolgálta az olyan elemektől, akiket politikailag nem tartottak elég megbízhatónak, valamint felhasználták a tagság összeírására és a tagsági könyvek cseréjére is.

A megyében a felülvizsgálat 1948. október 14-én indult meg. A felülvizsgálat során különböző szinteket különböztettek meg. Az 1 darab (egyes számú) központi bizottság 75 főt vizsgált meg (jellemzően a megyei vezetőket) és 5 személyt (6,6 százalék) zárt ki és 1 főt (1,3 százalék) minősített vissza tagjelöltté. A 7 megyei (kettes számú) bizottság 424 főt vizsgált meg, 56-ot (13,2 százalék) zárt ki, 39-et (9,1 százalék) minősített vissza. A 40 járási és városi (háromas számú) bizottság 3541 főt ellenőrzött, 426-ot (12,03 százalék) zárt ki és 520 főt (14,6 százalék) minősített vissza. A 174 alapszervezeti (négyes számú) bizottság 15 478 főt (10 410 MKP-tag, 5068 SZDP-tag) vizsgált, 2142 főt (13,8 százalék) (1110 MKP-tag, 1032 SZDP-tag) kizárt, 1958-at (12,6 százalék) (1219 MKP-tag, 739 SZDP-tag) visszaminősített.

A megyében a tagfelülvizsgálat előtti 22 527 fős létszámból 19 593 főt (86,9 százalék) vizsgáltak felül, tag maradt 14 372 fő (63,7 százalék), tagjelöltté minősítettek vissza 2518 főt (11,1 százalék) összesen tehát 16 890-en (74,9 százalék) maradtak a pártban. Az eljárás során kizártak 2628 főt⁴² (11,6 százalék), 2127 férfit és 501 nőt. Nem jelent meg a felülvizsgáló bizottság előtt (ami az automatikus kizárást jelentette) 2583 fő (11,4 százalék), 1839 férfi és 744 nő.⁴³

1949 júniusa után jelentős változás következett be a megyei szervezetek életében, a titkárok felelőssége tovább nőtt. Megszüntették az addigi gyakorlatot, hogy az egyes osztályok közvetlenül a felsőbb szerv megfelelő osztályától kapták az utasításokat és oda tartoztak beszámolni is. Innentől kezdve a felsőbb szervek a titkáron (később első titkár) keresztül irányították az osztályokat. Változott az ülések rendje is, a megyei bizottság kéthetente tartott értekezletet, továbbá ekkor dolgozta ki a munkamódszerét is.

A Központi Vezetőség az 1949. május 31-én tartott ülésén a tagfelvételi zárlatot november 1-ig meghosszabbította, ugyanakkor lehetővé tette a tagjelöltek felvételét.⁴⁴

⁴⁰ Sajnálatos módon az osztályvezetői értekezletek jegyzőkönyvei egyáltalán nem, a titkári jegyzőkönyvek pedig nagyon hiányosan maradtak meg.

⁴¹ A határozat elérhető (2010. augusztus 6.):

Határozati javaslat és határozat a tagfelvételi zárlatról. Ea. Szikra Sándor

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=40658&MT=1

⁴² A felülvizsgáló bizottságok által kizártak számának helyes összege 2629.

⁴³ FML XXXV. 1. MDP PB 1949. február 22. A tagfelülvizsgálatról és más megyék adatairól lásd HAJDÚ 2006.

⁴⁴ A határozat elérhető (2010. augusztus 6.): A tagfelvétel szabályozása. Ea. Kovács István. http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=41083&MT=1

A jelöltfelvételek során központi tervszámok alapján bontották le megyei szintre a felvehetőket számát, nemét, továbbá szociális és kor szerinti összetételüket, Fejér megyében 1949-re 2500 fős keretszámot határoztak meg.

A megyei párttitkár leváltása

A Fejér megyei pártbizottság élén 1946 januárjától Németh István komáromi születésű nyomdász állt.⁴⁵ Németh, aki 1945-ben lépett be az MKP-ba, előbb Budapesten, majd Fejér megyében volt a megyei pártbizottság titkára. Emellett tagja volt a nemzeti bizottságnak is, sőt 1947-től annak titkári feladatait is ellátta. A megyei törvényhatósági bizottság munkájába 1948. december 6-án kapcsolódott be.⁴⁶ Az évek során tevékenységével, felkészültségével a pártközpontban nem voltak elégedettek,⁴⁷ ezt bizonyítja, hogy Németh Istvánt a Szervező Bizottság 1949 júliusában szigorú megrovásban részesítette, mert a tagjelölt felvétellel kapcsolatosan ellenőrizetlen, hamis jelentéseket juttatott el a Központi Vezetőségnek. Az okot a vezetőség abban látta, hogy a titkár nem foglalkozott a tagjelölt felvétel kérdésével, ennek következtében a megyei pártbizottság nem ismertette a Központi Vezetőség ide vonatkozó határozatait az alapszervezetekkel, majd mulasztásukat leplezendő meghamisított adatokat juttattak el a vezetésnek. A Szervező Bizottság 1949. július 4-i ülésén napirend előtt foglalkozott Németh Istvánnal és a Fejér megyei pártbizottsággal. Határozatban marasztalták el a megyei titkárt és utasították a KV Káderosztályát, hogy Németh múltját vizsgálják felül. Az SZB utasította valamennyi megyei bizottságot, hogy a határozat megismerése után az ügygel foglalkozzanak.⁴⁸ Az augusztus 9-én tartott megyei pártbizottsági ülésen az SZB részéről két fő vett részt. Az eredetileg megfigyelőként jelenlévő központi küldöttek az értekezletet félbeszakítva, élesen kritizálták a megyei bizottság és vezetője munkamódszerét. Hibaként rótták fel, hogy egy alkalommal a bizottságban 6–8 napirendi pontot is letárgyalnak, de csak felületesen. Megállapították, hogy „*ez a munkastílus, amellyel az elvtársak dolgoznak, végeredményben Német[h] elvtárs munkastílusa*”. „Hibásnak” találták Németh magatartását is és kijelentették, hogy az ő hibájából szűnt meg a politikai munkatársak önállósága és ez eredményezte a kritikai érzék hiányát. Kijelentették, „*hogy amilyen módszerrel dolgozik a megyei titkár olyan módszerrel dolgozik a megyei bizottság, de úgy dolgoznak lefelé is*”. Ezzel tulajdonképpen egy személyben tették felelőssé Némethet a megyében jelentkező minden mulasztásért. Az értekezletnek ez a része személyeskedésbe hajló vitával zárult, majd határozat született arról, hogy a megyei titkár az augusztusi bizottsági ülésen a járási titkárok előtt gyakoroljon önkritikát.⁴⁹ Németh augusztus 22-én

⁴⁵ Németh István 1947 januárjában központi utasításra hat hónapos pártiskolára ment tanulni. Ez idő alatt Tóth Lajos helyettesítette őt a megyei bizottság élén. Németh 1947 júliusában tért vissza és vette át ismét a megyei bizottság vezetését. *Németh István újból átvette az MKP megyei bizottságának vezetését.* FH 1947. július 19. 2.

⁴⁶ FML IV. B. 402. a) 1948. december 6.

⁴⁷ Visszaemlékezések szerint Németh több esetben kapott pártbüntetést (egy alkalommal a megyei bizottságon tartott éberségi vizsgálat után Németh István és Csapó Ferenc is szigorú megrovásban részesült). Munkájával, politikai felkészültségével, magatartásával a központi szervek (különösen a Szervezési Osztály) elégedetlenek voltak. FML Kézirattár 859, 15–16.

⁴⁸ MDP SZERV. 1951, 21–22. Az SZB határozata elérhető (2010. június 16.):

http://www.digitalarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=5064353&MT=1

⁴⁹ FML XXXV. 1. MDP PB 1949. augusztus 9.

ugyan önkritikát gyakorolt, ám ezzel eltávolítását már nem tudta elkerülni.⁵⁰ 1949. október 5-én a Titkárság a Káderosztály előterjesztése alapján a Fejér megyei bizottság élére Németh István helyett Sebes Imrét⁵¹ nevezte ki.⁵² Sebes az október 31-i pártbizottsági ülésen mutatkozott be és vette át a vezetést,⁵³ Németh Budapesten helyezkedett el, további sorsa nem ismert.⁵⁴

Összhangban az MDP agrárpolitikájával és a tsz-ek szervezésével, 1950 januárjában országos szinten született határozat arról, hogy minden termelőszövetkezetben pártszervezet kell alapítani.⁵⁵ Ezeket az alapszervezeteket közvetlenül a járási pártbizottság vagy ha volt, a függetlenített községi titkár irányította. A termelőszövetkezeti és a községi pártszervezetek nem voltak alá-, illetve fölérendeltségi viszonyban egymással, de együtt kellett működniük. Amennyiben egy községben több pártszervezet működött, a titkároknak hetente egyszer közös megbeszélést kellett tartaniuk. Fejér megyében, 1952 végén a 231 tsz-ben 100 pártszervezet és 69 DISZ-szervezet 1326 fővel működött.⁵⁶

1950-ben a közigazgatási határok átalakítása következtében Fejér megyéhez került az Enyingi járás, ennek előkészítése és átvétele komoly munkát jelentett a megyei pártszervezet számára. Az új járási pártbizottságon, a titkáron és két függetlenített funkcionáriuson kívül egy adminisztrátor dolgozott. Kilenc településsel és mintegy ezer párttaggal „gazdagodott” ekkor a megye.⁵⁷

A KV február 10-i határozata értelmében⁵⁸ június 1-ig minden pártszervezet vezetőségét újra kellett választani.⁵⁹ A tavasz folyamán a pártbizottságon megkezdtek az előkészületeket a vezetőválasztásokra. Taggyűléseken javasolták a vezetőségi tagokat, akik közül aztán a tagok választottak. Demokratikus szavazásról és jelölésekről szó sem lehetett, a felsőbb pártszervek (járási és megyei) képviselői minden esetben jelen voltak a jelölési procedúrán, és ha nem találták megfelelőnek a személyeket, közbeléptek. Mégsem ment minden simán: „Etyeken egy demagóg felállt és elmondta, hogy most, akik vezetőségi tagok lesznek, igen komoly feladatok előtt állnak az életükkel játszanak. Erre az első 4 javasolt nem vállalta a jelölést.” A vezetőségválasztó színjáték sok településen nem vonzotta a tagokat, akik „egy

⁵⁰ A megyei titkár leváltására nem csak Fejérben, hanem 1949 augusztusában Nógrádban is sor került. OZSVÁRT 1976, 59–60.

⁵¹ Sebes Imre testvérével és Rajk Lászlóval együtt harcolt a spanyol polgárháborúban. 1947-től az Észak-Pest megyei pártbizottság élén állt. A Rajk-per előkészítése során mint volt spanyolosról az ÁVH róla is adatokat próbált gyűjteni, ám végül nem került sor a letartóztatására. Elképzelhető, hogy áthelyezése összefügg a persorozattal.

⁵² http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=42622&MT=1
FML XXXV. 1. MDP Titk. 1949. október 25.

⁵³ FML XXXV. 1. MDP PB 1949. október 31.

⁵⁴ Visszaemlékezések szerint Németh István Fejér megyei elhelyezése után a Földművelésügyi Minisztériumban kapott beosztást. FML Kézirattár. 859. 16.

⁵⁵ Ettől függetlenül 1954-ben – Rákosi Mátyás szerint – országos szinten mintegy ezer termelőszövetkezetben nem működött alapszervezet. MDP III. 1954, 88.

⁵⁶ FML XXXV. 1. MDP PB 1952. december 2.

⁵⁷ FML XXXV. 1. MDP Titk. 1950. január 16.

⁵⁸ *A Központi Vezetőség határozata a párt legközelebbi feladatairól, a pártmunka hibáiról.* IZSÁK 1998, 103.

⁵⁹ A választás kérdésével a kibővített megyei választmány (Olt Károly részvételével) 1950. február 18-án foglalkozott. FML XXXV. 1 MDP Választmány. 1950. február 18.

része a taggyűlés estéjén egyszerűen lefekszik, és nem jönnek el a taggyűlésre”.⁶⁰ Végül június 10-re minden megyei alapszervezetben újraválasztották a vezetőséget, és lezajlottak a járási és városi küldöttértekezletek is. A megyei küldöttértekezletet 1950. június 10–11-én tartották.⁶¹ Az eseményről beszámolt a sajtó, közzölték Sebes Imre beszámolóját is.⁶²

Alig tíz hónapi Fejér megyei munka után 1950 augusztusában Sebes Imrét egyéves pártfőiskolára küldték tanulni, munkáját a Heves megyéből áthelyezett Csuhaj Ferenc vette át, akit kortársai gyenge felkészültségű, önálló véleménnyel nem rendelkező embernek tartottak.⁶³ Az új megyei titkár, aki egyben a népfront bizottság elnöke is lett, átvette Sebes helyét a megyei tanács vb-ben is.⁶⁴ Csuhaj 1951 nyár végéig, Sebes Imre visszatéréséig vezette a megyebizottságot.⁶⁵

1950 novemberében a Központi Vezetőség határozatot hozott a Dunai Vasmű építésével kapcsolatos feladatokról. Ebben a Fejér megyei pártbizottság feladatául szabták, hogy november 31-ig az egész építkezést átfogó pártszervezetet hozzon létre. Meghatározták, hogy a pártbizottság mellett nyolc alapszervezetet (háromat a magasépítésnél, háromat a mélyépítésnél, egyet a vasútépítésnél és egyet az ellátó szolgálatnál), azokon belül pedig pártsoportokat kell felállítani.⁶⁶ A megyei bizottság a központi utasítás végrehajtására Dunapentelén kilenctagú pártbizottság megalakítását határozta el.⁶⁷ 1951 februárjában a Titkárság utasította a megyei bizottságot, hogy az építkezéseken, ahol a dolgozók létszáma eléri a háromszáz főt, ott pártbizottságot kell létrehozni, amennyiben a párttagok száma alacsony, nem éri el az ötvenet, úgy pártvezetőséget hozzanak létre.⁶⁸ 1951 késő nyarán a dunapentelei pártbizottság élére Földes Lászlót nevezték ki, az addigi titkár Lombos Ferenc lett a másodtitkár. Földest a helyi pártbizottság – a pártdemokrácia elveit betartva – megválasztotta párttitkárnak, sőt 1951 őszén tagja lett a Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának is.⁶⁹

Az MDP II. konferenciáját 1951 tavaszán rendezték, ám az esemény megyei előkészítése már korábban megkezdődött. A pártszervezetek részére kongresszusi versenyt hirdettek. Az alapszervezeteknél 1950. december utolsó hetében, a járásoknál és a városi szervezetnél

⁶⁰ FML XXXV. 1. MDP PB 1950. április 12.

⁶¹ FML XXXV. 1. MDP PB 1950. június 19.

⁶² „Ígérjük, hogy mindenkor egy emberként állunk készen a Párt, Rákosi elvtárs útmutatásainak végrehajtására.” FN 1950. június 13. *Maradékalanul végrehajtjuk feladatainkat!* FN 1950. június 14. 3.

⁶³ FML Kézirattár. 859, 17.

⁶⁴ Csuhaj Ferenc olyannyira ismeretlen volt a megyében, hogy a megyei tanács jegyzőkönyveiben megválasztásakor és még a következő vb-jegyzőkönyvben is Csuhaj Imreként szerepel. FML XXIII. 2. a) 1950. augusztus 29.

⁶⁵ Csuhaj és Sebes augusztus 27-én már együtt vezették a pártbizottsági ülést, ám hivatalosan csak az augusztus 31-i kibővített választmányi ülésen jelentették be távozását és vettek tőle búcsút. Ekkor jelentették be azt is, hogy a szervezőtitkár (Bánki János) is egyéves pártfőiskolára megy, ezért az ő feladatait Halmi Ferenc veszi át. FML XXXV. 1. MDP PB 1951. augusztus 27. XXXV. 1 MDP Választmány. 1951. augusztus 31.

⁶⁶ *A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata a Dunai Vasmű építésével kapcsolatos feladatokról.* IZSÁK 1998, 121.

⁶⁷ FML XXXV. 1. MDP Titk. 1950. október 24.

⁶⁸ FML XXXV. 1. MDP 2/5 ö. e.

⁶⁹ FÖLDES 1984, 185–187.

január 14-én voltak a küldöttválasztó taggyűlések. 1951. január 27-én tartották a megyei kongresszusi küldöttválasztó értekezletet Csuhaj Ferenc megyei titkár vezetésével.⁷⁰ A megyei pártértekezlet végül 15 fő teljes jogú és nyolc fő tanácskozási jogú tagot választott meg.⁷¹ Az MDP II. konferenciájára egy hónap múlva 1951. február 25. és március 2. között került sor az Építőmunkás Szakszervezet székházában. A konferencián az 1087 küldött a szervezeti szabályzat több pontját módosította, a párttagság alsó korhatárát az eddigi 16-ról 18 évre emelték fel. A pártból való kizárást ettől kezdve minden esetben meg kellett erősítenie a megyei bizottságnak is, az alsóbb szervek többet nem hozhattak saját hatáskörben ilyen súlyos döntést. Ugyanakkor lehetővé tették, hogy a pártba való felvételt nem kellett a megyei bizottságnak jóváhagyásra felterjeszteni, ez ügyben elég volt a járási bizottságok megerősítését kérni. Fegyelmi bizottságok felállítását írták elő a megyei, a városi és a járási választmányok mellé. Megszüntették az alapszervezeteken belül a tízes csoportokat, kimondták, hogy nem kell a tízes számhoz ragaszkodni, hanem a munka alapján összetartozó párttagokat kell az alapszervezeteken belül összefogni pártcsoport formájában.⁷² Változás történt a pártszervek felépítésében is, ettől kezdve – a legfelsőbb pártszervek mintáját követve – a választmányok első titkárát és titkárokat választották. Az első titkár az egész pártszervezetet, a többi titkár az egyes osztályok munkáját irányította. Az alapszervezetek irányítását illetően döntöttek arról, hogy egy községben csak egy helyi vezetősége lehet a pártnak,ilyent azonban csak ott állítottak fel, ahol függetlenített titkár vezette a községi pártszervezetet. A többi településen a gépállomási, állami gazdasági és termelőszövetkezeti pártszervek továbbra is közvetlenül a járási bizottsághoz tartoztak, és a titkárok az addigi gyakorlatnak megfelelően heti értekezleteken koordinálták a munkát.⁷³ Megválasztották a 71 tagú Központi Vezetőséget, a 17 tagú Politikai Bizottságot, a 11 tagú Szervező Bizottságot és a 8 tagú Titkárságot. Az MDP KV főtitkárává Rákosi Mátyást választották.⁷⁴

Fejér megyében 1951-ben 39, míg 1956-ban 57 olyan település volt, ahol az egységes pártvezetést függetlenített titkárok látták el. Az alapszervezetek létszáma is folyamatosan nőtt, 1951 januárjában 380, 1954 januárjában 571, 1956 januárjában 599 működött a megyében. Minden erőfeszítés ellenére a tagok és tagjelöltek nyilvántartása 1951 elején továbbra is kaotikus volt. Az 1950. január 15-i statisztika szerint a megyében 13 656 tag és 2815 tagjelölt volt, ugyanakkor az egy évvel későbbi statisztikai kimutatás szerint már csak 12 598 tagot és 3004 tagjelöltet tartottak nyilván. A két szám alapján 869 fős fogyás következett be annak ellenére, hogy 1950 januárja és 1951 januárja között a megyében 1080 tagjelöltet vettek fel párttagoknak, tehát nem fogyásnak, hanem növekedésnek kellett volna jelentkeznie a párttagok számában (figyelembe véve a kizártakat, meghaltakat, elköltözötteket is). Az alapos vizsgálat után megállapították, hogy a párttagok nyilvántartása és a sta-

⁷⁰ Az MDP II. Kongresszusára a Fejér Megyei Pártkonferencia megválasztotta megyénk kongresszusi küldötteit. FMN 1951. január 30. 1.

⁷¹ Teljes jogú tagok Leisztinger Ferenc, Lakatos Éva, Baier László, Csuhaj Ferenc, Gódor Lajos, dr. Szász György, Vollár János, Vancsek Ferencné, Ács József, Bánki János, Katonka János, Farkas Lajos, Piavera Ferenc, Hegedüs Péter, Balogh István. Tanácskozási jogúak Sente János, Tóth Lajos, Badari László, Rózsa Júlia, Garai Vera, Hein Béláné, Szabó Teréz, Bérczes Emil. *Fejér megye kongresszusi küldöttei*. FMN 1951. január 30. 2.

⁷² MDP II. 1951.

⁷³ MDP II. 1951, 498.

⁷⁴ VIDA 1985, 64–65.

tisztika készítése megyei és járási szinten is még mindig hagy kivetnivalót maga után, és az alapszervezetek sem fektetnek kellő hangsúlyt a változásjelentésekre.⁷⁵

A második kongresszus határozatainak szellemében a megyei bizottság kidolgozta „káderfejlesztési tervét”. Elsőként számba vették a „káderkészletet”. Megállapították, hogy a megyei bizottság státusza 29 fő, melyből 5 hely ekkor nem volt betöltve. A városi és járási keret 67 főt engedélyezett, ám csak 54 hely volt betöltve, hiányzott 13 fő. A megyében összesen 96 főállású pártkáder működött (79 férfi és 17 nő). Közülük mindössze hárman rendelkeztek érettségivel vagy magasabb iskolai végzettséggel, 15 fő középiskolát végzett és 78-nak csak a 6 elemije volt meg. „Mozgalmi iskolát” ennél több, 91 személy végzett, többségük (84 fő) azonban csak maximum három hónaposat. Zömük (59 fő) életkorát tekintve 25 és 35 év között volt, ennél fiatalabb 21 fő, idősebb 16 fő volt.⁷⁶

A kezdeti nehézségek után a Fejér megyei pártszervezet struktúrája 1951-re nyerte el végső formáját. A megyei pártbizottság az élet minden területén ellenőrző és vezető szerepet töltött be. Rendszeres időközönként beszámoltatta a rendőrség, az ügyészség, a bíróság és a közigazgatás vezetőit. Jelentési és beszámolási kötelezettsége volt a tömegszervezeteknek (MNDSZ, DISZ, Szabadságharcos Szövetség stb.) éppúgy, mint a gazdasági szervek, üzemek, állami gazdaságok stb. vezetőinek. Heti rendszerességgel (csakúgy, mint a megyei tanács) foglalkoztak a mezőgazdasági munkák (vetés, begyűjtés, aratás stb.) állásával. Emellett természetesen figyelemmel kísérték és értékelték az alsóbb pártszervek (járási, városi, községi, üzemi alapszervezetek) munkáját is. A beszámolókat a pártbizottság osztályai értékelték, ellenőrizték, majd összefoglaló formában a pártbizottsági ülésen megtárgyalták, végül határozat formájában intézkedtek a további tennivalókról (általában a munka megjavítását célzó határozatokat hoztak).

1951 decemberében ismét vezetőségi választásokat tartottak az alapszervezeteknél, küldött választó értekezleteket a járási és városi bizottságokon.⁷⁷ Az ekkor megválasztott vezetők 54,8 százaléka volt új vezetőségi tag. A nők aránya is növekedett 19 százalékra, amely 4,6 százalékkal volt több, mint egy évvel korábban. A Fejér megyei pártszervezetek küldöttei 1951. december 16-án rendezték megyei értekezletüket, melyen részt vett Zsófinyecz Mihály kohó- és gépipari miniszter is. Farkas Lajos megnyitó beszéde után Sebes Imre tartotta meg beszámolóját és értékelt az 1951-es évet, illetve a pártszervek megyei munkáját.⁷⁸ A *Fejérmegyei Néplap* a küldöttértekezlet tiszteletére ünnepi számmal, piros fejléccel jelent meg december 16-án, Sebes Imre beszédét pedig a december 18-i lapszámban közölték.⁷⁹

⁷⁵ FML XXXV. 1. MDP PB 1951. február 13.

⁷⁶ FML XXXV. 1. MDP PB 1951. április 24.

⁷⁷ A KV határozata értelmében 1951-ben ismét vezetőségi választásokat kellett tartani az alapszervezetekben. Ennek indokai között szerepelt, hogy „a vezetőségek újraválasztására elsősorban azért van szükség, mert tavaly az ellenségnek sikerült beépülni az alapszervi vezetőségekbe.” A határozat elérhető (2010. augusztus 7.): A KV Párt- és Tömegszervezetek, Agitációs és Propaganda, valamint Káder Osztályának közös határozati javaslatát a pártvezetőségek és a pártválasztmányok 1951. évi újjáválasztásának előkészítésére. Ea. Kristóf István.

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=41027&MT=1

⁷⁸ A küldöttértekezlet határozati javaslatát nyomtatott röplap formájában is kiadták.

⁷⁹ *Küldöttértekezlet egész megyénk dolgozó népének ügye.* FMN 1951. december 16. 1. *Legfontosabb feladat pártunk további erősítése!* FMN 1951. december 18. 1–3.

A II. kongresszus határozatának szellemében 1952 elején a pártbizottságok és alapszervezetek megkezdték a tízes csoportok felszámolását és pártcsoportok szervezését. Márciusra már 1014 pártcsoport alakult 196 üzemi, hivatali stb. alapszervezet keretében. A pártcsoportok feladata lett volna a párton kívüliekkel foglalkozni, felkészíteni őket a tagjelöltségre és vonzóvá tenni számukra a párttagságot, ezen túlmenően összefogni és tudatosabb pártmunkára ösztönözni a tagságot. A csoportok élére bizalmiakat választottak, akik elvileg a pártbizottsági, alapszervezeti vezetőséggel tartották a kapcsolatot, képviselték a pártcsoport érdekeit. A csoportrendszer mint felülről érkező, mesterségesen kreált, áldemokratikus szervezeti forma nem töltötte be a feladatát. Járási szinten nem működő, látszatpártcsoportokat alakítottak, sok alapszervezetben pedig vezetőségi tagok töltötték be a pártbizalmi funkciót is (erre elvileg nem lett volna lehetőség). A párttitkárok nem tartottak pártbizalmi értekezleteket, a bizalmiak pedig pártcsoport-értekezletet. A csoportbizalmiakat általában nem választották, hanem – helytelenül – a vezetőség jelölte őket. A megyei pártbizottság 1952. március végén a felmerülő problémákat megtárgyalta és határozatot hozott „*a pártcsoportok munkájának megjavítására és a falusi pártcsoportok kialakítására*”.⁸⁰

A Politikai Bizottság 1952. március 20-ai döntése értelmében, az MDP-ben augusztus 1-ig egységesen megszüntették a káderosztályokat és a kádertitkári funkciót, a továbbiakban a „kádermunkát” a titkárok, illetve az egyes osztályok végezték, a kádernyilvántartást pedig a párt és tömegszervezeti osztály vette át. A megszüntetés indokai között szerepelt, hogy ekkorra a nagyarányú, tömeges kádercsoportosítások befejeződtek, és a továbbiakban ösztönözni akarták a helyi szerveket, hogy „*tervszerű káderfejlesztési munkával*” saját kádereiket neveljék ki.⁸¹ A decentralizálás jegyében megszűnésre ítélt megyei káderosztály március végén számolt be a pártbizottság előtt addigi munkájáról. Önkritikusan megállapították, hogy „*az 1951–52. évi káderfejlesztési tervünket csak részben tudtuk végrehajtani*”, többek között azért, mert a megyei bizottságban négy politikai munkatárs és egy főelőadó, kettő járási titkár, három osztályvezető, hét politikai munkatárs, hat függetlenített községi titkár, egy üzemszervező, három üzemi titkár, egy szakérttségs titkár státusza nem volt betöltve. Ekkor „*elfogadás szempontjából*” 320, foglalkoztatás szempontjából 253 fő tartozott a megyei bizottsághoz.⁸² Az iskoláztatási tervet sem sikerült maradéktalanul teljesíteni, kevés és „*gyenge képességű elvtársak*” kerültek az 1–3 hónapos pártiskolákra, amiknek a színvonalát is alacsonynak bélyegezték.⁸³ A káderosztályok megszüntetésével párhuzamosan minden megyei bizottságon ipari és közlekedési osztályokat szerveztek, az ún. ipari járásokban (tehát Fejér megyében a Móri és Adonyi járásban) és városokban pedig egy, illetve – kivételes esetben – több munkatárs az iparral és a közlekedéssel kapcsolatos munkákat koordinálta.⁸⁴

⁸⁰ FML XXXV. 1. MDP PB 1952. március 24.

⁸¹ A határozat elérhető (2010. augusztus 9.): A KV Káder Osztályának határozati javaslata a Magyar Dolgozók Pártjában a káderosztályok megszüntetésére, a kádermunka decentralizálására. Ea. Kovács István.

http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=40830&MT=1

⁸² A káderosztály megszűnéséről és az ezzel kapcsolatos teendőkről a megyei bizottság május 5-én tárgyalt. FML XXXV. 1. MDP PB 1952. május 5.

⁸³ FML XXXV. 1. MDP PB 1952. március 31.

⁸⁴ RÁKOSI 1964, 57–58.

1952-ben került sor országosan a párttagkönyvek cseréjére (amit ez alkalommal nem kötöttek össze tagfelülvizsgálattal), ezzel egy időben a megyében még mindig pontatlan tagnyilvántartást is igyekeztek pontosítani és aktualizálni. A megyei bizottság nyilvántartásában nem szereplő párttagokat nyilvántartásba vették, mintegy 6–700 katonon pótolták a hiányzó adatokat. A kizárt tagokról a felsőbb pártszerveknek elküldték az összesítő jelentést, ezt követően örömmel állapították meg a megyénél, hogy „a nyilvántartás kezd élő nyilvántartás lenni”.⁸⁵

A kongresszusi határozat értelmében 1951-től fegyelmi bizottságokat hoznak létre a megyei, járási és nagyüzemi választmányok mellett. A megyei bizottság mellett működő fegyelmi bizottság 1951. januártól foglalkozott az alapszervezetek által kizárásra ítélt (és ezt a döntést jóváhagyásra előbb a járási, majd a megyei bizottságnak megküldött) tagok ügyeivel. 1953 tavaszáig összesen 532, az alapszervezetek által felterjesztett ügyet vizsgáltak, melyből 486 volt kizárás. Egyéb tekintetben 258 ügyet (61 fellebbezés, 67 kivizsgálás és 130 fegyelmi) intéztek.⁸⁶

1953 tavaszán a kommunista államberendezkedés, Rákosi egyszemélyi hatalma Magyarországon majd mindenki számára megingathatatlanak tűnt, ám ekkor március 5-én meghalt Sztálin. A diktátor váratlan halála rendkívül feszült és kiszámíthatatlan helyzetet teremtett, különösen, hogy egyértelmű utódlásáról Sztálin nem gondoskodott.⁸⁷ A személyi változások a Szovjetunióban kül- és belpolitikai fordulatot is eredményeztek, melynek hatásai nem csak a jugoszláv kérdésben vagy a koreai fegyverszünetben jelentkeztek, hanem alapvető változásokat hoztak Magyarországon is, melyekről a szélesebb közvélemény elsőként Nagy Imre július 4-ei programbeszédéből értesült. A miniszterelnök ekkor ismertette azokat a politikai, gazdasági változásokat, amelyek a három héttel korábbi moszkvai megállapodáson alapultak. A beszéd hatása elementáris erejű volt. Nem csak azért, mert első alkalommal mutatott rá vezető politikus az elmúlt évek hibáira, sőt nevezte meg Rákosit, mint aki felelős ezekért a hibákért, hanem azoknak az előremutató, az adott körülmények között radikális reformlépésként értékelhető intézkedéseknek a bejelentése miatt is, amelyek alapvető változást hoztak a társadalom életében.

A Fejér megyei pártbizottságot felkészületlenül érték a bejelentések, és a július 6-ai ülésükön még zavartan reagáltak. Az egy hónappal később, augusztus 31-én tartott kibővített választmányi ülésén már felkészültebben foglalkoztak a KV határozatával és az új gazdasági programmal.⁸⁸ Mindenekelőtt a pártvezetés terén elkövetett hibák tekintetében Sebes Imre önkritikát gyakorolt. Ugyanakkor támadó, harcos agitációra szólított fel a tsz-ek megszilárdítása érdekében, hangsúlyozva, hogy soha azidáig ilyen gondoskodásban nem volt részük a mezőgazdaságban dolgozóknak. A szövetkezetek felbomlásának ellenszerét a tsz pártalapszervezetek megszilárdításában – akár soron kívüli párttagfelvételben – látta. Örömmel számolt be az életszínvonal növekedéséről és az ellátás javulásáról, melynek bizonyítékát abban látta, hogy a megyében megnövekedett az iparcikkek és élelmiszerek fogyasztása.

⁸⁵ FML XXXV. 1. MDP PB 1953. január 5.

⁸⁶ FML XXXV. 1. MDP PB 1953. március 30.

⁸⁷ BIHARI 2005, 149.

⁸⁸ A KV június 27–28-i határozata: *A Központi Vezetőség határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról, s az ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról.* IZSÁK 1998, 188–206.

A bekövetkezett politikai változások alapvető hatást gyakoroltak az MDP országos és helyi vezetőségére is. A KV-határozat az egypártrendszer tényét ugyan nem kérdőjelezte meg, de megállapította, hogy a párt politikai irányvonalában komoly hibákat vétett, melynek egyik fő okaként a kollektív vezetés hiányát jelölték meg. Kijelentették, hogy az egyyszemélyi vezetés személyi kultusszal párosult és a vezetés klikkszerű volt. A pártvezetés elszakadt a tömegektől, nem figyelt fel a jogos és igazságos bírálatokra, panaszokra. Kijelentették, hogy a párt súlyos lemaradásban van ideológiai és elméleti téren is. A KV a megoldást a kollektív vezetés létrehozásában, az egyyszemélyi vezetés és a személyi kultusz felszámolásában látta. Szervezeti változtatásokat is előrevetített. A PB alárendeltségében létrehozták a Központi Vezetőség Titkárságát, amely feladataul szabták a vezető szervek határozatainak végrehajtását és annak ellenőrzését. Megszüntették a főtitkári funkciót, ezt követően a neve: első titkár. Rendelkeztek a vezető szerveken belüli egyenlőségről is. A pártmunka mindennapos, szerves részévé óhajtották tenni a bírálatot és az önbírálatot. Fel akarták számolni az ideológiai és politikai téren jelentkező elmaradást. Ugyancsak reformokat óhajtottak a káderpolitika terén is.

A Fejér megyei pártbizottság július 6-i ülésén, tekintve, hogy Nagy Imre a kormányprogramban túlnyomórészt gazdasági, társadalmi témaköröket tárgyalt és ismertetett, Sebes főleg az ezzel kapcsolatos kérdéseket érintette beszédében. Röviden foglalkozott csak az országos politikában bekövetkezett személyi változásokkal, elsősorban Rákosi és Farkas személyét illetően, illetve a bírálat és önbírálat alkalmazásának fontosságát hangsúlyozva. Talán abban a pillanatban még ő sem sejtette, hogy ez utóbbit saját magán is hamarosan gyakorolnia kell.

1953. augusztus 31-én a kibővített pártválasztmányi ülés tagjai előtt az elvárásoknak megfelelően a megyei titkár önkritikát gyakorolt, melyből alapos – megkockáztatható, hogy reális – képet kaphatunk a megyei pártbizottság és az alsóbb szervek addigi működését illetően. Sebes a központi irányelvek szerint minden baj forrását a kollektív vezetés hiányában látta. Megállapította, hogy a megyei pártbizottság elszakadt a választmánytól, és helytelenül a pártbizottságot tették a megye legfőbb szervévé. Magára vállalta a felelősséget azért, hogy a választmány nem töltötte be funkcióját⁸⁹ és nem működött a pártbizottság ellenőrző szerveként. A helyzet – mint mondta – az alsóbb pártválasztmányok esetében még kaotikusabb volt. Szerepük természetesen ezeknek is csak formalításokra korlátozódott, sőt egyes esetekben (pl. Sztálinvárosban a Mélyépítő Vállalatnál) a pártbizottság mellett meg sem választották őket. Sebes kifejtette, hogy minden szinten szükség van a választmányi tagok jogainak visszaállítására, ezzel is segítve a vezetés és a tömegek közti kapcsolat elmélyítését.

A megyebizottság vezetésében mutatkozó hibáknak tudta be, hogy az alsóbb pártszervekben is hasonló hiányosságok mutatkoztak, és nem egy helyen a vezetés csupán néhány emberre korlátozódott. Külön kiemelte Földes Lászlót, a sztálinvárosi pártbizottság titkárát,⁹⁰ aki „körül klikk alakult ki” és aki „a pártbizottság néhány tagját vonta csak be több esetben fontos kérdések eldöntésébe”. Földest hibásnak látta abban is, hogy nem akarta

⁸⁹ A választmányt össze sem hívták, vagy ha igen, csak azért, hogy a szervezeti szabályzatban foglaltaknak formálisan eleget tegyenek.

⁹⁰ A sors fintora, hogy miután 1956. október végén Sebes elhagyta a megyét a pártközpontban, Földes Lászlónál jelentkezett, hogy felajánlja szolgálatait. HEGEDŰS 1970, 211.

elfogadni a bírálatot, sőt azt állította magáról „*hogy neki, mint régi tapasztalt pártmunkásnak nincs szüksége bírálatra*”.⁹¹ Sebes hasonló kritikával illette a leváltott Sárbogárdi járási titkárt is, neki tudta be, hogy a „*pártbizottságon belül komoly erkölcsi züllés volt*”.

A pártapparátus munkatársai sem maradtak bírálat nélkül. Sebes szerint az apparátus tagjai és az osztályvezetők gyakran utasították – nem egyszer gorombán – az alsóbb fokú választott pártszerveket, amire egyébként – elméletben legalábbis – nem lett volna joguk. Itt az agitációs és propagandaosztályt és Szücs osztályvezetőt emelte ki, akik gyakran a járási pártbizottságokat utasították.

Sebes nem csak Földes esetében hiányolta a bírálatot és az önbírálatot, saját magát tartotta felelősnek azért, hogy a megyebizottságon belül nem fejlődött ki az önbírálat szelleme, az alulról jövő bírálatot és „*a párttagok jogos kritikáját siránkozásnak bélyegezte*”. Elismerte – ha csak szűk körben is –, hogy a pártdemokrácia mint olyan nem létezik, és a megyebizottság rendszeresen kinevezés útján állította be a funkcionáriusokat.

A Politikai Bizottság augusztusban irányelveket határozott meg, amelyek alapján az alsóbb pártszerveknek a KV határozatát meg kellett tárgyalniuk.⁹² Ebben megállapították, hogy a pártszervek gyakran kisajátították az állami szervek funkcióit is és korlátozták azok önállóságát. A megyében számos helyen a párttitkár és a tanácselnök ugyanaz a személy volt (pl. Lajoskomárom, Káloz). Ezt a jelenséget – most már legalábbis – Sebes is károsnak találta, mint ahogy megszüntetendőnek tartotta a párt és tanács szervek „összefonódását” is.

Beszámolója végén Sebes Imre kifejezte azon óhaját, hogy a megye minden kommunista álljon „*egy emberként kipróbált Központi Vezetőségünk mögé a határozat végrehajtásáért vívott harcban*”.

Az ülésen végül határozatot hoztak a fent említett hibák kijavításán túl az ideológiai munka gyengeségének kiküszöbölésére, a káderekkel való foglalkozás hibáinak megszüntetésére. Megállapították, hogy a gazdasági intézkedéseket a „*megye dolgozói nagy örömmel, lelkesedéssel fogadták*”. Utasították a pártbizottságot, hogy a KV határozatát széles körben ismertessék, a még mutatkozó bizonytalanságot szüntessék meg, és zúzzanak szét minden ellenséges kísérletet. Ugyancsak felszólították az összes pártszervezetet és párttagot, hogy a KV-határozat megvitatására készüljenek fel, illetve „*bátor bírálatot és önbírálatot tárják fel helyileg is a pártvezetés hibáit és hiányosságait*”.⁹³

A Nagy Imre által elindított változások, korrekciós lépések társadalmi fogadtatása egyértelműen pozitív volt nem csak országosan, hanem megyei szinten is. A bejelentett és részben végre is hajtott „reformlépések”⁹⁴ bizakodással töltötték el az ország egész lakosságát. Ám a miniszterelnök nem volt könnyű helyzetben az alatt a húsz hónap alatt, melyet a kormány élén töltött a restaurációt kívánó erők folyamatosan támadták, intézkedéseit meg-

⁹¹ Földes bírálata nem érthette váratlanul a választmányt, hiszen július 22-én, a *Szabad Népb*ben háromhasábos írás jelent meg, amely előbb a város és a vasmű építésének jelentőségét hangsúlyozta, majd élesen bírálta a sztálinvárosi pártbizottságot és annak vezetőjét is. FÖLDES 1984, 207–208.

⁹² Az irányelveket a PB augusztus 5-i ülésén fogadták el. A határozat elérhető (2010. augusztus 17.): Irányelvek a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1953. júniusi kibővített ülése határozatainak megtárgyalására és megvalósítására. Nyomtatott határozat. (1953. augusztus 8.) http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=5010213&MT=1

⁹³ XXXV. 1 MDP Választmány. 1953. augusztus 23.

⁹⁴ Ezek a lépések persze csak az adott körülmények és az ország akkori állapotának figyelembevételével nevezhetők reformintézkedésnek.

kérdőjelezték, illetve akadályozták. A viszonylag rövid ideig regnáló Nagy Imrének nem volt lehetősége, hogy személyéhez és politikájához lojális személyekkel vegye körül magát és ilyen embereket juttasson a fontosabb pozíciókba. Nem történt változás a Fejér megyei pártbizottság élén sem, az a Sebes Imre maradt a megyei első titkár, aki korábban Rákosi és az MDP vezető szerveinek minden döntését, utasítását elvtelenül végrehajtotta. Bár Sebes 1953-ban jó politikai alkalmazkodó képességről téve tanúbizonyságot önkritikát gyakorolt és látszólag elismerte múltbéli hibáit, a felelőséget már ekkor is igyekezett megosztani, és részben Földes Lászlót, részben Halmi Ferencet és Szücs Imrét hibáztatta a megyében kialakult állapotokért. Tudva azt, hogy Sebes majd csak 1956. október végén menekül el a megyéből és addig is betöltötte megyei titkári pozícióját, egyértelmű, hogy nem csak a Nagy Imrei fordulat idején, de a miniszterelnök bukása után is hamar alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez. Miután szovjet nyomásra 1955 áprilisában Nagy Imrét leváltották, ismét a Rákosi-csoport ragadta magához a hatalmat, megkezdődött a politikai és gazdasági visszarendeződés.

Az MDP iratanyagának további sorsa

Sajnálatos módon a Fejér megyei pártbizottság iratanyaga az 1954 és 1956 közötti időszakból szinte alig maradt fent. Hiányoznak a vezetőtestületek jegyzőkönyvei és az apparátus anyaga is, így ennek a korszaknak az alaposabb feldolgozása forráshiány miatt rendkívül nehézkes, sőt bizonyos elemeit tekintve lehetetlen is. Ugyanakkor talán nem hiábavaló röviden ismertetni az MDP iratanyagának további sorsát, amely további magyarázatokkal szolgálhat a kutatás nehézségeire.

A Fejér megyei MDP iratanyaga – más megyei szervekhez hasonlóan – erősen megsejtezett, alaposan átválogatott és több alkalommal átrendezett, s mint ilyen, nagyon hiányos. A megyei és alsóbb szervek már maguk is folytattak irattározást és selejtezést, melynek során a nem továbbörzendőnek ítélt dokumentumokat kisejtezték. Az igazi károsodást azonban nem ekkor, hanem a későbbiek során szenvedte el az irategyüttes.

A Fejér megyei pártbizottság a pártegyesüléstől (1948. május 22–23.) egészen 1956. október 28–29-ig folyamatosan működött (a járási bizottságok 1948. május 9-től 1956. október 25-ig), ám sajnálatosan ebből a késői korszakból egyáltalán nem maradt fenn iratanyag. A forradalom időszakában a dokumentumok egy része megsemmisült, elveszett, a maradék pedig összekeveredett. Felborult az 1950-es évek elején kialakított eredeti irattári rend, a már irattározott dokumentumok sorrendje is megváltozott.

A Fejér megyei bizottság iratanyagát 1957 során⁹⁵ az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archívumába⁹⁶ szállították, hasonlóan más megyék MKP- és MDP-irataihoz. Az intézetben az iratokat nem rendezték, csupán 1957-ben formai jegyek alapján csoportosították őket, ami azonban egyáltalán nem segítette elő az iratanyag kutathatóságát,⁹⁷ rendezhetőségét.

⁹⁵ A pontos dátum nem ismert.

⁹⁶ Az MDP Politikai Bizottsága 1948. október 7-i határozatában intézkedett a Magyar Munkásmozgalmi Intézet létrehozásáról, amelyből később (1957-ben) alakult ki a Párttörténeti Intézet.

⁹⁷ Ettől függetlenül az iratanyagban – az őrjegyek alapján legalábbis – kutatást végeztek.

A Központi Bizottság Titkárságának 1958-as határozata után megkezdődött a megyei pártarchívumok létrehozásának előkészítése,⁹⁸ majd a Titkárság 1961. május 23-án hozott határozata alapján⁹⁹ került sor a megyei archívumok felállítására.¹⁰⁰ Fejér megyében 1962-ben jött létre a pártbizottság irányítása alatt álló megyei archívum, amely a munkát szeptemberben kezdte meg. A központi pártarchívumból 1963 júniusában kerültek vissza a megyébe – 660 dossziéban – az MDP, az SZDP és az MKP ekkor még mindig csak formai jegyek alapján csoportosított dokumentumai. Az MDP elődpártjainak 1969-ben történt leválasztása során 36 dossziét különítettek el, melyek az SZDP és az MKP iratait tartalmazták. A rendezés megkezdése előtt a 624 dosszié összesen 37,5 iratfolyóméter terjedelmű iratanyagot tartalmazott, amelyhez már hozzászámolódott az MSZMP irattárából 1971-ben előkerült, 2,5 ifm terjedelmű MDP-anyag is.

A rendezésre a pártarchívumokban használt speciális levéltári módszerek alapján került sor.¹⁰¹ Eszerint az iratanyagot tíz fondra osztották (a kilences fonddal kezdődött a számozás, amelyet a megyei bizottság kapott),¹⁰² a fondokon belül fondcsoportokat alakítottak ki, majd tematikus alapon létrehozták a legkisebb levéltári egységet, az őrzési egységet. Egy őrzési egység terjedelme általában nem haladta meg a 250–300 lapot. Az őrzési egységen belül a dokumentumokat időrendi sorrendbe rakták le.

Az MDP-dokumentumok rendezése 1973-ban kezdődött meg, és egészen a hetvenes évek második feléig tartott. A Fejér megyei bizottság anyagát két fondcsoportra osztották: 1. a megyei választott vezető szervek iratai, 2. a megyei apparátus iratai. Ezen belül az apparátus iratanyagát elemeire (osztály szerint) bontották.

A járási és városi bizottságok anyagát négy fondcsoportra tagolták: 1. választott párt-szervek iratai, 2. apparátus iratai, 3. közbeeső pártbizottságok és alapszervezetek iratai, 4. járási pártbizottsághoz tartozó egységes vezetőségek és alapszervezetek iratai.

A fondok és fondcsoportok létrehozása után alakították ki az őrzési egységeket, majd felállították azok sorrendjét. Ezután jelzeteltek, és őrzési egység leltárakat, valamint a vezetőtestületi ülésekhez napirendi jegyzéket készítettek a kutatás elősegítésére. Az őrzési egységekben azokat a dokumentumokat, amelyeket valamilyen okból nem kutathatóknak minősítettek, külön dossziéban, titkos jelzéssel ellátva helyezték el. A rendezés folyamán selejtezést is folytattak, az „értéktelen” iratokat és a duplumokat különválasztották és kiselejtezték (a duplumokból, ha erre lehetőség és szükség volt minőségi cserét is végrehajtottak). A folyamatról elvileg készültek ugyan selejtezési jegyzőkönyvek, ám ma már azok nem fellelhetők.

⁹⁸ DÉGI 1986, 3–8.

⁹⁹ SZÜCS 1987, 261–273. A határozat elérhető (2010. szeptember 3.): Javaslat a pártiratok selejtezésnek rendjére, a budapesti és megyei pártarchívumok felállítására.
http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=30491&MT=1

¹⁰⁰ BAKÓ 1971, 5–10.; BAKÓ 1980, 16–24.

¹⁰¹ Az archívumokban használt módszerek, terminológiák a szovjet példákra alapulnak, és ezért alapjaiban térnek el a magyarországi levéltárakban használtaktól. SZÜCS 1987, 263.

¹⁰² 9. fond MDP Fejér megyei bizottsága, 10. fond MDP járási bizottsága, Adony, 11. fond MDP járási bizottsága, Bicske, 12. fond MDP járási bizottsága, Enying, 13. fond MDP járási bizottsága, Mór, 14. fond MDP járási bizottsága, Sárbogárd, 15. fond MDP járási bizottsága, Székesfehérvár, 16. fond MDP városi bizottsága, Székesfehérvár, 17. fond MDP városi bizottsága, Sztálinváros, 18. fond MDP Sztálin Vasmű bizottsága, Sztálinváros.

Az 1989-ben kezdődött politikai változások eredményeként a MSZMP megszűnt, sorában osztoztak a megyei pártarchívumok is. Ennek következtében a Fe-jér megyei iratanyag Budapestre, a Párttörténeti Intézetbe került.¹⁰³ Ekkor a szakszerűtlen szállítás és tárolás következtében a pártarchívum iratanyaga jelentős károsodást szenvedett. Szerencsére ez nem érintette az MDP dokumentumait, azok nem keveredtek össze.¹⁰⁴ Az 1991. évi LXXXIII. törvény értelmében a volt MSZMP archívumaiban addig elkülönítve tárolt és kezelt dokumentumok tulajdonjoga az államot illeti meg, így 1992-ben a korábban Budapestre szállított iratanyag visszakerült Székesfehérvárra és a Fejér Megyei Levéltárban nyert elhelyezést. Ezzel azonban a párt dokumentumok kálváriája még korántsem ért véget. 2003-ban a Fejér Megyei Levéltár Szent István téri épülete életveszélyessé vált, így az ott raktározott iratanyag egy részét (köztük a pártiratokat is) ideiglenesen külső raktárba kellett szállítani. Csak ezek után kezdődhetett meg az MSZMP volt archívumának és azon belül az MSZMP-dokumentumok rendezése és a segédletek készítése.

FORRÁSOK

Fejér Megyei Levéltár (FML)

XXIII. 2. a)

Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei.

XXXV. 1.

MDP Fejér Megyei Bizottságának iratai.

XXXV. 1. MDP PB

MDP Fejér Megyei Bizottságának iratai. Pártbizottsági jegyzőkönyvek.

XXXV. 1. MDP Titk.

MDP Fejér Megyei Bizottságának iratai. Titkársági jegyzőkönyvek.

XXXV. 1. MDP Választmány.

MDP Fejér Megyei Bizottságának iratai. Választmányi ülések jegyzőkönyvei.

Kézirattár 859.

Bánki János visszaemlékezése.

MDP II. 1951: *A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve 1951. február 24–március 2.* Budapest.

MDP III. 1954: *A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának rövidített jegyzőkönyve.* Budapest.

¹⁰³ Ennek a folyamatnak sem a pontos dátuma, sem a lefolyása ma még nem ismert.

¹⁰⁴ Főleg az MSZMP-iratanyag sínylette meg a szállítást és az azt megelőző, gyors ütemű begyűjtést.

BIBLIOGRÁFIA

- APOR 2008
APOR Péter: A mindennapi élet öröme. In: *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Szerk. HORVÁTH Sándor. Budapest, 2008, 13–50.
- BAKÓ 1971
BAKÓ Ágnes: Az MSZMP budapesti és megyei archívumainak létrejöttéről, jelenlegi helyzetéről, feladatairól. In: *Tájékoztató a Magyar Szocialista Munkáspárt archívumai számára*. 1971
- BAKÓ 1980
BAKÓ Ágnes: A helyi pártarchívumok működése Magyarországon. In: *Tájékoztató a Magyar Szocialista Munkáspárt archívumai számára*. 1980
- BIHARI 2005
BIHARI Mihály: *Magyar politikai viszonyok 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, 2005
- BIHARI–POKOL 2004
BIHARI Mihály–POKOL Béla: *Politológia*. Budapest, 2004
- BÖDŐ–CZETZ 2009
BÖDŐ István–CZETZ Balázs: „Ígéretekből nem lesz demokrácia!” *Dokumentumok Fejér megye történetének tanulmányozásához 1945–1948*. Székesfehérvár, 2009
- CZETZ 2005
CZETZ Balázs: The Organization History of the Hungarian Workers’ Party in Fejér County from the Establishment to the Second Congress. In: *5th International Conference of PhD Students. University of Miskolc, Hungary 14–20 August 2005*. Published by University of Miskolc Innovation and Technology Transfer Centre.
- DANI 1973
DANI Lukács: A párt- és tömegszervezetek munkájának főbb vonásai a Dunai Vasmű építésén. In: *Fejér megyei történeti évkönyv 6*. Székesfehérvár, 1973
- DANI 1974
DANI Lukács: A párt- és tömegszervezetek munkájának főbb vonásai a Dunai Vasmű építésén. In: *Fejér megyei történeti évkönyv 8*. Székesfehérvár, 1974
- DANI 1975
DANI Lukács: A párt- és tömegszervezetek munkájának főbb vonásai a Dunai Vasmű építésén. In: *Fejér megyei történeti évkönyv 9*. Székesfehérvár, 1975
- DÉGI 1986
DÉGI István: A Magyar Szocialista Munkáspárt fővárosi és megyei archívumainak munkájáról. *Levéltári Szemle* 1986. 1. szám.
- FARKAS 2006
FARKAS Gyöngyi: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai. *Aetas, Történettudományi folyóirat* 4., 2006
- FÖLDES 1984
FÖLDES László: *A második vonalban*. Budapest, 1984

HEGEDÜS 1970

HEGEDÜS Sándor: Sebes Imre. *Párttörténeti közlemények*. XVI. évf. 3. szám.

IZSÁK 1998

IZSÁK Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Budapest, 1998

OZSVÁRT 1976

OZSVÁRT Lőrinc: A Magyar Dolgozók Pártja szervezet-története Nógrád megyében. In: *Tájékoztató a Magyar Szocialista Munkáspárt archívumai számára*. 1976. 6.

RÁKOSI 1964

RÁKOSI Sándor: *Az MKP és az MDP szervezeti felépítése 1944–1956*. Budapest, 1964

SZÜCS 1987

SZÜCS László: A központi pártarchívumokról és a magyarországi pártlevéltárügyről. *Levéltári közlemények* 1987, 1–2. szám, 58. évf.

VIDA 1985

VIDA Sándor (szerk.): *Pártkongresszusok és pártkonferenciák 1918–1980*. Budapest, 1985

INTERJÚ KECSKEMÉTI GÁBORRAL, AZ IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA VEZETŐJÉVEL

- *H. Z.*: A Miskolci Egyetemen 20 éve jelent meg a bölcsészképzés. Jelen kötettel kívánunk az Irodalomtudományi Doktori Iskola oktatói és volt hallgatói tisztelegni a jubileum előtt. Ennek apropójából szeretnék veled mint karunk egyetlen létező és jól működő Doktori Iskolájának a vezetőjével beszélgetni. Először szeretnék egy pár mondatot hallani téled családi háttéréről, gyerekkorodról. Utána majd lépünk tovább az időben.
- *K. G.*: A gyerekkorom Szolnok városában telt, ott születtem 1965-ben. Ott nőttem föl, 18–19 éves koromig ott jártam iskolába is. Akkor kerültem el onnét, amikor az érettségi után az ELTE-n tanultam tovább, ahol magyar–történelem szakot végeztem. Ettől az időtől fogva váltam budapesti lakossá. Nagyon könnyű és gyors dolog volt azt felismerni, hogy Budapesten nagyszerűek a kutatási lehetőségek, az egész város tele van tudományos intézményekkel, könyvtárakkal, levéltárakkal. Hosszan nem kellett gyözködni magamat, hogy a tudományos értelemben vett szocializáció ott következzen be. Addig viszonylag védett, vidéki környezetben nevelkedtem. Nem rossz iskolában egyébként, mert a szolnoki Versey Ferenc Gimnázium abban az időben az ország legjobb húsz gimnáziuma között mindig ott szokott lenni. Volt egy kis családi összeköttetésem is ezzel a gimnáziummal, mert édesanyám ugyanott volt igazgatóhelyettes évtizedeken keresztül. Ennek egyetlen gyakorlati hasznát vettem, azt el kell mondanom. Ha én nem vagyok, akkor valószínűleg nem fordítottak volna gondot egy olyan keresztkombinációs lehetőség kialakítására, hogy az órarendet úgy rakják össze, hogy a magyar meg a matematika fakultációs programot egyidejűleg látogathassa egy érdeklődő diák. Ebből talán már ki lehet találni, hogy az én édesanyám matematika–fizika szakos tanárnő. Fontosnak tartotta, hogy a reáliákban is kiképezzenek engem. Kiképeztek, és ezt én is nagyon fontosnak tartottam. Ez valóban elég erős igénybevétel volt heti nyolc matematikaórával a legintenzívebb időben. De nem csak győztem, hanem nagyon szerettem is. Annyi egyébként megmaradt belőle, hogy számítási ügyekben, kalkulációkban, költségvetési tervezésekben ma sem könnyű eladni. Meg hogy az informatikához is közel kerültem. Akkor ugyan Magyarországon még nem volt nagyon fejlett digitális, elektronikus infrastruktúra. De később lett, és ez a későbbi informatikai robbanás, ez engem már kész állapotban talált. Így nem csak programokat használó ember vagyok, hanem programozásra is képes, hogyha arról van szó. Végül a szülői orientáció ellenére nem a matematika vagy valami más reáltudomány irányába indultam el, elég korán kiderült rólam, hogy azért én alapvetően és mélységes mélyen humán érdeklődésű vagyok. Még azt a pillanatot is meg tudom nevezni, amikor erre sor került. Egy szolnoki könyvesboltban történt a dolog. Felső tagozatos fiú voltam, és az édesanyámmal vásároltunk, válogattunk ott, amikor érdekes választás elé kerültem. Két, engem vonzó könyv közül el kellett döntenem, hogy melyiket vásároljuk meg nekem. Az egyik opció a *Majomtörténetek* című, etológiai tárgyú, színes fényképekkel illusztrált album volt, a másik opció pedig Szerb Antaltól *A világirodalom története*, egy jó kilencszáz lapos, mindenféle kép, illusztráció és bármi más vonzó külső inger nélküli, masszív, tömör prózaszöveg. Végül is nagyon határozottan a Szerb Antal mellett döntöttem. Édesanyám nem is akarta elhinni... Később sem kifogásolták a döntésem, az érdeklődésem, nem próbáltak lebeszélni a választásomról. Amúgy nem is lett volna praktikus lebeszélni róla, mert

harmadikos gimnazista koromban megnyertem az OKTV-t magyar irodalomból, negyedikes koromban országos győztes lettem a *Ki miben tudós?* történelem vetélkedőn, ennek következtében felvételi vizsga nélkül lehetett bekerülnöm az ELTE magyar-történelem szakpárjára. A szüleim bizonyítva látták, hogy ha ilyen eredményeim vannak, akkor ez valószínűleg nem lesz rossz választás a számomra. Tehát megbékéltek a döntéssel. És ami itt külön érdekes, hogy akkor hogyan gondolkodott egy vidéki értelmiségi család: az egzisztenciális problémákat föl sem vetették. A gondolkodásukat alapvetően az határozta meg, hogy tanuljam a szívem-kezdem szerint való dolgokat. Aztán, ha rátermettnek mutakozom valamiben, majd biztosan kialakulnak körülöttem a normál életviszonyok is.

- *H. Z.:* Igen, ez az igazi értelmiségi hozzáállás egyébként, még ha az értelmiségi szülő is egyben. Jó. Egyetem. Végig magyar-történelem szak?
- *K. G.:* Igen.
- *H. Z.:* Tehát ebből is diplomáztál?
- *K. G.:* Igen.
- *H. Z.:* Szakdolgozat? Nem tudom, hogy akkor kellett mindkét tárgyból, vagy lehetett választani, hogy az egyikből?
- *K. G.:* Nem, csak az egyik tárgyból kellett írnom, ez a magyar irodalomtörténet volt. Régi magyar irodalomtörténetből készítettem, XVII. századi magyar nyelvű alkalmi beszédek retorikatörténeti vonatkozásairól. Az emberek életébe gyakran szól belé a vak szerencse. Az én életembe úgy szólt bele, hogy elsőéves egyetemista koromban kötelező csoportbeosztásként szétosztottak bennünket oktatókhoz. Így kerültem egy olyan irodalomtörténeti szemináriumba, amelynek Tarnai Andor professzor lett a szemináriumvezetője. Bárki máshoz is kerülhettem volna a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék oktatói közül, akkor nyilván egészen más irányba indul a pályám, és egészen másfajta érdeklődések jelennek meg a horizontomon. És ez valóban nagyon szerencsés véletlen volt. Hetek alatt kiderült az, hogy Tarnai professzorral valahogyan mi nagyon hasonlóak vagyunk. A gondolkodásunk az, az érdeklődésünk az. Természetesen a tájékozottságunk akkor nem volt összemérhető. Ő fölényes biztonsággal művelte a szakterületét, én meg az első lépéseket tettem meg, teljesen avatatlan amatőrként, a régi magyar irodalomtörténet ismeretlen terepén. Amit azért találtam különösen vonzónak, érdekesnek és szórakoztatónak, merthogy a gimnáziumi tanulmányok idején éppen az irodalomtörténetnek erről a korszakáról rettentően keveset tanultunk. Talán egy kis Rákóczi Ferencet, Mikest, egy kis kuruc költészetet, két-három Balassi-verset, és nagyjából ennyi az, amit egy gimnazistával a régi magyar irodalomtörténetből megtanítanak.
- *H. Z.:* Azt hiszem, hogy ma sem változott ez.
- *K. G.:* Igen, persze. A legtöbb ismeretlen névvel, a legtöbb, eddig még névről se hallott folyamattal, jelenséggel, eszmetörténeti korszakkal, irányzattal, áramlattal egészen biztosan a régi irodalomtörténetnek az egyetemi oktatásában lehetett találkozni. Hamar fölfedeztem magamban az érdeklődést, és hamar megértettem, hogy Tarnai professzor kitűnő, elhivatott pedagógus. Másodéves koromtól mindvégig az ő szakszeminaristája voltam. Akkor néhány esztendő óta már működött az ő tanszékén egy olyan kutatás, amely a régi magyar halotti beszédeknek a szövegeit tanulmányozta, mint az ennek szentelt kurzus címe mondta, elsősorban irodalomszociológiai szempontból. Ez az irodalomszociológiai szempont, ez meg egy magyar-történelem szakpárral induló fiatal-

embernek különösen vonzóknak tűnt, mert részint a szövegek tanulmányozásáról volt szó és retorikai elemzésükről, az alkotásmódjukban megállapítható korszakokról, a késő reneszánsz, a kora barokk, az érett barokk szövegformálás jellemzőiről, de szó volt a referenciákról is. Mindarról, ami tartalom, vonatkozás, történeti, politikai, de akár gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti helyzetre való utalás egy halotti beszédből kiolvasható. Ez volt az a szeminárium, amelynek a munkájába bekapcsolódtam. Másod-, harmadéves koromtól fogva nagyon szoros emberi, személyes kapcsolat alakult ki a professzorommal, aki akkor érkezett pályájának a csúcsára, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára volt, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, és egyáltalán a magyarországi régi irodalomtörténet kutatására vonatkozó projektumokban, Klaniczay Tiborral együtt, meghatározó szerepet töltött be. Ez azt jelentette, hogy az egyetemi dolgozószobájában rengeteg érdekes emberrel lehetett találkozni. Az akkoriban az ELTE-n nevelkedett fiatal emberek, részint hallgatók, részint azok, akiket akkor még nem doktoranduszhallgatónak, hanem tudományos továbbképzési ösztöndíjasnak vagy aspiránsnak neveztek, ezek a nemzedékek ma is élénken emlékeznek rá, hogy az ő keddi és csütörtöki fogadónapjain mint egy fogorvosi váróteremben, úgy ültek a folyosón a padokon az emberek. Arra vártak, hogy a problémáikat vagy az eredményeiket vagy a lehetőségeiket megkonzultálhassák a professzor úrral. Valóságos eligazítást kaptak Tarnai professzortól, válaszokat problémákra, kérdésekre, fölvetésekre. A professzor úrnak volt egy egészen különös modalitása. A legszerényebb ember volt, akivel valaha találkoztam. Sosem mondta volna azt, hogy neki miről mi a véleménye, hanem mindig úgy kezdte a válaszadást, hogy erről a fölmerült dologról ő ugyan nem tud sokat, de első hallásra mégis úgy látszik, mint hogyha érdemesnek tünne elindulni abba az irányba, hogy... Fokozatosan értettem csak meg, de lassan megértettem, hogy ezek a tapintatos útbaigazítások nagyon sok esetben az akkor Magyarországon elérhető legtöbbet és a legmagasabb színvonalat jelentették egy-egy problémakörnek a feltárásában. Hogy ő erre képes volt, annak meg az a története, hogy nem olyan hosszú időt töltött professzorként az egyetemen. 1980-ban került csak az ELTE-re. Amikor Tolnai Gábor nyugdíjba ment, egyenesen tanszékvezetőnek hívták oda, a Tolnai-tanszéket vette át.

- H. Z.: Előtte hol volt?
- K. G.: Korábban az MTA Irodalomtudományi Intézetében dolgozott, ahol a XVIII. századi osztályt vezette. Mielőtt az MTA Irodalomtudományi Intézetébe került volna – ezt az intézetet meg '56–'57 táján alapították Klaniczay Tibor koncipiáló tevékenységével, gyakorlatilag az első időben azzal a céllal, hogy a ma közkeletűen „spenót”-nak nevezett irodalomtörténeti szintézist, ami '64 és '66 között jelent meg hat kötetben, elkészítsék –, mielőtt ez az intézet fölállt volna, az Országos Széchényi Könyvtárnak volt a munkatársa. Könyvtáros volt, a kéziratárban dolgozott, és ez azt a hallatlan magabiztos tájékozottságot adta meg a számára, hogy gyakorlatilag nem volt az Országos Széchényi Könyvtárnak olyan XVI., XVII., XVIII. századi kötetes kézírata, amely ne fordult volna meg a kezében, amelyről ne lett volna személyes olvasata. Nem volt olyan jelentős, a historia litterariában bárminemű pozíciót elfoglaló magyar tudós, gondolkodó, író ember a XVIII–XIX. század fordulójáig, akit ne tudott volna elhelyezni részint a magyarországi kapcsolatrendszer, részint az európai áramlatokhoz való csatlakozása tekintetében. Franciául, németül olvasott, az európai szakirodalmat is naprakészen igyekezett követni. Németországban volt jó személyes és intézményes kapcsolatrendszer,

korábban Bécsben is tanított, azután, már a '90-es években néhány évet Berlinben töltött vendégprofesszorként, tehát nagy rálátása volt főként a német nyelvű tudományosságra. Kitűnően tudta orientálni, tájékoztatni, eligazítani, vezetni az embereket, és ezt hallatlan nagy alázattal, figyelemmel, az emberi személyiségnek, habitusnak, mentalitásnak a problémáira érzékenyen tudta művelni. Mint teljesen tájékozatlan és képzetlen fiatal ember azt a különleges, soha vissza nem térő és egész életemre feltöltő pompás lehetőséget kaptam tőle, hogy a fogadónapjain mint avatatlan harmadik személy ott ülhettem ezeken a beszélgetéseken. Az egész fogadónapot végighallgathattam, és 10–15 emberre való reakcióit, rezonálását, az őket eligazító visszajelzéseit folyamatosan tanulmányozhattam és csodálhattam. Úgyhogy ha a mai napig olyan helyzetbe kerülök, hogy tudományos kutatások témáihoz, alapvetéséhez, orientációs irányaihoz, a belőlük remélhető perspektivikus hasznokhoz hozzászólni alkalmam adatik, nincs eset, hogy ne jutna eszembe, hogy ő ezt milyen felelősségtudattal, elhivatottsággal és milyen szakértelemmel vitte véghez. Az emberi alakja minden bizonnyal az egész pályámon az a – természetesen soha el nem érhető – mintakép és példakép marad, akihez szerintem ebben a vonatkozásban hasonlítani érdemes, és hát én nagyon szeretnék egyszer majd hasonlítani. Nagy dohányos volt egyébként Tarnai professzor. Ezek a keddek és csütörtökök úgy teltek el, hogy mikor hatodik, nyolcadik órája tartott a fogadónap, vágni lehetett a füstöt az egyetemi dolgozószobájában. Akkor még nem volt tilalmas ez a tevékenység. De még ebben a füstben fuldokolni is hallatlanul jó dolog volt... Egy idő után gyakorlatilag olyasfajta személyes kapcsolat alakult ki közöttünk, mint hogyha fogadott, nevelt fia volnék. A családi körébe is bekapcsolt, úgyhogy az ő Attila úti lakásában és aztán a Balaton-felvidéken, Lovason álló nyári házában, ahol, hála Istennek, folyamatosan tudott két nyári hónapot munkával eltölteni, többször megfordultam. Felesége, Tarnai Éva is – aki a férje számára minden értelemben megteremtette a nyugodt, elmélyült munkához való körülményeket – szinte fiává fogadott Éva lánya mellé, aki egyébként kiváló biológus lett, a nemrégiben elhunyt Kondorosi Ádám akadémikus felesége, ma már maga is akadémikus. Neki, Tarnai Andor feleségének is végtelen hálával tartozom. '89-ben diplomáztam, '89 és '92 között pedig tudományos továbbképzési ösztöndíjas lettem én is. A kutatóhelyem a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék volt.

- *H. Z.*: Ez meddig tartott?
- *K. G.*: 1992. augusztus végéig. Tarnai Andor tanszéke lett a kutatóhelyem, ő maga lett a témavezetőm. '92 szeptemberében viszont nyilvánvalóan az ő ajánlásával és támogatásával az MTA Irodalomtudományi Intézetébe kerültem mint tudományos segédmunkatárs. És már csak két esztendő volt hátra addig, '94 augusztusáig, amikor helyrehozhatatlan dolog történt: Tarnai Andor meghalt. Tehát mindösszesen egy évtized adatott nekem, amíg mellette, tőle tanulhattam.
- *H. Z.*: Fiatal volt?
- *K. G.*: 69 éves.
- *H. Z.*: Ha jól értem, végső soron ő indított el a tudományos pályán, a karrieredet ilyen módon ő támogatta.
- *K. G.*: Igen.
- *H. Z.*: Ahogy hallom, az első és jelenleg is meglévő munkahelyed az Irodalomtudományi Intézet. Szeretném, ha erről beszélne, ott milyenek voltak az első tapasztalatok, hogy érezted magad, ki mindenkiel voltál jó szakmai kapcsolatban, mi mindennel fog-

lalkoztatok ott, és talán egy kicsit tágabban is értelmezve, hogy a felsőoktatáshoz képest Te hol látod a helyét ezeknek az akadémiai kutatóintézeteknek a tudományban?

- K. G.: Az ilyen tudományos továbbképzési ösztöndíjasoknak, mint amilyen én voltam '89 és '92 között, egy darab idő után szinte rituális kúrje volt, hogy megmutatkozzanak a belső szakmai közvélemény előtt. Az én szakmámban, a régi magyar irodalomtörténet kutatásában a belső szakmai kör a reneszánsz és barokk kutatócsoport, a REBAKUCS nevű szakmai közösség. Formálisan sosem létezett ilyen intézmény, tehát nincsen semmilyen nagykönyvbe bejegyezve, nincsen költségvetése, nincsen épülete, nincsen hivatali helyisége. Arról van szó, hogy az MTA Irodalomtudományi Intézetében működik egy Reneszánsz Osztály, ennek a vezetője és meghatározó személyisége volt hosszú ideig Klaniczay Tibor, majd az egész intézetnek is ő lett az igazgatója. Az osztálynak van néhány munkatársa, akik elsősorban a XV., XVI., kisebb részben a XVII. századi irodalomtörténet kutatásával foglalkoznak. Viszont Klaniczay kezdeményezésére van egy tágabb informális közösség, ezt nevezik valójában REBAKUCS-nak, amely a Reneszánsz Osztály köré csoportosul. Ez az összes olyan magyarországi oktató- és kutatóhelyet tömöríti, ahol a régi művelődéstörténet bármilyen vonatkozásával foglalkoznak, legyenek ezek akár egyetemi tanszékek, ahol irodalomtörténetet tanítanak vagy történettudományt, akár magyar történelmet, akár világtörténelmet, vagy legyenek könyvtárak, levéltárak, múzeumok. Ennek következtében ez egy nagy multidiszciplináris közösség, amelynek egyáltalán nem csak a szövegekkel foglalkozó specialisták a tagjai, hanem művészettörténészek, zenetörténészek, folkloristák, történettudósok, a művelődéstörténet, mentalitástörténet kutatói, egyháztörténészek, vallástörténészek, liturgiátörténészek, és még hosszan sorolhatnám azt a szakemberkört, akik ha a XV–XVII. század magyarországi művelődéstörténetéhez, eszmetörténetéhez, irodalomtörténetéhez hozzá kívánnak szólni, akkor ezt elsősorban a REBAKUCS nevű informális csapatnak a tagjaként tehetik meg. Több száz munkatársról beszélünk. A címlistájuk ma már elektronikusan is rendelkezésre áll, innen tudható, hogy kb. háromszáz ember kap rendszeres meghívást a REBAKUCS minden rendezvényére. Ennek a REBAKUCS-nak ma is megvan minden hónap legalább egy szerdáján egy felolvasóülése, amelynek az Irodalomtudományi Intézet ad otthont, a Reneszánsz Osztály a házigazdája, de a meghívottak ebből a tágan értett REBAKUCS közösségből kerülnek ki. Ezeknek a szerdai felolvasóüléseknek az egyik, 1992. tavaszi, áprilisi rendezvényén kaptam először lehetőséget arra, hogy ehhez a szakmai közösséghez, tehát a REBAKUCS tagjaihoz szólhassak. Ekkor tartottam meg életem első tudományos előadását rangos közönség előtt. Nyilvánvalóan abból a témából, itt továbbra is a XVII. századi magyar nyelvű halotti beszédekről, prédikációkról és orációkról volt szó, amiről az akkori kutatásom szólt. Ez volt az utolsó olyan szerdai felolvasás, amelyen Klaniczay Tibor még jelen lehetett. Ő ekkor már súlyos beteg volt. Betegen volt jelen, és néhány héttel később meg is halt. De mielőtt meghalt, Tarnai professzorral egyeztetve még úgy intézkedett, hogy amikor augusztusban az én aspirantúra-időszakom lejár, akkor szeptember 1-jétől legyek az Irodalomtudományi Intézet fiatal kutatója. Amikor meghalt, Bodnár György követte őt az intézetigazgatói székben, aki XX. századi irodalomtörténettel foglalkozott. Az intézetigazgatást nagy odaadással, involváltsággal, felelősségérzettel és szakmai minőségérzettel látta el, a pályájának a csúcsa, a legrangosabb minőségre törekvő időszaka volt, amikor az Irodalomtudományi Intézetet igazgatta a '90-es években. A régi magyar irodalomtörténet vonatkozásában azt a

programot képviselte az első időszakban, hogy Klaniczay kvázi hagyatkozásának, végrendeletének megfelelően igyekszik intézkedni. '92. szeptember 1-jén már az ő aláírásával kerültem fölvetelre, és dolgozom azóta is az Irodalomtudományi Intézetben. '92 tavaszán mutatkoztam tehát be ebben a körben, akkor tettem le a szakmai névjegyet, és csak '92 őszétől tudtam bekapcsolódni ennek a munkaközösségnek az életébe heti rendszerességgel, folyamatos konzultációkban és együttműködésben. És innét nagyon rövid idő, mindösszesen négy esztendő telt el 1996-ig, amikor abban a különleges tisztességben volt részem, hogy a mi szakmánknak és nem csak a régi irodalomtörténeti szakmának, hanem a magyar irodalomtörténet kutatásának a vezető rangú szakmai folyóiratát, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, az *ItK* című folyóiratot a kezembe adták. Itt megint egy szomorú haláleset történt: Komlovszki Tibor volt ennek a felelős szerkesztője, hosszú évtizedeken át szerkesztette a lapot, ő volt az a személy, aki a tanulmányok gondozását, rendezését, lektoráltatását, megszerkesztését véghezvitte. '96-ban, 69 éves korában sajnos ő is meghalt, és az ő helyére kerestek utódot. Ez a szerkesztői állapotom azóta szintén egyfolytában tart, tehát '96 óta az *ItK* felelős szerkesztője vagyok. Szörényi László a főszerkesztője. Kivételes megtiszteltetésnek számított akkor, hogy egy fiatalember, aki mindössze négy éve mutatkozott be ebben a szakmai körben, olyan lehetőséget kap, hogy a legfontosabb, legrangosabb, legelismertebb, legnagyobb respektusú és legnagyobb múltú – akkor éppen a 100. évfolyamát töltötte a folyóirat, azóta már túl vagyunk a 116. évfolyamon – irodalomtudományi folyóiratot szerkessze. Ez nyilván bizalmat jelez és egy olyan szándékot, hogy számolnak velem hosszú távon is, a munkámat ismerik és megbecsülik. Én még akkor nem voltam doktor sem. Még a régi típusú minősítési rendszer működött, a kandidátusi fokozatom megszerzése volt éppen folyamatban. Csak '97-ben készültem el a disszertációmmal, amit aztán '98-ban védtem meg, tehát 1998-ban lettem az irodalomtudomány kandidátusa. Nagyon fiatal, nagyon tapasztalatlan voltam, és nagyon nagy feladatot kaptam az *ItK*-nak a szerkesztésével. Azt is meg kell mondani, hogy ez a feladat egy pár esztendőmet nagyon igénybe is vette a '90-es évek végén.

- H. Z.: Olyan értelemben, hogy a kutatásra kevesebb idő jutott?
- K. G.: Igen, pontosan így van. A disszertációmát még befejeztem, és azt hiszem, hogy az vállalható, európai minőségben készült el. De ezután jó sok időmet és életenergiámat a folyóirat szerkesztőségének a szanálása töltötte ki. Sajnos nem volt kitől átvennem a szerkesztőséget, mert Komlovszki Tibor úgy halt meg, hogy nem tudta a tapasztalatait megosztani, a futó ügyeket sem tudta átadni. Nem ismertem a kapcsolatrendszerét, nem ismertem azokat az elkötelezettségeket, amelyeket kinek-kinek valamilyen ügyben tett; nem ismertem a döntéseit, hogy mit igen, mit nem kívánt megjelentetni. Először is föl kellett nőnöm ahhoz, hogy ezt az egészet átlássam. Azzal kezdtem itt is a rendcsinálást, hogy írtam egy programot, egy szoftvert – a cikkeknek, a recenzióknak, a szerzőknek, a könyvkiadóknak, a megjelent számoknak, az archívumnak az adataihoz egy nyilvántartó rendszert –, amely azóta is működik a szerkesztőségben. Rengeteg kéziratot kellett – és persze kell ma is – elolvasnom, meghozni a döntéseket, hogy mi a megjelentethető közülük, mi az, amit át kell írni a szerzővel, mi az, amit vissza kell adni a szerzőnek. Ha az ember megnézi az én publikációs jegyzékemet, láthatja, hogy a '90-es évek végén, '99, 2000 táján, bizony, egész esztendők teltek el, amikor csak egy-egy publikáció jelent meg tőlem, mert az életemnek a túlnyomó többségét az *ItK* szerkesztése foglalta le.

Azóta az a nagy különbség, hogy ugyan a feladat ma is maradéktalanul a vállamon van, de hát, megtanultam.

- *H. Z.*: A kutatóintézetben milyen szakmai, emberi kapcsolataid alakultak ki, és mennyire tartod fontosnak vagy európai összehasonlításban egyáltalán szükségesnek ezeknek az akadémiai kutatóhelyeknek a létét a tudományosságban?
- *K. G.*: Közelítsünk akkor az én személyes tapasztalatom felől, és utána tágítsuk egy kicsit a nézőpontot. Először is nagyon nagy hála köteleztek engem az intézet vezetői, illetve a Reneszánsz Osztály vezetője, Jankovics József – ő vette át az osztályvezetést Klaniczay halála után – azzal, hogy az első években hagyják, hogy befejezzem a már elkezdett munkámat, tehát hogy a kandidátusi disszertációmát megírjam. Gyakorlatilag egy monográfiát, amely 1998-ban kötetben is megjelent *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet* címmel, amelyben a XVI–XVII. századi magyarországi prédikációtörténetnek egy fejezetét mint műfaj történeti metszetet írtam meg a hozzá tartozó, itt még, ebben a kötetben irodalomszociológiaiak nevezett háttérrel, aztán később már más terminust találtam ki erre, és egy más paradigmába állítottam át a gondolkodást, de ebben a kötetben ezt még irodalomszociológiaiak hívják. Nagyon sok segítséget kaptam már ennek a kötetnek a befejezéséhez is. Például azt a lehetőséget, hogy külföldre mehettem könyvtározni, mert a magyar anyagban elég jól eligazodtam, de arról a kezdet kezdetén sejtelmem sem volt, hogy a világnak milyen pontjain foglalkoznak ilyen szempontú kutatásával és megközelítésével ennek a műfajnak, ennek a korszaknak. És éppen a legalkalmasabb helyre küldtek engem ki, két egymást követő évben is, '94-ben és '95-ben, Wolfenbüttelbe, a Herzog August Bibliothekba, amely a XVII. század vonatkozásában a német nemzeti könyvtári feladatokat teljesíti. Arról van szó, hogy Németországnak nincs egy Országos Széchényi Könyvtára, hanem kronológiailag tagoltan teljesülnek a nemzeti könyvtári feladatok. A középkor és a XVI. század vonatkozásában a müncheni Bajor Állami Könyvtár, a XVII. század vonatkozásában a wolfenbütteli könyvtár, a XVIII. század vonatkozásában a tübingeni könyvtár látja el a nemzeti koordinációt. A wolfenbütteli könyvtár a legalkalmasabb hely, amit a XVII. századi prédikációknak a kutatásában nemzetközi terepen találni lehet. Egyrészt itt van Németországban a legnagyobb gyűjtemény részint latin, részint német nyelvű halotti beszédekből. Kb. ötvenezer tételes gyűjtemény. Másrészt mindig volt pénzük is és mindig volt szándékuk is rá, hogy angol, német, francia, olasz nyelven európai és angolszász szakirodalmat beszeressenek minden fontos XVII. századi műfajról, szerzőről. Tehát nem csak a német anyagnak a primer tanulmányozásához, hanem a korszakról, a műfajról szóló teljes szekunder irodalomnak a tanulmányozásához is kitűnő hely. Lényegében ez volt az a hely, ahol a monográfiámnak a kutatástörténeti fejezetét össze tudtam rakni. Tehát megérttem azt, hogy ki, mikor, hol figyelt föl ennek a műfajnak a fontosságára, rangjára, jelentőségére. Milyen megközelítésekkel igyekezett feltárni azt. Milyen kutatási segédeszközök léteznek, milyen kutatócsoportok alakultak, azok milyen tanulmányköteteket jelentettek meg. Kik azok, akik ezeknek a tanulmányköteteknek a koncipiálásában a meghatározó szerepet kapták, és így tovább, és így tovább. Tehát a nemzetközi látókört és áttekintőképeséget hatalmas mértékben tágította ez a két hosszabb, wolfenbütteli tartózkodás. Amikor a monográfia befejeződött, akkor pedig megkaptam életem első tervfeladatát, ahogyan egy kutatóintézetben mai napig működnek a dolgok. Ugye ott oktatás nincsen, hallgatók nem özönölnek a folyosókon, hanem feladatok, azok nagyon is van-

nak. Ezek sok évre előre megtervezve kerülnek kinek-kinek a felelősségi körébe. És azt mondhatom, hogy a '90-es évek végén kapott tervfeladatnak megfelelően élek ma is, és ma is bizonyos értelemben azt a munkát végzem, azt a gondolkodást folytatom, amilyen úton akkor elindultam, elindítottak. Ehhez azt kell tudni, hogy az 1970-es években, amikor a már említett „spenót”-ot, a magyar irodalomtörténeti szintézist megjelentette az Irodalomtudományi Intézet, előtérbe került az a gondolkodás, amit a szakmai szleng egyszerűsítve és nem is világosan érthetővé téve kritikátörténetnek nevez. Arról van szó, hogy nem csak az irodalomnak a történetét kell megírni és rendszerbe foglalni, szintetizálni, hanem meg kellene írni az irodalomról való gondolkodásnak a történetét is. Tehát azoknak a mindenkori elméleti rendszereknek, paradigmáknak a történetét, amelyek egy-egy korszak irodalmi produkcióját irányítják, meghatározzák, a szerzők kompetenciáit formálják, számukra mögöttes koordinátarendszert, eligazítást jelentenek. Azért kritikátörténet a név, mert bár magyarul a kritika bírálatot, recenziót, effélélt jelent, de az európai nyelvekben a *critique*, *criticism* ennél tágabb értelmű dolog. Elméleti tudást, elméleti háttérrendszert, elméleti elvű megítélésrendszert jelent, és ebben a tág értelemben az irodalomról való gondolkodás, az irodalmi elvek történetének a megírását jelenti ez a vállalkozás. Szemben azzal, ahogyan az irodalomtörténeti szintézis, a „spenót” készült, itt nem szintetizáló, többszerzős monográfiákban, hanem nagyon markánsan egy-egy szerző saját, személyes monográfiáiban történik a feldolgozás, akik nyelvek szerint és kronológiai időtávok szerint megosztottak a feladaton. Én egészen konkrétan azt a feladatot kaptam, hogy a magyar irodalmi gondolkodásnak az 1560-as, '70-es és az 1630-as, '40-es évek közötti szakaszát írjam meg, ebbe beleértve ennek a kornak az összes nyelvű forrásait: a latin, a német, a magyar és a történeti Magyarország területén előforduló, ha vannak még ilyenek, egyéb nyelvű reflexióit. Valamilyen szláv nyelvű reflexiók még biztosan vannak. Tarnai Andor vezette ezt a kritikátörténeti vállalkozást, és ebbe a munkafolyamatba is ő kapcsolt be engem még az alatt a két esztendő alatt, '92 és '94 között, amikor én már intézeti munkatárs voltam, ő pedig, noha ELTE-s tanszékvezetőként, ezt a kritikátörténeti vállalkozást továbbra is irányította az Irodalomtudományi Intézetben. A '90-es évek óta ebből a témakörből el is készült a következő monográfiám, ez megint egyben disszertáció is volt: a nagydoktori, tehát az MTA doktora címre benyújtott értekezésem, amelynek 2007-ben jelent meg a monográfia-változata. Egészen pontosan az 1570-es és az 1630-as évek közötti magyarországi irodalomelméleti gondolkodás történetének a monográfiája ez, különös tekintettel a német kapcsolatrendszerre. A magyarországi eszmetörténetben borzasztó nagy jelentősége van ugyanis annak, hogy hová járnak ki a magyar peregrinus diákok, milyen egyetemen, milyen professzorokkal kerülnek kapcsolatba, azoktól milyen gondolkodásmódokat sajátítanak el, milyen problémaérzékenységre tesznek szert, milyen érdekeltségű értelmező nyelveket kezdenek el használni. Ezeket milyen fajta, milyen műfajú, milyen tárgyú szövegeknek a felnyitására kezdik el fölhasználni. Bizony a magyarországi irodalomelméleti gondolkodás történetének a megírása egyben a legfontosabb európai elméleti trendek történetének az áttekintése, belátása, megírása is. És ebből ebben a monográfiában a németországi viszonyok voltak vállalhatóak. Meg kell mondanom, azok sem maradóktalanul, hanem elsősorban az észak-németországi lutheránus központoknak az irodalomelméleti támpontjai, gondolkodása, belátásai voltak a teljesség igényével föltárhatóak. Ez valóban a teljesség igényével történt, mert nincs olyan kora újkori németországi

lutheránus egyetem, amelynek a tanári karából ne kerestem volna ki maradéktalanul az összes olyan professzort, akinek bármely kurzusa, bármely műve, élete bármely szakaszán bármiféle gondolkodása valamilyen vonatkozásban irodalomelméleti megfontolásokhoz kapcsolódott. Ebben az értelemben az áttekintés teljes körű. Itt ismét a wolffenbütteli könyvtár és annak a forrásadottságai határozták meg a munka éppen ilyen orientációját. Nyilvánvaló, hogy ezen az alsó-szászországi kutatóhelyen, ahol a XVII. századi hercegi gyűjtemény, tehát Ágost herceg saját személyes könyvgyűjteménye, aztán több, a napóleoni háborúk idején megsemmisült, megszüntetett egyetem ugyanide bekerült könyvanyaga tanulmányozható, a gyűjtemény jelentős hányada lutheránus eredetű. Tehát elsősorban ezt az anyagot lehetett ott áttekinteni. Kisebb részben, és nem a teljesség igényével lehetett áttekinteni a németországi kálvinista központokat vagy a dél-németországi katolikus viszonyokat. Nem is törekedtem rá, mert azt hiszem, hogy egy monográfiába ez beilleszthetetlen. Az egy másik problémakör. Amióta a kötet megjelent, 2007 óta a következő köteten dolgozom, amelyik éppen az eddigi hiányokat igyekszik majd foltozni. Dél-Németország felé, a kálvinista német tartományok irányába és Németalföld irányába tekint (a heidelbergi egyetem pusztulása után, az 1620-as évektől főként az utóbbi jelenti a támpontot a peregrinus diákjaink számára), Anglia felé tekint (ha már Németalföldön peregrinált valaki, akkor nagyon gyakran hetekre, hónapokra Angliába is átruccant, Oxfordban, Cambridge-ben megfordult, és ebből is sok érdekes következtetés adódik), Franciaország irányába tekint. Hiszen a németalföldi tudományosság összetétele nagyon nagy mértékben a hugenottáktól való import: Franciaországban kifejlesztett gondolatok, tudósi-gondolkodói körök lehetetlenülnek el egy idő után a valláspolitikai intézkedések következtében Franciaország területén és költözködnek át Németalföld területére. A ramusi kezdeményezés is, ami talán a legnagyobb mértékben rajzolja át az elméleti trendeket a XVI–XVII. század fordulóján, Franciaországhoz, Párizshoz köthető. Azt gondolom, hogy ebben bizony van még egy monográfiára való nyersanyag, és ennek a következő monográfiának jelentős kutatási lépései már megtörténtek, több tanulmány megformálódott már ebből. Remélem, néhány éven belül ez is szintetizálható lesz egy következő rendszerező, nagy áttekintésben. A kritikátörténeti munkacsoport tagjaként megtanultam azt, hogy mi egy kutatóintézetnek az erőssége. Ez pedig az, hogy valóban együtt van ott néhány olyan ember, aki egy kutatóintézetben azért és csak azért van együtt, hogy folyamatosan könyvtárban legyen. Vagy magyarországi könyvtárban, ha ez lehetséges, ha a forrásadottságok olyanok, vagy külföldi könyvtárban kutasson. Szűken, célzottan, specifikáltan valamilyen témakörnek a felelősségi köre legyen az övé, és abból a tudományos témából kötelessége legyen évi egy-két rangos előadást, konferencia-fellépést megtartani, egy-két rangos publikációt lektorált fórumokon folyamatosan megjelentetni. Ez valóban olyan elkötelezettséget és olyan szakmai diskurzust jelent, hogy az embernek van kivel megbeszélnie a problémáit, van kivel konzultálnia róluk, eleven szakmai közösség működik együtt. És sehol egyebütt föl nem vállalt, mert föl nem vállalható feladatot teljesít. Én nagyon nagy híve vagyok annak, ami a 2000-es években igazán számszerűségében kiterjedté is vált a mi tudományos életünkben, hogy folyamatos pályázati forrásokkal igyekezzünk megteremteni egy-egy projektünknek a finanszírozási feltételeit. De ebben irgalmatlan komoly korlátok és kényszerek vannak, hogy legfeljebb négy esztendőre, van, hogy ennél csak rövidebb időre tudunk terveket összeállítani. Ezek a tervek nem mindig a tanulmányo-

zott területnek a belső adottságaiból fejlenek ki, hanem bizonyos mértékig az elvárásoknak megfelelően rajzolódnak föl. Nyilvánvaló, az ember nem könnyen talál olyan finanszírozót, aki hajlandó lenne négyéves vagy akár kétszer négyéves kutatási futamideig pályázatokat támogatni úgy, hogy jelentős publikációs hozam közben nincs. Márpedig létezik a humántudományok területén egy olyan jelentős alaptudományi kutatási kör – és éppen az irodalomelméleti gondolkodás története példaként szemléltetheti ennek a természetét –, ahol hosszú éveken át egyébre nem kerülhet sor, mint az alapkutatásoknak az elvégzésére. Publikálni – hosszú éveken át – gyakorlatilag nincs mit! Ha az ember megtenné, hogy időnek előtte publikál, éppen a tudomány *ellenében* hatna, mert egy kellően át nem tekintett, át nem értett, megfelelő orientációs pontokkal még nem rendelkező módon próbálna megállapításokat tenni egy még jól be nem lakott anyagról, területről. Ebben a helyzetben van különösen nagy jelentősége egy kutatóintézetnek, mert egy kutatóintézet akkor teszi jól a tudományos orientációjának a kialakítását, hogyha abban a lehető legnagyobb mértékben az alapkutatás jelenik meg. Ami más forrásokból gyakorlatilag finanszírozhatatlan, ami bármely más pályázati keretben csak a hazardírozásnak a vállalásával vagy valamilyen köntörfalazó, ügyeskedő eljárásnak a segítségével volna kutatási programmá formálható, a folyamatos elégtelenség, a folyamatos hiányosságok, nehezményezett dolgok bevételeivel volna fölvállalható. Tudomásul kell venni, hogy bizony egyes alapkutatási területeken sok esztendőnyi kutatásnak kell eltelnie addig, amíg megfelelő nyersanyagmennyiség és megfelelő áttekintő kompetencia összegyűlik a legelső publikációk elkészítéséhez, a legelső szakmai rendezvények gründolásához és még sok minden dologhoz, amit a pályázatok elvárnak, mert ez számukra valami látványos eredmény, egy teljesítés egy programban. Bizony nagyon jól van az, hogy Magyarországon vannak ilyen kutatóintézetek, és nagyon sok ellenérzéssel hallgatta az ember – hála Istennek az utóbbi években már kevésszer kellett hallgatni, de a '90-es években még sokszor –, hogy ez valamilyen sztálinista, keleti típusú maradvány lenne, hogy a nem tudom milyen nyugaton az egyetemek körül összpontosul a kutatási potenciál, az államilag támogatott kutatóintézet fogalmát nem is ismerik, hanem a jelentős, rangos intézmények mindig egyetemi körben vannak. Egészen biztosan nincsen így. Nagyon komoly, jelentős kutatóközpontok vannak a világban, ezekben nagyon jelentős állami tőkék is vannak Németországban és az Amerikai Egyesült Államokban is. És természetesen nagyon jelentős magánintézmények is vannak, magántőkéből. Az az érdekes, hogy ott, abban a világban nem csak könnyen, gyorsan megtérülő, profitábilis területeken vannak magánintézmények, hanem lassú, nehézkes, humántudományi kutatási területeken is vannak ilyenek. Nyilván adójogszabályok és sok egyéb úgy van megformálva, hogy még ezeknek a támogatásában is megfelelő érdekeltségi viszonyok vannak teremtve. Azt vettem észre, hogy az Akadémia Irodalomtudományi Intézetének is a legkézenfekvőbb együttműködő partnerei a hasonló kutatóintézeti körből szoktak kikerülni. Természetesen a posztkommunista körből is, nagyszerű kapcsolataink vannak Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban az ottani tudományos akadémiáknak a megfelelő partnerintézményeivel, akikkel közös a szocializációnk – tudjuk, hogy mit jelent a kutatóintézeti életforma, tudjuk, hogy hogyan él egy intézeti tervteljesítésre szegődött kutató –, de nagyszerű partneri együttműködéseink vannak a nyugat-európai, illetve az angolszász világban is, ilyen akadémiai típusú kutatóintézeti hállózzal. Gyakran kézenfekvőbben, nagyobb megtérülési reménnyel, nagyobb ívű kö-

vetkeztetések megrajzolásának az esélyével lehet együttműködési megállapodásokat kötni ebben a szférában ilyenfajta intézményekkel.

- *H. Z.*: Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar. Mikortól vagy itt? Kinek a hívására jöttél? Majd ezt követően az Irodalomtudományi Doktori Iskola, annak az átformálása a jelenlegi hazai palettán.
- *K. G.*: Hát, egy jó hosszú történetbe vágunk ezzel bele.
- *H. Z.*: Szerintem a diktafon bírja, az a lényeg, hogy az ne kapcsolódjon ki.
- *K. G.*: Nagyon szeretem a kutatóintézeti életformát. De azért egy tudathasadt ember vagyok, mert tanítani is nagyon szeretek. És 1989 óta, a diplomám kézhez vétele óta folyamatosan tanítottam is mindig a magyar felsőoktatásban. Először az ELTE-n oktattam. Ott sose voltam kinevezett közalkalmazott, hanem megbízási szerződésekkel féléről félésre foglalkoztatott fiatalember voltam, aki részint régi irodalomtörténeti kurzusokat, szemináriumokat és egy idő után már előadásokat is tartott, részint propedeutikai szemináriumokat, proszemináriumokat nappali tagozaton, meg levelező tagozaton is. De ennél mind fontosabb az, amit feltétlenül elmondok, mert igen büszke vagyok rá, hogy 1994-ben az én szerkesztésemben jelent meg az ELTE magyar irodalomtörténet szakjának a történetében az első olyan kötet, amely az egyetemi előmenetel, az akkori, osztatlan ötéves kredités képzés kritériumrendszerét, tételeit, szakirodalmi olvasmányait rögzítette, egységes formában feldolgozta és a hallgatók kezébe adta. Miért, miért nem? Hát, nem volt erre korábban ember, akit oda tudtak volna állítani rá, hogy egy ilyen egységes kiadványt megszerkesszen. Nyilván összefüggött ez azzal, hogy intézet sem volt, hanem független tanszékek vitték a magyar szakot, amelyek fölött egy tanszékcsoport-vezető ugyan állott mindig, de nem volt szoros az integráció. A '90-es évek elején jött létre az egységes Magyar Irodalomtörténeti Intézet. Kenyeres Zoltán, ennek az első igazgatója volt az, aki fölismerte, hogy egy ilyen, a különböző tanszékekből most már együttvé összekevert intézetben elérkezett az idő egy valami módon egységes alapelveket, egységes követelményrendszereket megtestesíteni kívánó hallgatói tájékoztató kiadványnak a megjelentetésére. Én voltam akkor ott, úgy látszik, a legfiatalabb, meg a legkönnyebben felhasználható erre a feladatra, ezért én kaptam feladatul ennek a megszerkesztését. Volt egy rövid idő, amikor a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen is tanítottam. Egészen pontosan a megalakulása után az első néhány tanévben, akkor, amikor még nem is Piliscsabán volt a kampusz, hanem néhány épületnyire az Akadémia Irodalomtudományi Intézetétől, a Ménesi úton egy egyházi épületben kezdődött el az oktatás. A '90-es évek második felében Pécssett voltam először közalkalmazott egyetemi oktató. Másodállásban foglalkoztatva, adjunktusnak vettek föl, majd docensnek terjesztettek elő. Ez volt tehát az első olyan munkahelyem a felsőoktatásban, ahol már nemcsak óradói megbízásom, szerződésem volt, hanem hosszú távon számoltak a közreműködéssel. Lényegében a Pécsi Egyetemnek a régi magyar irodalomtörténeti képzéseit megterveznem is nekem kellett, az évfolyam-előadást meg magamnak kellett vinnem. Maradandó nyomokat hagytam magam után, hiszen Jankovits László, aki most a Pécsi Egyetemen a régi irodalomtörténeti képzés főnöke (jó ideig a Klasszikus Irodalomtörténeti Tanszéknek a vezetője is volt) bizonyos értelemben az én tanítványom, merthogy a vezetéssel szerezte meg a PhD-ját, a fokozatát. Megint egy szomorú haláleset hozta ezt így, hiszen Pirmát Antal, egy nagyon kedvelt, szeretett reneszánszkutató kollégánk volt az eredeti témavezető, csak sajnos meghalt ő is. Ilyesformán a szakmai, oktatói ki-

teljesedésnek az első érdekes időszaka, az Pécshez volt köthető. 1997-ben történt, hogy a Miskolci Egyetemnek is az oktatója lettem. Egy darab ideig, valami másfél-két esztendőn keresztül párhuzamosan voltam a Pécsi és a Miskolci Egyetemnek az oktatója. Ez persze a szeretteim számára is sok aggodalmat okozott. Számomra pedig a teljes fizikai plusz agyhalált jelentette.

- *H. Z.*: Plusz az intézet.
- *K. G.*: Plusz az intézet. A miskolci meghívásomat Kilián Istvánnak köszönhetem, aki a miskolci bölcsészkar megalapításában nagyon komoly érdemeket tudhat magáénak. Ő volt az a személy, aki a miskolci magyar szakot elsőnek összerakta, az embereket fölkererte, a képzési tervet kialakította. És ő volt a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék vezetője, ő hívott. Meg kell mondanom, hogy az első emlékeim Miskolccal kapcsolatban a kellemesség körébe kapcsolódnak. Olyan szakmai közösséget találtam itt, egy néhány esztendővel előttem már összetoborzott és összeszokott szakmai közösséget, benne Heltai Jánossal, benne Gyapay Lászlóval, Kilián professzorral magával, Porkoláb Tibivel, akik – ez elég hamar világossá vált róluk – közös értékeket képviselnek az irodalomtörténeti kutatásban. Mindenekelőtt szeretnek nagyon jó minőségben dolgozni, és valamennyien elhivatott pedagógusok is, akik odaadóan, nagy tárgy szeretettel, mindig a tanított ember habitusa iránti nagy odafigyeléssel tanítanak. Másrészt egy összeszokott baráti társaság, akik megbíznak egymásban, akik az intim dolgaikat, személyes élményeiket, benyomásaikat, a magánéletükben velük történt sikereket és gondokat is szívesen megosztják egymással. Olyan szakmai közösség, amely egyben egy összeszokott, közös elvű, egymást fél szavakból értő baráti közösség is. Jó volt ide közéjük tartozni. Kifejezetten kellemesek voltak a velük töltött csütörtöki napjaim, nagyon jól éreztem magamat ebben a személyi közegeben. Úgy érzem, hogy elég hamar be tudtam kapcsolódni közéjük, nagyon hamar elfogadtak engem is ennek a csapatnak a baráti tagjaként. A kezdeti inspirációt, azt, hogy én jó kedvvel jöjjelek, kedvem szerint csináljam itt a dolgokat, elsősorban ez a szakmai közeg biztosította. Kilián professzor hamarosan átadta a tanszékvezetést Heltai professzor úrnak, ő lett a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék következő vezetője, minek következtében az én következő főnököm, és vele is mindezek az emberi összecsiszolódottságok, a feltétlen bizalom, a szakmai korrektség, az emberi nagyrabecsülés, mindvégig kikezdetlenül így voltak, és hála Istennek, így vannak ma is. '99-ben kerültem abba a helyzetbe, hogy részint eldönthettem, részint el is kellett döntenem, hogy hol kívánom folytatni a pályámat, merthogy Széchenyi Professzori Ösztöndíjas pályázatot adtam be, amelyet elnyertem négy esztendőre. Ennek a pályázati kiírásnak az volt a feltétele, hogy az ember csak egyetlen helyen vehet részt a magyar felsőoktatásban. El kellett tehát döntenem, hogy akkor az Pécs legyen-e vagy Miskolc legyen-e. Hosszú dilemma volt, egyáltalán nem volt könnyű döntés. Pécssett addigra már, azt mondhatom, elindítottam a képzéseket, amelyeket szerettem volna elindítani, fölállítottam azokat a tanegységeket, amelyeket értelmes tartalommal megtöltöttem, megjelentek az első olyan tanítványok, akik nagyon motiváltak voltak, eligazításra vártak, akikkel az ember szívesen dolgozott volna tovább együtt. Azt kell mondanom, meghoztam életem első hedonista döntését. Ebben az esetben, azt gondolom, az elsődleges motiváló tényező, ami Miskolc mellett döntött, az a kellemes jó érzés volt, hogy a barátaimmal dolgozhatom együtt egy olyan csapatnak a tagjaként, amelyben egymás iránti figyelem és emberi bizalom él, és erős. Hát, így lettem kizárólag a

Miskolci Egyetemnek az oktatója a felsőoktatásban. Azt nem mondhatom, hogy csakis miskolci ember, hiszen mindeközben az Irodalomtudományi Intézetnek folyamatosan a munkatársa voltam, de így maradtam a Miskolci Egyetem nyakán, és ettől a döntésem-től fogva másutt már valóban nem fordultam meg a magyar felsőoktatásban. Egy-egy vendégelőadásra vagy egy-egy vendégkurzusra meghívnak persze azóta is, de folyamatos oktatói munkám azóta csak a Miskolci Egyetemen van. A 2000-es években számos jelentős változás végbement itt a mi életünkben. Amikor elköteleztem magam Miskolc mellett, akkor Miskolc néhány éves fáziskésésben volt Pécshez és egyébként az ország összes többi magyar szakos felsőoktatási képzőhelyéhez képest a kreditrendszer bevezetésében. Itt még akkor csak az első tapasztalatokat szereztük meg azzal. De rövide-sen arra vitt bennünket az élet, hogy a bolognai szakokat kellett akkreditáltatnunk, alap-szakos képzést, diszciplináris mesterszakos képzést, tanári mesterszakos képzést. Jelen-tősen átalakult a hallgatóink összetétele, jelentősen megváltozott a hallgatóink létszáma. Mindebből a magyar szak oktatói összetételére és az intézményi szervezeti felállásra vonatkozó következtetések is adódtak. Lényegében folyamatosan minden dinamikus változásban, felfordulásban, újrendeződésben volt ennek a 2000-es évtizednek az évei során. Amikor integrálódtam ebbe a magyar szakos képzésbe, hat független tanszék vit-te az ügyeket. Kevéssel később már csak négy független tanszék maradt, mert intézmé-nyi összevonásra, centralizálásra került sor. Majd, ha jól emlékszem, 2007-ben egységes intézetek jöttek létre a karon, köztük a Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, a korábbi független tanszékek pedig intézeti tanszékként folytatták a pályafutásukat. De már azokból sincsen négy, hanem három intézeti tanszék van, mert a Régi és Klasszikus meg a Modern Magyar Irodalomtörténeti Intézeti Tanszékeket egyesítenünk kellett, ugyanis az oktatók száma olyan létszámra esett alá, hogy az önálló tanszékként való fenntartásuk már nem volt racionális. Egyszerűen létrejött egy olyan egységes intézet, amelybe a magyar szaknak minden oktatási, oktatásszervezési feladata tartozik, nem csak az irodalomtudomány, hanem a nyelvtudomány is. Ebben a tekintetben a nagyobb, az egyetemi rangú képzőhelyek közül talán mi voltunk az elsők, de most már csaknem mindenütt ez a helyzet, vagyis közös nyelv- és irodalomtudományi intézetekké integrá-lódott több más nagy múltú, a miénknél több évtizeddel korábbi múltra visszatekintő ran-gos egyetemi képzőhely is. 2007 óta az a feladat, hogy ennek az intézetnek az igazgató-sát vigyem. Két évvel korábban, 2005-ben lettem életemben először tanszékvezető, ak-kor váltottam Heltai professzort a Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék élén. Ekkor még hat tanszékvezető volt, abból én egy. 2006-ban a Régi Magyar Irodalomtörténeti és a Klasszikus Magyar Irodalomtörténeti Tanszék egyesült, akkor annak a vezetőjeként folytattam.

- *H. Z.*: 2007-től az intézet élén. 2009 óta te vagy a doktori iskolának a vezetője is. De azt nem tudom pontosan, hogy amikor idekerültél, akkor éppen milyen stádiumban volt. Létezett már a doktori iskola, én úgy tudom, az első éveken lehettünk túl a jelentkezést illetően. Mikor és milyen okból kellett átszervezni?
- *K. G.*: Amennyire emlékszem, '96-ban vagy '97-ben indultak el az első doktori progra-mok a miskolci bölcsészkar történetében.
- *H. Z.*: Várjunk csak! Én '97-ben kezdtem, de én már a második évfolyam voltam, tehát '96-ban.

- K. G.: Így van. Kulcsár Péter professzor volt az első olyan meghatározó személyiség, aki egy önálló programot, egy textológiai, szövegtudományi programot tudott alapítani. De a '90-es években még olyan volt a doktori képzés rendszere, hogy nem készítették az intézményeket doktori iskolák szervezésére, hanem önálló doktori programokkal indultak el. Röviddel Kulcsár professzor után indult Kabdebó professzor úr a XX. századi irodalomtörténet kutatásának programjával, Ferenczi László professzor pedig a politika- és az irodalomtudomány közötti kapcsolatrendszeret elemző programjával. 2001-ben a doktori programokat doktori iskolákba kellett szervezni az Akkreditációs Bizottság állásfoglalása értelmében, és ekkor kellett doktori iskolaként az első akkreditációt végrehajtani. Kabdebó professzor volt akkor a karnak a vezetője és ennek az integrációnak az irányítója, így ő lett a doktori iskola első vezetője. Az ő koncipiátori munkája volt tehát a doktori iskola létrehozatala. Amikor én miskolci oktató lettem, kevéssel később Kabdebó professzor fel is kért – a mindenkori jogviszonyoknak megfelelően – alapító tagnak, aztán külső tagnak. Külső tagnak ugye az számított, akinek nem itt volt a főállása. Minthogy az én főállásom a Ménési úton volt, ezért nagyszerű külső tag lettem. Mindenesetre azt mondhatom, hogy a miskolci egyetemi létezésemnek az első hónapjaitól kezdve a doktori iskolához is van közöm. Persze a kezdet kezdetén nem volt olyan értelemben közöm hozzá, hogy meghatározhattam volna, hogy mi történik a doktori iskolában, hogy milyen oktatási programok folynak, milyen kutatási centrumok alakulnak, a doktoranduszhallgatókkal sem voltak találkozásaim. De amennyire erre az időszakra vissza tudok tekinteni, más oktatóknak sem nagyon voltak találkozásai a doktoranduszhallgatókkal. Ez az egész, az egyetemekre telepített tudományos képzési rendszer a szárnypróbálgatásainak az időszakában tartott, és a '90-es évek végén még az országban mindenütt úgy tekintettek a doktoranduszhallgatóra, ahogyan korábban egy aspiránsra tekintettek, vagyis az Akadémia ösztöndíjasára, akinek tanulmányi kötelezettségei nemigen voltak, csak néhány vizsgakötelezettsége: nyelvvizsgákat kellett tennie, az ántivilágban, a '80-as években még marxista filozófiából vizsgáznia. De egyébként egy aspiráns számára nem szerveztek órákat, hanem az ő tudományos létformája, munkaformája az volt, hogy a témavezetőjével való konzultációnak megfelelően önálló kutatásokat végzett. Könyvtárban ült, levéltározott, szakirodalmat olvasott. Ennek alapján a disszertációjának a fejezeteit csiszolta, ha elkészült belőle egy-egy kerekesebb rész, akkor az publikációvá vagy konferencia-előadássá volt formálható. Kezdetben a doktoranduszhallgatók is nagy önállóságot kaptak a pályájuk korai szakaszának a befutásában. A 2000-es évek fejleménye, hogy az országban mindenütt átalakult az életük. Szervezett kurzusok kreditszámítással végigkalkulált sorából, ezek során gyakorlati jegyek szerzéséből, kollokviumokkal záródó tanegységekből, az önálló munkaformáiknak is kreditként számított, megfelelő arányokat kiadó összetételével épül fel a doktori képzés. Lassanként, folyamatosan, apránként állt össze így a rendszer, úgy a 2000-es éveknek a közepére, amiben már mintatanterv van, tanegységek vannak, ezekhez tantárgyfelelősök tartoznak, és heti rendszerességű kontaktóráknak a megtartására kerül sor a doktori képzésben is. A 2001 és 2006–2007 közötti időszakban, tehát az első akkreditációs ciklusban úgy működött a doktori iskola, ahogyan azt még Kabdebó professzor alakította ki. Nekem annyiban volt hozzá közöm, hogy először, Kulcsár Péter nyugállományba vonulása után a szövegtudományi program (akkor ezt témacsoportnak nevezték) vezetői feladataival találtak meg. Ez volt az első olyan program, amelynek a tanegységeibe be-

leszólhattam, az oktatóinak a körét meghatározhattam. A 2007–2008-as tanév volt az, amikor a második doktori iskolai akkreditáció próbakörére került sor, a 2008–2009-es tanévben pedig már a jogérvényes akkreditációs eljárás zajlott le. Ekkor a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság sokkal határozottabb, diszciplinárisan kimunkáltabb elvárásokat támasztott egy doktori iskolával szemben. Legelőször is irdatlan mértékben megkeményedett az a jogi légkör, hogy milyen minimumfeltételek szükségesek egy doktori iskola számára. Négy teljes állású professzor nélkül, hét törzstag nélkül nincs doktori iskola, és mind a hetüknek minden szempontból, tehát a tudományos előéletüket, rangjukat, nemzetközi beágyazottságukat, publikációs aktivitásukat és az oktatásban való részvételüket, a már fokozatszerzéshez juttatott hallgatóik számát tekintve kifogástalan pedigéjük törzstagoknak kell lenniük. Ez bizony nagyon kemény követelményrendszer a megelőző időszakhoz képest. 2006 őszén a magyar szaknak egyetlen professzora volt, és 2007-re négy professzorig föl kellett tornásznunk a személyi összetételünket, tehát hallatlan nagy kihívás elé voltunk állítva. Ez a munkajogi feltételrendszer, bár nagyon komoly, csak egy része a kihívásnak. Legalább ilyen fontos kihívás az, hogy a MAB által szinergikusnak tekintett szakmai közösségnek kell a doktori iskolának lennie. Nem pusztán számszaki alakiságokat kell kielégíteni, hanem egy koherens, összeforrott szakmai program szerint megvalósuló képzési és kutatási tervre van szükség. Nem magántudósok alkalmi csoportja ez, amely összeáll egy turné erejéig valamilyen közös vállalkozásra, hanem bizonyítani kell tudni azt, hogy összeforrott, együtt gondolkodó, közös tudományos érdekeltségekkel, kérdezőhorizontokkal, eszközkészlettel, eljáráskészlettel rendelkező tudós közösség formál egy diszciplinárisan a hazai mezőnyben elhelyezhető, saját arculatú, bizonyos kutatási témák felvállalására predesztinált, arra alkalmas, jó minőségű szakmai közösséget. Ennek a szinergiának a megeremése volt az a körülmény, amin a legtöbbet kellett töprengeni. Ennek a szinergiát kereső töprengésnek az eredményeképpen kellett a doktori programoknak a rendjét is átalakítani. Kiderült ugyanis az, hogy az egyik korábbi doktori program nem integrálható a szinergiánkba; a politika és irodalom kapcsolatrendszerével foglalkozó, Ferenczi professzor által vezetett program egy darab idő után kifutó képzéssé vált, fölmenő rendszerben megszűnt. Az, hogy milyen irányt érdemes venni, az valahogyan szinte benne volt a levegőben. Már a '90-es évek közepéről tudtam találni, ha jól emlékszem, '94-ből, az *Irodalomismeret* c. folyóiratnak a hasábjain egy olyan közleményt, amelyben Kovács Sándor Iván, a régi magyar irodalomtörténet oktatásában is részt vevő, de alapvetően a következő korszak, a Klasszikus Magyar Irodalomtörténeti Tanszék vezetésével megbízott budapesti kolléga, aki az ELTE-n volt főállásban és miskolci volt a másodállása, egy olyan tervezetet jelentetett meg, amelyben egy Alkalmazott Textológiai Kutatóközpont megalapítására tett javaslatot a Miskolci Egyetemen. Be kívánta ebbe mindazokat kapcsolni, akik a magyar és mindazokat, akik a történelem szakos képzés részesei. A magyar szak részéről ő maga, a történelem szak részéről Kulcsár professzor lett volna az a két meghatározó személyiség, akiknek a közreműködésével egy külön textológiai program állt volna fel. El is kezdte egy ilyen a működését, specializációként működött az ötéves osztatlan képzésben, magyar és történelem szakos hallgatók is választhatták. Kulcsár professzor az ő *Szövegtudomány* c. doktori programjával voltaképpen ezt a korábbi tervet fejlesztette tovább. Amikor Kovács Sándor Iván javaslata megfogalmazódott, akkor még az ötéves egyetemi képzésben való részvételről volt szó.

Egy-két esztendővel később vált világossá, hogy ezt a textológiai centrumot a doktori képzés keretében érdemes megcsinálni, ott Kulcsár professzor vált az alapítóvá. Az az alapító dokumentum, amelyben Kulcsár professzor elmondja az ő elképzeléseit, hogy miért és hogyan érdemes szövegtudományi képzést folytatni, azt mondhatom, maradéktalanul időtálló. Az ebből az alapdokumentumból válogatott szemelvények a mai napig olvashatók, megtalálhatók a doktori iskola honlapján. Arról beszél a professzor úr, hogy az irodalomtudománynak, a történettudománynak és még több más humántudományi vagy társadalomtudományi szakmának egyik alapvető forrása a szöveg. Szükségképpen arra támaszkodunk, abból kell levonnunk következtetéseinket. Nagyon sok olyanfajta élettény van, amelyre vonatkozólag egyéb fajta adatok el sem igen képzelhetők. Nincsenek tárgyi emlékek bizonyos életszférákkal kapcsolatban. Különösen az eszmetörténet tanulmányozásához nyilvánvalóan, kézenfekvően a szöveges források adják magukat. És szövegek interpretálásával, azokból következtetéseket megalapozó konklúziók levonásával foglalkoznak a szellemtudományi szakmáknak mindenféle műhelyeiben. Viszont magának a szövegnek a metaelméletével nagyon keveset foglalkoznak. Főleg ahhoz képest, hogy milyen centrális pozíciót tölt be mindannyiunk humántudományi gondolkodásában. Valahogy úgy áll a dolog, hogy ha valakikben a szöveg iránti elmélyültebb, reflektáltabb figyelem alakul ki, akkor műhelyről műhelyre, kutatóközponttól kutatóközpontra, újra és újra végiggondolják az alapkérdéseket. Mintha a spanyolviasszt kellene újra meg újra fölfedezniük. Főként olyan helyeken szokott ez megtörténni, ahol egy-egy kritika kiadás-vállalkozás vagy egy-egy fontosabb történeti forráskiadási vállalkozás indul be. Ott kell elgondolkodni a szövegek, a források természetén, ott kell tudni kialakított, megbízható eljárásokkal rendelkezni arra vonatkozóan, hogy a szövegek vagy a szövegforrások hogyan datálhatók, hogyan állíthatók egymással genetikus leszármazási kapcsolatba, hogyan küszöbölhető ki a bennük található olvasati hiba vagy bármilyen más probléma, hiány, akár tendenciózus módosítás, akár a másolás során véletlenül beléjük került hiba, ahogyan ugye a szövegeinket örökölni szoktuk az előző nemzedékektől; hogyan lehet ebből alapszöveget választani egy kiadáshoz; hogyan kell az alapszövegből főszöveget készíteni, hogyan kell a jegyzetapparátust megszerkeszteni. Azt vette észre a professzor úr, hogy ahány műhely van, ott mindenütt nulláról kezdik, a maguk erejéből találják ki – gyakran nagyon tehetséges és rátermett műhelyekben, érvényesen – a sok évszázad óta bevett filológiai, textológiai eljárásokat. Ha meg kevésbé alapos és körültekintő az erre reflektált figyelmük, akkor még nem is azokat, hanem másfajta, balszerencsés öszvérmegoldásokat, csak félsikerű megoldásokat. Lehetetlen, hogy ennek nincsenek szakmai normái! Országosan egységesnek tekinthető kritériumai, képzési elvei, bizonyos olyan alapigazságok, amelyek valamennyiünk fejében meglévő, triviális kiindulási pontként szolgáló igazságok. Az a helyzet, hogy a régi tudományos és képzési rendszerben nem is volt ez nagyon szétszórt tevékenységi kör. Kritikai kiadást nem készítettek bárhol a világon. A legtöbb kritikai kiadást éppen az MTA Irodalomtudományi Intézetében készítették, az volt ennek a hagyományos centruma. Az Akadémia Textológiai Munkabizottsága, amely a szövegkritikai kiadások irányításának az operatív feladatait ellátta, ugyanazon Klaniczay Tibor kezdeményezése nyomán jött létre, aki az Irodalomtudományi Intézet vezetésében is meghatározó szerepet kapott, és ha a reprezentatív nagyvállalkozásokra gondolunk, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, József Attila életműkiadásaira – és még hosszan folytathat-

tó volna a sor –, ezek az Irodalomtudományi Intézet műhelyében, az ottani munkatársak tervfeladataként jöttek létre. A Mikes Kelemen kritikai kiadást egymagában, egy személyben Hopp Lajos hozta létre, aki a XVIII. századi osztály munkatársa volt a Ménesi úton. Nagyon kevés helyet, szerepet kaptak az egyetemek, különösképpen a vidéki egyetemek a rangos, tudományos szövegkritikai kiadásoknak az elkészítésében. Az ELTE-nek például annyi volt a szerepe, hogy a *Régi magyar prózai emlékek* c. sorozatot ott szerkesztették. Tolnai Gábor volt a szerkesztője; abban az időben is, amikor tanácsvezető már nem volt, ennek a sorozatnak a szerkesztését megtartotta. Csak a halála után vette át a sorozatszerkesztői feladatokat egyébként éppen Tarnai Andor. Ebből adódott az, hogy ennek a sorozatnak a 10. kötetéhez nekem is közöm van, mert ott a Tarnai professzor által kialakított program szerint XVII. századi, Magyarországon készített iskolai auktorfordításokat, klasszikus antik szövegekből készített fordításoknak a szövegét tettük közzé. Horatius-, Cicero-, Vergilius-, Cornelius Nepos- és Florusfordítások szövegét többnyire kéziratból, egy kisebb részben régi nyomtatványból jelentettük meg. De amint látható, ez a kritikai kiadás-vállalkozás nem a centrumában állott a szövegkritikai vállalkozásoknak, hanem a centrumában sokkal inkább a *Régi magyar költők tára* állott, amely a XVI., aztán a XVII. század verses formájú magyar nyelvű szövegeinek a teljes körét, a teljesség igényével való tudományos sajtó alá rendezését kívánta megvalósítani. Ez is Ménesi úti projekt volt, a Reneszánsz Osztályon készítették. A szélesebb körű textológiai tudatosság elérése igazából a '90-es években vált sürgető feladattá, amikor a mezőny széttagoltabbá, egyenletesebben tagolttá, megosztottabbá vált. Kialakultak újabb centrumok, amelyek önmagukat szövegkritikai vállalkozások otthonaiként képzelték el. Ebben pillantottak meg perspektívát, ebben pillantottak meg tudományos képzési, utánpótlás-teremtési lehetőséget. Ekkor kellett felismerni, hogy az ország egésze számára kellene valamilyen módon minőségbiztosítási feladatot vállalni, valamiképpen biztosítani a textológiai szakmának a szakmai egységét, szakmai kompatibilitását, egymással való diskurzusképességét. Kulcsár professzor tehát azt javasolta, hogy jöjjön létre az első olyan posztgraduális képzőhely Magyarországon, amelyik kifejezetten ezeknek az ügyeknek szenteli magát, és a leendő nemzedékek tudományos szövegkiadással, kritikai kiadással, forráskiadással foglalkozó tagjai kapjanak egyetemes, magas szintű, minőségbiztosított, kontrollált felkészítést a leendő feladataikhoz. Ő volt tehát az első, aki ilyen típusú szakmai programot hozott létre. Ez a miskolci doktori program volt a legelső olyan képzőhely Magyarországon, amelyik kifejezetten textológiai, filológiai specialisták, professzionalisták képzését vállalta fel, és volt mindez tehát 1996-ban. Most 2012 van, és ma sincs ez másként. Az egész magyarországi felsőoktatási mezőnyben, beleértve ebbe a graduális képzést is, beleértve a posztgraduális képzést, mind a mai napig egyetlen olyan intézmény létezik, amely a képzési és kutatási centrumába a filológiai, textológiai kérdéseket állította, ez pedig Miskolcon található. Az az alapvető változás, hogy míg a Kulcsár professzor által elindított program csupán az egyik eleme volt a miskolci bölcsészdoktori képzéseknek, viszont 2006–2007 óta az immár ugye doktori iskolába egybeszervezett három doktori programunk együttese is egészében ugyanezt a szakmai centrumot testesíti meg. Olyan szinergiát sikerült létrehozni, hogy most már kifejezetten annak megfelelően van három doktori programunk, hogy azok együttese is ugyanezt a textológiai-filológiai centrumot adja ki. Ehhez a *Szövegtudomány* c. programon sok változást nem kellett csinálni, ez ma is lényegében

a Kulcsár professzor által megteremtett paraméterekkel működik, *Klasszikus szövegtudomány* a neve. Kabdebó professzor XX. századi irodalomtudományi szövegekkel foglalkozó programja *Modern szövegtudományi program*ként folytatódik; ez is teljesen kézenfekvő centrumú, hiszen Kabdebó professzor személyes érdeklődésének tárgya hosszú évtizedek óta Szabó Lőrinc pályaképe, életműve. Ennek a *Modern szövegtudományi program*nak is ez áll a centrumában. Itt készül tehát a Szabó Lőrinc műveiből tervezett kritikai szövegkiadás. Sajnos, ennek megjelent kötete még nincs! Azonban Szabó Lőrinc lényegében teljes életművének tudományos igényű kiadása már van. Az Osiris Kiadó *Klasszikusok* sorozatában adták ki egyes darabjait, és nem csak a lírai, költői életmű, hanem a naplók, a személyes feljegyzések, az életművet körülvevő, kommentáló, önreflektáló munkák, az életrajzi források is mind megjelentek hiteles szövegkiadásban. Ezekbe Kabdebó professzor az ő tanítványi köréből több tucatnyi fiatal embert be tudott kapcsolni, akik rangos, igényes sajtó alá rendező, kommentáló, jegyzetelő munkát végeztek el ennek során. Ezenfelül minden fontosabb segédeszköz rendelkezésre áll a Szabó Lőrinc-életmű tudományos tanulmányozásához. Elkészült a könyvtárjegyzék, elkészült a kézirat-repertórium, készülöben, pontosabban kialakítás alatt van a Szabó Lőrinc-kronológia. Egyszóval azok a segédanyagok, amelyeknek a megléte a legbiztosabb támpontot szokta jelenteni egy kritikaikiadás-vállalkozás elindításához. Közvetlenül azon a ponton állunk, hogy a Szabó Lőrincnek eddig is szentelt honlap, a <http://www.szabolorinc.hu> mellett egy másik honlap, a <http://krk.szabolorinc.hu> is elindult, amelyben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára az együttműködő partner. Az ott őrzött kéziratos hagyaték alapján sor kerül egyelőre faksimile digitalizálásra, de ezt olyan igényességgel, hogy Szabó Lőrinc versei egyenként lesznek, szövegforrások szerint csoportosítva, elérhetők, lekérdezhetők. Minden egyes versnek az összes szövegállapota – fogalmazványtól egészen a megjelent változatokig – egy nagy faksimile adatbankban lesz elérhető, lekérdezhető, beleértve ebbe nemcsak a kéziratokat, hanem a nyomdai megjelenésű szövegforrásokat is. És ez most már tényleg a legutolsó olyan lépés a kritikai szövegkiadás elkészítése előtt, ami az arra való felkészülést, az anyag oda való összeállítását jelenti. Természetesen a *Modern szövegtudományi program*ban nem csak Szabó Lőrinc áll az érdeklődés középpontjában, hanem minden valamirevaló XX. századi író, költő életműve. De ezek a többi esetben is erős textológiai kérdézőirányokkal vannak megnyitva, és itt többnyire kapcsolódni tudunk az országban egyebütt folyó kritikaikiadás-vállalkozásokhoz. Babits Mihálynak is van ilyen, Kosztolányi Dezsőnek is, József Attilának is, az Ady Endréé mintha befulladás látszana. De a legtöbb rangos XX. századi írói, költői életmű iránt érdeklődő fiatalembernek a figyelmét föl lehet hívni ezekre a sajátosan textológiai problémákra. Az ennek a programnak a keretében dolgozó fiatalok is szerepet kapnak ilyen textológiai-filológiai kérdéseknek a megoldásában. A harmadik program pedig egy rendkívül rangos és nagyon szükséges hermeneutikai, értelmezéseméleti, szemiotikai, szemantikai szállal egészíti ki a textológiai stúdiumokat. Hogy ne csupán a szövegnek a testét, a matériát legyünk képesek tanulmányozni, datálni, genetikusan leszármazási kapcsolatokba állítani, annak alapján a főszöveg és az apparátus testét kialakítani, hanem a szövegnek a lelkét is, a jelentését, az autentikus jelentését, a primer kontextusban álló jelentését, a metaforikus-analógiás jelentését, az áttételes, sok jelentéstörési struktúrára keresztül kiolvasható, hosszú analízis folyamatok eredményeképpen és nyilvánvalóan különböző hermeneutikai iskolák

elméleti eredményeinek a bevonásával megszólaltatható jelentését is legyünk képesek kiolvasni. Nagy hálára kötelezett engem Forrai Gábor professzor úr, hogy kialakította és ilyen arculattal, ilyen tematikai súlypontokkal alakította ki a doktori iskola harmadik programját, és abba olyan munkatársakat tudott bekapcsolni, akik hihetetlenül autentikusan, igazi professzionistaként tudnak közelíteni ezekhez a kérdésekhez. Ebbe beleértem mindenekelőtt Forrai professzort magát az analitikus nyelvfilozófia rendszerével, beleértem Schwendtner professzort, és beleértem Nyíró Miklós tanár urat, aki a hermeneutikai, gadameriánus, heideggeriánus – és így tovább – olvasási módoknak az egyik legjobb hazai ismerője. Rendkívül rangos szakmai közeg ez is, amelyhez nem olyan hosszú idővel ezelőtt még Fehér M. István professzornak is köze volt, az ő arculata, az ő kézjegye is rajta van ezen az értelmező tradíción. És amennyire látom, a mi miskolci filozófus kollégáink tökéletesen diskurzusképes partnerei az elsősorban az ELTE-n koncentrálódó hermeneutikai irodalomtudományi kutatásnak. Ott, az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében létezik egy Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport Kulcsár Szabó Ernő vezetésével, aki az egész intézetnek is a vezetője. Az a kutatócsoport jár az élen a magyarországi hermeneutikai szemléletű irodalomtudomány meghonosításában, de rendkívül rangos és tökéletesen diskurzusképes partnereik vannak itt a miskolci kollégák körében, akik képesek bekapcsolódni a velük folyó szakmai dialógusba is. Így együttesen, ennek a három programnak az együtteséből olyan Irodalomtudományi Doktori Iskola jött létre, amely unikum a magyarországi mezőnyben. Unikum abban, hogy a textológiai-szövegtudományi érdeklődést egyáltalában tematizálta, ez a legtöbb posztgraduális képzőhelyen önálló reflexióknak nem tárgya, képzési előmenetek, mintatantervek nem épültek rá, a tudományos centrumokban is csak periférikusan helyezkedik el, minthogy azok másfajta arculatot formáltak. Unikális abban a tekintetben, hogy nagyon rangos, nívós szakembergárda van együtt, akik mindennek a legkülönbözőbb aspektusait feldolgozni képesek, és unikális abban a tekintetben, hogy ez ennyire integránsan, szinergikusan összeszokott szakembergárda. Itt azért a történészekre is térjünk ki. Ha az előbb a szövegnek a lelkéről szóltam, akkor most a szöveg testéről még egy keveset. Abban, hogy paleográfiai meg kodikológiai ismereteink legyenek, abban, hogy a legkülönbözőbb kéziratos szövegforrásokat képesek legyünk elolvasni, hogy az írások világában eligazodjunk, hogy a kéziratot datálni legyünk képesek, hogy a kéziratban megtaláljuk azokat a belső szövegjegyeket meg azokat a külső datálási lehetőségeket, amelyek alapján ez elvégezhető, abban, hogy egy levéltárban eligazodjunk, hogy egyáltalán a szövegforrásokhoz hozzá tudjunk jutni, hogy a releváns szövegforrásoknak a megközelítésében rutinunk, egy idő után már nem csak rutinunk, hanem teljesen professzionális bánásmódunk alakulhasson ki, nagy segítségünkre vannak a történész kollégáink. Itt a Gyulai Éva vezette miskolci Történettudományi Intézetnek is sok kitűnő, rangos, derék emberét szükséges megnevezni. Segíts is a felsorolásban! Tóth Pétert egészen biztos, hogy ide kell sorolni, Nagy Gábort ide kell sorolni, Téged ide kell sorolni.

- H. Z.: Nyilván Gyulai Évát, aki ezzel foglalkozik.
- K. G.: Nyilván. Aztán Fazekas Csaba is a XIX. századi levéltári forrásismeretével hosszú ideje témavezető és oktató kollégánk a doktori programjainkban. Legalább három nagy szakma, az irodalmár, a történész és a filozófus nagy szakma az ő szakmai legjavát adja össze egy ilyen textológiai programért. A nyelvészetet se hagyjuk említetlenül,

mert ennek a doktori iskolának még a törzstagjai között is van olyan, aki egyszerre nem csak érzékeny irodalomtörténész, hanem nyelvtudós is, Kemény Gábor professzor. Tesék megnézni a Krúdy Gyula körüli kutatásait vagy most már a *Nyugatnak* az egész első nemzedékére általános érvénnyel is kiterjesztett stilisztikai vizsgálatait. Ugyanakkor nyilvánvalóan olyan nyelvtudós, nyelvtörténész és nyelvleíró professzionalista is, aki pótolhatatlan mindazokban a kompetenciákban, ahol stilisztikai rétegeket kell a szövegben fölfedezni, ahol nyelvi jelenségeket kell tudni megmagyarázni, ahol hangalakot kell tudni rekonstruálni, és kell tudni plauzibilisen mondani valamit arra vonatkozólag, hogy ez valóságos fonetikai, akusztikai változat-e a régiségből vagy nyelvjárási fonetikai változat. Ezekben a dolgokban nyilvánvalóan nyelvtudományi professzionalizmus is szükséges. Hála a jó Istennek, ez a professzionalizmus is a rendelkezésünkre áll. Hallatlan nagy öröm egy ilyen doktori iskolát összerakni, ahol minden olyan kézenfekvően találja meg a helyét, és ahol valóban az az embernek az érzése, hogy a részeknek az összességéből sokkal több jön ki együttesen, mint hogyha a részek csak külön-külön funkcionálnának szeparációban, és ki-ki csak a saját diszciplináris centrumainak a kérdezőhorizontjait próbálná meg teljesíteni, valóra váltani.

- H. Z.: Ehhez kapcsolódóan még annyit szeretnék mondani, hogy ezt annál is inkább fontosnak tartom, mert a '90-es évekig, nem tudom a pontos évet, történészek között forráskiadásból nem lehetett – akkor még ugye nem volt PhD – kandidátusi fokozatot szerezni. Nyilván ebben megvolt, hozzáteszem zárójelben és halkán, hogy ma is megvan az a fajta előítélet a forráskiadással kapcsolatban, amit, ha jól emlékszem a dátumra, majd utána nézek, Mályusz Elemér fogalmazott meg egy '60-as forráskiadással foglalkozó történész kongresszuson, hogy ő a forráskiadást a fiataloknak szánja elsősorban didaktikai szempontból, hogy tanuljanak, és az idősebb, írói vénájukban már kimerülőben lévő, élemedettebb kutatók számára. Vagyis ez annyira nem fontos. Na most, nyilvánvalóan én nem ezt gondolom, hogy a forráskiadás ne lenne fontos. Annál is inkább említhetném egyebek mellett Faragó Tamást, aki azt mondta, hogy a legjobban megírt monográfiát is ötven év múlva újra kell írni. Én azt gondolom, hogy egy jól kiadott forrás, az gyakorlatilag örök érvényű. Mondjuk a német *Monumentát* a mai napig nem lehet megkerülni, és nem sorolom el a számtalan példát erre. Tehát én azért azt gondolom, hogy nagyon is jó, hogy Magyarországon legalább egy helyen van centruma a különböző típusú forráskiadásoknak.
- K. G.: Még azt kell hozzátenni a történehez, hogy az utolsó két-három év tapasztalataiból azt látom, hogy ez most már nem csak nekünk fontos. Akkor, amikor az akkreditációs megfeleléségünk volt a tét, és az volt a tét, hogy a Magyarországon működő irodalomtudományi doktori iskolák közül mi is megtaláljuk azt az arculatot, ami egy sajátos, szinergikus arculat, ami önmagában indokolja a mi képzési rendszerünk fenntartását, támogatását, finanszírozását, addig valóban önmagunk körén belül mozogtunk, és saját pályát, saját mozgásteret, saját perspektívaívet próbáltunk megtalálni a saját magunk számára. Ez nagyon fontos volt! És el kell mondanom, hogy ebben az akkreditációs történetben ez nem sikerült mindenkinek. Nyolc irodalomtudományi doktori iskola ment neki az akkreditációnak, de csak hat jött ki sikeresen az akkreditációból. És rettenetesen büszke vagyok arra, hogy a hat, sikeresen akkreditált irodalomtudományi doktori iskola közül is a miskolci annak a háromnak volt az egyike, ahol a második körben, az éles, jogérvényes akkreditációs körben mint kés a vajon, a legcsekélyebb probléma nélkül

ment végbe az akkreditáció. Sem adat-kiegészítésre, sem átdolgozásra, sem adatpontosításra nem volt szükség. Három másik doktori iskola esetében még voltak ilyen kötelezettségek. Ilyenkor mindig meg szoktam nevezni azt a két társintézményt is, akik hozzánk hasonlóan, ugyanilyen sikerrel teljesítették a doktori iskolai akkreditációt, mert azt gondolom, hogy a miénknél feltétlenül beágyazottabb, tradicionálisabb, előnyösebb helyzetű, összetételű két képzési helyről van szó: az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájáról és a Debreceni Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájáról. Ezek mellé a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskoláját odavinni nagyon komoly rangot jelent. Na, de vissza! Addig, amíg ez az akkreditációról szólt, és a doktori iskola ehhez mérve igyekezett a legjobb szakmai erőit egyesíteni és egy szinergikus szakmai programot felállítani, nyilvánvalóan ez önmagunknak volt fontos. Az utóbbi két-három esztendőben a magyarországi tudományos közéletnek filológiával, textológiával foglalkozó egészében is végre arra a helyre került a dolog, ahová szerintem méltó, hogy kerüljön. Térjünk vissza a Magyar Tudományos Akadémia Textológiai Munkabizottságához! Ez az I. osztálynak a munkabizottsága, és ezen belül is az Irodalomtudományi Bizottság az a főbizottság, amelyhez tartozik. A Textológiai Munkabizottság 1960-ban jött létre. Már az '50-es években voltak bizonyos előzményei, merthogy az Akadémiai Kiadó elindította azokat a kritikaikiadás-sorozatokat, a Jókait meg a Mikszáthot, amelyekhez alapelvekre volt szükség, hogy megítható legyen, jól vannak-e elkészítve a kötetek. Koncepcionális gondolkodásra volt szükség, hogy melyik műhely alkalmas, személy szerint kik azok a kutatók, akik alkalmasak ilyen típusú munkára; közülük pontosan ki az, aki mire alkalmas: ki vezeti a vállalkozást, ki az, aki a bibliográfiai adatokat gyűjti, ki az, aki a szövegváltozatokat olvassa össze és annak alapján a főszöveget alakítja ki stb. Ezeknek a dolgoknak az irányítására jött létre a Textológiai Munkabizottság, ahogyan mondtam, Klaniczay Tibornak a kezdeményező és odaható ereje nyomán. Ez a bizottság azóta is alapvetően ezzel a két feladattal foglalkozik. Egyfelől tehát elvi igénytel megállapítja azokat a normákat, módszertani eljárásokat, kívánalmakat, illetőleg ajánlásokat – itt sokféle jogi státuszú dolog van; van, ami kötelező és van, ami csupán módszertani ajánlás –, amelyeket elengedhetetlennek tart ahhoz, hogy kritikai kiadásról, meg egyáltalán tudományos igényű, tudományos minőségű szövegkiadásról beszéljünk. Másfelől pedig operatív irányítási feladatokat vállal, tehát koordinálja mindazokat az egyetemi, kutatóintézeti műhelyeket, szövegkiadói vállalkozásokat, könyvkiadó vállalatokat, amelyek ilyen típusú műveket megjelentetnek, ahol kritikai sorozatkiadások vannak készülóban. A Textológiai Munkabizottságnak az a hagyományos munkamódszere, hogy a bizottsági üléseken, konzultációs formában találkozik az egyes kritikaikiadás-vállalkozásoknak a résztvevőivel. Ebből a munkamódszereből adódik, hogy van a dolognak egy ciklikussága. Gyakran öt-nyolc év is eltelik, amíg ugyanaz a vállalkozás újra visszatér a Textológiai Bizottság elé, és mód nyílik kibeszélni minden aktuális feladatot. Mondjuk Babits Mihály kritikai kiadásával kapcsolatban mód nyílik arra, hogy az eredményeket nyugtázzuk, a fölmerülő problémákra közösen keressünk megoldásokat, a következő néhány évnvi tervet egyeztessük: hány kötetben, milyen műfajokban milyen előrehaladás várható, kik fognak azokon dolgozni, ki az egyes köteteknek a felelőse, és mennyire látszik biztosítottnak az a személyi kör, amely az egyes vállalkozások mögött van. De aztán erre a jó pár esztendőre el is van engedve a vállalkozások keze. Csak bizonyos idő után válik aztán világossá, hogyha valahol mégis probléma

van, valahol valami megtorpanás mutatkozik, valahol valamiről megint beszélnünk kell. Sok-sok idő eltelik közben, és ezalatt késlekednek a kiadások. Van még egy hátrány: miután konzultációs a forma, ezért mindig csak az adott műhelynek van ott a munkatársi köre. Az sem hiánytalanul van ott, hanem nyilván a vezető munkatársak és a fiatalabbak, a betanulók közül még azok, akiket ők gondolnak, hogy célszerű ide elhozni. De az összes többi vállalkozás nem is értesül arról, ami kiderül. Mondjuk a Babitsnak a dolga it megbeszéljük töviről hegyire, de a Kosztolányi-kiadás munkatársai közül nincsen ott senki. Tehát nem válik általánosan hasznosíthatóvá, közkeletűvé mindaz, amire a Textológiai Bizottság jut bizonyos esetekben. Három éve lettem a Textológiai Munkabizottság elnöke, azóta sokat gondolkodtam azon, hogy ezen a munkamódszeren is érdemes lenne változtatni, érdemes lenne abba az irányba lépni, hogy a lehető legnagyobb mértékű szakmai transzparenciát teremtsük meg. Hogy ne csak intim bizottsági ülésen beszéljünk, hanem olyan alkalmakat teremtsünk, ahol egy-egy műfajjal vagy korszakkal foglalkozó minden kritikai kiadás, sorozati vállalkozás *minden egyes* munkatársának legyen alkalma jelen lenni, legyen alkalma mindenről értesülni, tudni, és legyen alkalma okulni a másiktól. Legyen alkalma okulni abból, amit a másik jól csinál, hogy például a Babits kritikai kiadás legelső kötetének megjelentetése előtt elkészítették a Babits-bibliográfiát – analitikus bibliográfiát csináltak, tehát még a kötetek belső tartalmát is feltárja, primer és szekunder bibliográfia, tehát a megjelent szövegeket éppúgy kimutatja, mint a róluk szóló szakirodalmat –, hogy megcsinálták a kézirat-repertóriumot, sőt még a Babits-kronológia készítésébe is belefogtak. Hogy egy másik kritikai kiadás-vállalkozás készítői, ahol mindegyik nem gondoltak vagy nem a kellő időben gondoltak rá, értesüljenek arról, hogy egy körütekintően megtervezett kritikai kiadáshoz először alapvető, előkészítési feladatokat végeznek el, mert ezek teszik megbízhatóan elvégezhetővé az összes többi, azok úgy épülnek egymásra. Értesüljenek arról, ami jó, és próbálják a saját munkájukat is ennek megfelelően megszervezni, átalakítani. Értesüljenek arról is, ami rossz. Hogy például ugyanez a Babits kritikai kiadás, amelynek egy zászlóshajós sikertörténetnek kellene lennie, csak részben az. Az előkészítő munkálatoikat nagyon igényesen végezték el, viszont maguknak a szövegek kötetének megjelentetése, egészen konkrétan a líra szövegek kötetének megjelentetése késlekedik. Legyen ez a dolog transzparens, tanuljuk el egymástól, ami jó, kerüljük el mindazt a hibát, amit a társunk elkövetett. Azt gondoltam, hogy ezt úgy lehet a legjobban megcsinálni, hogy nagy konferenciákon vagy kisebb műhelytanácskozásokon – mindig egy operatív mennyiségű kutató bevonásával, azokkal, akik ténylegesen épülni, okulni képesek valamiből – legyenek együtt, egy helyen a munkatársak. És hogyha lehetséges, akkor az a hely ne Budapest legyen. Ismerjük a budapesti konferenciákat, hogy milyenek. Számos ilyen végigültem már a Petőfi Irodalmi Múzeumban: ott ülünk mondjuk 10-től 14-ig, vagy legjobb esetben 16-ig, aztán már szivárgunk is el, mert otthon gőzölög a pörkölt. Valójában csak a formális, hivatalos részén vagyunk ott, esetleg még koccintunk egyet, aztán mintha mi sem történt volna, az intímabb szakmai beszélgetésekre már nem tud sor kerülni. Nagyon jók a vidéki konferenciák, ahová a résztvevők jelentős része távolról érkezik, megszáll.

- H. Z.: Például a REBAKUCS nálunk.
- K. G.: Így van. És részint részt vesz a hivatalos programon, a hivatalos programnak a vitáiban, részint pedig még egy-másfél vagy akár két-három napig is együtt van. És

együtt megy el ebédelni, együtt megy el vacsorázni, még az este egy jelentős részét is együtt-beszélgetéssel, poharazgatással töltik. Az egyetlen lehetőség arra, hogy emberek valóban olyan közelségbe kerüljenek, hogy ténylegesen megoszthatnak egymással dolgokat, hogy tényleges kooperáció lehetősége alakul ki közöttük. Hogy nem formalizált, feszesen összetartott, csak külső kényszernek engedő, hanem valamilyen belső igényeket is kialakító legyen az együttlét. Nagyon nagy büszkeséggel mondom el, hogy ezt két ízben már kipróbáltuk, és mind a két ízben jól működött. 2011 májusában próbáltuk ki először, amikor egy konferenciát hívtunk össze ide Miskolcra, *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban* címmel. Azt kell tudni a konferenciáról, hogy ez a REBAKUCS éves konferenciáinak a történetébe is illeszkedik. Ismét Klaniczay Tibor nevéhez érkeztünk, ő volt az, aki kitalálta, hogy legalább minden évben egyszer, egy májusi alkalommal a REBAKUCS tág köre legyen együtt formális és informális együttlétre is alkalmas módokon, többnyire vidéki helyszíneken. Vagy egy egyetemi városban, vagy valamilyen a reneszánsz szempontjából fontos, egyéb helyen, ahol vár, kastély vagy valami más, alkalmas összejöveteli helyszín van. Több mint negyven esztendeje zajlik ez a sorozat. 2011-ben a REBAKUCS konferenciájának adott otthont Miskolc. De hogy miről szóljon ez a REBAKUCS konferencia, mit állítsunk a vizsgálat centrumába, az már teljes mértékben a mi döntésünk volt. Az, hogy itt filológiáról és textológiáról kívánunk értekezni a REBAKUCS mezőnyében, már egyértelműen a miskolci textológiai profil miatt lett így. És amiatt lett így az is, hogy a REBAKUCS mellé társrendezőként a Textológiai Munkabizottság is belépett. Soha korábban nem fordult elő ez a REBAKUCS konferenciáinak történetében. Természetesen a mi Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetünk és az Irodalomtudományi Doktori Iskola meg a Miskolci Akadémiai Bizottságnak a Nyelv- és Irodalomtudományi Szakbizottsága is beszállt. Minden erőnk és minden intézményes háttérünket megmozgattuk azért, hogy ezt a célnak valóra válthassuk. A konferenciának kettős célpontja volt: egyfelől olyan előadásokat terveztünk, amelyek a régi irodalom *saját* filológiai-textológiai felfogásáról szólnak. Hogy mi volt abban a korban tudott. Hogyan gondolkodtak akkor a szövegről. Milyen reflektált ismeretekkel rendelkeztek klasszikus antik szövegek sajtó alá rendezéséről, használati módjairól, kommentálásáról, jegyzeteléséről. Hogy Magyarországnak volt egy Zsámboky János nevű európai rangú filológusa, hogy több más hasonló rangú név van még. Hogy volt ezrével megnevezhető olyan peregrinus diákja, aki valamilyen egyetemi centrumban nem csak teológiát, hanem többek között olyan dolgokat is elsajátított, aminek a filológiához van köze. Hogy ha a Biblia szövegével akarsz dolgozni, hogyan döntheted el, hogy mi a szöveg? Hogyan tudsz meggyőződni róla, hogy hiteles szöveg van a kezében? És ha hiteles szöveg van a kezében, mik az eljárások, amelyekkel azt értelmezheted? Hogyan működik a biblia-hermeneutika? Ez volt az egyik kérdezőmód: az ő saját filológiai tudásuk. A másik a mi régimagyaros filológiánk. A XX–XXI. századi kutatói mezőnyünknek a régi irodalom szövegüniverzumában véghezvitt filológiai működése. Milyen sorozataink vannak? Akkor, amikor alapították ezeket a sorozatokat, milyen szövegelméleti irányelvek mentén alapították meg őket? Érvényesek és vállalhatók-e ezek az alapelvek ma is? Mely sorozatok a sikertörténetek, melyek a befejezett sorozataink? Melyek azok, amelyekből már nagyon kevés van hátra, és mit kellene tenni azért, hogy azok befejeződjenek? Hol vannak igazi, nagy lemaradásaink, és azokat hogyan lehetne áthidalni? Mit kell tenni azokkal a szövegkiadási vállal-

kozásainkkal, amelyek papíron létrejöttek, de digitális változatuk egyáltalán nincsen? Hogyan lehet a XXI. században igényesen digitális változatot teremteni belőlük? Az nyilván nem egy faksimile lesz, hanem annál sokkal sokrétűbb és sokkal igényesebb lekérdezési, megjelenítési módokat is kiszolgálni képes elektronikus változat lesz, amelyhez igényes technológiai tervezés szükséges. Szóval a mi sajátos, régi magyar filológiánk és textológiánk. Mind a két dolgot megkérdeztük, és a konferencia, amely három és fél, közel négy napon át tartott, a legzajosabb sikerek közé tartozik a REBAKUCS konferenciáinak a történetében. Rendkívül látogatott konferencia volt.

- *H. Z.*: Nem csak az első nap, hanem végig.
- *K. G.*: Így van. 52 előadást hallgattunk meg, 58 előadó tartott előadást, 142 regisztrált résztvevő volt ott. És ebbe a saját hallgatóinkat meg a miskolci oktató kollégáinkat nem számoltuk bele. Az előadások száma legalább egyharmaddal, a hallgatóságé pedig másfélszer volt több az ilyen konferenciákon szokásosnál. Az is ritkaság, pontosabban az még sosem történt meg a REBAKUCS konferenciáinak negyvenéves történetében, hogy a következő évi konferenciának a megnyitására az előző évi kötet megjelenik!
- *H. Z.*: Gondolom, több éves csúszás szokott lenni.
- *K. G.*: Vagy van, ami sosem. Mi most a magunkét sajtó alá rendeztük, és egy igényes, szerintem ráadásul még esztétikus kiállítású kötetben megjelentettük. Ezzel az első olyan demonstratív alkalom szerintem bizonyítottnak vehető, hogy a textológiai-filológiai kérdésekkel foglalkozó munkatársainknak az egyik köre, ti. az a kör, aki régi irodalomtörténeti szövegeket gondoz, az fölkapta a fejét és fölfigyelt arra, hogy Miskolcon egy erős műhely létezik ezeknek a kérdéseknek a tanulmányozására. A második alkalom az idén volt, 2012 áprilisában, amikor a XX. századi kritikai kiadásokkal foglalkozó valamennyi műhelyt megszólítottuk és összehívtuk egy következő tanácskozásra, amely csak kétnapos volt és intimebb körű. De azért ennek az intim tanácskozásnak a keretében is 38 előadás hangzott el.
- *H. Z.*: Az tényleg jelentős szám.
- *K. G.*: Az. Babits Mihályt, Kosztolányi Dezsőt, József Attilát és Szabó Lőrincet alaposan kitérgyaltuk, az ezeken a kritikai kiadásokon dolgozó, legtekintélyesebb, orientáló vezető tudósok éppúgy itt voltak, mint a doktoranduszhallgatók vagy még a náluk is fiatalabb, tehát reguláris, graduális egyetemi hallgatók, akik valamilyen részfeladatot kaptak. Van, aki csak bibliográfiát állít össze vagy bármi. Közülük mindenki, akinek mondanivalója volt, előadást is tartott. Nyilván a rangos, vezető kutatók nagy, széles áttekinthető, orientáló, paradigmatiszta előadást, 30–40 perceset. A fiatal emberek, akiknek már saját eredményeik vannak, azok csak 10–15 perces előadást tartottak saját, szűk felelősségi területükről. És olyan résztvevő is sok volt itt, aki meg sem szólalt, hanem csak hegyezte a fülét, jegyzetelt, okult és tanult a két nap eredményeiből.
- *H. Z.*: Ez is hozzánk kötődik.
- *K. G.*: Így van. Ezenfelül beszéltünk egy olyan vállalkozásról is, amely sajnos nincs. Tudniillik Móricz Zsigmondnak is kellene legyen kritikai kiadása, de olyat még sosem alapítottak.
- *H. Z.*: A magyar irodalom egyik legnagyobb alakja.
- *K. G.*: Már Klaniczay szerette volna, hogyha ez megindul, de egyszerűen nem volt olyan személyi kör, amely elkészíthette volna.
- *H. Z.*: Tehát ezzel nem is foglalkozik senki gyakorlatilag?

- K. G.: Forráskiadás folyik, a Móricz-naplók kiadását például elkezdték, bizonyos publicisztikai műveinek az összegyűjtését és sajtó alá rendezését elkezdték. De éppen a széppróza ügyében a világon semmi sem történik.
- H. Z.: Viszont akkor van élettér.
- K. G.: Hogyne!
- H. Z.: Tehát ezzel érdemes foglalkozni.
- K. G.: Hogyne! És terítékre került egy olyan vállalkozás is, amely pedig sajnos azt mutatja, hogy nem minden kritikai kiadási vállalkozás fejeződik be, amit elkezdtek. Itt Ady Endréről van szó. Az is még az '50-es években elindult.
- H. Z.: Vezér Erzsébeték?
- K. G.: Így van, pontosan. Ami a prózai műveit illeti, az be is fejeződött, de a lírai életmű az 1910-es évek elején tart. És ott még majdnem egy teljes évtized hátra van. Sajnos nem sikerült azt a szakmai utánpótlást kitermelni, akik a stafétabotot átvehették volna. Nem sikerült őket megtalálni. Én bizony megszólítottam azt a néhány embert, akiről tudom, hogy a mai napig vagy formálisan, hivatalosan az az ő feladata, hogy az Ady kritikai kiadás bejegyzett vezetője, vagy tudom róla azt, hogy egyébként affinitása, kötődése, érdeklődése van a dolgokhoz, de az a visszajelzés érkezett, hogy sajnos az Ady körüli textológia nem áll úgy, hogy ebben a pillanatban bárki kiállítható volna, hogy valamilyen tájékoztatást adjon arról, hogy hogy állnak az ügyek, lesz-e még megjelenő kötet, ki lesz annak a gondozója.
- H. Z.: Ki gondolta ezt Adyról? Azért ő nem egy huszadrangú.
- K. G.: Mégis így van! Ezzel olyan léptékhez értünk, amiről egyszer szintén kellene beszélnünk. Hogy a nemzeti kulturális örökség textuális hányadának, ami egy jelentős hányad, ápolása, hogy milyen gazdátlan, elhanyagolt, koncepciótlan, stratégiátlan állapotban van az online információhoz hozzáférés századában. Hogy milyen kevés állami program, elhatározás, koncepció és pénz folyik bele ebbe. Hogy milyen lélektelen emberek kezén vannak üzleti célú vállalkozások, vagy ami még emberi motivációját tekintve jó dolog, hogy olyan önkénteseknek, akik nagyon elkötelezettek egy-egy költői életmű iránt, odaadók, viszont textológiában teljesen képzetlenek, a dilettáns teljesítményei jelennek meg az interneten. Mindkettő jelen van: a vastag pénzszerző, igénytelen vállalkozások és a nagyon lelkes, ámde hozzá nem értő amatőrök. Ez mind van az interneten. Abból van a legkevesebb, amiben az európai országokban mindenütt jobban állnak Magyarországnál: központilag megalapított, minőségbiztosítási igényeknek megfelelő, ápolott, gondozott, tudományos következtetések levonására alkalmas, valakinek a felelősségi jegyét viselő megbízható szövegkorpusz.
- H. Z.: A végére már csak három aprócska kérdésem van. Nem fogok mellébeszélni, szó szerint kérdezem. Érezted-e bármikor, amióta Miskolcon vagy, tanítasz, ezt egyfajta száműzetésnek?
- K. G.: Dehogy!
- H. Z.: Nem véletlenül kérdezem, gondolom, sejtet. Nagyon sokan gondolják úgy, hogy az ő képességeik ennél magasabb pozícióra, helyre predesztinálnák őket, ehhez képest a rossz sorsuk Miskolcra vetette a pályájukon. Azért mondtam, hogy nem beszélek mellé, hanem ezt konkrétan megkérdezem, hogy bármikor érezted-e.
- K. G.: Dehogy! Éppen ellenkezőleg. Minden, a lelki, érzelmi folyamatok szempontjából számba vehető módon az én teljes miskolci tapasztalatrendszerem és múltam és öröksé-

gem *csak* pozitív. Azt gondolom, hogy itt rengeteg mindent lehet és kell is tenni. Éppen most a doktori iskoláról beszéltünk, és arról beszéltünk, hogy az egész országban, nemzeti szinten, nemzeti, stratégiai jelentőségű feladatok vannak ellátatlanul, és egy vidéki műhelyt ezekre a dolgokra lehet balanszírozni, erre lehet centrálni, itt lehet megteremteni azt az erőt, amely ilyenfajta feladatokat vállal. És most már ország-világ számára bizonyítani vagyunk képesek, hogy itt bizony létrejött egy erő. Létrejött egy olyan nehézkedés, egy olyan sűrűsödés, ami ezen a területen megkerülhetetlen. Ez óriási kihívás és óriási eredmény. Folytatni kell tovább. Már azon gondolkodom, ugye a régi magyar irodalom megvolt, a XX. század megvolt, a kettő között ott van még a XIX. század, a klasszikus irodalomnak az időszaka. Minden bizonnyal, lehetséges, hogy már 2013-ban, megrendezzük a következő rendezvényt, amellyel ezt a foltot is befoltozzuk, és ennek utána egy teljes körű áttekintésünk lesz a teljes magyar textológia mai mezőnyéről. A felnőtt mezőnyről. De már azon töröm a fejemet, hogy továbbá 2013-ban eljön az az idő is, amikor kifejezetten az ország irodalomtudományi doktori iskoláira kihegyezve az összes olyan fiatalembernek, aki egyelőre még csak részfeladatokat kapott, talán még nem is tudja, hogy az ő munkálkodása milyen nagyobb egésznek a része – hogy ő egy költői életmű ilyen-olyan bibliográfiai feltárásával, egy konkrét forrásnak a kiadásával, egy bizonyos életrajzi vonatkozásnak a szövegekkel való összeolvasásával vagy valami hasonlóval voltaképpen textológiai feladatot végez –, az utánpótlásnak, a következő nemzedéknek, a még komolyan és érdemben semmilyen vállalkozásba be nem kapcsolt, de már termelődőben lévő következő nemzedéknek is egy ilyen szakmai kurzusát, mestertkurzusát, ötletbörzéjét, tanácskozását, bárhogy elkeresztelhető a dolog: egy ilyet ugyancsak Miskolcra kellene meghívni. Nem a felnőtt mezőnyben, a fiataloknak a mezőnyében. Azt gondolom, ha valakiben a koncepció, a stratégiaalkotás megvan, meg a szívós munkabírás és az a fegyelmelmezetség, ahogyan az ember egy kitűzött úton elkezd végigmenni, lépésről lépésre halad és haladni is akar, és mindent elkövet, hogy halad-hasson rajta, hatalmas perspektívákat nyit meg a dolog. Ha úgy adódik, hogy Miskolcon kell lennie a textológia, filológia magyarországi kompetenciaközpontjának, akkor Miskolcon lesz, vagy már van is a kompetenciaközpontja. Egyszerűen nem hely kérdése, hanem a rendelkezésre álló adottságok és elhatározások és involváltságok és akaratok együttesének a kérdése. Boldog örömmel lehet kiaknázni minden olyan érdeklődést, minden olyan elkötelezettséget, minden olyan minőséget teremteni akaró szándékot, ahol erre nyitottság mutatkozik. Az én benyomásom az, hogy a Miskolci Egyetemen nagymérvű ez a nyitottság. Másfél esztendeje vagyok szenátusi tag, az egyetem Doktori Tanácsába valamivel régebben járok. Nem csak amióta a doktori iskola vezetője vagyok, már azt megelőzőleg is gyakran én helyettesítettem a korábbi vezetőt. Tehát ismerem azt a vezetői kört, akiknek az egyetemünk tudományos arculatának a megformálására ráhatása van vagy ezzel kapcsolatban egyáltalán benyomásai, véleménye, meglátásai lehetnek. Azt mondhatom, hogy ebben a körben *csak* szimpatizáló és támogató szándéknyilvánításokkal találkoztam. Sem lekicsinylő, a bölcsészeknek a műszaki, természettudományi világtól eltérő beágyazottságán furcsálkodó megállapítást nem, sem gáncsoló megállapítást nem tapasztaltam. Hanem valami módon arra való törekvést, hogy bár nagyon különbözőek a diszciplináris kompetenciáink, nagyon különböző szakmai hagyományok rendjébe beágyazva dolgozunk, *együtt* bizonyosan erősebbek vagyunk mi is, mint külön-külön volnánk. Hadd mondjak egy teljesen kézenfekvő,

nyitva álló lehetőséget, egészen bizonyosan ebbe az irányba már az idén lépéseket kell tennem, kell tennünk. A Gépészmérnöki és Informatikai Karon ott van a tudásalapú adatbázisok menedzselésének egy technikai, informatikai kompetenciája. Nálunk meg itt van a textuális korpuszok digitális-elektronikus feldolgozásának a kényszere. Ha ezt a kettőt összerakom, akkor azt mondhatom, hogy a mi humántudományi kompetenciánk és az ő informatikai kompetenciájuk a lehető legjobb kombinációt adja ki: egy európai minőségű, XML kódolású, lekérdezés-időben dinamikus válaszgenerálásra képes, strukturált adatbázis-tartalomra vonatkozó keresési opciókkal kiegészíthető, nagy textuális adatbank képe képződik meg előttem. Teljesen kézenfekvő, hogy az ember ehhez egy műszaki centrumú képzőhelyet keressen. Budapesten is lehet ilyet találni. De itt, Miskolcon meg házon belül, ugyanazon falak között vagyunk. Kézenfekvően adja magát a dolog, hogy kipróbáljuk ezt a kombinációt, hogy összetegyük azt a másfajta szakértelmünket, amelyeknek az együttesétől valamennyien erősebbek, megbecsültebbek, beágyazottabbak leszünk. Ez a win-win pozíció. Mindenki nyer, aki erre a kombinációra adja a fejét. Olyan partnereket tudtam itt találni a Miskolci Egyetemen, akik erről hajlandóak érdemben így gondolkodni. Nagyon sok kedvező tapasztalatom van. Az az érzékelésem – erről persze a dékán asszonyt is meg kellene kérdezni, hogy ő mit tapasztal, hiszen ő sokkal több tapasztalatot szerez ebben a személyi körben is, és könnyen lehet, hogy az ő tapasztalatai nem ennyire egybeváogóak –, az én tapasztalataim azt mutatják, hogy egy bizonyos fajta respektust, egy bizonyos fajta szakmai elismerést és méltánylást már mintha szereztek volna a bölcsészek itt a legutóbbi időben. Amióta például tudható rólunk az, hogy a filológia, textológia mennyire fontos nekünk. Amióta tudható rólunk az, hogy a filológia nem a lila léggömbök eregetésének a tudománya, hanem a humántudományi térfélnek pont az a vidéke, amelyik az elvágólagosabb, szabatosabb, műszaki gondolkodáshoz is közelebb áll, közelebb vihető. Azóta ez a respektus mintha növekedni látszana. Ez az egyik dolog, tehát hogy nem finnyáskodni, fanyalogni kellene, hogy vidéki műhely vagy nem vidéki műhely. Olyan műhely, ahol a kompetenciák is, de még a szándékok, az akaratok is együtt vannak, hogy megvalósítsunk valami olyasmit, ami sem ebben a körben nem volt még, de talán még az országban sincsen ez idő szerint párja, de még törekvés sincsen a létrehozására ebben a változatban. A másik pedig, és ez a személyes része a dolognak: Miskolc az én választott hazám. A saját egyetemi éveim, a felnőtté válásom természetesen kiadják azt, hogy Budapestet külön reflexió nélkül, teljesen természetes módon érzem a hazámnak és a közegemnek. De az, hogy van még egy város Magyarországon, ahol a tudományos-szakmai működésemnek a feltételrendszerei is biztosítva vannak, ahol nagyon jó szakmai-emberi közegben vagyok, ahol jó minőségű emberekkel oldott, informális, baráti egységben tudunk közös irányba lépéseket tenni – ez a sors külön ajándéka még a számomra. Ezt a várost én egyébként is már csak a legjobb formájában láttam létezni. Amikor én idekerültem, akkor még nem volt turistaparadicsom, mert még nem tudta magáról, hogy az lehet, de már ott volt az adottságaiban mindene ehhez. A gyönyörű vidék, az egészséges természeti környezet, a Bükk legszebb részeinek percekben belüli elérhetősége, a belvárosnak olyan átalakulása, hogy oda is benyomakodik a zöld, hogy a Szinvát lassan ki lehet bontani ismét, mert az most már nem szennyvíz, hanem ismét egy természetes pataknek a benyomását kelti. Miskolc nagyon lakható, nagyon barátságos, nagyon inspiráló közeg, olyan helyszín, ahol, ha egy délután elcsendesedik az élet, akkor üldögélek, olvasok, és

a fácánkakasoknak a rikoztását hallgatom az ablak alatt. Nem tudok még egy magyarországi egyetemi munkahelyet, ahol megadatik az ilyen természetközelség, ilyen környezet, ilyen gyönyörű, inspiráló kampusz magunk körül. Azt mondhatom, hogy énnekem ez a helyzet, ez a pozíció, ez a közeg csak inspirációt, csak kiteljesedést, csak biztonságot, csak nyugalmat adott, és semmiféle elfojtott, féken tartott hátrazorítottág- és mellőzöttség-tudat és semmi hasonló egyáltalán nincsen bennem. Mindannyiunknak ott kell tudnunk gazdagítóan előrevivőt mutatni, ahol megadatik nekünk, hogy figyelembe veszik a véleményünket. Itt valóban minden feltétel együtt van ahhoz, hogy ezt értelmesen lehessen tenni.

- *H. Z.:* Reméljük, hogy ez így is van. Egyetlenegy utolsó kérdés. Nyilvánvaló, meg az elmondottakból is kiderül, hogy rengeteget dolgozol. Van egy állásod Budapesten, az Irodalomtudományi Intézetben, Miskolcon intézetet vezetsz, doktori iskolát vezetsz, szenátusi tag vagy, a Kiadói Tanács elnöke vagy. Azt szeretném kérdezni, hogy ezt fizikailag hogyan bírod? Mennyi idő jut ezen pozíciók mellett még a kutatásra, és ha egyáltalán ezt lehet kérdezni, marad-e idő arra, hogy akár hobbid vagy bármi olyan legyen, ami túlmutat a szakmán? Vagy a kettő egybeesik?
- *K. G.:* Hadd meséljem el a következő történetet. 2010-ben történt, akkor voltam utoljára Wolfenbüttelben, egy októberi hónapot tölthettem ott, és úgy kezdtem azt a hónapot, ahogy egy elfoglalt és felelős állású ember szabadságolja magát. Tehát vittem a laptopomat magammal, és bár természetesen kihasználtam azt a nagyon feltöltő helyszínt és adottságokat, amelyeket a könyvtár biztosít, rengeteget olvastam és inspirálnak éreztem magam, de azért folyton néztem az e-mailjeimet is, hogyha érkeztek intézményes ügyek, akkor azokon elkezdett forogni az agyam, válaszoltam, bizonyos értelemben még koncepciók formálásában is részt vettem. Történt ez így két héten keresztül. Két hét után azonban a laptop beadta a kulcsot. Adatok nem veszték el egyébként, mert mindig háromszoros biztosítással dolgozom, mindig mindenem le van mentve három különböző helyre, de a laptopom nem működött többé. Ott találtam magamat Észak-Németországban, tökéletesen elvágva a hazai kommunikációtól. Elvágva attól, hogy tudjam, mi történik az egyetemen, az intézetben, a doktori iskolában, a különböző bizottságokban. Az igazat megvallva, némi utánajárással meg lehetett volna oldani azt, hogy akár a könyvtár gépeiről, akár egy internet-kávézóból folytassam a szakmai levelezést. De ráébredtem, hogy a körülményes pótmegoldások keresésével elfolyik az idő, márpedig az itt eltölthető órák száma limitált, minden perc pótolhatatlan: az ember nappal a könyvtárban dolgozik, este pedig a jegyzeteit rendszerezi – minden más dolog ettől veszi el az időt. A további két hét során tehát csak a párommal, a családommal kommunikáltunk, sms-ben. Azt hiszem, az eddigiekből kiderülhetett, hogy rendkívüli fontosságú számomra minden ügy, amelyet akár intézetvezetőként, akár szerkesztőként, akár a különböző bizottságokban képviselek, amelyekért küzdök, dolgozom, amelyeken tulajdonképpen folyamatosan járatom a gondolataimat – de ez a különleges helyzet, a kommunikációtól való elszakadás mégis lehetővé tette számomra, hogy két héten keresztül (pontosan ugyanúgy, mint tizenhat évvel korábban, amikor először jártam Wolfenbüttelben), mindössze egy füzetrel és egy ceruzával felszerelve, minden mást félretéve csak a kutatásra koncentrálhassak. Ami annyit tesz, mint egymás után kérni ki az antikvákat, élvezkedni rajtuk, együtt rezonálni velük, venni a poénjaikat, venni a tragédiáikat, megindulni a bennük található emberi sorsokon. Egészen személyes dolgokat

voltak képesek papírra tenni, leírni és kinyomtatni a régiségben is. Valóban hihetetlen mély azonosulások, egészen kivételes pillanatok lehetnek, amikor egy XVI. századi lélek meg egy XXI. századi lélek összehajol, és valami egészen személyeset tudnak egymással megosztani. Olyan eufórikusan boldog voltam két héten keresztül, mint régen, minden hazai felelősség nélküli fiatal kutatóként. Ebben a mindennapi hajszánkban, ebben az intézményi teljesítménykényszerben, ebben a menedzseri tevékenységi formában, ami az életünk túlnyomó többségét kiteszi, az ember egyszerűen megfosztja magát attól, hogy átadhassa magát annak az örömnak, amit hajdan, egyszer régen maga a művelt tudomány szak egy magában képes volt megszerezni neki. Ez a wolfenbütteli tapasztalat azt a rendkívüli megerősítő élményt nyújtotta a számomra, hogy a lényeg tekintve ugyanaz az ember vagyok, mint aki ebbe a szakmába huszonegynéhány évesen belevágott, nem változott az értékrendem, az érdeklődésem, a hozzáállásom, abban az irányban haladok, amerre elindultam. Mindez egyszersmind válasz a kérdésre: a döntésemet jól hoztam meg, én valóban azt a szakmát űzöm, amit imádok, amiért mindene-met odaadnám.

– *H. Z.*: Köszönöm a beszélgetést.

